ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI: 142

EDİB AHMED B. MAHMUD YÜKNEKİ

ATEBETÜ 'L-HAKAYIK

REŞİD RAHMETİ ARAT

ANKARA 2006

Edip Ahmet B. Mahmut Yükneki
Atebetü'l-hakayık / Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki; Reşid Rahmeti Arat.—3.bsk.–Ankara: Türk Dil Kurumu, 2006.

163, CLXXIII s. ; 24 cm.– (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 142)

Dizin var.
ISBN 975-16-0243-2

1. Türk Dili. 2. Türk Şiiri. 3. Kültür, Türk-İslâm. I. Arat, Reşit Rahmeti II. k.a.

410 811

Birinci Baskı : 1951
İkinci Baskı : 1992
Üçüncü Baskı : 2006

ISBN: 975-16-0243-2

Baskı sayısı: 2000

Baskı: Türk Hava Kurumu
Basımevi İşletmeciliği
Tel: 341 90 60 - 384 51 03 • Fax: 341 36 65

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

Türk dili ve edebiyatının inkişâf tarihinde, bir merhaleyi aydınlatması bakımından, mühim bir yer tuttuğu şüphesiz olan Edib Ahmed 'in *ʿAtẹbẹtü 'l-ḥaḳayıḳ* adlı eserinin yeni bir tenkidli neşrini hazırlamak fikri oldukça eski bir tarihe âittir. Berlin ilim akademisinde muhâfaza edilmekte olan uygurca yazmalar arasında bu eserden bir dörtlüğü ihtivâ eden küçük bir kitap sahifesinin tarafımdan bulunması bu fikri bir kat daha kuvvetlendirmişti. Bu münâsebetle türk kültür tarihinde çok mühim bir yer işgâl eden uygur sâhası ile Fârâbî, Yusuf Hâs Hâcib ve Mahmud Kâşgarî 'leri yetiştiren ilk türk-islâm muhiti arasındaki münâsebetleri araştırmak işi de pek câzip bir mevzû teşkil ediyordu. Aradan bu kadar zaman geçmiş olmasına rağmen, bu hususta tatmin edici bir neticeye varabilmek için lâzım olan mâlzeme, maalesef, henüz ortaya konulamamıştır. Bu esere âit dörtlüğün hângi yollar ve vesileler ile Turfan civarına gitmiş olduğunu da, az-çok iknâ edici bir şekilde, izah etmek mümkün olamamıştır. Diğer taraftan *Ḳutadġu bilig* 'in yazıldığı Kâşgar ve civarının gerek islâm ve gerek eski türk kültür merkezleri ile olan alâkası meselesinde de, eserin yazıldığı tarihten evvel ve sonraki devirlere âit mâlzemenin henüz neşredilmemiş olması, maddelere dayanan hukümlerin ileri sürülmesine büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu mülâhazaların dışında olmakla berâber, *ʿAtẹbẹtü 'l-ḥaḳayıḳ* 'ın türk dil bilgisi için daha mühim olan türk yazı dilinin tarihî inkişâf seyrinde henüz iyice tetkik edilmemiş bulunan merhalelerden biri ile ilgili noktaların aydınlatılmasına yardım edeceği kanâatindeyim.

Türk dili üzerinde şimdiye kadar yapılmış olan araştırmaların neticelerine dayanarak, 1934 'te İstanbul 'da toplanan ikinci türk dil kurultayında, bugünkü türk şivelerinin ana kaynağını uygur devrinin teşkil ettiği fikrini ileri sürmüş ve bu şivelerdeki husûsiyetler tetkik edilirken, bu devrin mâlzemesine mürâcaat etmenin zarûreti üzerinde durmuştum. Daha sonra 1943 'te Ankara 'da toplanan üçüncü türk tarih kongresi münâsebeti ile de, ayrı türk muhitlerinde vücûda gelmiş olan yazı dillerinin, muayyen şartlar dâhilinde, eski yazı dilinden inkişâf etmiş olduğuna ve bunların tetkikinde de uygur devri

mâlzemesinin göz önünde tutulması lâzım geldiğine işâret etmiştim (bk. *III. Türk tarih kongresi,* T. T. K., IX. seri, nr. 3, Ankara, 1948, s. 598—611). Türk dil bilgisi sâhasında o zamandan beri yapılmış olan araştırmalar bu fikirleri te'yit edecek bir çok mâlzeme vermiş olduğu gibi, *'Atębętü 'l-hąkayık*'ta da bu hususta bir çok misâller bulmak mümkündür. Türk yazı dilinin tarihi inkişâfındaki bütün noktaların tamâmiyle aydınlatılabilmesi için, tabi'î, daha bir çok eserlerin plânlı bir şekilde incelenmesi zarûrîdir. Fakat bugün bir noktaya emniyetle işâret edebiliriz ki, o da eski eserlerin tetkikinde Brockelmann, Samoyloviç v. b. tarafından tatbik edilmek istenilen usûlün yanlış olduğu ve bu usûl ile müsbet bir netice elde edilemeyeceğinin artık anlaşılmış bulunmasıdır.

'Atębętü 'l-hąkayık'ı ilk defa ilim muhitine tanıtan Necib Âsım olmuştur. Kendisi 1906 'da metnin bir kısmı[1] ile daha sonra 1918 (1334) 'de, biri — faksimile ve diğeri — metin, tercüme ve izah olmak üzere, iki kısımda eserin tamamını neşretmiştir.[2] Bunlardan başka, bir de 1925 'te kendi neşrine esâs olan B nüshası ile eserin A nüshasını karşılaştıran bir makale yazmıştır.[3] Necib Âsım tarafından yapılan metin neşri ile nüshaların karşılaştırılması, kendisinin bu sâhada, hüsn-i niyeti olmakla beraber, dil bilgisinin usûl ve mâlzemesine sâhip bulunmamasından dolayı, her hângi bir ilmî kıymeti hâiz değildir. Bu metin neşri münâsebeti ile Fuad Köprülü tarafından yazılan makale,[4] neşrin kendisi için olmaktan ziyâde, bu sâhadaki çalışmaları teşvik maksadı ile kaleme alınmış olmalıdır.

Necib Âsım'ın *Keleti Szemle* 'de çıkan tetkiki münâsebeti ile, 1907 'de Radloff tarafından yazılan tenkid ve tahlîli,[5] maalesef, görmek imkânını bulamadım. Bu esere Avrupa âlimlerinden T. Kowalski[6] ile bilhassa J. Deny[7] temâs etmişler ve türkçe neşrin bir çok ek-

---

[1] N.-A. Balhassan-Oghlou, *Un texte ouïgour du XIIe siècle* (*Keleti Szemle,* 1906, VII, 257—279).

[2] Necib Âsım, *Hibętü 'l-hąkayık* (İstanbul, 1334 = 1918; 1. ksm.: metin, tercüme ve izah, 2. ksm.: faksimile).

[3] Necib Âsım, *Uygur yazısı ile Hibętül 'l-hąkayık 'ın diğer bir nüshası* (*Türkiyat,* 1925, I, 227—233).

[4] M. Fuad Köprülü, *Hibętü 'l-hąkayık* (*Millî tetebbûlar mecm.,* sayı 5, s. 369—380; bu sayının intişâr senesi olarak gösterilmiş olan 1331 = 1915 tarihi yanlış olacaktır).

[5] W. Radloff, *Ein uigurischer Text aus dem XII. Jahrhundert* (Bulletin de l'Académie des sciens de Saint-Pétersbourg, 1907, s. 377—394).

[6] T. Kowalski, *Hibat-ul-Ḥaqa'iq* (*Körösi Csoma-Archivum,* I, 1935, sayı 5; türk. terc. Ahmed Cemâl Köprülü-zâde, *Türkiyat,* 1928, II, 546—549).

[7] Jean Deny, *A propos d'un traite de moral turc en écriture ouïgoure* (*Re-*

siklerini doldurmağa çalışmışlardır. J. Deny 'nin makalesi, bu eser hakkında Avrupa 'da yapılan en ciddî bir tetkik teşkil etmektedir. Mevcut nüshalar ile eserin türk kültür tarihi içindeki yerini tâyin husûsunda bugün bildiklerimizin bir çoğunu bu eser üzerinde en çok tetkikte bulunmuş olan Fuad Köprülü 'ye borçluyuz. [1]

ᶜ*Atebetü 'l-hakayık* 'ın bugün elde mevcût nüshaları, *Kutadğu bilig* nüshalarında da olduğu gibi, eserin yazıldığı zamandan oldukça sonraki bir tarihe âittir. XIII. asrın ilk yarısında kaleme alınmış olduğunu söyleyebileceğimiz bu eser, XIV. asrın sonları veya XV. asrın başlarında, bilhassa Arslan Hoca Tarhan 'ın yakın alâkası ile, yeniden tanzim edilmiştir. Bu son şeklin yazılış tarihi belli olan nüshalarının en eskisi 1444 'te istinsah edilen ve diğerlerine nisbetle daha sıhhatlı olan A (Semerkand) nüshasıdır. Bu vaziyet karşısında metnin tesbitinde daha dikkatli hareket ebilmesine ve nüsha farklarının mümkün mertebe eksiksiz gösterilmesine çalışılmıştır. Bundan dolayı notların bir az yüklü olmasının bir mahzûr teşkil etmesine mukabil, her hângi bir noktayı incelemek isteyenler için, böylece bir kolaylık te'min edilmiş olduğunu sanıyorum.

Eserin tercümesine gelince, bu hususta tecrübe sâhibi olanlar bunun pek de kolay bir iş olmadığını takdir ederler. Türkçe metinlerin eski dilden yeniye veya bir şiveden başka bir şiveye naklinde, mâna inceliklerine halel getirmeden, söz ve söz şekillerinin tam karşılıklarını bulabilmek için, çevrilecek dilin işlenmiş ve muayyen bir istikrâra kavuşmuş olması şarttır. Bugün kendi benliğini bulmak için çırpınan yazı dilimizde bu esâslı şartın bulunduğunu iddia etmek güçtür. Eski türkçede mevcût bir çok eklerin bugünkü yazı dillerinde zamanla kaybolmuş olması, bilhassa birbirine yakın ifâdeler arasındaki farkların belirtilmesine büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu

---

vue du Monde Masulman, 1925, LX, 189—234; türkçe tenkidi için bk. F. Köprülü, *Türkiyat*, 1928, II, 632—633).

[1] Fuad Köprülü 'nün tetkikleri için, yukarıda zikredilenlerden başka, tarih sırası ile, bk. bir de 1. *İmâm Âzam talebesinden bir türk şâiri?* (*Tevhīd-i Efkâr*, 1923, 20 Kânûn I.), 2. ᶜ*Aybetü 'l-hakayık'a dâir* (*Türkiyat*, 1925, I, 255—257), 3. *Türk edebiyatı tarihi* (1. tab., İstanbul, 1926, s. 204—210), 4. *Hibetü 'l-hakayık 'a âit yeni mâlûmat* (*Türkiyat*, 1928, II, 546—549), 5. *Hibet al-hakayık* (*Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, İstanbul, 1934, s. 45—67; *Millî tetebbûlar mecm.*, V, 369—380 'deki makalenin genişletilmiş şekli), 6. *XII-inci asır türk şâiri Edîp Ahmet* (*ayn. esr.*, s. 63—73; *Türkiyat*, I, 255—257), 7. *Hibet al-Hakayık hakkında yeni bir vesika* (*ayn. esr.*, s. 74—83; *Türkiyat*, II, 546—549 'daki makalenin genişletilmiş şekli), 8. *Hibet al-Hakayık hakkında yeni bir vesika daha* (*ayn. esr.*, s. 84—90) ve 9. *Hibet al-Hakayık tetkiklerinin bugünkü hali* (*ayn. esr.*, s. 91—112).

sâhada muayyen bir usûl ve an'anenin yerleşmesine ve bilhassa edîp ve şâirler ile sıkı bir iş birliğinin te'minine kadar, bu gibi tercümeler birer tecrübe mâhiyetini aşamayacaklardır.

Eserin sonuna eklenen notlar, bugüne kadar benzerlerinde görülen nümûnelerine nisbetle, bir az geniş tutulmuştur. Bu, türklük bilgisi mensûplarından ziyâde, Türkiye muhitinin göz önünde bulundurulmuş olmasından ileri gelmiştir. Aynı sebeplerden dolayı, mürâcaat edilen eserlerin zikrinde de kısaltmalara pek az yer verilmiş ve eserlerin yerinde ve tam olarak kaydedilmesi uygun görülmüştür.

ʿAtębętü 'l-hakayık metninin tesbitinde ve yabancı sözlerin yazılışında *Kutadğu bilig* (bk. XLIII—XLV) 'de tatbik edilen usûl muhâfaza edilmiştir.

Burada bir noktaya daha işâret etmek istiyorum. Bu münâsebetle *ʿAtębętü 'l-hakayık* ile *Kutadğu bilig* 'in bilhassa aynı mevzûları ihtivâ ve birbirine çok yakından temâs eden kısımlarının mukayesesi ve bunun için hazırlanmış olan mâlzemenin buraya eklenmesi belki faydalı olurdu. Fakat bu mukayesede esâs olması icâp eden *Kutadğu bilig* tamâmiyle işlenmeden, böyle bir teşebbüsün bir çok eksik tarafları kalacağı düşünülerek, bu işin başka bir fırsata bırakılması daha uygun görülmüştür. *Kutadğu bilig* 'e yalnız eserdeki bâzı söz ve mefhûmların izâhı için zarûrî görülen hâllerde baş vurulmuştur.

Eserin hâzırlanmasında yardımlarını esirgemeyen meslek arkadaşlarıma ve bilhassa C nüshasının fotografını te'min eden Süheyl Ünver ile arapça parçaların tercümesinde büyük yardımı dokunan genç arkadaşlarımdan Kasım Kufralı 'ya burada ayrıca teşekkür etmeği bir borç bilirim.

GİRİŞ

I. Edib Ahmed. Müellif eserinin sonuncu bâbında (bk. mısrâ 469) kendisinden bu isim ile bahsetmektedir. Esere ilâve edilmiş olan parçaların üçünde de, şâirin ismi beklenilen yerlerde, yalnız *edib* tâbiri geçmektedir (496. mısrâda A, C ve D nüshalarındaki *edib Maḥmud oġlı* yerine, B 'de *Edib Aḥmed oġlı* yazılmış ise de, bu bir istinsah hatâsı olacaktır; B ve C nüshalarında Arslan Hoca Tarhan 'a âit parçanın başlığında ise, *Ḫ*ᵛ*aca* (Ḫoca) *Edib*). Bu tâbirin burada, isimden ziyâde, kelimenin asıl mânası ile kullanılmış bir unvan olduğu anlaşılıyor. Bu kabûl edildiği takdirde, bu unvanın müellifin ismi ile birleşmiş ve bunun daha geniş bir muhit ve devir içinde yayılmış, hattâ şâirin kendisi tarafından kullanılmasında bile bir gayr-i tabi'îlik görülmemiş olduğunu düşünmek icâp eder. Bu unvanın Ahmed'e *ʿAtebetü'l-ḥaḳayıḳ* 'tan dolayı verilmemiş olduğu ve kendisinin daha elimize geçmemiş bir takım „edibâne" eserleri bulunduğu kolayca tahmin edilebilir.

Edib Ahmed'in eserini okuyuculara takdim ederken kullanmış olduğu ifâde tarzı (bk. msl. 465—468 ve 477—480), kendisinin bilhassa tavsiye ettiği tevâzua riâyet etmemiş olduğu hissini veriyor. Bu sözleri ancak, kendisi hakkında olmaktan ziyâde, eserde toplanmış olan ahlâk prensiplerine âit islâm düşüncelerine atfetmekle şâirin lehine kaydetmek mümkündür. Fakat bu husûs eserdeki ifâdeden sarîh olarak anlaşılmıyor (bk. bilhassa 475 ve 483).

Şâir eserini ithâf etmiş olduğu bey ile olan münâsebetini *ḥavadarlıḳ* (bk. 80) sözü ile ifâde etmektedir. İlk bakışta oldukça maddî görünen bu ifâdeyi iyice anlamak için, bir taraftan Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey ile hâkimi bulunduğu devir ve muhitinin teferruâtına vâkıf olmak ve diğer taraftan *ḥavadarlıḳ* tâbirinin buradaki mânasını daha yakından tâyin etmek zarûrîdir. Yoksa bu sözün „sevgi, muhabbet" yanında, bilhassa „dost, yâr, tarafdar" v. b. mânâları, daha çok, akıl ve menfaatin ifâdesine benzemektedir. Bugünkü telâkkilere pek uygun olmayan bâzı husûsları devrinin âdet ve an'anelerine bırakmak şartı ile, müellifin dinî-ictimâî bakımdan faydalı gördüğü ahlâk kaidelerini kendi muhiti içinde yerleştirmek için çalışan zühd ve takvâ sâhibi bir zât olduğuna hükmedilebilir.

Edib Ahmed 'in umûmiyetle kuru, en mütevâzî duygu parıltılarından uzak, kendi işini bilen ve vazife-şinâs bir ahlâk hocası gibi, mâlûm bir programı sonuna kadar takrir eden sert ve bir dereceye kadar kaba ve cansız bir ifâde tarzı kullanması, ne fazla şahsî mukayeselere yer ayırıyor ve ne de okuyucularda bunların canlanmasına imkân bırakıyor. Biz burada *Kutadğu bilig* müellifinden tamâmen başka bir tarzda ve rûhta kalem kullanan bir şahıs ile karşı-karşıya bulunuyoruz. Maksat ve gâyeleri, hiç değilse müşterek kısımlarda, birbirine yakın olmakla berâber, Yusuf ile Edîb Ahmed 'i, şâir ve mütefekkir olarak, mukayeseye bile imkân yoktur.

Edib Ahmed 'in şahsiyeti, hâl tercümesi ve hattâ yaşadığı devir ile muhiti hakkında, maalesef, sarîh mâlûmata sâhip bulunmuyoruz. Esere ilâve edilen parçalarda müellif için söylenen sözler bize aradığımız mâlûmatı verebilecek mâhiyette olmadıkları gibi, burada söylenmiş olanlar da henüz tamâmiyle çözülememiştir. Kime âit olduğu mechûl bulunan dörtlükte müellifin kör olduğu (bk. 485) ve Emîr Seyfeddin 'e âit dörtlükte ise, kendisinin „edibler edibi, fâzıllar başı" bulunduğu (bk. 489) zikredilmektedir. Arslan Hoca Tarhan 'a âit on beyitlik parçada, memleketinin safâlı ve gönülleri okşayan güzel Yüknek olup, babasının Mahmud Yüknekî adı ile mâlûm olduğu ve eserini „Kâşgar dilinde", yâni eski yazı dilinde, kaleme almış bulunduğu kaydedilmektedir. Şimdilik ne Yüknek ve ne de Mahmud Yüknekî kayıtlarından müellif hakkında istifâde edecek durumda bulunmuyoruz.

Yakut, *Mu'cemü 'l-büldan* (bk. F. Wüstenfeld, *Jacut's geographisches Wörterbuch*, Leipzig, 1866, I, 320 v. d.) 'da „Ağnak, Mâverâünnehr 'de Türkistan nâhiyelerinden bir beldedir; Benakêt kasabalarından sayılır; bâzan ona Yağnak denilir" ve Cüveyni, *Tarih-i cihangüşa* (*GMS*, XVI, II, 83) 'da, Hârizmşâh 'ın Gurhan 'a karşı ikinci defa muhârebeye gidişinden badsedilirken, „Sultan Semerkand 'a gelip, etraftan askerler toplanınca, Semerkand 'dan yola çıktı; vâlisi müslüman olmasına rağmen, müslüman ahlaklı olmayan Ağnak şehrine . . . ordu gönderdi" (burada da Yakut 'ta verilen mâlûmat tekrarlanmaktadır) kaydı mevcuttur. Yakut 'ta Ağnak harekelenmiştir. Fuad Köprülü (*Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, İstanbul, 1934, s. 54 not) 'nün ifâdesine rağmen, buradaki Ağnak ile Edib Ahmed 'in memleketi olan Yüknek veya Yügnek şekillerini doğrudan-doğruya aynı köke ircâ etmek, türkçe bakımından, pek doğru olamaz. Bu husûsta bir karara varmak için, türkçedeki ince şeklin arapça veya farsçada görülen şekillere girip-giremeyeceğinin mütehassısları tarafından tetkiki elzemdir.

Yukarıdaki kayıtlardan anlaşılacağı gibi, eserin bu ilâveler ile birlikte yeniden tanzim edildiği tarihlerde, Edib Ahmed 'in hâl tercümesi o muhitte artık mechûl olup, adı, yeri ve hattâ eserinin ismi bile tereddütlü ve şüpheli bulunuyordu. Bilhassa Arslan Hoca Tarhan 'ın sözleri bu ciheti açıkça göstermektedir. Ali Şîr Nevâî ile o devir Herat muhitinin şâir ve eseri hakkındaki mâlûmatı daha azdır. Ali Şîr Nevâî, *Nẹsaᵓịmụ̈ 'l-mạḥạbbe* adlı *Nẹfẹḥat* tercüme ve zeylinde (bk. F. Köprülü, *Türkiyat*, I, 255—257), şâir hakkında, onu Bağdad civarında yaşamış ve İmâm Âzam 'ın talebeliğini yapmış gibi gösteren, daha çok efsâneleşmiş olan bir rivâyeti naklettikten sonra, kendisinin türkçe vaaz ve nasihat kabîlinden manzûmeler söylediğini, hikmet ve nüktelerinin türk ülkelerinin çoğunda yazılmış olduğunu kaydederek, ona âit olduğu zannedilen bâzı parçaları (bk. G) nakletmektedir. *Ẹl-ᶜịlmụ̈ ᶜịndẹ 'llahị tạᶜala* tâbirinden, Ali Şîr Nevâî 'nin şâirin eserlerine yakından vâkıf olmadığı anlaşılıyor.

II. Muhammed Dâd İspehsâlâr Beg. Eserin B ve C nüshalarının başlığında bu beyin adı *ẹmịrị 'l-ẹcẹll dad ịsbẹhsalar big* ve A nüshasında, daha tam olarak, *ẹmịrị 'l-ạᶜẓạm mẹlịkị 't-tụ̈rkị vẹ 'l-ᶜạcẹm malịkị rịḳabị 'l-ụ̈mẹm mụḥạmmẹd dad ịspẹhsalar big* („Türk ve acem hukümdarı, milletlerin efendisi yüce emîr Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey") şeklinde geçmektedir. Eserin yazılış tarihini, yazıldığı yeri ve muhitini yakından tesbit edebilmek için, bu türk beyinin şahsiyetini tâyin etmek zarûrîdir. Fakat türk tarihinin bu devri, bilhassa bu mıntakada, her bakımdan hâlâ aydınlanmamış bulunmaktadır. Necib Âsım (*Hịbẹtụ̈ 'l-ḥạḳayıḳ*, 1. kısım, İstanbul, 1334, s. 13), bu unvanı taşımış olan emîrleri ararken, Rẹşidụ̈ 'd-Dinị 'l-Vạṭvạṭ (*Cẹvahịrụ̈ 'l-ḳạlayịd vẹ zẹvayịdụ̈ 'l-fẹrayịd*) 'ta *ẹl-ẹmịrụ̈ 'l-ịsfẹhsalarụ̈ 'l-ẹcẹllụ̈ 'l-kẹbirụ̈ 'l-ᶜalịmụ̈ 'l-ᶜadịlụ̈ 'l-mụ̈ᵓẹyyẹdụ̈ 'l-mụẓaffẹrụ̈ 'l-mạnṣur ịḥtịyarụ̈ 'd-dẹvlẹtị vẹ 'd-dinị nụṣrẹtụ̈ 'l-ịslamị vẹ 'l-mụ̈slịminẹ tacụ̈ 'l-ᵓụ̈mẹraᵓị şẹrẹfụ̈ turanẹ tụğrụl kılıç ịsfẹhsalar bẹgụ̈ 'bnụ̈ şụ̈caᶜ mạḥạmmẹdị 'bni 'l-ḥạsẹni 'bnị ᶜạbdụ̈ 'r-rạḥmanị 'bnị ḥụsam ẹmịrụ̈ 'l-mụ̈ᵓmịninị* kaydını görmüştür. Nâşir kim olduğu ve nerede hukûm sürdüğü mâlûm olmayan bu zâtın Kara-Hanlılardan olup, Kâşgar kıt'asında Yüknek şehrinde bulunduğu ve eserin VI. asrın sonlarına doğru yazılmış olduğu fikrini ileri sürmüştür. Eser üzerinde en çok duranlardan F. Köprülü (bk. *Araştırmalar*, s. 95 v. d.), Semerkand nüshasında bu unvanı taşıyan emîrin adının mâlûm olması üzerine, eserin ithâf

edilmiş olduğu zâtın olsa-olsa bunun babası olabileceği, fakat bütün bunların bir tahminden, bir faraziyeden ileri geçmediği ve bahis mevzuu olan mechûl şahsiyetin henüz anlaşılamadığı neticesine varmıştır.

Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey 'in Kâşgar civarında aranması, esere sonradan ilâve edilmiş olan parçada eserin Kâşgar dilinde yazılmış olduğu kaydından ileri gelmiş olacaktır. Daha sarîh başka mâlûmat edininceye kadar, bu tâbirin bu husûsta büyük bir ehemmiyeti yoktur. Çünkü bu tâbir Kâşgar 'da değil, Kâşgar 'ın hâricinde, bilhassa garbî Türkistan 'da kullanılan ve oldukça son devirlere âit bulunan bir ıstılâhtır. Hukümdarın mıntakasını ararken, daha çok, onun unvanı olan *dad ispehsalar big* ve *meliki 'l-türki ve 'l-ʿacem* tâbirleri üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu zâtı, şarktan ziyâde, garbî Türkistan 'da aramanın daha doğru olacağını zannediyorum.

III. ʿAtebetü 'l-hakayık, ayrı bâbların başlıklarından da anlaşıldığı gibi, türk-islâm muhitinin kültür çerçevesi içinde, ferdlerin terbiyesi için tanzim edilmiş olan esâsları, olduğu gibi, türkçe ve manzûm olarak tekrarlayan bir ahlak kitabıdır. Eserdeki fikirler çok defa âyet, hadîs veya başka arapça beyitler ile tevsik edilmektedir; bir az zahmetle, işâret edilmemiş olanlar için de aynı sâhada benzer nümûneleri bulmak mümkündür. Müellif burada, fikir bakımından, kendi ictihâdından ziyâde, mâlûm olan esâsları güzel bir türkçe ile ifâde etmekle iktifâ etmiştir. Eserin yazıldığı tahmin edilen devirlerde bu esâsları, her okuyanın kolaylıkla anlayabileceği ve hâfızasında tutacağı bir tarzda, açık bir dil ile ve manzûm olarak neşretmenin bu yolun yolcuları için bir gâye olduğu düşünülürse, Edib Ahmed 'in bu işi mükemmel bir şekilde başarmış olduğunu kabûl etmek lâzım gelir. *ʿAtebetü 'l-hakayık* ın ne kadar büyük bir ihtiyâcı karşılamış olduğu eserin yazıldığı tarihten epey bir müddet sonra dahi bunun yeniden tanzimi ve neşri ile uğraşılmış olmasından, bir çok ediblerin, gerek müellifin kendisinden ve gerek eserinden takdir ile bahsetmelerinden ve nihâyet türk ülkesinin muhtelif kısımlarında vücûda getirilmiş olan nüshalarından iyice anlaşılmaktadır. Eserin türk edebiyatı tarihindeki yeri ve türk muhitinin bu sâhada vücûda getirmiş olduğu diğer eserler ile olan münâsebeti ayrıca tetkike değer bir mevzûdur.

Elde mevcût nüshaların en eskisi olup, diğerlerine nisbetle daha itinâlı bir şekilde ve uygur harfleri ile yazılmış bulunan Semerkand A) nüshasında eserin adı iki defa geçmektedir. Bir defa eserin bâ-

şında hattât eli ile yazılmış, büyük ve güzel uygur harfleri ile *ᶜAtebetül ḥaḳayıḳ kitabı* ve ikinci defa Arslan Hoca Tarhan 'a âit manzûm parçada (bk. 497—398) *ᶜAdbedül ḥaḳayıḳ* (*-d-* 'lerin yazılışı farklı) şeklinde yazılmıştır. Sonuncusu vezin icâbı kısaltılmıştır. Diğer nüshalarda eserin adı yalnız bu sonuncu manzûm parçada geçmektedir. Bu *Hibęd-'ül ḥaḳayıḳ*, Ba *Hibętü 'l-ḥaḳayıḳ* (*h-* 'den sonra *-i-* ile ve harekeli), C *Hibęt ol ḥaḳayıḳ* (*h-* 'den sonra *-i-* , *-t* uzun ve sükûn işâreti ile) ve D *Ġaybętü 'l-ḥaḳayıḳ* (iki söz hâlinde ve harekeli; ilk kelime, açık olarak, *ġ-* ile yazılmıştır).

İsmin terkibindeki ilk sözün okunuş tarzı uygur harfleri ile yazılanlarda ünlü işâretleri ve arap harfleri ile yazılanda ise, hareke ile, tereddüde yer bırakmayacak şekilde, açıkça gösterilmiştir. B ve C nüshalarındaki şeklin *hibętᵘⁿ* veya *hęybętᵘⁿ* sözlerinin yanlış imlâlarından ileri gelmiş olduğu kabûl edilirse, birincisi ile „hibe, hediye" ve ikincisi ile „heybet, mehâbet, korku, hürmet ve tâzim hissi" mânaları kasdedilmiş olabilir. D nüshasındaki *ġaybętᵘⁿ* şeklinin, *ᶜaybętᵘⁿ* yerine, „elbise ve diğer şeylere mahsus deri kap, çanta" mânası ile kullanılmış olduğu düşünülebilir. Eserin aslında doğru şekillerinin bulunduğu kabûl edildiği takdirde bile, bu iki tâbirin eserin mâhiyetine uygun bir ad olarak kullanılmış olduğunu tereddütsüz iddia ettirebilecek bir durumu yoktur. A nüshasında bulunan *ᶜatębętᵘⁿ* (cem. *ᶜatębᵘⁿ* ve *ᶜatębatᵘⁿ*) tâbiri ise, bâb ve kapı ile alâkalı „eşik" mânası ile, bu esere daha uygun bir isimdir.

ᶜAtębętü 'l-ḥaḳayıḳ 'ın yeniden tanzim edildiği devir ve muhitte, müellifin ismi gibi, eserinin ismi hakkında da tereddüt ve şüphenin mevcût olduğu, Arslan Hoca Tarhan 'ın kitabın adını ayrıca kaydetmek lüzûmunu görmüş olmasından açıkça anlaşılmaktadır. Aynı nüshadan neş'et etmiş olan diğer nüshalarda bu ismin yukarıdaki şekilleri, her hâlde uygur imlâsının te'siri ile meydana gelmiş olacaktır. Uygur yazısında söz başında ᶜ , *h* ve *ḥ* sesleri aynı işâretle gösterilmektedir. Türk dilinde bulunmayan bu sesler için, son devir uygur alfabesinde ayrı şekiller inkişâf ettirilmemiş ve bu sesleri birbirinden ayırabilmek için, harfin altında, arap harfleri ile, bunların kıymetlerini göstermekle iktifâ edilmiştir. Ayrıca gösterilmediği hâllerde ise, bu harflerin okunuşu okuyanın takdirine bağlı kalmaktadır. Arap harfleri ile yazılan nüshalarda *t* ve *y* noktalarının karıştırılmış olabileceği de, tabi'î, unutulmamalıdır.

Semerkand nüshasının mevcûdiyeti evvelce de mâlûm bulunuyordu. Necib Âsım, *Uygur yazısı ile Hibętü 'l-ḥaḳayıḳ 'ın diğer bir nüshası* (*Türkiyat*, I, 1925, s. 227—233) adı ile, bir makale neşretmiş

ve eserin adını ihtivâ eden ilk sahifesinin fotoğrafını dercetmişti. Fakat makale hângi te'sirlerin sebebi ile olduğu anlaşılmayan bir tâlihsizliğe uğramış ve istifâde edilemeyecek derecede hatâlı çıkmıştır. Bu makalede eserin uygur harfleri ile yazılı olan adı *Ḫaṭib zül ḥaḳayıḳ kitabı* şeklinde okunmuş ve bu kitabın aslına âit bir okuyuş tarzı gibi gösterilmiştir. Makale sâhibi kelimenin başındaki harfin altına ilâve edilen ar. harf. ᶜ işâretine dikkat etmiş olmakla berâber, yazılmış olan şekilden ziyâde, yazılmış olması lâzım gelen bir şekil üzerinde durmuştur. Bundan dolayı olacak ki, o günden beri eserin mevcût en mühim nüshası olan Semerkand nüshasına bir daha mürâcaat edilmemiştir. Necib Âsım 'ın neşrettiği nüsha üzerinde ciddî bir araştırma yapmış olan Jean Deny (*A propos d'un traité de morale turc en écriture ouïgoure, Revue du Monde musulman*, LX, 1925, s. 233) bu ikinci nüsha hakkında yazılan makaleyi görmüş ve fotografta eserin adının *ᶜAtębętü 'l-ḥaḳayıḳ* şeklinde yazılmış olduğunu tesbit etmiştir. Fakat bunun da ihmâl edildiğini ve sonradan esere temâs edenler tarafından, hiç değilse bu husûsu aydınlatmak gâyesi ile, bu nüshaya bir daha el sürülmemiş olduğunu görüyoruz.

ᶜAtębętü 'l-ḥaḳayıḳ, *Ḳutadġu bilig* gibi, *mütęḳarib* vezninde yazılmıştır. Notlarda da işâret edildiği gibi, duraklardaki bâzı kusurlar ile kafiyelerdeki tekrarların bir kısmının müstensihlere âit bulunduğu kabûl edilirse, Edib Ahmed 'in nazım tekniğinde muvaffak olduğu söylenebilir. Eserin ilk üç bâbı (I. bâb 20, II. bâb 10 ve III. bâb 6 + 4 mısrâ), kafiye bakımından, bir birlik teşkil etmekte ve ilk iki mısrâ kendi aralarında kafiyeli olup, diğer beyitlerin ikinci mısrâları bunlara uymaktadır; bu kısmın kafiyesi, kalın ve ince olmak üzere, *-n͠ga*, *-n͠ge* şeklindedir. Bundan sonra gelen IV. bâb *-anı*, *-eni* kafiyeli 28 mısrâ ile V. bâb *-lsu tip* kafiyeli 12 mısrâ, bundan evvelki bâblar tarzında tanzim edilmiştir. Eserin asıl metnini teşkil eden dokuz bâblık kısım 101 parça olup, aynı vezinde dörtlükler ile yazılmıştır. Esere izah mâhiyetinde başkaları tarafından ilâve edilen ve aynı vezinde yazılan üç parçanın ilk ikisi birer dörtlükten ve üçüncüsü ise, mısrâları kendi aralarında kafiyeli 10 beyitten ibârettir.

IV. Bâblar ve başlıklar. Şark âleminin, düşüncesini kaleme alırken, muayyen bir plâna göre hareket etmediği ve hiç değilse, mûtâd kısımlar hâricinde, bunun tanzimine ehemmiyet vermediği görülüyor. Burada bir eser, bütün parçaları ile birlikte, bir bütün telâkki

edilmekte ve eserden her hângi bir şekilde istifâde bahis mevzuu olduğu vakit, bunun başından sonuna kadar okunması ve tetkiki icâp etmektedir. Şâirlerin divanları, hiç değilse ilk devirlerde, kendilerinden ziyâde, muhiplerinin gayreti ile, sonradan tertip edildiği gibi, bu tertipte yerleşmiş olan usûlde de şiirin muhtevâsına değil, muayyen unsurlara ehemmiyet verildiği malûmdur. Bu görünüş çok defa, eserin bütünü ile alâkalı his sâhasına âit eserlere münhasır değildir. Bir çok meseleleri içine alan ve parça-parça istifâde olunması lâzım gelen ilmî eserlerde bile, son zamanlara kadar, aynı vaziyet muhâfaza edilmiştir. Bugün dahi her hângi bir eserde, asıl meseleye âit bahsi tetkik ederken, mesele ile ilgili çok mühim bir noktaya, hiç işâret edilmeksizin, bu bahisle dolayısı ile alâkalı başka bir bahiste temâs edilip-edilmemiş olduğu hakkında dâimâ bir tereddüt ve şüphe kalıyor.

Ḳutadġu bilig ve *ʿAtębętü 'l-ḥaḳayıḳ* da dâbil olduğu hâlde, bu gibi eserler ayrı bâblar hâlinde tasavvur edilmiş olmakla berâber, müelliflerinin bunlara ayrı-ayrı başlıklar yazmış bulunduklarından ben şahsan şüphe ediyorum. Bu işin sonradan başkaları tarafından yapılmış olması pek muhtemeldir. Aksi takdirde nüshaların bu kısımlarındaki farkları izah etmek güçtür. *ʿAtębętü 'l-ḥaḳayıḳ* 'a gelince, bugün elimizde bulunan nüshalarda görülen başlıkların; bugünkü hâlleri ile, müellif tarafından yazılmış olması ihtimâli yoktur. A nüshasında 20. mısrâdan sonra gelen ve türkçe yazılan II. bâbın başlığı ile 164. mısrâdan sonra, uygur harfleri ile türkçe yazılan ve yanlış olduğundan dolayı, iptâl edilmiş bulunan III. bâbın başlığı hâric, bütün başlıkların arapça yazılmış olması, bizi bunların müelliften ziyâde, müstensiblerin işi olduğunu kabûle zorlamaktadır. Eserini her kesin kolayca anlayabileceği, o devir için sâde diyebileceğimiz bir dil ile yazmış olan şâirin bâb başlıklarını arapça yazmış olduğu tasavvur edilemez. Aynı mülâhaza şâirin sözlerini te'kit için ilâve edilen âyet, hadîs ve diğer arapça tâbirler için de ileri sürülebilir. Tam olarak elimizde bulunan Semerkand nüshası ile İstanbul 'da yazılmış olan B ve C nüshaları bu bakımdan mukayese edilirse, İstanbul nüshalarında 17 parçanın eksik olduğu görülür ki, bu da bunların sonradan ilâve veya tayyedilebildiklerine bir delîldir. A nüshasında 326., 350. ve 434. mısrâlardan sonra bulunmaları lâzım gelen hadîs ve âyetlerin 324., 348. ve 432. mısrâlardan sonra gelmeleri ve 280. mısrâdan sonra gelen bir hadîsin C nüshasında 244. mısrâdan sonra, yanlış olarak, tekrarlanması, bundan başka A 'da 234.. mısrâdan sonra gelen ve pek de yerinde olmayan bir hadîsin dörtlüğün içinde yazılmış bulunmasının da müstensihlere âit olduğunda şüphe yoktur.

Esere metin dışında eklenmiş olan başlık, âyet, hadîs ve başka tâbirlerin bir cedvelini vermeği, bilhassa bu meselenin aydınlanması bakımından, faydalı buluyorum.

1.	mısrâdan	önce	başlık	A+	B+	C+	(A eserin adı, B ve C 'de *besmele*)
2.	„	sonra	ar. beyit	A+	B+	C+	(A uyg. harfl.)
16.	„	„	âyet	A+	B+	C+	
20.	„	„	başlık	A+	B+	C+	(A uyg. harfl. türkçe, B ve C ar. harfl. arapça)
30.	„	„	„	A+	B+	C+	(A farklı)
40.	„	„	„	A+	B+	C+	(A farklı)
56.	„	„	not	A+	B—	C—	
68.	„	„	başlık	A+	B+	C+	(A farklı)
80.	„	„	„	A+	B+	C+	
104.	„	„	hadîs	A+	B+	C+	(A farklı)
112.	„	„	„	A+	B—	C—	
120.	„	„	„	A+	B—	C—	
128.	„	„	başlık	A+	B+	C+	(A farklı)
140.	„	„	beyit	A+	B+	C+	(A farklı)
148.	„	„	hadîs	A+	B—	C—	
160.	„	„	„	A+	B—	C—	
164.	„	„	„	A+	B—	C—	
176.	„	„	başlık	A+	B+	C+	(A farklı)
192.	„	„	hadîs	A+	B—	C—	
200.	„	„	beyit	A+	B—	C—	
208.	„	„	âyet	A+	B—	C—	
212.	„	„	beyit	A+	B—	C—	
220.	„	„	hadîs	A+	B+	C+	
224.	„	„	başlık	A+	B+	C+	(A farklı)
234.	„	„	hadîs	A+	B—	C—	
252.	„	„	beyit	A+	B—	C—	
258.	„	„	hadîs	A+	B—	C—	
264.	„	„	başlık	A+	B—	C—	
276.	„	„	hadîs	A+	B—	C—	
284.	„	„	„	A+	B+	C+	(B farklı, C 'de 244. mısrâdan sonra)
292.	„	„	beyit	A+	B+	C+	
304.	„	„	hadîs	A+	B+	C+	
312.	„	„	„	A+	B+	C+	
316.	„	„	âyet	A+	B+	C+	

320.	„	„	„ başlık	A +	B +	C +		
326.	„	„	„ hadîs	A +	B +	C +	(B farklı, A 'da 324. mısrâdan sonra)	
340.	„	„	„ âyet ve hadîs	A +	B +	C +	(nüshalar farklı)	
348.	„	„	„ „ „	A +	B +	C +		
356.	„	„	„ başlık	A +	B +	C +	(nüshalar farklı)	
360.	„	„	„ hadîs	A +	B +	C +		
376.	„	„	„ beyit	A +	B +	C +	(nüshalar farklı)	
380.	„	„	„ hadîs	A +	B +	C +	(C farklı)	
380.	„	„	„ beyit	A +	B —	C —		
400.	„	„	„ „	A +	B +	C +	(A farklı.)	
428.	„	„	„ „	A +	B +	C +	(A farklı)	
432.	„	„	„ âyet	A +	B +	C +	(C 'de 434. mısrâdan sonra)	
436.	„	„	„ âyet	A +	B —	C —		
464.	„	„	„ başlık	A +	B +	C +		
484.	„	„	„ başlık	A —	B +	C +	(nüshalar farklı)	
488.	„	„	„ „	A —	B +	C +		
492.	„	„	„ „	A —	B +	C +	(nüshalar farklı)	
508.	„	„	„ ibâre	A —	B —	C +		

A nüshasında küçük başlıklar hâlinde ve bulunan dörtlükleri ayırt etmek için, daha şu tâbirler geçmektedir:

uḫra (ar. harfl.) 17_4, $20_{1,6}$ 22_4, 24_3, 25_3, 26_2, 27_6, 28_5, 29_4, 31_2, 32_3, 33_1, 38_3, 40_3, 48_5, 72_6 ve 106_1

uḫra (uyg. harfl.) 18_3, 19_2, 56_5, 57_4, 58_3, 60_5, 61_5, $64_{1,6,7}$, 65_5, 67_3, 69_2, $70_{1,6}$ 72_1, 77_5, 78_4, 82_2, 84_4, 87_4, 88_5, 89_4, $91_{1,6}$ $94_{1,6}$, 95_5, 96_4, 98_5, 99_4, 100_3, 101_2, $102_{1,6}$, 103_5, 104_5, $107_{1,6}$, 108_5, 109_4, 110_3, 111_2, 112_2, 113_3, 114_2, $115_{1,6}$, 116_5, 118_5

ösge (*özge*, uyg. harfl.) 30_2, $34_{1,6}$, 37_5, 42_5

taḳı (uyg. harfl.) 34_4, 43_4, 44_3, 46_5, 49_4, 52_4, 79_3

beyt (ar. harfl.) 59_2

ʿ*Atebetü 'l-hakayık* 'ta ayrı bâbların başlıkları, 264. mısrâdan sonra gelen ve A 'da V. olarak gösterilen başlığın B ve C 'de işâret edilmemiş olması hâric, az-çok farklar ile, nüshalarda metnin aynı yerinde bulunmaktadır. Eger bu başlıklar yerinde ve doğru olarak kabûl edilirse, bu nevî eserlerin hepsinde müşterek olan ilk 5 bâb ile sonuncu bâb ve A nüshasında devamlı, diğerlerinde kısmen sayı ile işâret edilen 7 bâb, hepsi birlikte, 13 bâb eder. Fakat esere sonradan ilâve-

edilen bir dörtlükte (bk. 486) eserin 14 bâbdan ibâret olduğu ayrıca kaydedilmiştir. Bu 14 bâb kaydı ile eserde görülen 13 bâb meselesinin şu şekilde halledilebileceğini zannediyorum: A nüshasında eserin asıl kısmı, *en-nev'ü 'l-evvel — en-nev'ü 's-sabi'* şeklinde, 7 bâba ayrılmıştır. D nüshasında da *en-nev'ü 's-sadis* kaydı bulunduğuna göre, bu nüshanın da, bu bakımdan, A 'ya benzediği kabûl edilebilir. B ve C nüshalarında bâb başlıkları *en-nev'ü 'r-rabi'* 'a kadar sayılmakta, V. bâb hiç işâret edilmemekte ve diğer iki bâb ise, ayrı-ayrı B 'de *en-nev'ü 'l-uhra* ve C 'de *en-nev'ü 'l-ahır* başlıklarını taşımaktadır.

Burada bizi yakından alâkadar eden bâb, B ve C 'de ayrıca işâret edilmemiş olan ve A 'da *en-nev'ü 'l-hamisü fi 'l-emri fi 't-tevazu'i ve 'z-zecri 'ani 't-tekebbüri ve 'l-hırsı ve afeti tuli 'l-emeli sadaka bima nataka* („ Beşinci nevi, tevâzû ile emrin, tekebbür ve hırstan men'in ve emel peşinde koşmanın fenâlığı beyânında; söyledikleri doğrudur") başlığını taşıyan bâbdır. Diğer başlıklarda umûmiyetle bir (msl. V. ve VII.) veya birbirine yakın veya zıd olan iki (msl. VI. ve IX.) mefhûmun bir başlık içine alındığını görüyoruz. Bu bâbda ise, kibir ve tevâzû ile hırs ve tûl-i emel mefhûmları bir başlık içinde birleştirilmiştir. Metinde çok açık olarak birbirinden ayrı yazılmış olan bu iki mefhûm grupunu ayrı-ayrı iki başlık şeklinde tasavvur etmek pek mümkündür ve zannıma göre, başka bir mecbûriyet olmadığı hâlde bile, bunları ayırmak zarûrîdir. Bundan sonraki iki bâb, *Kutadgu bilig* 'de de ayrı bâblar hâlinde bulunan bâblara tekabül etmektedir. Böylece ilâve dörtlükteki sayı ile bâbların hakikî sayısı arasındaki uygunsuzluk ortadan kalkmış oluyor.

Başlıkların umûmiyetle arapça yazılmış olması, bunların bilhassa eserin metin kısmında işâret edilmesinde ayrıca bir güçlük teşkil etmektedir. Arapça başlıkların (bunlar metnin not kısmında, nüsha farkları ile birlikte, kaydedilmiştir) müellif tarafından yazılmış olmasına ihtimâl verilemediği gibi, bunların bu şekilleri ile metinde sıraya alınmalarının da, yer işgâl etmekten başka, bir faydası olmayacaktır. Burada, gerek metin ve gerek tercümede, arapça başlıkların özüne uygun şekilde, bunların cenûp şivesi ile ve kısa başlıklar hâlinde işâret edilmesini tercih ettim.

Bâb ve başlıkları şu şekilde sıralayabiliriz:

A. I. (1— 20 = 10 beyit) Tanrının medhi hakkında.
II. (21— 30 = 5 „) Peygamberin medhi bakkında.

	III.	(31— 40 = 3+2 „	)	Dört sahâbenin medhi hakkında.
	IV.	(41— 68 = 14 „	)	Büyük Emîr Muhammed Dâd İspehsâlâr Beg 'in medhi hakkında.
	V.	(69— 80 = 6 „	)	Kitabın yazılması hakkında.
	IV.	(81—128 = 12 dörtlük	)	Bilginin faydası ve bilgisizliğin zararı hakkında.
	VII.	(129—176 = 12 „	)	Dilin muhâfazası hakkında.
	VIII.	(177—224 = 12 „	)	Dünyanın dönekliği hakkında.
	IX.	(225—264 = 10 „	)	Cömerdliğin medhi ve hasisliğin zemmi hakkında.
	X.	(265—292 = 7 „	)	Tevâzû ve kibir hakkında.
	XI.	(293—316 = 6 „	)	Harislik hakkında.
	XII.	(317—380 = 16 „	)	Kerem, hilm ve diğer iyilikler hakkında
	XIII.	(381—464 = 21 „	)	Zamânenin bozukluğu hakkında.
	XIV.	(465—484 = 5 „	)	Kitap sâhibinin özrü hakkında.
B.	I.	(485—488 = 1 „	)	Mechûl bir müellifin sözü.
	II.	(489—492 = 1 „	)	Emîr Seyfeddin 'in sözü.
	III.	(493—512 = 10 beyit	)	Emîr Arslan Hoca Tarhan 'ın sözü.

Esere yazıldığı veya yeniden tanzim edildiği tarihlerde türkçe başlıklar konulmuş olsa idi, bunların aş-yk. *Ḳutadġu bilig* (krş. XLVI—LIX) 'deki başlıklara benzer bir şekil arzedeceklerini tahmin edebiliriz.

Yukarıdaki sırada mısrâlar ile beyit ve dörtlüklerin sayısı gösterilmiştir. Eserin esâs kısmını teşkil eden ve dörtlükler ile yazılmış olan bâblarda bu sayı birbirinden farklıdır ve bu dörtlüklerin hèr bâbda kendi yerinde bulunup-bulunmadığı da az-çok şüphelidir. Bana göre, bâzı dörtlüklerin bir bâbdan diğerine nakledilmesi pek âlâ mümkündür (msl. XIII. bâbdaki 425.—436. ve belki de 437.—440. mısrâlar ile VIII. bâbda 185.—188. mısrâları içine alan dörtlükler XI. bâba ve VIII. bâbdaki 181.—184. mısrâlar IX. bâba daha uygundur v. b.). Bunların bir kısmı eserin yeniden tanzimi sırasında yer değiştirmiş olabilir. Burada bu dörtlüklerin sırası üzerinde bir tecrübe yapılmamıştır; çünkü bu yol ile elde edilecek bir neticenin, eserin başka veya daha eski nüshaları ortaya çıkıncaya kadar, büyük bir kıymeti olmayacaktır.

V. *ʿAṭębętü 'l-ḥaḳayıḳ* 'ın, tarihî seyir bakımından, *Ḳutadġu bilig* 'inkine benzer bir mukadderâta sâhip bulunduğu görülü-

yor. *Ḳutadġu bilig* iki defa meydana çıkarılmış ve her ikisinde de, biri manzûm ve diğeri mensûr olmak üzere, iki mukaddime ile okuyuculara takdim edilmiştir. *ʿAtębętü 'l-ḥaḳayıḳ* 'a ilâve edilen parçalar da eseri okuyuculara takdim eder mâhiyette yazılmıştır. XV. asır başlarında bilhassa Arslan Hoca Tarhan kalemi ile yazılan manzûm parçada Edib Ahmed 'in doğduğu yerin adı, babasının ismi, şâirin bu âileye mensûp bulunduğu, eserin adı ve „Kâşgar dili" ile yazıldığı, ancak bu dili bilenlerin bunu anlayabilecekleri, fakat bir çok kimselerin, eseri anlayamadıkları ve yanlış mâna verdiklerinden dolayi, kendilerini halk arasında utanılacak mevkie düşürdüklerinden bahsediliyor. Diğer iki parçada şâirin edibler edibi ve fâzıllar başı, fakat kör olduğu, eserini 14 bâbda yazdığı, sözlerinin gevher ile mukayese edilebileceği ve eserinin bir fil yükü altın kıymetinde olduğu söyleniyor. Müellifin kendisi ve eseri hakkındaki bu sözlerin *Ḳutadġu bilig* mukaddimesindekilere ne kadar benzediğini görenler bunun yalnız bir tesâdüf eseri olduğundan şüphe ederlerse, bunlara, bir dereceye kadar, hak vermek icâp eder. *Ḳutadġu bilig* 'in üçüncü defa tanziminin aynı muhit tarafından yapılmış olduğu hakkında, şimdilik, kat'î bir söz söylenememekle berâber, bu husûsun göz önünde tutulması her hâlde faydasız olmayacaktır.

Arslan Hoca Tarhan 'a âit parçanın sonundaki iki beyit (509—512) diğer nüshalarda fâsılasız devam ettiği hâlde, C nüshasında ayrı bir ilâve şeklinde yazılmış ise de, bu bir yanlışlık eseri olacaktır; yoksa ilâvede söylenmek istenilen fikir tamamlanmadan kalıyor. Yalnız bu kısımda yeniden „yazılmasına" sebep olarak, eserin okuyucular tarafından iyice anlaşılamaması gösteriliyor ve edibin sözünü anlayarak okuyan ve ona göre hareket eden kimsenin kendisine halk arasında şerefli bir mevki te'min edebileceğinden bahsediliyor. Arslan Hoca Tarhan 'ın bu sözler ile ne kasdetmiş olduğu pek sarîh olarak anlaşılmıyor. Bununla eserin dağınık hâlde bulunduğu veya „Kâşgar diline" vâkıf olmayan kimselerce eser iyi anlaşılmadığından, şâirin fikirlerinin tahrif edildiği ve bundan dolayı, eserin bu dili bilenler tarafından yeniden gözden geçirilerek, doğru bir nüshasının tanzimi ifâde edilmiş olabilir. Eski yazı dilinde kaleme alınmış olan bu eserde bir çok tâbirlerin artık bu muhite yabancı kaldığı ve bunlara her kesin gelişi-güzel mâna vermesinden dolayı asıl fikrin yanlış tefsir edilmesine imkân bırakmamak için, bunların anlaşılabilecek bir şekilde yeni tâbirler ile değiştirilmiş olması da mümkündür. Her hâlde, istenilerek veya istenilmeyerek, eser üzerinde bâzı tasarruflar yapılmış olduğu muhakkaktır. Her müstensihin, belki de hiç

farkına varmadan, bu gibi eserlere az-çok yenilikler katmak temâyülünün bir çok misâllerini iyice bildiğimiz için, mânanın bozulmaması ve eserin doğru anlaşılması endişesi ile hareket eden bir iyi niyet sâhibinden daha fazlası da beklenebilir. Arslan Hoca Tarhan 'ın kendisi tarafından veya onu yakın alâkası ile yapılmış olan bu işte ne dereceye kadar ileri gidilmiş olduğunu tâyin etmek için, eserin başka nüshalarını beklemek icâp edecektir.

Eserin yazıldığı tarih ve muhit karanlık kalmakla berâber, elimizde bulunan nüshalara esâs teşkil eden nüshanın tanzim edildiği devir ile bu işe iştirâk etmiş olan şahıslar hakkında daha fazla mâlûmata sâhip bulunuyoruz. Bu husûsta en çok emek sarfeden zât Fuad Köprülü olmuştur ve bugün mevcut mâlûmatın büyük bir kısmını kendisine borçluyuz (bk. *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, s. 98—102).

Esere sonradan ilâve edilen parçalardan ilk dörtlüğün müellifi, şimdilik, mechûl kalmaktadır. Bundan sonra gelen dörtlüğün müellifi, başka kayıtlarında daha itinâlı hareket eden A (Semerkand) nüshasında hiç zikredilmemiştir. B ile C nüshalarında ise, dörtlüğün müellifi olarak kayıtlı olan Emîr Seyfeddin 'in adı başlığa sonradan ilâve edilmiş olacaktır. Şekil ve ifâde bakımından birbirine çok benzeyen bu iki dörtlüğün Emîr Seyfeddin 'e âit olup-olmadığı, bu şâir-emîrin eserleri toplanıp neşredilinceye kadar, tereddütlü kalacaktır. Emîr Seyfeddin veya Seyfeddin Barlas, Timur 'un emîrlerinden olup, aynı zamanda, Seyfî mahlası ile, türkçe ve farsça şiirler yazan bir şâirdir (bk. Devletşah, *Tezkire*, nşr. Browne, s. 108. ve Barthold, *Orta Asya türk tarihi hakkında notlar*, türk. trc. İstanbul, 1927, s. 204); kendisinin Şahruh (1409—1447) devrinin başlarına kadar yaşamış olduğu anlaşılıyor.

ʿAtebetü 'l-hakayık 'a ilâve edilmiş olan üçüncü parçanın müellifi de, bundan evvelki dörtlüklerde olduğu gibi, A nüshasında kaydedilmemiştir. B ve C nüshalarında adı *emir-i kebir sahibü 'r-rey ve 't-tedbir Arslan H^{v}aca Tarhan* şeklinde geçmektedir. Timur 'un ölümünde devletin ileri gelen emîrlerinden olan Arslan Hoca Tarhan, Uluğ Bey 'in 1425 yılında moğullara karşı açtığı sefere faâl bir şekilde iştirâk etmiştir (bk. Barthold, *Uluğ Bey ve zamanı*, türk trc. A. Nimet, İstanbul, 1930, s. 82, 85—87). Kendisinin bu devirlerde devletin şimâl hudûdu mıntakasının hâkimi olduğu anlaşılıyor. Bundan sonraki hayatı hakkında, şimdilik, bir şey söyleyecek durumda bulunmuyoruz.

Devletin en mühim bir mevkiinde idâre âmiri ve kumandan olarak vazife gören bu zât, bulunduğu memleketi imâr etmekle kalma-

mış, devrin fikir hayatı ve edebiyatı ile de yakından alâkadar olmuştur. Meşhur şâir Sekkâkî 'nin onun nâmına yazdığı kasîdelerden kendisinin şâirleri himâye ettiği anlaşılıyor (bâzı nümûneler için bk. F. Köprülü, *Araştırmalar*, s. 99—100). *ʿAtebetü 'l-hakayık* 'a ilâve edilen manzûme, türk dili ve edebiyatı tarihi ile eski edip ve fikir adamlarına gösterdiği alâka ve anlayışın güzel bir misâlini teşkil ettiği gibi, kendisinin de bu san'ata yabancı olmadığını gösteriyor.

İsmail Hikmet Ertaylan 'ın dikkatimi çekmek lûtfunda bulunduğu bir risâledeki mâlûmat da Arslan Hoca Tarhan hakkında bugüne kadar bildiklerimizi te'yit etmektedir. Eserin mütercimi ve yazıldığı tarih hakkında her hangi bir kayda rastlanmamaktadır. 20,4 × 14,5 cm. büyüklüğünde, 14 varaktan ve her sahifesi 17 satırdan ibâret olan, meşin cildli bu yazma eser Şatıbi 'nin *Kur'an* kıra-'atine dâir risâlesinin tercümesidir. Nüsha, yazı ve imlâ bakımından, oldukça kusurludur (bk. msl. 1b 5: *bilgil ve agah olmagıl* oku: *olgıl*; doğrusu için bk. 2b 6); yazı iki yerde (bk. 5b 7—10 ve 6a 6—10) daha kötü bir yazı ile değişmiştir. Arapça ve farsça metnin bir kısmı ile bâb ve fasıl başları v. b. kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Esâs itibârı ile yazı diline uygun olan ifâdesi, bâzı ses, tasrif ekleri ve kelime bakımlarından, bâriz olarak, cenûp şivesi husûsiyetlerini taşımaktadır (bk. msl. 14b 12 *biñ*, 2a 8 *dil*, 12a 15 *dil dibinden*, 12b 2 *diş*, 4a 2 *dile-*, 1b 10 ve 14b 10 *ol-*, 3a 2 *ruhsat vir-*, 2b 8 *ad vir-*, 4b 6 v. b. *varise*, 10b 1 *ırag*, 12b 17 *tutak*, 13a 6 *hisabe kat-*, 12a 16 *yüksekirek*, 12b 10 *yakınırakdan çık-*, 13a 15 ve 13b 9 *üstünirek*, 2a 8 *mübtedilere*, 2a 10 *savaba*, 13a 2 *kişilere*, 14b 13 *zatuñ*, 2a 8 *hatayi*, 13a 6 *elifi*, 2a 8 *okıyan*, 7b 7 *kalan*, 10a 3 *olınan*, 13a 2 *okuyıcı kişiler* v. b.).

Risâlenin bizi burada asıl alâkadar eden Arslan Hoca Tarhan ile ilgili kısmı şu şekilde kaydedilmiştir (1b 12—2a 10):

سبب نظم كتاب امير معظم شهنشاه مكرم منبع الجود و الكرم صاحب السيف و القلم
مولى ملوك الترك و العجم زاهر النسب و طاهر الحسب رضى الاخلاق و زكى الاعراق معين الحق
و مغيث الخلق مربى العلماء والعرفاء ومقوى الضعفاء و الفقراء المخصوص بعناية الرحمان معدن العدل و
الاحسان و الاحسان يعنى رسلان خوجه ترخان خلد الله ملكه واطال بقاه فى الدولة و السعادة
سالهاى بسيار و قرنى شمار جاه و دولت قرين و معين آمين يارب العالمين بحق محمد و اله اجمعين
و بلدهٔ فاخره محفوظه صبران صانها الله عن الآفات و البليات وبقعهٔ مباركه اچنده امير عادل زيده
علمه و زاد عدله بو دعا كوى و سكسته خاطرى پرشان احوال كم بضاعته سبب اولدى تا مشفق
شاطبى تركى دلنجه ترجمه قلام تا قران اوقين مبتديلره فايده حاصل ان شاء الله تعالى اكر خطا بولينه
سن اول خطايى صوابه بدل قلنل والله اعلم بالصواب.

(„Kitabın yazılmasının sebebi. Muazzam emîr, kereme mazhar olmuş şâhlar şâhı, cömertlik ve kerem menbaı, kalem ve kılıç sâhibi, türk ve acem hukümdarlarının efendisi, nesebi parlak, hasebi pâk, güzel ahlâk sâhibi, soyu-sopu temiz, hakkın yardımcısı, halkın kurtarıcısı, âlimlerin ve âriflerin hâmisi, zayıf ve fakirlerin desteği, Allahın inâyetine tahsis olunmuş, adâlet ve ihsân mâdeni yâni Arslan Hoca Tarhan — Allah mülkünü ebedî ve ömrünü devlet ve sâadet içinde uzun seneler sonsuz haşmet ve azametle pâyıdar kılsın, âmîn ey âlemlerin rabbi, Muhammed ve bütün evlâtları hakkı için, duâmızı kabûl et — mahfûz ve fâhir Sabran beldesi — Allah bunu her türlü belâ ve âfetlerden korusun — ve âdil emîrin — Allah ilmini ve adâletini arttırsın — mübârek makamı bu hâtırı dağınık, ahvâli perişan, sermâyesiz duâcının *Müttefik-ı Şatıbi* 'yi, *Kur'an* okuyan müptedîlerin faydalanmaları için, türkçeye çevirmesine sebep olmuştur. İnşallah faydalanırlar. Eğer hatâ bulursan, düzeltiver. Doğruyu en iyi bilen Allahtır").

Bundan sonra yedi *Kur'an* kariinin ismi gelmektedir.

Bu kayıttan Arslan Hoca Tarhan 'ın idâre merkezinin, hiç değilse bu devre için, Sabran olduğu görülüyor. Sır-Derya havzasında, Türkistan (Yese) şehrinin şimâl-i garbîsinde bulunan bu eski Oğuz şehrı (bk. Kâşgarî, türk. trc. I, 436: *Sabran* ve *Şabran*) Sâmânîler devrinde bir hudût şehri idi (bk. Barthold, *Orta Asya türk tarihi hakkında dersler*, s. 127). Timur, Şahruh ve Uluğ Bey devirlerinde Sabran veya Savran şehrinin ehemmiyeti için bk. Barthold, *Uluğ Bey ve zamanı*, türk. trc., s. 32, 45, 68 ve 87. Barthold (*ayn. esr.*, s, 32—33) 'ün Faşih 'ten naklettiği mâlûmata göre, Şahruh ile aralarında çıkan bir ihtilâf üzerine, Timur 1404 'te Herat 'a Fahreddin Ahmed Tûsî 'yi göndererek, oradaki idâre me'mûrları arasında esâslı bir tensikat yaptırmış ve bunun neticesinde bir takım hocalar Aşpara ile Savran 'a nefyedilmişlerdir. Timur 'un ölüm haberi gelince, bunlar memleketlerine geri dönmüşlerdir. Ben bu meseleyi daha yakından tâkip etmek imkânını bulamadım. Bizim buradaki risâleyi tercüme eden ve dilinde cenûp şivesi husûsiyetlerini taşıyan zâtın bu sırada Sabran 'a gelip yerleşmiş ve Arslan Hoca Tarhan tarafından himâye görmüş olan hocalardan biri olup-olmadığı tetkike değer.

Anlaşıldığına göre, Arslan Hoca Tarhan ile Emîr Seyfeddin aynı devirde, aynı muhit ve aynı meslekte bulunan şahsiyetler olup, türk edebiyatına ve bilhassa Edib Ahmed 'in eserine gösterdikleri alâkadan dolayı, türk kültür tarihinin hâlâ karanlık kalan bu devrinde de yan-yana bulunmaktadırlar.

VI. ʿA̤tẹbẹtṳ ʾl-ḥa̤ḳayı̤ḳ ʾın bugünkü nüshaları. A. Semerkand nüshası (Ayasofya kütüp., nr. 4012). Nüshalar arasında, her bakımdan, en iyisi olan bu nüsha, eserin asıl doğru adı ile ithâf edildiği beyin ismini muhâfaza etmesi ve devrin tanınmış hattâtlarından birinin elinden çıkmış olması ile de dikkate değer. Eserin asıl metin kısmı ile 8.—9. mısrâların arasındaki arapça bir beyit (bunun müstensih tarafından metne âit dir beyit telâkki edilmiş olması muhtemeldir) ve küçük başlıkların bir kısmı uygur harfleri ve 361.—364. ve 437.—440. mısrâları ihtivâ eden dörtlükler ile arapça parçalar (bâb başlıkları, âyet, hadîs, beyit v. b.) arap harfleri ile yazılmıştır. Gerek yazı ve gerek süs sâhasında türk kültür tarihinde husûsî bir yer işgâl eden bu yazmanın, alâkalılar tarafından, dikkatle incelenmesi lâzımdır. Eserin cildi meşin kaplamalı olup, kenar çizgileri, ortaları ve kabın katlanmış kısmı sâde bir şekilde süslenmiş ve yaldızlanmıştır. Cild kenârlarının aşınmış kısımları, üzerine deri parçaları yapıştırılmak suretiyle, bir kaç defa tâmir edilmiştir. Fil-dişi renginde, parlak ve sert-kalınca kâğıttan teşekkül eden sahifeler 10,4 × 16,4 cm. büyüklüğünde olup, yazılı kısım, 8,6 × 5,85 cm. eb'adında, muntazam çerçeveler ile çevrilmiştir; satırlar sahife boyunca yazılmıştır. Sahife kenarları sağda — 3,8 ve solda — 4 cm. açık bırakılmıştır. Çerçeve yaprakların dikiş tarafına daha yakın olup, dikiş yerinden 1,1 cm., üst ve alt kenârlardan 3,5 cm. kadar içeridedir. Çerçeve yan-yana çizilmiş üç çizgiden ibâret olup, iç taraftaki iki çizgi arası altın-suyu ile doldurulmuştur. Bâzı sahifelere, bilhassa kitabın ilk yarısında, altın-suyu serpilmiştir. Bundan başka bazı başlıklar ve ar. harfl. yazılan kısımlarda harflerin gözleri, dikkatlı bir şekilde, altın-suyu ile doldurulmuştur. Ölçülü ve zevkle yapılan bu süs esere ayrı bir güzellik vermektedir.

Eserin asıl süsü — yazısıdır. Uygur devri ve sâhasında bugüne kadar nümûnelerine tesâdüf edilmeyen bu yazı şeklini, uygur devrinden sonra yazılmış olan eserleri bir arada tetkik etmeden, her hângi bir mıntaka veya mektebe bağlamak ve bunu meydana getiren âmiller hakkında hüküm vermek, şimdilik, pek doğru bir hareket olmayacaktır. Yazı san'atı tarihinde Semerkand ile Herat 'ın çok mühim yer işgâl ettiğini biliyoruz. Uygur yazısı üzerinde bilhassa Semerkand hattâtlarının çalışmış oldukları anlaşılıyor. Uygur harflerinin yeni şekillerinde arap harf şekillerinden hareket edilmiş olduğu açıkça görülmektedir. Başlıklardaki *t* ve *d* harfleri bilhassa dikkate değer. Hattât burada, asıl uygur devri hattâtları hilâfına, harfleri daha çok düz hat üzerine yerleştirmeğe ve mecbûr olduğu orta derecede çıkışlar hâri-

cinde, aşağıya ve yukarıya fazlaca uzanan çıkışları önlemeğe çalışmaktadır. (Aynı hattât tarafından yazılan başka bir parça için aş. bk. Zeynül'âbidin'in arap yazısı sâhasında vücûda getirmiş olduğu bu güzel nümûnelerin san'at kıymeti ve yazı tarihindeki yeri hakkında mütehassısları tarafından yapılmış bir araştırmanın buraya eklenmiş bulunması çok arzu edilirdi. Maalesef buna imkân bulunamamıştır. Nüshanın faksimilesi verilmiş olduğu için, bu husûsun ileride te'min edilmesini alâkalılardan beklediğimizi ayrıca kaydetmek isteriz).

Sahifelerin bir kısmı bugün de iyice dikilmemiş bir vaziyette bulunmaktadır. Her varakın sonunda kendisinden sonra gelen varakın ilk kelimeleri yazılmış olmasına rağmen, cilddeki sıranın metnin sırasına uymadığına bakılırsa, nüshanın kütüphâneye girdiği günlerde de aynı tâlihsizliğe uğramış olduğu tahmin edilebilir. Bu nüsha hakkında ilk mâlûmatı veren Necib Âsım (bk. *Türkiyat*, I, 1925, s. 227—233), eserin 123 sahifeden ibâret olduğunu kaydetmektedir. Bundan 54. ile 55. sahifeler arasında 225.—234. mısrâları ihtivâ eden iki sahifenin daha o vakit eksik olduğu anlaşılıyor. Necib Âsım o sıralarda bu nüshanın bir fotografını çıkartmıştır; bu fotograflar bugün İstanbul Üniversite kütüphânesinde bulunmaktadır. Son günlerde metnin bâzı yerlerini karşılaştırırken, arada geçen 25 yıl içinde, nüshanın 45.—46., 57.—58., 67.—68., 73.—74., 87.—88. ve 89.—90. sahifelerini içine alan 6 varakın daha kaybolmuş olduğunu gördüm. Yazı san'atı bakımından çok mühim olan bu sahifelerin, mevcut fotoğraflardan kopya suretiyle, tekrar yerlerine konulması lüzûmuna işâret etmeği bir mecbûriyet telâkki ediyorum. Her ihtimâle karşı nüsha sahifelerinin sırasını burada tesbit etmeği faydalı buluyorum (1. sıra — metnin sırası, 2. sıra — fotoğrafların sırası ve 3. sıra — nüshanın bugünkü sırası):

1	1	1	12	32	32	23	11	11	34	52	52	45	105	—
2	2	2	13	33	33	24	12	12	35	53	53	46	106	—
3	23	23	14	34	34	25	43	43	36	54	54	47	3	3
4	24	24	15	35	35	26	44	44	37	55	55	48	4	4
5	25	25	16	36	36	27	45	45	38	56	56	49	5	5
6	26	26	17	37	37	28	46	46	39	57	57	50	6	6
7	27	27	18	38	38	29	47	47	40	58	58	51	7	7
8	28	28	19	39	39	30	48	48	41	59	59	52	8	8
9	29	29	20	40	40	31	49	49	42	60	60	53	9	9
10	30	30	21	41	41	32	50	50	43	61	61	54	10	10
11	31	31	22	42	42	33	51	51	44	62	62	—	—	—

—	—	—	68	82	—	82	20	20	95	94	84	110	110	98
55	69	65	69	85	75	83	21	21	97	95	85	111	111	99
56	70	66	70	86	76	84	22	22	98	96	86	112	112	100
57	71	—	71	63	63	85	87	77	99	97	87	113	113	101
58	72	—	72	64	64	86	88	78	100	98	88	114	114	102
59	73	67	73	83	—	87	68	—	101	99	89	115	115	103
60	74	68	74	84	—	88	67	—	102	100	90	116	116	104
61	75	69	75	13	13	89	65	—	103	101	91	117	117	105
62	76	70	76	14	14	90	66	—	104	102	92	118	118	106
63	77	71	77	15	15	91	89	79	105	103	93	119	119	107
64	78	72	78	16	16	92	90	80	106	104	94	120	120	108
65	79	73	79	17	17	93	91	81	107	107	95	121	121	109
66	80	74	80	18	18	94	92	82	108	108	96	122	122	110
67	81	—	81	19	19	95	93	83	109	109	97	123	123	111

Nüshanın ilk sahifesinde, diğer sahifelerinkine benzer çerçeve içine çizilmiş olan ayrı bir yuvarlak çerçeve içinde, müstensih eli ile, şu ibâre yazılmıştır: *ya naẓịren fihị sẹl bịllahị rạḥmẹtẹn ʿạla 'l-mụṣạnnịfị vẹ 'stạğfịr lị-ṣahịbịhị.*

İlk sahifenin alt-sol ve 122. sahifenin üst-sağ kenârlarında Bayezid (1381—1512) 'in mührü (*Bayẹzid bịn Mẹḥmẹd Ḫan ẹl-mụẓạffẹr da'ịma*) bulunmaktadır.

Çerçevenin üst-sol tarafından Maḥmud I. (1730—1754) 'un vakıf mührü (*ẹl-ḥạmdụ̈ lị-'llahị ẹllẹzi hẹdana lị-haẕa vẹ ma kụ̈nna lẹ-nẹhtẹdi lẹv la ẹn hẹdana 'llah*) ve altta, Ahmed Şeyh-zâde eli ile, şu vaḳfiye yazılmıştır:

Ḳạd vạḳạfẹ haẕịhị 'n-nụ̈sḫạtẹ 'l-cẹlilẹtẹ sụlṭanụna 'l-aʿẓạm vẹ 'l-ḫaḳa-nụ̈ 'l-mụʿaẓẓạm malịkụ̈ 'l-bẹrrẹyn vẹ 'l-bạḥrẹyn ḫadịmụ̈ 'l-ḥarẹmẹynị 'ş-şẹrifẹyn ẹs-sụlṭanị 'bnụ̈ 's-sụlṭan ẹl-ġazi mạḥmud ḫan vạḳf^{en} ṣạḥiḥ^{an} şẹrʿịyy^{en} lị-mẹn ṭalẹʿạ vẹ 'stẹrşẹdẹ vẹ ẹnabẹ vẹ 'stẹsʿadẹ ḫallẹdẹ 'llahụ̈ mụ̈lkẹhụ̈ 'l-ẹmcẹdẹ ḥarrẹrẹhụ̈ 'l-fạḳirụ̈ ạḥmẹd şẹyḫ-ẓade ẹl-mụ̈fẹttịşụ̈ bị-ẹvḳafị 'l-ḥarẹmẹynị 'ş-şẹrifẹyn ġụfịrẹ lẹhụ̈ma

Vakfiyenin altına Ahmed 'in mührü (*ya rạbb zị tu tẹvfiḳ tẹmẹnna kụ̈nẹd ạḥmẹd*) basılmıştır.

Daha sonra, itinâsız bir şekilde, sahifenin üst kısmına üç satır üzerine alt-alta: *rịsalẹt^{ün} fi mẹkarịmị 'n-nạṣayịḥ rịsalẹt^{ün} fi fạżayịlị bạʿżụ 'l-ạḥvalị mịn ḳạbịlị 't-tạṣạvvụfạ* ve sol kenâra: *bị-ḥạṭṭ^{in} ġạrib^{in}* ibâreleri yazılmıştır.

Ayrı kâğıtlara yazılarak, ön kapağın üst-yukarısında ve bunun

içe giren kısmında yapıştırılmak suretiyle, aynı ibâreler, bâzı yanlışlar ile, tekrarlanmıştır.

848 (1444) yılında Semerkand 'da yazılmış olan bu nüshanın ne zaman ve hângi yollar ile İstanbul 'a gelmiş olduğunu bilmiyoruz. 843 (1439) 'te Herat 'ta istinsah edilmiş olan *Ḳutadġu bilig* 'in uygur harfleri ile yazılan nüshasının, Semerkand, Buhârâ ve Herat 'ta tahsilde bulunan Fenârî-oğlu Kadı Ali (Alâeddin Ali b. Yusuf Bâlî b. Fenârî) tarafından Türkiye ye ve sonra 879 (1474) 'da Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşı için, Tokat 'tan İstanbul 'a getirilmiş olduğunu düşünürsek (bk. R. Rahmeti Arat, *Ḳutadġu bilig*, I, metin, İstanbul, 1947, XXXIV—XXXVI), *ʿAtẹbẹtü 'l-ḥaḳayıḳ* 'ın bu nüshasının da aynı zât veya o taraflara tahsile gitmiş olan başka bir kimse tarafından İstanbul 'a getirilmiş olduğu tahmin edilebilir. Semerkand nüshası devrin mârûf bir hattâtı tarafından yazılmış müzeyyen bir nüsha olduğundan, bunun zamanın hukümdârı veya beylerinden birinin kütüphânesi için hazırlanmış ve sonra hediyeler arasında İstanbul sarayına gönderilmiş olması da pek mümkündür. Nüshanın Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşı 'ya âit diğer eserler ile birlikte Ayasofya kütüphânesine geçmiş olduğu düşünülürse, bunun bir müddet Abdürrezzak Bahşı elinde bulunmuş olduğu hâtıra gelebilir.

Nüshanın sonunda (122_2—123_2) arap harfleri ile yazılmış olan şu ketebe bulunmaktadır:

Nẹmmaḳtü hazịhị 'n-nüsḫatẹ fi bẹldẹtị sẹmẹrḳanda fi ẹvasịtị cümada 'l-aḫırẹ[tị] sẹnẹtẹ ṣẹmanin vẹ ẹrbaʿinẹ vẹ ṣẹmanịmiʾetini ['l-]hicriyyẹtị 'n-nẹbẹviyyẹtị 'l-muṣṭafaviyyẹtị [vẹ ẹna] 'l-katịbü 'l-ʿabdü 'l-müznịbü 'l-faḳirü 'l-müttẹkịlü bị-fażlị 'llahị 'l-ġaniyyi zẹynü 'l-ʿabịdinẹ 'bnị sulṭanbaḫtẹ 'l-cürcaniyyü 'l-ḥusẹyniyyü allahümmẹ 'ġfirli vẹ lị-valịdẹyyẹ vẹ lịl-müslịminẹ vẹ yẹrḥamu 'llahu ʿabden ḳalẹ amina („Bu nüshayı Semerkand 'da Cemâziyelâhır 848 hicrî senesinde yazdım. Yazan: gani Tanrının fazlına güvenen fakir günâhkâr kul Zeynülâbidin b. Sultan-Baht Cürcânî Huseynî. İlâhî bana, anneme, babama ve müslümanlara magfiret kıl. Buna âmîn diyen kulu Tanrı yarlıkasın").

Zeynül'âbidin 'in mârûf bir hattât olduğunu gösteren bir yazı nümûnesi de Topkapısarayı kütüphanesinde (Hazîne, nr. 2172) mahfûz bir mecmuada bulunmaktadır. Gerek *ʿAtẹbẹtü 'l-ḥaḳayıḳ* 'taki parçalardan ve gerek bu mecmuadaki ketebesinden, kendisinin arap yazısında üstâd olduğu görüldüğü gibi, hattâtlar mecmuasındaki bu uygur yazısı nümûnesinden, onun daha çok uygur yazısı hattâtı olarak tanındığı anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar uygur yazısının çeşitle-

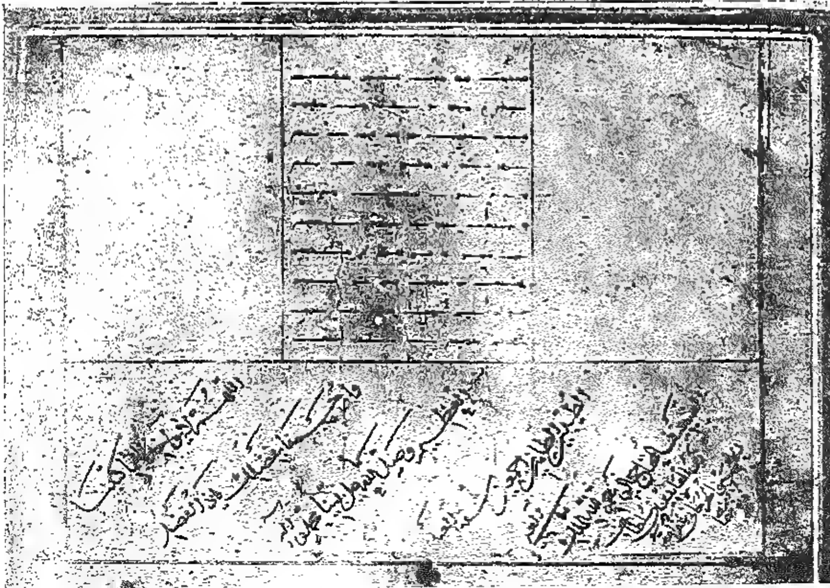
rini ancak ayrı eserlerin istinsahlarında müşâhede edebiliyorduk. Semerkand ve Herat muhitlerinde uygur yazısına verilen ehemmiyet, bu alfabe ile yazılmış ve müzeyyen eserlerin mevcûdiyetinden, açık olarak, anlaşılmakla berâber, uygur yazısı üstâdlarının da, tıpkı arap yazısı hattâtları gibi, yazı nümûneleri vücûda getirdikleri mâlûm değildi. Asıl uygur sâhası dışında uygur yazısının kullanılması ve gelişmesi üzerinde duranlar için, bu küçük nümûnenin büyük bir ehemmiyeti olduğunda şüphe yoktur.

Mevcûdiyetini Dr. Süheyl Ünver'den öğrendiğimiz bu mecmuada arap yazısı üstâdlarına âit muhtelif büyüklükte yazılar bir arada cildlenmiştir (msl. 1. Abdullah Herevî: 58b, 59a, 61b, 65a, 71a ve 76b — yazı tarihleri: 855 = 1451, 857 = 1453, 859 = 1455 ve 873 = 1468/1469; 2. Abdülkerim Hârizmî: 68a — ts.; 3. Ahmed b. Sühreverdî: 12b, 29a ve 53b — birinin tarihi: 710 = 1310/1311; 4. Amr b. Mes'ade: 13b—ts.; 5. Argun Kâmilî: 20b — ts.; Argun b. Abdullah: 44a — yazı tarihi: 731 = 1330/1331; Argun b. Abdullah Kâmilî: 50b — yazı tarihi 703 = 1303/1304; 6. İbrahim b. Mehdî: 3a — ts.; 7. Muhammed Sâlih b. Muhammed Yusuf Sebzvârî: 80b — yazı tarihi: 949 = 1542/1543; 8. Muhammed b. Sultanşâh Herevî: 22a, 62b ve 75a — yazı tarihleri: 878 = 1473/1474, 900 = 1494/1495 ve 917 = 1511/1512; 9. Mübârekşâh b. Abdullah: 21b ve 40b — birinin tarihi: 729= 1328/1329; 10. Mübârekşâh b. Kutb: 31b ve 35b — birinin tarihi: 932=1525/1526; 11. Seyid Baba Hoşmerdân: 65b—ts.; 12. Şems Sultânî: 71b — ts.; 13. Şeyh Kemâl b. Abdülhak Sebzvârî: 64a, 64b ve 76b — birinin tarihi: 939 = 1532/1533; 14. Yahya b. Hâlid: 3a—ts.; 15. Yahya Sûlî (Sûfî?): 37b — yazı tarihi: 742 = 1341/1342 v.b.), Uygur harfleri ile yazılan tek nümûne bu mecmuanın 57b —58a varaklarını teşkil etmektedir. Bir buçuk sahife tutan bu yazının tam sahifesi 36×21,5 cm. büyüklüğünde olup, büyük ve küçük olmak üzere, iki türlü yazı ile yazılmıştır. Büyük harfler ile sahifenin başında, ortasında ve sonunda çift olarak yazılan satırlar (1.—2., 13.—14. ve 25.—26.) 19,5 cm. uzunluğunda ve satır araları 3,4 cm. genişliğindedir. Küçük harfler ile yazılı kısmı ise, onar satırlık üç grupta toplanmıştır. Her iki tarafı açık bırakılmak suretiyle, sahifenin ortasına yerleştirilmiş olan satırların uzunluğu — 6,8 cm. ve satır araları — 0,8 cm. 'dir. Yazı şekli, sahifenin iç ve dış çerçevesini teşkil eden düz çizgiler ile bunların altın-suyu ile doldurulma tarzı, *ʿAṭebetü 'l-ḥaḳayıḳ* 'ın yazı ve tezyinâtına çok benzemektedir.

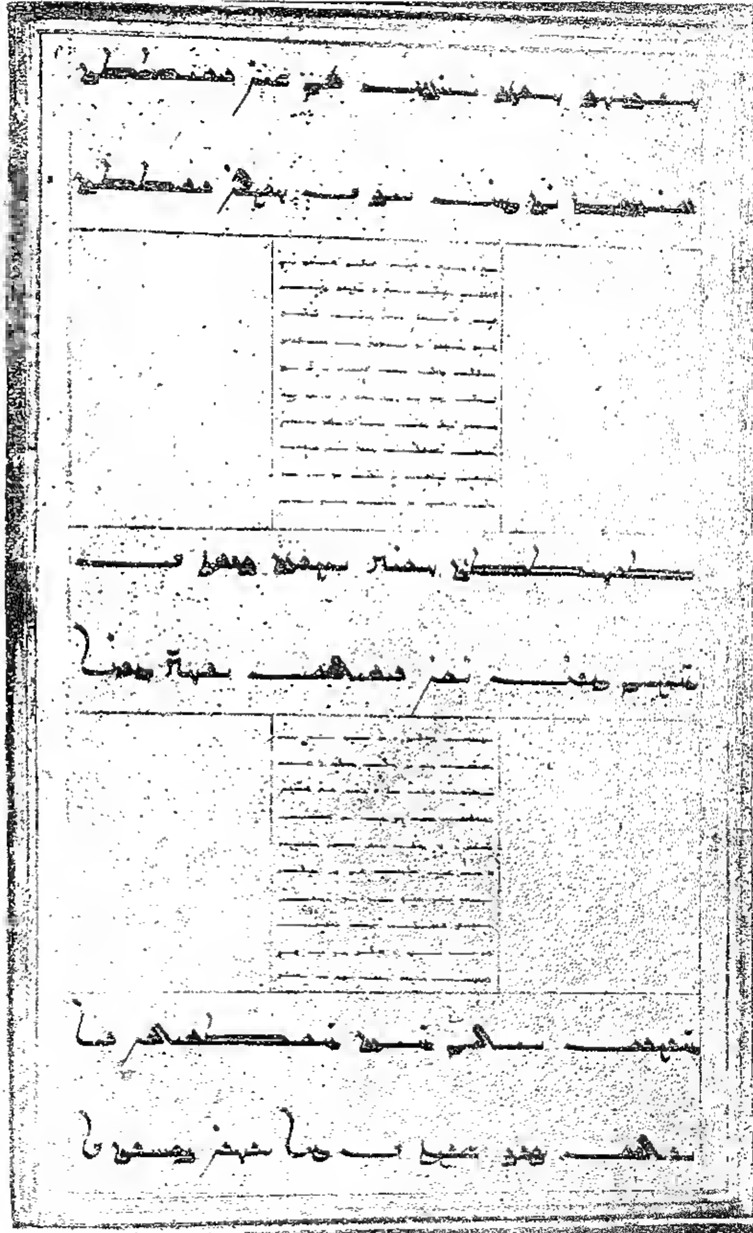
Hattâtın metni şâir Emîrî 'nin Sultan Baysungur b. Şahruh adına 833 (1429—1430) 'te, *męfa^cilün męfa^cilün fa^culün* vezninde ve mesnevî tarzında yazmış olduğu *Dęh-name* 'nin baş kısmını teşkil etmektedir (*Dęh-name* için şimdilik bk. Ch. Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum,* 1888, s. 288 v.d.).

Yazının sonunda arap harfleri ile ve yanlamasına sıralanan satırlarda şu ketebe bulunmaktadır:

allahümmę la tu'ahizna bi-ma kętębna vę 'rhamna bi-fażlikę ya zę 'l-fażli 'l-^cazim vę salla 'llahi ^cala nębiyyina muhammęd[in] (*vę ^cala*) *alihi t-tayyibinę 't-tahirinę ęcma^cin męşakahü ęl-^cabdü 'l-ġabiyyü 'l-ża^cifü 'l-muhtacü ila ni^cmęti 'llahi 'l-męliki ('l-ġani) zęynü 'l-^cabidin bin sultan-bahti 'l-hüsęyniyü 'l-cürcani ġafęrę 'llahü zünubęhüma* („ya rabbi, yazdığımız şeylerden dolayı bizi muâhaze etme. Ey büyük fazıl sâhibi, fazlın ile bizi yarlığa. Allah, nebimiz Muhammed 'e ve onun pâk ve temiz evlâtlarına salât ve selâm eriştirirsin. Bunu zayıf, gabi ve gani melik olan Allahın nimetlerine muhtâc Zeynül'âbidin b. Sultanbaht Hüseynî Cürcânî yazmıştır. Allah onun ve babasının günâhlarını yarlığasın").

Topkapısarayı kütüp., Hazine, nr. 2172 58a

Topkapısarayı kütüp., Hazîne, nr. 2172   57b

B nüshası İstanbul 'da Ayasofya kütüp., nr. 4757 'de mahfûz olup, sonradan ilâve edilmiş olan *Mecmuᶜatü risaletⁱⁿ bi 'l-luğati 'l-moğuliyyeti 'l-manzumeti ve bi 'l-hattı 'l-moğuliyyi min kıbeli 'n-neşa'ihi ve kitabü Mahzeni 'l-esrari bi 'l-luğati 'l-moğuliyyeti ve 'l-hattı 'l-moğuliyyi küllᵘⁿ minhüma muhaşşᵉⁿ bi 't-türkiyyeti* başlığını taşıyan bir mecmuanın baş kısmında bulunmaktadır. Mecmua, ketebesinden (s. 154, str. 4—11) anlaşıldığına göre, Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşı tarafından, 17 Zilkâde 884 (30 Kânûn II. 1480) tarihinde, İstanbul 'da tanzim edilmiştir. Abdürrezzak Bahşı 'nın, bu mecmuayı tertip ederken, A nüshasından istifâde etmiş olması mümkündür. Fakat A nüshasında esere ilâve edilen son iki parçanın başlıklarında müellif adları kaydedilmediği hâlde, B nüshasında bunların zikredilmiş olmasına bakılırsa, Abdürrezzak Bahşı 'nın eline A nüshasından başka bir nüshanın geçmiş olduğu düşünülebilir.

Mecmua 17,8×24,8 (yazı kısmı 10,5 × 17) büyüklüğünde olup, her birinde 11 satır olmak üzere, 174 sahife ihtivâ etmektedir (69.—70. sahifeler arasında karşılıkh boş bırakılmış olan 2 sahife bu sayıya dâhil değildir). Meşin cildin zedelenmiş olan kenârları, meşin parçaları yapıştırılmak suretiyle, tâmir edilmiştir. Sahifelerinin karışmış olduğuna bakılırsa, mecmua yazıldıktan epey bir müddet geçtikten sonra cildlenmiş ve sahifeler de cildlendikten sonra numaralanmış olmalıdır (msl. *ᶜAtebetü 'l-hakayık* kısmına karışmış olan 29.—44. sahifelerdeki parçalar *Mahzenü 'l-esrar* 'a âittir ve bunların 84.—85. sahifeler arasında bulunması icâp eder; 88.—89. ve 164.—165. sahifeleri bağlayan *bil* ve *ikiz-i* sözleri de metnin devamına uymamaktadır ve buralarda bir eksiklik olup-olmadığı ayrıca tetkîke muhtacdır). Mecmuanın kâğıdı kalınca ve parlak olup, fil-dişi rengindedir.

Mecmuanın metin kısmı uygur ve arap harfleri ile yazılmıştır. Abdürrezzak Bahşı tarafından yazılmış olan başka yazılarda da nümûnelerini gördüğümüz husûsî bir karakter taşıyan uygur yazısı ve siyah mürekkeple yazılan mısrâlar altında metin arap harfleri ve kırmızı mürekkep ile tekrarlanmaktadır. Yalnız 88. sahifenin iç kenarında, unutulmuş olan ve kırmızı mürekkepli arap harfleri ile yazılı bir mısrâ ile 173. sahifede siyah mürekkep ve arap harfleri ile yanlamasına yazılmış olan iki mısrâ istisnâ teşkil etmektedir. Uygurcaların altına bâzı kelimelerin izâhı mâhiyetinde ilâve edilen sözler siyâh mürekkep ile yazılmıştır.

Mecmuanın ikinci sahifesi yaldızlı çerçeve içine alınmış ve besmeleyi ihtivâ eden başlık, mâvî zemin üzerine, altın yaldız ile süslenmiştir; diğer sahife kenârları ise, çerçevesizdir. Arap harfleri ile yazılı

başlık ve diğer ilâvelerin büyük bir kısmı altın suyu ile yazılmış (103. sahifeden sonraki başlıklar, 119, 124, 136 ve 139. sahifelerde bulunanlar müstesnâ, hep siyâh mürekkep ile yazılmıştır) ve harekeler siyâh mürekkep ile işâretlenmiştir. Başlıkların 12 'si yalnız arap, 3 'ü yalnız uygur ve 17 'si altta arap harfleri ile tekrarlanmak suretiyle, uygur harfleri ile yazılmıştır. Arap harfleri ile yazılan ve muhtelif yazı nevilerini ihtivâ eden başlık ve ilâvelerin bir hattât elinden çıkmış olması pek muhtemeldir. Metnin arap harfleri ile olan kısımlarına nisbetle daha san'atkârâne yazılmış bulunduklarına göre, bunların Abdürrezzak Bahşı 'nın kaleminden çıkmamiş olması icâp eder. Mamafih kendisine âit başka yazı mümûneleri ortaya çıkıncaya kadar, bu husûsta şimdiden kat'î bir söz söylemekte acele edilmemesi daha doğru olur.

Mecmuanın ilk sahifesinde, mecmua adından başka, A nüshasında da bulunan iki mühür (yk. bk.) yanında bir de yazısı okunmayan bir mühür bulunmaktadır.

Mecmua ayrı başlıklar ile işâret edilen şu parçaları ihtivâ etmektedir :

1. *ᶜAtębetü 'l-hąkayık*, s. 2—69 (29.—94. sahifeler hâriç)
2. *Mąhzęnü 'l-ęsrar-ı Męvlana Haydar ᶜaleyhi 'r-rąhme* (38 beyit), s. 70—77
3. *Bęyan-ı hal-i ką'il-i kitab u ęyżan sębęb-i nązm kęrdęn-i u* (74 beyit) s. 77—84 + 29—34
4. *Tęfę''ül bę-nam-i męmduh u mędh-i u u ᶜącz-i nęfs-i ka'il* (30 beyit), s. 34—40,
5. *Dęr męrtębęt-i insan* (20 beyit), s. 40—44
6. *El-mąkalętü 'l-ula fi 'l-męvᶜiza* (36 beyit), s. 44 + 85—90
7. *El-mąkalętü 'l-uhra ęyżan* (27 beyit), s. 90—95
8. *Hikayęt-i Sultan Mąhmud ᶜaleyhi 'r-rąhme vę 'r-rizvan* (43 beyit), s. 95—103
9. *Mirza İskęndęr-ning hüsn-i tąhąllüsi* (36 beyit), s. 103—110
10. *Yaᶜkub pęygambęr hikayęti ᶜaleyhi 's-sęlam* (19 beyit), s. 110—114
11. *Sultan Timur Beg* (ar. *Big*) *-ning bu bir hikayęti tąkrib üçün aytur* (28 beyit), s. 114—119
12. *Mąkalat ęyżan dęr męvᶜiza* (25 beyit), s. 119—124
13. *Mąkalat dęr męvᶜiza* (19 beyit), s. 124—127
14. *Kufe 'de bir pir-i sahib-batın bilen Hᵛaca-i Bęzzaz bilen ol biçare karı hatun kıssası* (43 beyit), s. 127—135
15. *Mąkale męvᶜiza u nasihat* (17 beyit), s. 136—139

16. *Karvani-ler içinde bir fużul yigit bile u Ḥatem Ṭayy ḥikayeti* (22 beyit), s. 139—143

17. *Comart* (ar. *cuvanmerd*) *-lıḳnıñg fayidesi taḳı* (ar. *dağı*) *buḫul mezemmetini aytur* (29 beyit), s. 143—148

18. *Süleyman peygamber ʿaleyhi 's-selamnıñg ḥikayeti taḳrib üçün keltürüp turur* (16 beyit), s. 148—152

19. *Harun Reşʾd* (ar. *Harune 'r-Reşid*) *bilen Behlul divanesiniñg munazara ve ḥikayetleri raḥmetü 'Ilahi ʿaleyhi* (14 beyit), s. 152—155

20. *Mevʿize* (22 beyit), s. 155—159

21. *Luṭfi aytur* (7 beyit), s. 160—161

22. *Bu taḳı* (ar. *dağı*) *Luṭfi-niñg ġazeli* (5 beyit), s. 161—162

23. *Bu taḳı Lutfi-niñg* (7 beyit), s. 162—163

24. *Sekkaki* (uyg. *Sekaki*) *aytur* (7 beyit), s. 163—165

25. *Sekkaki* (uyg. *Sekaki*) aytur (6 beyit), s. 165—166

26. *Sekkaki* (ar. *Sek(k)aki*) *-niñg ġazelleridin yene bir ġazel aytur* (7 beyit), s. 166—167

27. *Mevlana Luṭfi-niñg ġazeli* (5 beyit), s. 167—169

28. *Mevlana Luṭfi-niñg ġazeli* (5 beyit), s. 169—170

29. *Mevlana Luṭfi-niñg ġazeli* (6 beyit), s. 170—171

30. *Lutfi ġazeli* (5 beyit), s. 171—172

31. *Luṭfi ġazeli* (7 beyit), s. 172—173

32. *Luṭfi ġazeli* (6 beyit), s. 173—174

Bu başlıklardan 2—8, 12—13, 15—16, yalnız arap, 20 ve 30 yalnız uygur ve geri kalanlar ise, hem uygur hem arap harfleri ile yazılmıştır.

Necib Âsım, eserin ikinci kısmı olarak, B nüshasının faksimilesini de neşretmiştir. Nâşir bu husûsta ayrıca izâhat vermemiş olduğu için, burada ne gibi bir usûl kullanılmış olduğunu bilmiyoruz. Fakat bunun bir faksimile olmaktan çok uzak bulunduğu, eserin aslı ile karşılaştırıldığı vakit, derhal görülmektedir. Msl. ilk sahifede eserin vakfiyesi, okunamayacak şekilde, fenâ istinsâh edilmiş olduğu gibi, buradaki mühürler de asıl şekillerine hiç benzememiş ve aslında mevcut üçüncü mühür ise, büs-bütün alınmamıştır. İkinci sahifenin çerçevesi ile besmelenin tezyinâtı kaldırılmış ve 10. sahifede başlığın altındaki çizgi ve lekeler ile son sahifedeki *m* sonradan ilâve edilmiştir. Sahifelerin alt kenârlarındaki işâretler ile izâh mâhiyetindeki sözler de faksimileye girmemiştir v. b.

Gerek uygur ve gerek arap harflerinin yazılış tarzı eserin aslındakilerden o kadar farklı bir şekil almıştır ki, bunu faksimile olarak kabûl etmek oldukça güçtür. Bu farkların yalnız fotoğraf ve tabı

noksanından ileri gelmiş olmasını düşünmek imkânsızdır. Bu her hâlde yazı san'atı ile pek ilgisi olmayan biri tarafından ve şeffaf kâğıt üzerine kopya edilmek suretiyle hazırlanmış olacaktır.

C nüshası. Eserin bu nüshası İstanbul, Topkapı-sarayı kütüphânesinin Hazîne (kayıt nr. 35552, sıra nr. 244 ve husûsî nr. 14) kısmında mahfûz ve sonradan başka bir el ile yazılmış olan: *ḥibetü 'l-ḥaḳayıḳ bi 'l-moġuliyyeti fi 'n-naṣiḥati ve 't-taṣavvuf ve risaletü ḥurufi 's-süryan ʿala nevʿin min ḫuṭuṭihim ve hüve 'l-leẕi yüktebü 'l-incilü bihi* başlığı ile kayıtlı bir mecmua içinde bulunmaktadır. Mecmua 26,2 × 17,8 cm. ve her biri 11 satır ihtivâ eden sahifelerin yazılı kısmı 16 × 8 cm. büyüklüğündedir. Kâğıdı parlak fil-dişi renginde olup, sâde bir şekilde tezyin ve iyi muhâfaza edilmiş meşin bir cild ile cildlenmiştir. Mecmuanın her iki kısmında da asıl metin siyah ve başlıklar ile diğer ilâve ve izahlar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Mecmuanın başında 3 sahife (yukarıdaki başlık 3. sahifenin üst kısmına ve 2 satır üzerine yazılmıştır), *ʿAtebetü 'l-ḥaḳayıḳ* 'tan sonra 7 sahife ve süryânî alfabesinin sonunda tekrar 6 sahife boş bırakılmıştır. Mecmuanın kimin tarafından, hângi maksatla, ne zaman ve nerede yazıldığına dâir, hiç bir kayıt yoktur. 3. sahifenin alt-sol kenarında ve bir de alfabenin bittiği sahife altında Bayezid II. 'in mührü bulunmaktadır.

Mecmua çok itinâ ile yazılmış ve *ʿAtebetü 'l-ḥaḳayıḳ* 'a âit kısımda satır hizâlarına, başlık ve diğer arapça ilâvelerin mümkün mertebe tam satırlar içine alınmasına dikkat edilmiş ve yazı harekelenmiştir. Mısrâlar alt-alta sıralanmış; yalnız 469.—472. mısrâları ihtivâ eden dörtlük, mısrâları yan-yana olmak üzere, 2 satır hâlinde ve 485.—488. mısrâlar da yanlamasına alt-alta yazılmıştır. Sırada unutulmuş olan 76. mısraın, *ṣḥ* işâreti ile, sahifenin kenârında yazılmış olmasından, nüshanın istinsâhından sonra, karşılaştırılmış olduğu düşünülebilirse de, 391.—400., 405.—408. ve 417.—420. mısrâları eksiktir. Bunun müstensihin hatâsından veya istifâde ettiği nüshanın eksik olmasından ileri gelip-gelmediğini tahmin etmek güçtür. 508. mısrâdan sonra, iki satır üzerine, *temmet ḥibetü 'l-ḥaḳayıḳ bi-ʿavni 'llahi 'l-meliki 'l-ḫaliḳi* („Yaradıcı, mülk sâhibi Tanrının avni ile, *Hibetü 'l-ḥaḳayıḳ* temam oldu") ibâresi ve bundan sonra 509.—512. mısrâlar yazılmıştır. Bu ibârenin yeri nüshada her hâlde yanlış olacaktır; yoksa Arslan Hoca Tarhan 'a âit parça eksik kalıyor.

Eserin ismi, yazı karakteri farklı olmakla berâber, müstensih tarafından yazıldığına şüphe olmayan yukarıki kayıtta ve bundan alınarak, mecmuanın başına yazılmış olan başlıkta *Hibetü 'l-hakayık* şeklinde kaydedildiği hâlde, ilâve parçada *Hibet ol hakayık* tarzında yazılmıştır. C nüshası, imlâ husûsiyetleri ve bâzı izâhların aynı olması (bk. bilhassa 433) bakımından, B nüshasına yakın bulunmaktadır; fakat B nüshasından farklı olan cihetlari de oldukça mühim bir yekûn tutmaktadır. B nüshasında arap harfleri ile yazılmış olan kısım uygur harfleri ile yazılı üst satırların bir nevi transkripsiyonu telâkki edilebileceğinden, Abdürrezzak Bahşı 'nın buradaki imlâda uygurcayı tâkip etmek istemiş olması tabi'î görülebilir; arapça ve farsça sözlerin imlâlarındaki bozukluğu da bununla izah etmek, bir dereceye kadar, kabildir. C nüshası ise, böyle bir zarûret bulunmadığı hâlde, sözlerin imlâsında B nüshasına yakın bir imlâ tarzı kullanmış ve bâzı husûslarda daha ileri gitmiştir. Yabancı sözlerin imlâsı, B 'ye nisbetle, daha düzgün olmakla berâber, burada da bir çok yanlışların bulunduğu ve B 'de doğru olanların da bâzan yanlış yazıldığı görülmektedir. Bunların bir kısmı istinsah yanlışları çerçevesini aşmaktadır (bk. msl. 16 *tününg* yerine *kününg*, 44 *sevinsün* yerine *yarusun*, 187 *azuk yükluki* yerine *idi kısmeti*, 228 *katıg ya okun* yerine *kurt deg okung*, 312 *kol* yerine *pul*, 376 *edlegen* yerine *tarıgan* v. b.). 511.—512. mısrâlar, B 'de bulunmadığı hâlde, C 'de mevcûttur. Başlıklar ile diğer arapça ilâveler, pek az farklar ile, B ve C nüshalarında aynıdır. Eğer bugüne kadar mechûl kalan başka bir nüsha meydana çıkmazsa, C nüshası müstensihinin A ve B nüshalarının her ikisinden de istifâde etmiş olması ihtimâli düşünülebilir. Metindeki bâzı sözlerin imlâ ve telâffuz şekilleri ile izahlarda daha çok cenûp şivesi husûsiyetlerinin kullanılmış bulunması, bu nüshanın İstanbul 'da yazılmış olduğunda şüphe bırakmıyor. Abdürrezzak Bahşı 'ya nisbetle cenûp şivesine karşı gösterilen bu fazla temâyül, bunlardan birinin nüshayı kendisi için ve diğerinin ise, muayyen bir maksatla istinsah etmiş olmaları ile izah edilebilir.

Mecmuanın ikinci kısmını teşkil eden süryânî alfabesi *besmele* ile başlamakta ve bunu: *hazihi müfredat-i hurufi 's-süryan ᶜala nevᶜin min hututıhim el-lezi yüktebü 'l-incilü bihi* başlığı tâkip etmektedir. Ünlü ve ünsüz harflere göre tanzim edilen cedveller ayrı başlıklar ile belirtilmiştir (msl. *ve hazihi hurufühümü 'l-müteharrriketü, ve hazihi hurufühümü 'l-mürekkibetü maᶜa 'l-beş, ve hazihi hurufühümü 'l-mürekkibetü maᶜa 'd-dales* v. b.). 46. varakın arka tarafında *ve hazihi hurufühümü 'l-mürekkibetü ᶜala tarikı 'l-ebced* başlığı altında bir satır

süryânî harfleri ile yazılmış ve bunun altına, arap harfleri ile, *ebced hevvez hutti kelemen sa'fas karaşat* sıralanmıştır.

Mecmuanın yazılış tarihi hakkında, Bayezid II. (1481—1512) 'ın mühründen başka, bir kayıt yoktur. Nüshanın Bayezid II. veya Mehmed II. (1451—1481) devrine âit olması mümkündür. Bu devirlerde Türkiye 'nin temâsa girmiş olduğu devlet ve kavimler ile resmî muhâbereleri idâre eden husûsî kalemler mevcût idi (krş. Rahmeti Arat, *Fâtih Sultan Mehmed 'in yarlığı*, *Türkiyat*, VI, 1939 ve *Kutadğu bilig*, I, metin, İstanbul, 1947, s. XXXV). Bu gibi cedvellerin bu kalemlerde çalışanlar tarafından ve burada çalışacak genç unsurları yetiştirmek maksadı ile hazırlanmış olması pek muhtemeldir. Birbirlerine çok benzeyen bu cedvellerin uygur alfabesine âit olanları için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygur alfabesi* (*M. Cevdet, hayatı, eserleri ve kütüphânesi*, İstanbul, 1937, s. 16—26). Aynı şekilde yunan (bk. Ayasofya kütüp., nr. 4749) ve ermeni (bk. Ayasofya kütüp., nr. 4764) alfabeleri cedvelleri de tanzim edilmiştir (nümûneleri için bk. R. Rahmeti Arat, *ayn. esr.*, s. 19—20). Banların ermeni alfabesine âit olanı 923 (1517) tarihini taşımaktadır.

D nüshası. Uzunköprü 'de Seyid Ali 'nin kitapları arasında bulunan ve sonradan anlaşıldığına göre, *'Atebetü 'l-hakayık* 'ın bir kısmı ile manzûm bir Oğuz destânından bir parça ihtiva eden bir mecmua, torunu Vâhid tarafından, o vakit kütüphâneler müdürü olan Hasan Fehmi Turgal 'a Ankara 'ya gönderilmiştir. Başı, sonu ve ortalarından bâzı varakları eksik olan bu mecmuanın tarihi, yeri ve müstensihi belli olmadığı gibi, bu iki eserden başka, daha neleri ihtiva ettiğini de tesbit etmek imkânsızdır. Mevcut kısımda Oğuz destanına âit, tâlik ile yazılmış 8 ve *'Atebetü 'l-hakayık* 'a âit nesih ile yazılı 22 sahife olmak üzere, 30 sahife muhâfaza edilmiştir.

Ankara 'da kütüphâneler umûm müdürlüğünde bulunması icâp eden bu mecmuadan, 485.—488. ile 493.—500. mısrâları ihtiva eden bir sahifesinden başka, eserin neşrinde istifâde imkânı bulunamamıştır. Vaktiyle Fuad köprülü tarafından tetkik edilen (aş. bk.) ve H. Nâmık Orkun tarafından bir kısmının fotografları çekilmiş olan (bk. *Oğuzlara dâir*, Ankara, 1935, s. 96—153 ve faksimile I—VIII; müellifin bunlar ile birlikte çıkartmış olduğu yukarıda zikredilen tek sahifenin fotografını bana göndermek lûtfunda bulunduğunu burada bir daha teşekkür ile kaydetmek isterim) yazma mecmuanın,

uzun seneler devâm eden tâkip ve araştırmalardan sonra, nihâyet yerinde bulunmadığını esefle öğrenmiş bulunuyorum. Türk yazı dilinin tarihinde ayrı bir yer işgâl eden bu eserin bir çok tereddütlü noktalarının aydınlanması için en mühim mâlzemeyi içinde bulundurduğunu tahmin ettiğim bu nüshanın bu şekilde ortadan yok olması, ilim için, büyük bir kayıp sayılmalıdır.

Bu nüsha hakkında şimdilik mürâcaat edebileceğimiz tek kaynak olarak Fuad Köprülü'nün *Hibet al-Hakayık hakkında yeni bir vesika* (bk. *Araştırmalar*, s. 84—90) adlı kısa bir makalesi bulunmaktadır. Buna göre, 19 × 12,5 cm. büyüklüğünde olan 22 sahifelik (bende mevcut sahifede mısrâlar alt-alta ve yanlamasına yazılmış olup, her sahifede 12 mısrâ bulunmaktadır) bu nüshada eserin adı, makale sâhibinin kaydına rağmen (bk. s. 88), fotografta açık olarak *ġ-* ile, *Ġaybętü 'l-ḥaḳayıḳ* şeklinde yazılmıştır. Nüshada mısrâların vaziyeti şöyledir (var — nüshada mevcut, yok — metinde bulunmayan ve eksik — yazıldıktan sonra kaybolan mısrâları gösterir):

1. — 214.	=	214	mısrâ	eksik
215. — 230.	=	16	"	var
231. — 232.	=	2	"	yok
233. — 268.	=	36	"	var
269. — 276.	=	8	"	yok (aş. bk.)
277. — 326.	=	50	"	var
327. — 364.	=	38	"	eksik
365. — 488.	=	124	"	var
489. — 492.	=	4	"	yok
493. — 500.	=	8	"	var
501. — 512.	=	12	"	eksik

Son sahifenin sol-alt köşesinde, 500. mısrâdan sonra, *ęgęr* sözü yazılmıştır ki, bu metnin devâmına uymaktadır.

D nüshasında âyet, hadîs v. b. arapça ilâvelerin bir kısmının bulunmadığı kaydedilmiş ise de, maalesef bunların hângileri olduğu ayrıca tasrih edilmemiştir. Bâb başlıklarının bu nüshada da arapça yazılmış ve A nüshasındaki gibi, sayılmış olduğu anlaşılıyor (bk. msl. *ęn-nęvʿų 's-sadįsų*). Esere ilâve edilmiş olan parçalar bu nüshada ayrı başlıklar ile gösterilmiş olup, beyitler birbirini tâkip etmektedir. Bu husûsiyet, nüshanın menşe'ini tâyin etmek bakımından, mühimdir. A nüshasında da ilk ilâve, metin içindeki dörtlüklerde olduğu gibi, uyg. harfl. *uḫr-a* sözü ile, ikinci ilâve ar. harfl. *mįn kęlamį ġayrįhį* tâbiri ile ve üçüncü ilâve ise, ilk ilâvede olduğu üzere, *uḫr-a*

sözü ile ayırt edilmiştir. Verilen mâlûmata göre, D nüshasında ilâve arapça tâbirler satır altında farçaya tercüme edilmiştir.

Makalede, yerleri gösterilmeksizin, bir de şu husûsiyetlere işâret edilmiştir: *ajun* (umûmiyetle), *ẹdgü*, *kẹd*, *kẹder* (bk. 300) *ḳoḍup* (bk. 240, 407, 436), *köñgül ba-* (bk. 220), *sẹvinç* (bk. 371, 413), *tịp*, *yạvuz* (bk. 215, 301), *yayın-ḳı* (bk. 223), *yüzçi* (bk. 409; 410'a işâret edilmemiş) ve *-dın*, *-din* (her yerde).

Aşağıdaki sözler satır altında ve şu şekilde izah edilmiştir: *ʿabịd* (*ḳulluḳ ḳılğuçı*; bk. 398), *adın* (*özge*; bk. 467), *ajun* (*dünya*), *aḳı* (*civanmẹrd*), *artaḳ* (*yạman*; bk. 395, 413), *asrasında* (*sonunda* oku: *soñgında*; bk. 294), *ẹmịr* (*buyrụḳ*; bk. 452), *ḫalịḳ* (*yạratğan*; bk. 272. Bu söz metinde yalnız bir defa geçmektedir; fakat verilen mâlûmata göre, bu mısrâ nüshada yoktur. Makalenin burasında bir yanlışlık olacaktır; ya bahis mevzuu olan mısrâ nüshada mevcûttur veya 459. mısrâdaki *ḳalıḳ* sözü, Ba ve C'de olduğu gibi, bu nüshada da yanlış yazılmış olacaktır), *ḳarıḳa* (nüshada *ḳarıġa*?; *elig-ke*; bk. 460), *ḳạrşunulmaz* oku: *ḳạrşu bolmaz*? (*ötrüturup bolmaz* oku: *utru turup bolmaz*; bk. 462), *ḳız* (*ağır bạhalıġ*; bk. 444, 480), *kirtü* (*çın*; bk. 368), *öküş* (*köp*), *sarınğu* oku: *sarınğu böz* (*kẹfẹn*; bk. 432), *yạvuz* (*yạman*; bk. 215, 301), *yiglik* (*yạḫşılıḳ*; bk. 410).

E. önce Ankara'lı Hacı Câfer oğlu İbrahim'e âit olup, şimdi Maarif kütüphânesinde bulunan bir mecmuada, diğer türkçe beyit ve dörtlükler arasında, *ʿAṭẹbẹtü 'l-ḥạḳoyıḳ* 'a âit bir dörtlük de bulunmaktadır. Bu mecmuanın ilk sahifesi ile *fạṣl^{ün} fi ḫạṭṭị 'l-ụyġurị ẹl-an yụḳalü moġulịyy^{ün}* başlığını taşıyan sahifeden itibâren arka-arkaya dört sahifenin fotoğrafını elde etmek mümkün olmuştur; mecmuanın kalan kısmını, maalesef, göremedim. Fakat Fuad Köprülü (bk. *Araştırmalar*, s. 74—83; bundan nakil ve *Ḳutadğu bilig* 'e âit iki beyit için bk. R. Rahmeti Arat, *Ḳutadğu bilig*, I, metin, s. XXXIX v.d.) bu mecmuayı tetkik etmiştir. Mecmua Ġazi b. ʿAli b. Ḳutluġı 'l-Cubati tarafından tertip ve İran'da hükümran olan İncü âilesinin son hükümdarı Ẹmir Şẹyḫ Ẹbu İsḥaḳ 'ın baş-kumandanı olup, 755 (1354)'te Şiraz şehrini Muzafferîler'in vâlisi Şah Sụlṭan'dan almak için yapılan harpte maktûl düşen emir Ay-Demir Cûbâtî (703—758 = 1303—1357)'nin oğlu Muḥammed'e takdim edilmiştir.

Uygur yazısı faslındaki alfabenin şekli, sırası ve alfabenin tarihteki yeri için bk. Rahmeti Arat, *Uygur alfabesi*, B. Bundan sonra

gelen türkçe parçaların daha çok uygur alfabesi ile yazılan nümûneler mâhiyetinde olduğu görülüyor. 13 satırlık kısım üstte uygur ve altta arap harfleri ile ve geri kalan 12 satırlık kısım ise, yalnız arap harfleri ile yazılmıştır. Bu son kısımda satırlar arasında bırakılan geniş aralıklar, sonradan uygur harfleri ile doldurulmak üzere açık bırakılmış olacaktır.

Alfabe ve bâzı eski şekilleri gösteren sayılardan (bk. bilhassa *sekiz on* = 80 ve *toḳuz on* = 90, ar. harfl. *doḳuz on*) sonra, *ʿAṭebetü ʾl-ḥaḳayıḳ* 'a âit, fakat diger nüshalardan bir az farklı olan şu dörtlüḳ gelmektedir (bk. 93—96 ve not):

bilig bildi boldı eren belgülüg
bilig-siz tirig-le ölüg körgülüg
bilig-lig er ölse adı ölmez ol
bilig-siz tirig erken adı ölüg

ölmez ve *erken* sözleri ar. harfl. *ölmes* ve *irkęn* şeklinde yazılmıştır. Bu dörtlüğü, bir az ara ile, aynı şekilde uygur ve arap harfleri ile yazılmış ve *Ḳutadğu bilig* 'e âit olan iki beyit tâkip ediyor (bk. 1139 ve 1476):

negü bor ocun-da ölüm-din ḳatıġ
ölüm-ni saḳınsa keter mińg tatıġ
kezig-çe kelür bu ölüm-nińg ḳurı
özüńg-ni ölüm-ke anuḳ-lap yorı

ḳotıġ, saḳınsa ve *tatıġ* sözleri ar. harfl. *ḳatıḳ, sağınsa* ve *dadıḳ* şeklinde yazılmıştır. Burada iki beyit şeklinde görülen bu parçalar *Ḳutadġu bilig* 'de başkalarından alınmış söz gibi ve dörtlükler içinde geçmektedir:

I.

1138 *muńgar meńgzetü aydı şaʿir sözi*
munuńg maʿnisi uḳsa açlur közi
1139 *negü bor ajunda ölümdin ḳatıġ*
ölümüg saḳınsa kiter mińg tatıġ
1140 *ölüm bir teńgiz ol uçı yoḳ tüpi*
baḳa körse yetrü tüpi yoḳ batıġ

II.

1475 *negü tir eşitgil ögi yetmiş er*
ölümüg ölürde oza uḳmış er
1476 *kezigçe kelir bu ölümnüńg ḳurı*
ölümke özüńg çın anuḳlap yorı
1477 *kümüş ḳar bağuçı munu men tiyü*
ölüm tattı erse üzüldi ḳurı

Bir çok tefsirlere müsâit olan bu beyitler hakkında söyleneeek sözler bugünkü durumda bir tahmin çerçevesini aşamayacağından, şimdilik bunların *Ḳutadġu bilig* 'den rast-gele alınmış olduklarını kabûl etmek daha doğru olacaktır.

Bunlardan sonra, mısrâları alt-alta ve yanlamasına sıralanan ve geniş satır aralıkları bırakılarak, yalnız arap harfleri ile yazılmış olan şu dörtlük geliyor:

aya bilge ḥikmet izin izlegil
özüng-ni küzed söz bilip sözleg
ḳılınçıng arıḳ tut özüng-ni küzed
kerek-siz ḳılıġ-nı ḳoyup kizlegil

Bu dörtlük *ʿAtebetü 'l-ḥaḳayıḳ* 'ta 225.—228. mısrâları içine alan dörtlük ile mukayese edilebilir; fakat aradaki fark o kadar büyüktür ki, bunların doğrudan-doğruya aynı olduğunu düşünmek güçtür. Aksi takdirde dörtlüğün bugüne kadar emsâline tesâdüf edilmeyen bir karışıklığa uğramış olduğunu kabûl etmek icâp eder.

Nihâyet ilk beytin iki mısrâı ile diğerlerinin ikinci mısrâları kafiyeli olan şu üç beyit gelmektedir:

begat körki ḥikmet ḳılıncı hüner
hünerlig seçen ol bahalıḳ güher
bilig us ḥirez kimde bolsa anı
zamana öger ḥaḳ tiler ḫan sever
neçe sınsa altun bahası hem ol
ıpar ḳayda yaşursa yısı öter

İfâde edilmek istenilen mefhûm bakımından, bilhassa son mısrâ için krş. *Ḳutadġu bilig*, beyit 311 ve 312.

Bundan sonra, niçin yazılmış olduğu anlaşılmayan *tercеme* sözü gelmekte ve bunu tâkip eden satırlarda bizim devir mensûplarının çocukluklarında bildikleri ve büyük bir gayretle kullandıkları bir nevi g i z l i y a z ı alfabesi ve bunun izâhı verilmektedir.

Nüshanın tanzim edilmiş olduğu sâha, daha çok türk dilinin cenûb-i garbî şivesinin hâkim bulunduğu sâhadır. Bu devirde bu sâhada bir kısım sesler artık bugün gördüğümüz şekillere doğru inkişâf etmiş bulunuyordu ve mecmuayı tanzim veya istinsah eden şahıs da bunları kendi telâffuzuna uydurmakta tereddüt etmemiştir. Bundan dolayı bu husûslarda imlâ meselesinde karışıklık ve yanlışların yer almış bulunması tabi'î görülmelidir; bk. msl. *adı< atı, arıḳ< arıġ, bahalıḳ< bahalıġ, dadıḳ< tatıġ, ḳatıḳ< ḳatıġ, ḳılıġ< ḳılıḳ, ḳoyup< ḳodup, sağınsa< saḳınsa, yısı< yıḍı* v.b.

*

F nüshası. Berlinde Prusya ilim akademisinde türkçe uygur metinleri arasında T. I. TM 287 işâretini taşıyan bir varak mevcuttur. Buradaki işâret kat'î değildir. Bu küçük parçaları ihtivâ eden paketlere fazla bir kıymet verilmemiş olduğundan, bunların muhteviyâtı bâzan birbirine karıştırılmıştır. 7,3 × 8,6 cm. büyüklüğündeki bu varak üst tarafından dikilmiş bir kitaba âittir. Ben bunu daha temizlenmemiş olan küçük yazmaları ihtivâ eden paketleri tanzim ederken bulmuştum. Varakın bir tarafında yazılı metnin *ʿAtebetü 'l-hakayık* 'a âit bir dörtlük olduğunu tesbit edince, bu esere âit diğer varakların da bulunması ihtimâlini göz önünde tutarak, çok dikkatli bir araştırma yaptığım hâlde, maalesef, bundan müsbet bir netice alamadım.

Buradaki dörtlük (bk. 437—440), mısrâlar arka-arkaya devam etmek üzere ve her hângi bir işâretle birbirinden ayrılmaksızın, şu şekilde yazılmıştır:

1 *bu tuni-y-a mesez-i kad[ı]ğ-l[ığ]*
2 *mese edası ökü[şre]k m[esez-i]*
3 *az sa asel kaydabolz-a bile*
4 *arısı arı seher-i tadğu as[el-]*
5 *tin oz-a*

Sahifenin altında daha en az bir buçuk satırlık yer açık bırakılmıştır. Tek bir sahifeye bakarak, her hângi bir neticeye varmak, tabi'î, imkânsızdır. Bu dörtlük burada tek başına yazılmış olabileceği gibi, bu küçük sahifelerin her birinde bir dörtlüğün bulunmuş olması da muhtemeldir. Bu metnin, diğerlerine nisbetle, daha yeni şekilleri ihtiva ettiği bilhassa *ajun* yerine *dünya*, *kayda erse* yerine *kaydabolz-a* (bu tâbir B nüshasında da bu şekildedir; yalnız kelimeler birbirinden ayrı yazılmıştır) ve *zehri* yerine *seher-i* misâllerinden anlaşılıyor. Diğer bütün nüshalardan farklı ciheti *az-a* yerine *az sa* yazılmış olmasıdır. Buradaki *sa!* 'nın kullanılış tarzını tesbit etmek için mühim olan ikinci *m[esez-i]* sahifenin zedelenmiş kısmında bulunuyor. Onun için sözün sonunda yükleme (Akk.) hâli ekinin bulunup bulunmadığını tâyin imkânsızdır.

Varakın arka tarafında arap harfleri ile yazılmış iki satırlık farsça bir metin ile altı buçuk satırlık moğulca bir metin bulunmaktadır.

Turfan hafriyâtında meydana çıkan eserler arasında arap harfleri ile yazılmış olanlara pek az tesâdüf edilmektedir. Bu parçadan başka, mâhiyetlerini şimdi iyice hâtırlayamadığım bir—iki nümûne daha vardır. Moğul devrine âit olup, türkçe ve moğulca metinleri ihtivâ eden mecmualardan biri A. v. Le Coq 'un 1. Turfan hafriyâtı mâlzemesi arasında, T. I. D 155 işâreti ile mahfuzdur. Fakat bu mecmua

sahifelerinin de büyük bir kısmı yırtılmış ve ancak dikiş kenarlarında bâzı satırlar muhâfaza edilmiştir. Bu mecmuanın moğulca kısmı tesbit edilmemiştir; türkçe hikâye ve manzum parçalar için bk. W. Bang ve G. R. Rachmati, *Lieder aus Alt-Turfan* (*Asia Major*, IX, Fasc. 2, Otto Franke Festschrift, Teil 2, Leipzig, 1933, s. 129—140). Gerek yazı ve gerek dil husûsiyetleri bakımından, *ʿAṭebetü 'l-ḥaḳayıḳ* 'a âit dörtlük ile bu mecmuadaki türkçe manzûmeler arasında büyük bir yakınlık vardır ve bunların aynı senelerde yazılmış olduğu kabûl edilebilir.

Bu mecmuaların yazılış tarihi hakkında her hângi bir kayda tesâdüf edilmiyor. Fakat Turfan harfiyâtında meydana çıkan moğulca vesikalardan Yisüntemür (1324—1328) 'e âit vesikanın 1326 'da, Elbeg (1393—1399) 'e âit olanın 1398 'de ve Ölcey temür (1403—1410) 'e âit olanın ise,- 1408 'de yazıldığı kayıtlıdır (bk. G. I. Ramstedt, *Mongolische Briefe aus Idiqut-Schähri bei Turfan*, *SBPA*, 1909). Türkçe-moğulca mecmuaların da bu tarihlerde yazılmış olması mümkündür.

G. Ali Şîr Nevâî ile o devrin Herat muhitinin Edib Ahmed hakkında daha az mâlûmata sâhip olduklarını görüyoruz (yk. bk.). Ali Şîr Nevâî 'nin *ʿAṭebetü 'l-ḥaḳayıḳ* 'ı görmemiş olduğu anlaşılıyor. O muhitte şâirin şahsiyetinin de başka biri ile karıştırılmış olması pek mümkündür. Şâiri Bağdad civarına nakleden ve İmam Aʿẓam 'ın talebesi yapan bir muhitte onun manzûmeleri husûsunda da fazla ciddî mâlûmat beklemek zâten pek doğru olmazdı. Mûteber olan veya itibârının artması arzu edilen her fikir, tâbir veya manzûmeyi meşhûr bir isme izâfe etmek âdeti, her devir için mübâh addedilen bir âdettir. Bu gibi şahsiyetlerin sözleri halk ağzında muhtelif şekiller aldığı gibi, onların mesleğine uygun görülen yeni sözlerin altına da kolayca imzâları yazılıveriyordu. Bu hareket tarzına, eserler dışında, gündelik hayattaki tavır ve hareketinde en çok mârûz kalan şahıslardan biri de Ali Şîr Nevâî 'nin bizzat kendisi olmuştur (bk. Babur, *Vekayi*, trk. trc., Ankara, 1946, II, s. 197). Ali Şîr Nevâî tarafından Edib Ahmed 'e izâfetle kaydedilen parçalar (bk. F. Köprülü, *Araştırmalar*, s. 68—73) hakkında ister-istemez böyle bir fikir hâtıra gelmektedir ve bu tereddüt şâirin diğer eserleri ortaya çıkıncaya kadar devam edecektir. Ali Şîr Nevâî, *Neṣaʾimü 'l-maḥabbe min şemaʾimi 'l-fütüvve* adlı *Neṭeḥat* tercüme ve zeylinde (Paris, Bibl. Nat., Nevâî külliyâtı, I, var. 136), Edib Ahmed hakkında efsâneleşmiş olan mâlû-

mâtı verdikten sonra, ona âit olmak üzere, şu iki beyti kaydetmektedir:

1. *uluğlar ni hirse yimes men dime*
   ilig sun ağız ur yimeseñ yime
2. *süñgek-ke iligdür irenke bilig*
   bilig-siz iren ol süñgek-siz ilig

Bir de münşeâtında (bk. *ayn. esr.*, II, var. 397), şâirin şu dörtlüğü kayıtlıdır:

3. *atadın ḫata kilse körme ḫata*
   ṣavab bil ḫata ḳılsa dağı ata
   atanıñg ḫatasını bilgil ṣavab
   sini yüz beladın ḳutarğay ḫuda

Bunlardan 1. ve 3. parçalar *ʿAtebetü 'l-ḥaḳayıḳ* 'ta yoktur. Her iki parça eserin umûmî mevzuu dışında kaldığından, mefhûm bakımından da tetkik imkânına mâlik bulunmuyoruz. 2. parça ise, eserdeki 89.—92. mısrâları içine alan dörtlük ile mukayese edilebilir ve zannıma göre, buradaki beyit bu dörtlükten bozulmuş olacaktır. Ali Şîr Nevâî 'nin kaydettiği bu beyit daha sonraki müstensihlerin mârifetleri ile bu şekle girmemiş ise, Nevâî 'nin beytin sonuna ilâve ettiği *el-ʿilmü ʿinda 'llahü taʿala* tâbiri bu beyt için yazılmış olacaktır; çünkü *bilig* ile kafiye teşkil ettiğinden, yalnız bir istinsah hatâsı olması ihtimâli olmayan *ilig* 'in mısrâdaki yeri mânasızdır. Burada ifâde edilmek istenilen mefhûm *iligsiz süñgek* 'tir ve Nevâî gibi bir şâirin bu beyti bu şekli ile zaptetmiş olmasına ihtimâl vermek güçtür.

Bu uygunsuzluğun çok eskiden farkedilmiş olduğunu aynı eserin başka bir nüshasında *süñgek-siz ilig* 'in *ilig-siz süñgek* şeklinde tashih edilmiş bulunmasından da anlıyoruz (bk. A. K. Borovkov, *Alişer Navoi kak ocnovopolojnik uzbekskogo literaturnogo yazıka*; *Alişer Navoi*, Akad. Nauk SSSR, İnstitut vostokovedeniya, Moskva-Leningrad, 1946, s. 101). Aynı nüshada, Paris yazmasındaki 2 beyitten başka, Edib Ahmed 'e âit olmak üzere, bir de şu üçüncü beyit bulunmaktadır:

tiliñg-ni tıya tut tişiñg sınmasun
bu turğan ḫalayıḳ sañga külmesün

Fikir ve ifâde bakımından, bu mısrâlar eserdeki 131. ve 172. mısrâlar ile karşılaştırılabilir. Bundan da anlaşılıyor ki, şâirin dörtlükler içinde ifâde etmiş olduğu fikirler sonradan gelişi-güzel beyitler şekline sokulmuş ve bu vesile ile mısrâlarda da kafiye v.b. zorlamaları yüzünden, bâzı uygunsuzluklar vukua gelmiş olacaktır.

A

A2 B2 C1 BİSMİLLAHİ 'R-RAḤMANİ 'R-RAḤİM

I.

TANRININ MEDHİ HAKKINDA

1 ịlahi öküş ḥamd ayur men sanͩga
2 seninͩg raḥmẹtinͩgdin umar men onͩga

3 ṣẹnamu ayuġay sẹza bu tilim
A3 4 unarça ayayın yarı bir manͩga

5 seninͩg barlıḳınͩgḳa tanuḳluḳ birür
6 cẹmad canvạr uçġan yügürgen nenͩge

7 seninͩg birlikinͩgke dẹlil arḳaġan
8 bulur bir nenͩg içre dẹliller minͩge

A4 B3 C2 9 yoḳ erdim yarattınͩg yana yoḳ ḳılıp
10 ikinç bar ḳılur sen mụḳir men munͩga

bịsmịllahị . . . rạḥim] A_{1-2} *ᶜatebedül ḥaḳayıḳ kitab-ı*

tanrının . . . hakkında] nüshalarda bu başlık yok; metin kısmında değiştirilmiş olan bu başlıklar hakkında bk. G i r i ş, IV, bâblar ve başlıklar.

1 *sanͩga*] A_3 ve B_2 *sạngga* ‖ 2 *onͩga*] A_4 *ongga* ‖ 4 *unarça . . . manͩga*] A_1 . . . *mangga* C_5 *unarça₀* (satır altıuda *tạpġanạmça₀*) . . . ‖ 5 *barlıḳınͩgḳa . . . birūr*] B_6 *barlıġıng-ḳa* (ar. *barlıġıng-ġa₀*) *t.* (ar. *tạnuġ-luḳ*) *berūr* (ar. *birūr*) C_6 *barlıġıng-ġa₀ tạnuġ-luḳ b.* ‖ 6 *cẹmad . . . nenͩge*] A_3 . . . *nengge* B_7 *cạmat* (ar. *cūmat*) *c. u.* (ar. *uçḳan*) *y. nengge* C_7 *cụmat* (satır altında *cụmle₀*) . . . *nenge* (-e- medli, satır altında *nẹsne₀lẹr*) ‖ 7 *birlikinͩgke . . . arḳaġan*] B_8 *bar-lıḳıng-ḳa* (a. *barlıġıng-ġa₀*) . . . C_8 *birlıġıng-ġa₀ d. arḳaġạn* (satır altında *ṭạlẹb idẹn*) ‖ 8 *minͩge*] A_5 *mingge* B_9 *minge* (a. *mịnge*)

8. mısradan sonra, nüshalarda şu arapça beyit gelmektedir ($A3_6$—4_1, beyit burada uyg. harflerle yazılmıştır; B_{10} ve C_{10});

fẹfi kụllị ṣẹyʾin lẹhụ ayẹtān tẹdụllụ ᶜạla ẹnnẹhū vaḥịdụ

(«Onun, her bir şeyde, birliğine delâlet eden bir bürhanı vardır»)

9 *erdim*] A_2 *irdim* C_1 *irdim* ‖ 10 *sen . . . munͩga*] A_3 . . . *mungga* B_2 *sen* (ar. *sụn*, harekeli) *mụkır* (ar. *muḳır*) . . .

11 aya şẹk yolında yiligli oḍun
12 kel ottın özüñg yul ölümdin öñge

13 yarattı ol uġan tünüñg kündüzüñg
14 uḍup biri birke yorır öñg soñga

A5 15 tünetür tünüñgni künüñg kiterip
16 tünüñg kiterip baz yarutur tañga

17 ölügdin tirig hẹm tirigdin ölüg
18 çıḳarur körür sen munı keḍ añga

B4 C3 19 bu ḳuḍrẹt iḍisi uluġ bir bayat
20 ölüglerni tirgüzmek asan añga

II.

PEYGAMBERİN MEDHİ HAKKINDA

A5 21 eşit emdi ḳaç söz ḥạbib fạżlındın
22 uḳuş huş yititip sözümni añga

11 *yolında oḍun*] A_4 *y. gelig-li . . . odun* B_3 *yol-ı-ta yiligli* (ar. *yolı-da₀ yilig-li*) . . . *otun* C_3 *yolında₀ gẹlig-li* (*-e-* harekeli ; satır altında *yẹllü*) . . . *otun* || 12 *kel . . . öñge*] A_5 *kil . . . ọngge* B_4 *kil . . . ọnge* C_4 *kil . . .* || 13 *yarattı . . . uġan*] A_6 *yarudd-ı . . .* B_5 *yarạdt-ı* (ar. *yạrat(t)ı uġanım* C_5 *yạrat(t)ı uġanım*

14 A 'da bu mısrâ sahife kenarına yazılmış | *uḍup . . . soñga*] A *usup* (*-s-* altında ar. harf.) . . . *ọng songga* B_6 *udup* (ar. *utup ; ötüp ?*) *bir biri-ke yụrür ọng s.* C_6 *utup (ötüp ?) biri birge* (*-g-* üç noktalı) *yürür . .*

15 A 'da, istinsah edilirken, beytin ilk mısraı unutulmuş ve sonra sahifenin kenarına yazılmıştır ; satır altlarında *aḫ* ve *m* harfleri ile, doğru sıraya işâret edilmiştir || 16 *tünüñg . . . tañga*] A_1 . . . *yarıdur tangga* C_8 *kününg . . .*

16. mısrâdan sonra, nüshalarda şu arapça ibâre ve âyet gelmektedir (A 'da, yeri i âret edilerek, sahife kenarında yazılmış ; B_9 ve C_9):

kẹma ḳalẹ 'llahụ tạᶜala yụḫrịcü 'l-ḥạyyẹ mịne
'l-mẹyyitị vẹ yụḫrịcü 'l-mẹyyitẹ mịnẹ 'l-ḥạyyị

(« Yüce Tanrının buyurduğu gibi, ölüden diri ve diriden ölü çıkarır »)

18 *körür . . . añga*] A_3 *kọrer . . . kez angga* B_{11} *kọrer* (ar. *körer*) . . . *ket* (ar. *ket*) *a.* C_{11} *körẹr* (*-ẹ-* harekeli) . . . *kit* (satır altında *asru yạḫşı*) *añga* (satır altında *bilmẹk*) || 19 *iḍisi uluġ*] A_4 *idizi-i u.* B_1 *itiz-i* (ar. *idisi*) *uluġ* (ar. *ụlụġ*) C_1 *idisi* (satır altında *ṣaḥịbi*) *u.* || 20 *añga*] A_5 ve B_2 *angga*

Peygamberin . . . hakkında] A_6 'da uyg. harfl. *nebi* (altta sahife kenarında ar. harfl. *ᶜạlẹyhị 's-sẹlạm*) *nạᶜtında* B_3 ve C_3 *fi nạᶜtị 'n-nẹbiyyị ᶜạlẹyhị 's-sẹlam* (« Peygamber aleyhisselâmın vasfı beyânında »)

21 *eşit . . . fạżlındın*] A_1 *ẹşit imti . . . faslı-tın* B_4 *eşit* (ar. *işit*) *emd-i* (ar. *imdi*) *ḳ. beyt ḥ. faslı-tın* (ar. *fạżlı-dın*) C_4 *işit imdi ḳ. beyt ḥ. fạżlı-dın* || 22 *uḳuş . . . añga*] A_2 . . . *gididip s. angga* B_5 . . . *yititip* (ar. *yiy-titip*) . . . C_5 *uḳuş* (satır altında *ṭạbiᶜạt*) *huş* (satır altında *fẹhm*) *yịti-tip* (satır altında *tiz eglẹmẹk*, *-l-* üstündeki çizgi hareke işâreti olacak) *sözụ̈mni onga* (?, satır altında *vaḳıf ol*)

23 ol ol ḫalḳ talusı kişi ḳutluġı
24 törütmişte yoḳ bil an͡ga tuş ten͡ge

25 rẹsuller örün͡g yüz bu ol yüzke köz
26 ya olar ḳızıl en͡g bu en͡gke men͡ge

A7 27 anın͡g ögdisindin tatır bu tilim
28 anın͡g mẹdḥı bolsa şẹkẹr şẹhd an͡ga

29 bu kün tegsü mindin dụrud ol yarın
30 elig tuttaçımḳa egirse mun͡ga

III.

DÖRT SAHÂBENİN MEDHİ HAKKINDA

B5 C4 31 yime tört işin͡ge ıḍur men sẹlam
32 olardın usanmaḳ ḳaçan ol man͡ga

23 *ḫalḳ talusı*] B_6 *ḫalḳ-ta yegi* (ar. *ḫalḳ-da yigi*) C_6 *ḫalḳda yigi* || 24 *törütmişte . . . ten͡ge*] A_4 *tọredmiş-te . . . anggar g. tengge* B_7 *tọret-miş-te* (ar. *töret-miş-de*) . . . C_7 *töretmiş-de . . . tuş* (satır altında *bẹrabẹr*) *tinge* (satır altında *tẹng*, *-e-* harekeli) || 25 *rẹsuller . . . yüzke*] B_8 *resul(le)r ö(r)üng yụz ol ol yụser-e* (ar. *yüz-re*, *-e* medli) C_8 *r. örüng* (satır altında *aḳ*) . . . *güzge* (*-g-* üç noktalı) || 26 *olar . . . men͡ge*] A_6 *anlar . . . mengge* B_9 *anlar ḳ. ming* (ar. *mẹng*) *bu inge minge* (ar. *mịnge*, *-ị-* harekeli) C_9 *anlạr ḳ. ing* (satır altında *yañaḳ*) *bu inge* (*-g-* tashih görmüş) *mẹnge* (satır altında *bẹng*) || 27 *ögdisindin*] A_1 *ọgdüsin-tin* B_{10} *medḥ-ı* (ar. *mẹdḥı*) *birl-e* (ar. *birle*) C_{10} *mẹdḥı birle* || 28 *mẹdḥı . . . an͡ga*) A_2 *medḥ-ı bolz-a . . . angga* B_{11} *gatı birl-e* (ar. *yadı birle*) . . . C_{11} *yadı birle . . . anga* (satır altında *yad ḳụn*) || 29 *tegsü*] *mindin*] A_3 *t. men-tin* B_1 *tegsüü* (ar. *tigsü*) *mentin* (ar. *mindin*) C_1 *tigsü m.* || 30 *elig . . . mun͡ga*] A_4 *ẹlig tud(d)açım-ḳa* (*-d-* üstünde şedde işâreti) *ẹgirz-e mangga* B_2 *ẹlig* (ar. *ilig*) *tuttaçım-ḳa* (ar. *tat-ta-çım-ġa*) *ẹgirz-e* (ar. *igirse*) *m.* C_2 *elig tat-taçım-ġa igịrse* (*-g-* üç noktalı) *manga* (satır altında *ġạm vẹ mụbtẹla olıcaḳ*)

Dört . . . hakkında] A_5', B3 ve C_3 'te bu başlık şu şekildedir:

fi mẹdḥị 'ṣ-ṣạḥabẹtị 'l-ẹrbẹᶜatị (A 'da yok) *rịżvanụ 'llaḥi ᶜạlẹyḥịm ẹcmạᶜin*

(« Dört sahâbenin — Tanrının rızâsı onların hepsinin üzerine olsun — medhi beyânında »)

31 *işin͡ge ıḍur*] A_6 *i. ısur* B_4 *ẹşinge* (ar. *işinge*) *ıtur* (ar. *ıdur*) C_4 *i. ıdur* || 32 *usanmaḳ . . . man͡ga*] A_1 . . . *mangga*. C_5 *usanmaḳ . . . mạnga*

A8 33 ᶜạtiḳ birle faruḳ üçünç ẕi 'n-nurẹyn
34 ᶜạli törtilençi ol ersig toñga

35 kim erse bu tört işke beḍ ịᶜtịḳad
36 tutar erse miñg laᶜn ıḍur men añga

37 ịlahi keçürgen iḍim sen keçür
A9 38 neçe me ḫạṭalıġ ḳul ersem sañga

B5 39 mañga bolsa fażlıñg ḳutuldı özüm
40 ẹgẹr bolsa ᶜạdliñg ḳatıġlıḳ mañga

IV.

BÜYÜK EMÎR MUHAMMED DÂD İSPEHSÂLÂR BEY 'İN MEDHİ HAKKINDA

B6 41 aya til törüt mẹdḥ ötüngil ḳanı
A10 42 men artut ḳılayın şahımḳa anı

33 *ᶜạtiḳ . . . ẕi 'n-nurẹyn*] A_2 *ᶜadiḳ . . . sin-nureyn* B_6 *satıḳ* (*-ı-* ?, ar. *ṣadıḳ*) . . . *sin-nurin* (ar. *zin ẹn-nurin*) C_6 *ṣadıḳ birle faruḫ* . . . *zu 'n-nurẹyn* || 34 *ᶜạli . . . toñga*] A_3 *ᶜali tọrdülẹnci . . . tongga* B_7 *a. tọrtlenç* (ar. *törtilenç*) *ol erigsig* (ar. *irig-sig*) *t.* C_7 *ᶜạli törti-lẹnci ol er-sig tonga* (satır altında *hẹybẹtlü*)

35 B 'de bu beyit yok | *kim erse*] A_4 *kimerz-e* C_8 *kim irse* || 36 *erse . . . añga*] A_5 *ẹrz-e . . . ısur men angga* C_9 *irse . . . ayur mẹn a.* || 37 *keçürgen . . . keçür*] A_6 *kiçür-gen . . . kiçür* B_8 *keçürgen* (ar. *kiçürgen*) . . . *keçür* (ar. *kiçür*) C_{10} *kiçürgen* (satır altında *ᶜạfv idici*) . . . *kiçür* || 38 *neçe . . . sañga*] A_1 . . . *irsem sangga* B_9 *neçem-e me* (ar. *niçe me*) *ḫatalıġ* (ar. *ḫạṭalıḳ*) . . . C_{11} *niçe me ḫạṭalıḳ ḳ. irsẹm sạnga* || 39 *mañga*] A_2 *ẹger* B_{10} *mangga* (ar. *mạnga*) || 40 *ẹgẹr . . . mañga*] A_3 *veger . . . mangga*

Büyük . . . hakkında] nüshalarda bu başlık şu şekildedir :

A_{4-5} *fi mẹdḥị ẹmirị 'l-ạᶜẓạm* (sonuncu kelime, yerine işâret edilerek, sahife kenarında yazılmış ; *ẹl-ạ* tekrar edilmiş) *mẹlịkị 't-tụrkị vẹ 'l-ᶜạcẹm mạlịkị rịḳabị 'l-ümẹm muḥạmmẹd dad ịspẹhsalar big rạḥmẹtụ 'llahị ᶜạlẹyhị*

(«Türk ve acam hukümdarı, milletlerin efendisi, yüce emîr Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey 'in—Tanrının rahmeti üzerine olsun—medhi beyânında»)

B_{1-2} ve C_3 *li mẹdḥị ẹmirị 'l-ẹcẹll dad ịsbẹhsalar* (B *sịbẹhsalar*) *big ᶜạlẹyhị 'r-rạḥmẹtụ* (B *rạḥmẹtị*) *vẹ 'l-ġụfranụ*

(«Büyük emîr Dâd İspehsâlâr Bey 'in—rahmet ve magfiret üzerine olsun—medhi beyânında»)

41 *törüt . . . ötüngil*] A_6 *tọret . . .* (*-t?*) . . . B_3 *tọret . . .* C_4 *töret . . . ötün-gil* (satır altında *ᶜạrż it*) || 42 *şahımḳa*] B_4 ve C_5 *ṣakım-ġa*.

43 şahım mẹdḥı birle bezeyin kịtab
44 okığlı kişininğ sevinsün canı

45 ögü bilmez erke ögüt ögretür
46 anınğ bịrr u cudı bẹdiᶜ iḥsanı

47 ol ol ᶜạḳl uḳuş huş ḫirẹdḳa mẹkan
A11 48 bilig mạᶜdịni hẹm fażilẹt kanı

B7 C6 49 sịmaktin edizrek tutar hịmmẹt ol
50 sẹḫası mẹkarịm iki dẹrmanı

51 rẹᶜịyyẹtḳa müşfiḳ sẹlim til ḥạlim
52 vẹlikin buşarda şẹra arslanı

53 ṣạlabẹt içinde ᶜụmẹr teg erip
A12 54 sẹḫavẹt sẹmaḥạt tutar ᶜụṣmanı

55 tetiklikte kendü ayastın ozup
56 dad inṣaf tutar çın anuşirvanı

57 anınğ baḫşişindin bulıt uvtanur
58 bu sözni bütün çın tutar dụşmanı

43 *şahım . . . bezeyin*] B_5 *şahım* (ar. *şạhım*) *medḥ-ı* (ar. *mẹdḥı*) *ḅ. besetim* (ar. *bẹzedim*) C_6 *şạhım mẹdḥı* . . . || 44 *oḳığlı . . . sevinsün*] A_2 *oḳuğlı* (*uḳuğlı?*) *k. sevinz-ün* B_6 *oḳuğlı k. sevünsün* C_7 *oḳuğạn k. yạrusun* || 45 *ögü . . . ögüt*] A_4 *ọgü bilmez* (*-z* altında ar. harf. *z*) *ir-ke* B_7 *ọge bilmez* (ar. *bilmẹs*) *e. öge* C_8 *öge bilmẹs erge* (*-g-* üç noktalı) *ögüt* || 46 *bịrri*] A_5 *birr-i* B_8 *birr-i* (ar. *bịrri*) C_9 *fẹrrị* || 48 *mạᶜdịni*] A_1 *maᶜdin-i* B_{10} *maᶜden-i* (ar. *mạᶜdẹni* harekeli) C_{11} *mạᶜdẹni* (harekeli) = 49 *sịmaktin*] B_1 *simak-tin* C_1 *sịmạk-din* || 50 *mẹkarịm iki*] B_2 *mekarim* (ar. *mẹkarịm*) *yige* (ar. *yige*) C_2 *mẹkarim yige* (*-g-* üç noktalı) || 51 *sẹlim til*] B_3 *selam-tin* (ar. *sẹlim-din*) C_3 *sẹlim-din* || 52 *vẹlikin . . . şẹra*] C_4 *vẹlẹykịn . . . şẹra* (satır altında *bişe*) || 53 *teg erip*] A_6 *t. ẹrip* B_5 *teg* (ar. *tig*) *cụvan* C_5 *deg ᶜarif* || 54 *sẹmaḥạt*] B_6 *simaḳat* (ar. *simaḳạt*) C_6 *sịmaḳạt* || 55 *tetiklikte . . . ozup*] A_2 . . . *ayaz-tın* (*-z-* altında ar. harf. *s*) *osup* (*-s-* altında ar. harf. *z*) B_7 *t. kendüü ayaz-tın* (ar. *ayazdın*) *osuḳ* (ar. *ozuḳ*) C_7 *tẹtik-lik-de* (satır altında *danayi*) *k. ayazdın ozuḳ* || 56 *anuşirvanı*] A_3 ve B_8 *anu-şirvan-ı* C_8 *anı-şirvanı*

56. mısrâdan sonra, A 'da, yerine işâret edilerek, sahife kenarında şu arapça ilâve yazılmıştır :

ᶜạna bị-iyaşin ibnẹ (metinde *bị-ạyasị 'bnị*) *mụᶜaviyẹtẹ vẹ hüvẹ 'l-lẹẕi yü-tẹmẹssẹlü bịhị* (metinde yok) *fi 'l-fịrasẹtị vẹ 'l-fịtnẹtị* (metinde *fẹtnẹtị*)
(«İyâs ile İbn Muâviye 'yi kasdediyor ki, firâset ve denemede bu zât misâl tutulur»)

57 *bulıt*] B_9 ve C_9 *bulut* || 58 *bütün*] A_5 *buder* ||

59 aya şahım erdemlerin sanağan
A13 B8 C7 60 sanarmu ediz ḳum uşaḳ taş sanı

61 siyasẹt riyasẹt ḳiyasẹt kẹrẹm
62 ziyadẹt ula ʿạdl eşit uḳ munı

63 yime mẹcd mụrụvvẹt fụtụvvẹt uğan
64 ʿạṭaʾ ḳıldı şahımḳa bu cụmleₒni

65 öküş az tip aymaz pẹzirler teñ̃giz
A14 66 bulıt hẹdyeₒ ḳılsa uşaḳ ḳạṭreₒni

67 teñ̃gizdin kẹrimrek şahım miñ̃ ḳata
68 ḳạbul ḳılsa tañ̃ yoḳ bu az hẹdyeₒni

V.

KİTABIN YAZILMASI HAKKINDA

69 dad ịspẹhsalar beg üçün bu kitip
B9 C8 70 çıḳardım ajunda atı ḳalsu tip

A15 71 kịtabımnı körgen eşitgen kişi
72 şahımnı dụʿaʾ birle yad ḳılsu tip

73 anıñ̃ vụddı birle köñ̃güller tolup
74 anıñ̃ yadı birle ajun tolsu tip

59 *erdemlerin*] A_6 *irdem-lerin* || 60 *sanarmu . . . sanı*] B_1 *sanur-muu* (ar. *sanurmu*) . . . *sanı̣* (ar. *sạnı*, *-n-* noktasız) || 62 *ziyadẹt . . . uḳ*] A_3 *siyaded ʿul-a ʿạdl işit u.* B_3 *siyadet* (*s-* altında ar. harf *z*; ar. *siyadẹt*) *ul-a* (ar. *ulaₒ*) . . . C_3 *siyadeₒ ulaₒ ʿạdl işit kör* || 63 *yime*] B_4 ve C_4 *yana* || 64 *şahımḳa*] B_5 ve C_5 *şahım -ġaₒ* || 65 *tip . . . teñ̃giz*] B_6 *tep aymaz pesir-ler tenggiz* B_6 *tep a. petir-ler tingiz* (ar. *tip aymas bẹdirlẹr dingiz*) C_6 *dip aymạs pẹzirlẹr díngiz* || 66 *bulıt*] B_7 ve C_7 *bulut* || 67 *teñ̃gizdin. . . şahım*] A_2 *teng giz-tin. . .* B_8*. . . şạhım* || 68 *tañ̃*] B_9 ve C_9 *tạng*

Kitabın . . . hakkında] A_4, B_{10} ve C_{10} 'da bu başlık şu şekildedir:

mucịbụ tẹʾlifị haẕa (A yok) *'l-kịtabị vẹ muḳṭạżihị* (A *muḳṭạẓạyatụhụ*)

(«Bu kitabın te'lifinin īcâbı ve lüzûmu»)

69 *dad . . . kitip*] A_5 *tat. . .kidip* B_{11} *tat i. beg* (ar. *dad ịsbẹhsẹlar big*) . . . *kitab* (ar. *kịtab*) C_{11} *tat ịspẹh-salar big. . . kịtab* || 70 *ajunda. . .tip*] A_6 *acunda. . .*B_1 *acun-ta ad-ı ḳalsuu tep* (ar. *ajun-daₒ atı ḳ. tip* C_1 *acun-daₒ . . . dip* (ve *díp*) || 71 *eşitgen*] A_1 *işidgen* B_2 *eşidgen* (ar. *işit-gen*) C_2 *işit-gen* || 72 *şahımnı. . . tip*] B_3 *şahım-ḳa. . .tẹp* (ar. *şạhım- ġaₒ. . . tip*) C_3 *şahım-nı. . . dip*

73 B_6 ve C_5'de bu beyit 76. mısrâdan sonra geliyor | *vuddı. . . tolup*] B_6 *vuttı* (satır altında ar. harfl. *dostluğı*). . . *tolup* (ar. *vuddı . . . tolup*, *-l-* yerine *-k-* ile) C_5 *vuddı. . .* || 74 *yadı. . .tip*] A_4*. . .acun. . .*B_7*. . .acun t. tep* (ar*. . .ajun t. tip*) C_6 *yadị b. acun t. dip*

75 kiḍinki keligli kişiler ara
76 anıñg ẕịkri tañgsuḳ eḍiz bolsu tip

A16 77 bezedim kịtabnı nẹvadịr sözün
78 baḳığlı oḳığlı asığ alsu tip

79 bölek ıḍdım anı şahımḳa men ök
80 hạvadarlıḳımnı tükel bilsü tip

VI.

BİLGİNİN FAYDASI VE BİLGİSİZLİĞİN ZARARI HAKKINDA

B10 C9 81 biligdin urur men sözümke ula
A17 82 biligligke ya dost özüñgni ula
83 bilig birle bulnur sạ^{c}adẹt yolı
84 bilig bil sạ^{c}adẹt yolını bula

85 bạhalığ dinar ol biliglig kişi
86 bu cahịl biligsiz bạhasız bişi
A18 87 biliglig biligsiz ḳaçan teñg bolur
88 biliglig tişi er cahịl er tişi

75 A_4 ve C_4 'de bu beyit 72. mısrâdan sonra geliyor | *kiḍinki keligli*] A_5 *kidinki ikligli* B_4 *ketinki k.* (ar. *k. kiligli*) C_4 *kẹdinki kelig-li*

76 C 'de bu mısrâ, sahife kenarında yazılmış | *ẕịkri . . . tip*] A_6 *. . . ḥadiz ḳalsu t.* B_5 *sikr-i . . . etiz bolsu tep* (ar. *ẕịkrị . . . ediz ḳalsu tip*)

77 B_8 ve C_7 'de bu beyit 74. mısrâdan sonra geliyor | *kịtabnı sözün*] B_8 *kitabı mụva^{c}iz mesel* (ar. *kịtabı mụ̈va^{c}ịż* (harekeli) *mẹsẹl*) C_7 *kịtabnı mẹva^{c}iẓ mẹsẹl* || 78 *oḳığlı . . . tip*] B_9 *oḳuğlı a. alsuu tep* (ar. *oḳuğlı . . . tip*) C_8 *oḳuğ-lı . . . dip* || 79 *bölek . . . ök*] A3 *bọlek ısdım . . . minük* B_{10} *belek ettim . . . menük* (satır altında ar. harfl. *ẹz- ḥud*, noktasız; ar. *bẹlek it-tim a. şạhım-ğa$_o$ mẹnük*) C_9 *bẹlek it(t)im a. şạhım-ğa$_o$ mẹnük* || 80 *hạvadarlıḳımnı . . . tip*] B11 *. . . bilsüü tẹp* (ar. *havadarlığım-nı . . . tip*) C_{10} *hạvadarlığım-nı . . .*

Bilginin . . . hakkında] A_5, B1 ve C11 'de bu başlık şu şekildedir:

ẹn-ẹv^{c}ụ 'l-ẹvvẹlụ̈ fi mẹnfẹ^{c}atị 'l-^{c}ịlmị vẹ mạżạrrạtị 'l-cẹhlị
(« Birinci nevi, ilmin faydası ve cehlin zararı beyanında »)

81 *sözümke ula*] A_6 *s. uul-a* B_2 *s. ul-a* (satır altında ar. harfl. *mụ̈stẹmị^{c} baş*) C_1 *sözüm-ge* (*-g-* üç noktalı) *ula* (satır altında *mụ̈stẹmị^{c} ol.*) || 82 *ula*] C_2 *ula* (satır altında *ulaşğịl*) || 83 *bulnur*] B_4 *bịlnür* (ar. *bilnür*) C3 *bilịnür* || 84 *bula*] B_5 *bul-a* (satır altında ar. harfl. *tạpğıl*)

84. mısrâdan sonra, A_4 'te ar. harfl. *ụḫra* yazılmı

85 *bạhalığ*] B_6 ar. ve C5 *bạhalıḳ* || 88 *er . . . er*] A_2 ve C_8 *ir . . . ir*

88. mısrâdan sonra, A3 'te uyg. harfl. *ụḫr-a* yazılmış

89 süñgekke yilig teg erenke bilig
B11 90 eren körki ᶜaḳl ol süñgekniñg yilig
91 biligsiz yiligsiz süñgek teg ḫali
A19 C10 92 yiligsiz süñgekke sunulmaz elig

B3 93 bilig bildi boldı eren belgülüg
94 biligsiz tirigle yitük körgülüg
95 biliglig er öldi atı ölmedi
96 biligsiz tirig erken atı ölüg

A20 97 biliglig biriñge biligsiz miñgin
98 teñgegli teñgedi biligniñg teñgin
99 baḳa körgil emdi uḳa sınayu
A21 B12 100 ne neñg bar bilig teg asıġlıġ öñgin

101 bilig birle ᶜaḷịm yoḳar yoḳladı
C11 102 biligsizlik erni çökerdi ḳoḍı ·
103 bilig yind usanma bil ol ḥaḳ reṣul
104 bilig çinde erse siz arḳañg tidi

89 *süñgekke . . . erenke*] A_4 *sunggek-ke . . .* C_9 *. . . iren-gẹ* (*-g-* üç noktalı) || 90 *eren . . . yilig*] A_5 *. . . sunggük-nüng y.* B_1 *e. kọrki* (ar. *körkị*) . . . C_{10} *iren . . .* || 91 *süñgek*] A_6 *sunggek* || 92 *süñgekke . . . elig*] A_1 *süngük-ke s. ilig* B_3 *. . . sunulmaz* (ar. *sunulmạs*) *e.* C_1 *. . . sunulmạs ilig* (satır altında *el*).

92. mısrâdan sonra, A_2 'de uyġ. harfl. *uḫr-a* yazılmış

94 *yitük*] C_3 *yitik* E_2 *ọlüg* (ar. *ölüg*) || 95 *er . . . ölmedi*] B_6 *ir* (ar. *er*) *ọ. at-ı* (satır üstünde yazılmış) *ọ.* C_4 *ir . . .* E_3 *er ọlz-e adı ölmez ol* (ar. *er ölse adı ölmes ol*) || 96 *tirig . . . atı*] A_6 ve B_7 *esen . . .* C_5 *isen irken a.* E_4 *tirig erḳen adı* (ar. *tịrig ịrḳen adı*)

96. mısrâdan sonra, A_1 'de ar. harfl. *ạḫra* yazılmış

97 *miñgin*] A_2 *minggin* || 98 *teñgegli . . . teñgin*] A_3 *tenggegli tenggeti bilịglig tenggin* C_7 *tíngeg-li tingedi b. tíngin* || 99 *emdi*] A_4 *ẹmt-i* B_{10} *imti* (ar. *imdi*) || 100 *bilig . . . öñgin*] A_5 *. . . ọnggin* B_{11} *bilig-tin asıġ-lıġ* (ar. *asıġ-lıḳ*) *ọ.* C_9 *. . . asıġ-lıḳ ö.*

100. mısrâdan sonra,] A_6 'da ar. harfl. *ụḫra* yazılmış

101 *yoḳar*] B_1 *yoḳar* (satır altında ar. harfl. *bụlẹnd bẹramẹd?* noktasız) || 102 *erni . . . ḳoḍı*] A_2 *ir-ni çọkert-i ḳod-ı* (*-d-* altında ar. harf. *z̤*) B_2 *irni* (ar. *erni*) . . . C_{11} *irni ç. ḳodı* (satır altında alt-alta *astın aşạġa*) || 103 *yind*] B_3 ve C_1 *bil* || 104 *çinde . . . tidi*] A_4 *. . . tet-i* B_4 *kim-te erz-e s. arḳạng tet-i* (ar. *kim-de e. s. ạrḳạng tidi*) C_2 *kim-de irse s. a. didi*

104. mısrâdan sonra, A_5 , B_5 ve C_3 'te şu arapça ilâve ve hadîs gelmektedir :

ḳalẹ 'n-ẹbiyyụ̈ (B ve C *vẹ z̤alịkẹ ḳụvlụ̈hụ̈*) *ạlẹyhị 's-sẹlamụ̈*
ụṭlụbu 'l-ᶜilmẹ vẹlẹv bị 'ṣ-ṣịnị
(„Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, ilmi, Çin 'de de olsa, isteyin")

105 biliglig biligni eḍergen bolur
A22 106 bilig tatġın ay dost biliglig bilür
107 bilig bildürür bil bilig ḳadrini
108 biligni biligsiz otun ne ḳılur

109 biligsizke ḥaḳ söz tatıġsız erür
110 an͡gar pẹnd naṣiḥat asıġsız erür
A23 B13 111 ne türlüg arıġsız arır yumaḳın
112 cạhịl yup arımaz arıġsız erür

C12 113 biliglig kişi kör bilür iş ȫḍin
114 bilip iter işni ökünmez kiḍīn
A24 115 ḳamuġ türlüg işte biligsiz on͡gı
116 öküṇç ol an͡gar yoḳ on͡g anda aḍın

117 biliglig kereklig sözüg sözleyür
118 kereksiz sözini kömüp kizleyür

105 *eḍergen*] A_6 *ọsergen* B_6 *etergen* (satır üstünde ar. harfl. *ịstẹgen;* ar. *edergen*) C_4 *edergen* (satır altında *mụtabạᶜạt*) ‖ 106 *tatġın* ... *dost*] A1 *ḳadr-i-ni hem* C_5 *t. ig dost* ‖ 107 *bil*] B_8 *erke* C_6 *irge* (*-g-* üç noktalı) ‖ 108 *otun ne*] A3 *odun ni* B_9 *adın* (?, satır altında ar. harfl. *adın* ; ar. *adın*) *ne* C_7 *adın* (satır altında *ọ̄zge*ₒ) *ne*

108. mısrâdan sonra, A_4 'te ar. harfl. *ạḫra* yazılmış

109 *biligsizke* ... *erür*] B_{10} ... *tatıḳ-sız irür* C_8 *bilig-sizge* (*-g-* üç noktalı) ... *tatıḳ-sız irür* ‖ 110 *an͡gar* ... *erür*] A_6 *anggar vaᶜsu pent ol* ... B11 *anga* ... *asıḳ-sız irür* C_9 *anga* ... *asıḳ-sız irür* ‖ 111 *ne* ... *yumaḳın*] B1 ... *arıḳ-sız a. gudiz-e* (*ar. yudise*ₒ) B_{10} *ne*ₒ ... *arıġ-sız a. yadı-se*ₒ ‖ 112 *arımaz* ... *erür*] B2 *ar-ı-maz* (*ar. arı-mạs*) *a. irür* C_{11} *ar-mạz a. irür*

112. mıs.âdan sonra, A3 'te arapça şu ibâreler ve hadîs gelmektedir:

kalẹ rẹsulụ̈ 'llahị ṣalla 'llahụ̈ ᶜạlẹyhị vẹ alịhị vẹ sẹllẹm ma ạᶜạzzẹ 'llahụ̈ bị-cẹhl^{in} ḳaṭṭu rẹsulụ̈ 'llahị
(„ Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, Tanrı hiç bir zaman cehil dolayısı ile izâz etmemiştir; doğru söylemiştir")

113 *ȫḍin*] A_5 *onggın* B3 *usın* (?, ar. *azın*) C1 *uzın* (?) ‖ 114 *bilip* ... *kiḍin*] A_6 *bilüp* (*-p ?;* önce *bilịp* yazılmış ve sonra *-ị-* yüzünden, başkası tarafından, bu biçimsiz *-p* eklenmiş olabilir) ... *kedin* B_4 *ọkün-mez kedin* (*-e-* ?, *-n-* ?; ar. *ökü(nm)ẹs kidin*) C_2 ... *ökün-mẹs kẹdin* ‖ 115 *ḳamuġ* ... *on͡gı*] A1 ... *onggı* B_5 *ne türlüg iş erse* ... C_3 *ne*ₒ *t. iş irse* ... ‖ 116 *öküṇç* ... *aḍın*] A_2 ... *anggar* ... B_6 ... *anga* ... C_4 *öküṇç* (satır altında *pişmani*) ... *adın* (satır altında *ọ̄zge*ₒ, *ọ̄-* härekeli)

116. mısrâdan sonra, A3 'te ar. harfl. *ụḫra* yazılmış

117 *kereklig sözüg*] A_4 *k. sọsäg* (*-s-* altında ar. harfl. *z*) B_7 *kerek-lig sọsin* (ar. *kirek-lịg sözin*) ‖ 118 *kereksiz*] A_5 *kireksiz* B_8 *kerek-siz* (ar. *kirek-siz*) C_6 *kirek-siz*

119 biligsiz ne aysa ayur uḳmadın
A25 120 anın öz tili öz başını yiyür

121 bilig birle bilnür törütgen iḍi
B14 122 biligsizlik içre ḳanı ḫayr yidi
123 bilig bilmegendin bir ança buḍun
A26 C13 124 öz elgin bụt itip iḍim bu tidi

125 biliglig sözi pẹnd nạṣiḥạt ẹdẹb
126 biligligni ögdi ᶜạcẹm hẹm ᶜạrạb
127 tavarsızḳa bilgi tükenmez tavar
128 nẹsẹbsızḳa bilgi yirilmez nẹsẹb

VII.

DİLİN MUHAFAZASI HAKKINDA

A27 129 eşitgil biliglig negü tip ayur
130 ẹdẹbler başı til küḍezmek tiyür

120 *anın ... yiyür*] B_{10} *anıng ... geyür* (*-e-* ?; ar. *yi-yür*) C_8 *anıng yeyür*
120. mısrâdan sonra, A_2 'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:
ḳalẹ 'n-nẹbịyyụ̈ ᶜạlẹyhị 's-sẹlamụ̈ mạḳtẹlụ̈ 'r-rẹcụ̈li bẹynẹ fẹkkẹyhị
(,, Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, insanın ölümü iki çenesi arasındadır")

121 *bilnür ... iḍi*] A_4 ... *tọredgen it-i* B_{11} ... *tọretgen id-i* C_9 *bilịnür* (*-ị-* harekeli) *töret-gen* (*-g-* ?, *-k-* ?) *idi* || **122** *ḳanı ... gidi*] A_5 *ḳan-ı.* (*-ı* satır altında yazılmış) ... B_1 *ḫayır yoḳ tet-i* (ar. *ḫayr yoḳ tidi*) C_{10} *ḫayr yoḳ didi*

123 B 'de bu mısrâ yok | *bilmegendin ... buḍun*] C_{11} *bilmẹmẹk-din ... budun* (satır altında *ḫalagıḳ*)

124 B 'de bu mısrâ yok | *elgin ... tidi*] A_1 ... *ted-i* C_1 *il-gin ...ịidim* (sâtır altında *tẹngri*) *bu didi*

124. mısrâdan sonra, A_2 'de ar. harfl. *ạḫra* yazılmış

125 *ẹdẹb*] A_3 *ẹdeb* B_2 *edeb* (ar. *adẹb*) C_2 *ẹdẹb* || **127** *tavarsızḳa... tükenmez*] B_4 *tavar-sız-ḳa* ... (ar. *tạvarsızġa. b. tükenmẹs*) C_4 *tạvarsızġa. b. tüken-mẹs* || **128** *nẹsẹbsızḳa ... nẹsẹb*] A_6 *nasab-suz-ḳa b. tạkenmez* (sahife kenarında altta *yirilmez*) *nasab* B_5 *ḥisab-sız-ḳa b. yerilmez ḥisab* (*ar. ḥisab-sız-ġa. b. yirilmẹs ḥisab*) C_5 *ḥịsab-sız-ġa. b. yarılmạs* (satır üstünde *tükẹnmẹz*) *ḥịsab*

dilin ... hakkında] A_1, B_6 ve C_6 'da bu başlık şu şekildedir:

ẹn-nẹvᶜụ 'ṡ-ṡani fi ḥịfẓị 'l-lịsanị vẹ sayịrị
adabịha (A *adabịhị*) *vẹ rụ̈sumịha* (A yok)

(,, İkinci nevi, dilin hıfzı ile diger edeb ve şartları beyânında")

129 *eşitgil ... tip*] A_2 *ẹşitgil ... tep* B_7 *ẹşitgil ... tep* (ar. *işit-gil b. nigü tip*) C_7 *işit-gil b. nigü dip* || **130** *til ... tiyür*] A_3 ... *teyür* B_8 ... *turur* C_8 *küdezmek* (ṣatır altında *sạḳlạmạḳ*) *turur*

131 tiliñg bekte tutġıl tişiñg sınmasun
132 ḳalı çıḳsa bektin tişiñgni sıyur

A28 133 sanıp sözlegen er sözi söz sağı
B15 C14 134 öküş yañgşaġan til unulmaz yağı
135 sözüñg boşlaġ ıḏma yıġa tut tiliñg
136 yeter başḳa bir kün bu til boşlağı

137 ḫiręḏlıġmu bolur tili boş kişi
A29 138 telim başnı yidi bu söz til boşı
139 öçüktürme erni tilin bil bu til
140 başıḳtursa bütmez büter oḳ başı

A30 141 sęfih er tili öz başı dụşmanı
142 tilindin töküldi telim er ḳanı
143 öküş sözlegende öküngen telim
A31B16C15 144 tilin beklegende ökünmiş ḳanı

131 *tiliñg ... sınmasan*] A_4 ... *sınmasun* (*-s-* altında ar. harf. *s*) B_9 *t. bekde* (*ar. bikte°*) ... C_9 *t. bik-te° tut-ġıl* ... ‖ **132** *ḳalı ... bektin*] B_{10} *ḳal-ı* (satır altında ar. harfl. *ęgęr*) *ç, bekde* (ar. *ḫali ç. bikte°*) C_{10} *ḫali çıḳ-sa° bik-tin*

132. mısrâdan sonra, A_6 'da ar. harfl. *ạḫra* yazılmış

133 *er*] A_1 *ir* B_{11} *ir* (ar. *er*) C_{11} *ir* ‖ **134** *yañgşaġan ... yağı*] A_2 ... *yıġı* B_1 ... *ạy almaz* (ar *ay almạs*) *y.* C_1 *yạng-şạġạn t. ay* (*e-* ? ; satır altında *iʿti-bar*) *almạs* ‖ 135 *boşlaġ ıḏma*] A_3 *b. rtm-a* (*-t-* altında ar. harf. *ẕ*) B_2 *boşluġ ısm-a* (ar. *ızma*) C_2 *boşluġ itme* ‖ **136** *yeter ... boşlağı*] A_4 *yider* ... B_3 *yẹter* (ar. *yiter*) ... *boşlağı* C_3 *yiter ... boşlağı*

136. mısrâdan sonra, A_5 'te ar. harfl. *ạḫra* yazılmış

137 *ḫiręḏlıġmu*] B_4 ar. ve $\dot{C}_4$ *ḫiręḏlıḳ-mu* ‖ 138 *telim ... til*] B_5 *tilim ... til söz* C_5 *tịlim ... til söz* ‖ 139 *öçüktürme erni*] A_2 *ọçükdürm-e ir-ni* B_6 ... *ir-ni* (ar. *erni*) C_6 *öçük-tür-me* (satır altında *kęndüñe düşmẹn etme*) *irni* ‖ 140 *başıḳtursa bütmez*] B_7 *başaḳ-turz-a bụtmez* (ar. *bạşaḳ-tursa bütmẹs*) C_7 *bạşaḳ-tursa°* (*-e°* ?) *büt-mẹs* (satır altında *oñụlmạz*)

140. mısrâdan sonra, A_4 'te ar. harfl. *ạḫra* yazılmıştır

140. mısrâdan (A 'da *ạḫra* 'dan) sonra, A 29_5 — A 30_1, B_8 ve C_8 'de şu arapça beyit gelmektedir :

cẹraḥatụ 's-sịhamị (A *sịnanị*) *lẹha 'l-tịgamụ*
vẹ la yẹltamụ ma cẹrẹḥạ 'l-lịsanụ

(„ Okların yaraları kapanır, fakat dilin yaraladığı yer iyileşmez“)

A_2 'de, yukarıdaki beyitten sonra, uyg. harfl. *ọsge* yazılmış

141 *er*] A_3 *ir* B_9 *ir* (ar. *er*) C_9 *ir* ‖ **142** *telim er*] A_4 *t. ir* B_{10} *tilim ir* (ar. *er*) C_{10} *tilim ir* ‖ **143** *öküngen telim*] B_{11} *ọküngen* (satır altında ar. harfl. *pẹşiman şụde°*) *tilim* C_{11} *ökün-gen* (*-k-* üç noktalı) *tilim* ‖ **144** *tilin ... ḳanı*] A_1 *t. beklegen-tin ọ. ḳ.* B_1 *t. beklegen-te* (ar. *bik-lẹgen-de°*) *öküngen ḳ.* C_1 *tịlin bik-lẹgen-de° ökün-gen* (*-k-* üç noktalı) *ḳ.*

144. mısrâdan sonra, A_2 'de ar. harfl. *ạḫra* yazılmış

145 ne kim kelse erke tilindin kelür
146 tilindin kim eḍgü kim isiz bolur
147 eşit büt bu sözke ḳamuġ tañ̄da tẹn
148 turup tilke yüknüp tażạrrụᶜ ḳılur

A33 149 iki neñ̄ birikse bir erde ḳalı
150 bükendi ol erke mürụ̈vvẹt yolı
B17 C16 151 bir ol yañ̄şar erse kereksiz sözüg
152 ikinç yalġan erse ol erniñ̄ tili

A34 153 tili yalġan erdin yıraḳ tur teze
154 keçür sen me ᶜụmrüñ̄ könilik öze
155 aġız til bezeki köni söz turur
156 köni sözle sözni tiliñ̄ni beze

145 *ne ... kelür*] A_3 *nekim kilz-e ir-ke t.-tin kilür* B_2 *nekim kilz-e ir-ke til-i-tin kilür* (ar. *nikim kilse erke tili-din kilür*) C_2 *nikim kẹlse irge* (*-g-* üç noktalı) *t. kilür* || 146 *tilindin ... bolur*] A_4 ... *eysiz* (*ey-?*) *b.* B_3 *til-tin k. idgü* (ar. *edgü*) *k. esiz b.* C_3 *bu til-din ... isiz irür* || 147 *eşit ... tẹn*] B_4 *ẹşit ... tang* (*teng?*; ar. *işit ... tạng-dà tạng*) C_4 *işit büt* (satır altında *ịnan*) *tạng-da tạng* (*-ạ-* yerine *-ẹ-?*) || 148 *turup ... yüknüp*] B_5 *ḳopup t. yụknüp* (ar. *gükụ̈nüp*) C_5 *ḳopup* (satır altında *durụp*) *til-ge* (*-g-* üç noktalı) *yük-nüp* (satır altında *diz çöküp*)

148. mısrâdan sonra, A 32_{1-3} 'te şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

ḳalẹ 'n-nẹbịyyụ̈ ᶜạlẹyhị 's-sẹlamụ̈ ịza
ạṣbạḥạ 'bnụ̈ adẹmẹ sẹcẹdẹt ạᶜżaᵓụ̈hụ̈ 'l-lịsanẹ

(„Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, âdem oğlu
sabah uyandığı zaman, âzaları dile secde eder")

A 32_3 ve 33_1 'de yukarıdaki parçadan sonra, ar. harfl. *ạḫra* yazılmış

149 B 16_{10} ve C 15_{10} 'da bu *mısrâ* v. b. 160. mısrâdan v. b. sonra geliyor (bk. 157) | *bir ... ḳalı*] A_2 *birer-te ḳ.* B_{10} *b. ir-te ḳalı* (ar. *b. erde ḥali*) C_{10} *b. irde ḥali* (satır altında *çın oḳ*) || 150 *bükendi ... yolı*] A_3 ... *irk-e* ... B_{11} *bụ̈kendi* (satır altında ar. harfl. *bạġlandı*, noktasız) *ol ir-ke* ... (ar. ... *erke mürüvvẹt y.*) C_{11} *tükendi ol irge* (*-g-* üç noktalı) *mürụ̈vvẹt y.* || 151 *erse ... sözüg*] A_4 *irz-e kireksiz sọz'ụ̈g* (*sọz ọk?*) B_1 *irz-e* (ar. *erse*) ... *sọsin* (ar. *sözin*) C_1 *irse kirek-siz sözin* || 152 *erse... erniñ̄*] A_5 *ẹrz-e o. ir-ning* B_2 *ir-se o. ir-ning* (ar. *irse o. erning*) C_2 *irse irning*

152. mısrâdan sonra, A_1'de uyg. harfl. *ọsge* yazılmış

153 *erdin ... teze*] A_2 *ir-tin ... tüz-e* (?, *tụụz-e?*) B_3 *ir-tin ... tiz-e* (satır altında ar. harfl. *ḳạçmaḳ*, noktasız; ar. *erdin ...*) C_3 *irdin ... tize* (satır altında *ḳạçmaḳ*) || 154 *keçür ... öze*] A_3 *kiçür sen me ... öze* (?, *ọọz-e?*) B_4 *kiçür senm-e* (ar. *kiçür sẹn me, -e* medli) ... C_4 *kiçür sẹn me* ... || 155 *bezeki ... turur*] A_4 *biseki* (*-ị-?*) ... B_5 *beseki* (ar. *bizeki*) ... C_5 *bẹzegi* (*-g-* üç noktalı) ... *durur* || 156 *beze*] A_5 *biz-e* (*-i-?*) B_6 *bez-e* (satır altında ar. harfl. *ạras kẹrde*)

156. mısrâdan sonra, A_6'da uyg. harfl. *ọsge* yazılmış.

A35 157 küḍezgil tiliñni kel az ḳıl sözüñ
B16 C15 158 küḍezilse bu til küḍezlür özüñ
159 rẹsul erni otḳa yüzin atġuçı
160 til ol tidi yıġ til yul ottın yüzüñ

A37B17C16 161 köni söz ʿạsẹl teg bu yalġan bạṣạl
162 bạṣạl yip açıtma aġız yi ʿạsẹl
163 bu yalġan söz iġ teg köni söz ṣịfaʾ
164 bu bir söz ozaḳı urulmış mẹṣẹl

A38 165 köni bol könilik ḳıl atan köni
A39B18C17 166 köni tiyü bilsün kişiler sini
167 könilik tonın kẹḍ ḳoḍup egrilik
168 kẹḍim ton talusı könilik tonı

157 $B16_6$ ve $C15_6$ 'da bu mısrâ v. b. 148. mısrâdan v. b. sonra geliyor (bk. 149) | *küḍezgil ... kel*] A1 ... *kil* B_6 ... *kil* C_6 *küdezgil* (satır altında *ṣaḳla*) ... *kil* || **158** *küḍezilse ... küḍezlür*], C_7 *güdezilse* (*g-* üç noktalı; satır altında *ṣaḳlansa*)... *güdezlür* (*g-* üç noktalı) || **159** *erni ... atġuçı*] A3 *ir-ni* ... B_8 *ir-ni* ... (ar. *erni ... atḳuçı*) C8 *irni ... at-ḳuçı* || **160** *tidi ... yüzüñ*] A_4 ... *ot-tın* (*t-* şekline dikkat; altta ar. harfl. *t* ve *-t* altında *d*) *ọsüng* (*-s-* altında ar. harfl. *z* ?) $B16_9$ ... *od-tın ọsüng* (*ar. ... ot-dın özüng*) $C15_9$ *didi ... yul* (satır altında *ḥalaṣ kıl*) *o. özüng*

160. mısrâdan sonra, $A35_5$—36_2'de şu arapçà ibâre ve hadîs gelmektedir:

vẹ ẕalịkẹ ḳạvlühü ʿạlẹyhị 'ṣ-sẹlamü vẹ hẹl yẹkübbü 'n-nasẹ ʿạla mẹnaḫırịhịm ịlla ḥạṣaʾịdü ẹl-sịnẹtịhịm fi'n-narı ịla aḫırịhị

(„ Bu Peygamber aleyhisselâm sözüdür: halkı yüz (burun) üstü âteşe yıkan, yalnız dillerinin mahsûlleridir v. b. ")

161 A7 ve C_7'de bu mısrâ 156. mısrâdan sonra gelmektedir | *teg ... bạṣạl*] C7 *dẹg ... bẹṣẹl* || **162** *bạṣạl ... yi*] A_2 ve B8 ... *yiy* C_8 *bẹṣẹl* ... || **163** *bu ... ṣịfaʾ*] B_9 *ya y. s. yig ... ṣifa* (ar. *ṣifa*) C_9 *ye y. s. ig deg* ... || **164** *ozaḳı*] A_4 *osaḳ-ı* (*-ḳ-* altında ar. harfl. *ḳ*) B10 *osaḳ-ı* (satır altında ar. harfl. *burungı;* ar. *ozağı*) C10 *ozağı*

164. mısrâdan sonra, A6'te uyg. harfl. *ọsge* yazılmış; A6'da önce *ụçünç nevʿ yalġan söz ig ọkün (?) ṣifa bẹyanın ḳılur (?)* yazılmış, sonra üzerinden çizilerek, yanlış olduğuna işâret edilmiştir

$A38_1$—$_2$'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

vẹ ẕalịkẹ ḳạvlühü ʿạlẹyhị 's-sẹlamü ẹl-kịẕbü da ʾün vạ 'ṣ-ṣıdḳụ ṣịfaʾün

(„ Bu Peygamber aleyhisselâm sözüdür: yalan — derd ve doğruluk — şifâdır ")

A3'te yukarıdaki hadîsten sonra, ar. harfl. *ụḫra* yazılmış

165 *atan*] C_{11} *atạn* (satır altında *çav*) || **166** *tiyü ... sini*] A_1 ... *sen-i* B_1 ... *ḥalayıḳ* (ar. *ḥalayıḳ*) *s.* C_1 *diyü b. ḥalayıḳ s.* || **167** *kẹḍ ... egrilik*] A_2 *key ḳoyup ẹ.* B_2 *key ḳoyup e.* C_2 *key ḳoyup eyri-lik* || **168** *kẹḍim ... talusı*] A_3 *keyim t. taluz-ı* B3 *kedim t. toluz-ı* (ar. *kidim t. tolusı*) C3 *kẹyim t. tolusı*

168. mısrâdan sonra, A_4'te uyg. harfl. *taḳ-ı* yazılmış

169 ḳatıġ kizle razıñg kişi bilmesün
170 sözüñgdin özüñgke öküncç kelmesün
A40 171 ḳamuġ yaşru işiñg bolup aşkara
172 bu körgen eşitgen sañga külmesün

173 işim tip ınanıp sır ayma saḳın
174 neçe me ınançlıġ iş erse yaḳın
175 serip sinde razıñg siñgip turmasa
A41 176 serermü işiñgde munı ked saḳın

VIII.

DÜNYANIN DÖNEKLİĞİ HAKKINDA

A42B19C18 177 bu ajun rıbaṭ ol tüşüp köçgülüg
178 rıbaṭḳa tüşügli tüşer keçgülüg
179 öñg arḳış uzadı ḳopup yol tutup
180 öñgi ḳopmış arḳış neçe kiçgülüg

170 *özüñgke...kelmesün*] A6...*kilmez-ün* B5...*kilmesün* C5 *özüng-ge ö. kilmesün* || 172 *eşitgen sañga*] A2 *işitgen sangga* B7 *eşitgen sangga* (ar. *işitgen sanga*) C7 *işit-gen s.*

172. mısrâdan sonra, A3'te ar. harfl. *ahra* yazılmış

173 *tip*] A4 ve B8 *tep* (ar. *tip*) C8 *dip* || 174 *neçe ... erse*] A5 ... *erz-e* B9 *neçem-e* ... (ar. *niçe me ınanç-lık* ...) C9 *niçe me ınanç-lık i. irse* || 175 *serip ... siñgip*] A6 *s. sen-te r. singgip* B10 *serip* (satır altında ar. harfl. *ḳarar ḳılıp*, noktasız) *sende* (ar. *sende*) ... C10 *serip* (satır altında *ḳarar ḳılıp*) *sinde* ... || 176 *serermü... ked*] A1 ... *ket* B11 *sever-müü* (ar. (*serer-mü*) ... *ket* (satır altında ar. harfl. *yahşı*, noktasız; ar. *ket*) C11 *singermü* ... *kit* (satır altında *asru yahşı*)

dünyanın ... hakkında] A2—3, B1 ve C1'de bu başlık şu şekildedir:

> *en-nev'u 's-salisü fi teḳallübi 'd-dünya ve teġayyüri ahvaliha* (A'da bir de) *ve ḳilleti vefa'iha li-ehliha*
>
> („Üçüncü nevi, dünyanın dönekliği, ahvâlinin değişikliği ve ehline vefasının azlığı beyânında")

177 *ajun rıbaṭ*] A1 *acun r.* B2 *acun rabat* (ar. *ajun rabaṭ*) C2 *ajun rabaṭ* || 178 *rıbaṭḳa ... keçgülüg*] A2... *kiçgülüg* (-i-?) B3 *rabat-ka* ... *koçgülüg* (ar. *rabaṭ-ḳa* ... *köç-gülüg*) C3 *rabaṭ-ḳa* ... *kiç-gülüg* || 180 *öñgi ... kiçgülüg*] A4 *onggi* ... *keç-gülüg* B5 ... *neçe köçgülüg* (ar. *niçe köç-gülüg*) C5 *niçe köç-gülüg*

180. mısrâdan sonra, A5'te uyg. harfl. *osge* yazılmış

181 bu dụnya soñgında yügürmek neçe
A43 182 ḥasis neñgdin ötrü tip özüñg küçe
183 nelük malḳa munça köñgül bamaḳıñg
184 bu mal kelse erte barur baz kiçe

185 köñgüldin çıḳarġıl tav̇ar suḳluḳın
186 kedim birle tap tut ḳarın toḳluḳın
A44B20C19 187 çıġaylıḳ yarınlıḳ azuḳ yoḳluḳı
188 çıġaylıḳ tip ayma tav̇ar yoḳluḳın

189 bu dụnya neñgindin yigü kedgülük
190 al artuḳ tileme vẹbal yüḍgülük
191 tarıġlıḳ tip aymış ajunnı rẹsul
A45 192 tarıġlıḳta ḳatlan tarı eḍgülük

A46 193 bẹḳasız erür bu ajun lẹẕẕẹti
194 keçer yil keçer teg mẹzeۥ mụddẹti

181 *soñgında ... neçe*] A_6 *songgı-ta ...* B_8 *songı-ta y. neçe* (ar. *songı-daۥ y. niçeۥ*) C_6 *songı-daۥ y. niçeۥ* ‖ 182 *tip*] A_1 *tep* B_7 *tep* (ar. *tip*) C_7 *dip* ‖ 183 *nelük ... bamaḳıñg*] B_8 *... baġlamaḳ* (ar. *neۥ-lük mal-ġaۥ ... bạġlamaḳ*) C_8 *niceۥ mal-ġaۥ muncaۥ k. bạġlamaḳ* ‖ 184 *kelse ... kiçe*] A_3 *kilz-e irde ...* B_9 *kelz-e erde ... keçe* (ar. *kilse erte ...*) C_9 *kilse ịrteۥ* (*ị*- harekeli) ...

184. mısrâdan sonra, A_4 'te uyg. harfl. *taḳı* yazılmış

185 *tav̇ar suḳluḳın*] A_5 *tavar s.* B_{10} *tavar s.* (ar. *tạvar suḳ-luġın*) C_{10} *tạvar suḳ-luġın* (satır altında *ḥarịşlıḳ*) ‖ 186 *kẹdim...toḳluḳın*] A_6 *kedim* (*-d*-altında ar. harfl. *ẕ*)...B_{11} *kedim* (satır altında ar. harfl. *kẹyịm ?*) *b. tip...*(ar. *kidim b. tip...toḳluġın*) C_{11} *kidim* (satır altında *gẹyim ?*) *b. tip...toḳ-luġın* ‖ 187 *çıġaylıḳ ... yoḳluḳı*] B_1 *bu bay-lıḳ çıġay-lıḳ a. yoḳ-luġı* C_1 *bu bay-lıḳ çıġay-lıḳ* (satır altında *fạḳr*) *idi ḳịsmẹti* ‖ 188 *tip ... yoḳluḳın*] $\breve{A}_2$ *tep ...* B_2 *tep ...* (ar. *tip ... yoḳ-luġın*) C_2 *dip ... yoḳ-luġın*

188. mısrâdan sonra, A_3 'te uyg. harfl. *taḳı* yazılmış

189 *neñgindin...kedgülük*] A_4 *nenggindin yegü kitgülük* (*-t-* altında ar. harfl. *ẕ*) B_3 *nenggi-tin yegü kedgü-lük* (ar. *nẹngi-din y. ketgülük*) C_3 *nẹngi-din y. kit-gülük* ‖ 190 *al ... yüḍgülük*] A_5 *... yụsgülük* (*-ṣ-* altında ar. harfl. *ẕ*) B_4 *ol ... yạdgü-lüḳ* (ar. *ol ... yütgülük*) C_4 *ol ... yüt-gülük* ‖ 191 *tarıġlıḳ ... ajunnı*] A_6 *tarıġ-lıġ tep a. acun-nı* B_5 *tarıġ-lıḳ tep ayd-ı acun-nı* (ar. *tarıḳ-lıḳ tip aydı a.*) C_5 *tarıḳ-lıḳ* (satır altında *ekịncilịḳ dip aydi a.* ‖ 192 *tarıġlıḳta ... eḍgülük*] A_1 *tarıġ-lıġ-ta ... ẹsgülük* B_6 *tarıġ-lıḳ-ta ... ẹtgülük* (ar. *tarıḳ-lıḳ-daۥ ḳ. tạrı e.*) C_6 *tarıġ-lıḳ-daۥ ḳạtlạn tạrı e.*

192. mısrâdan sonra, A_{2-3} 'te arapça şu ibâre ve hadîs gelmektedir:
vẹ ẕalịkẹ ḳạvlụhụ ᶜạlẹyhị 'ṣ-sẹlamụ ẹd-dụnya mẹzrẹᶜạtụ 'l-aḫịrẹtị
(„Bu Peygamber aleyhisselâm sözüdür: dünya âhiretin tarlasıdır")

193 *erür ... ajun*] A_1 *irür b. acun* B_7 *irür b. acun* (ar. *irür ...*) C_7 *irür ...* ‖ 194 *keçer ... mụddẹti*] A_2 *kiçer yel kiçer ...* B_8 *k. yel ...* (ar. *kiçer yil kiçer teg mẹze müd(d)ẹti*) C_8 *kiçer yil kiçer dẹg mẹze m.*

195 yigit ḳoca bolur yan͡gı eskirür
196 ḳavi erse ḳamlur ḳaçar ḳuvvẹti

197 bu kün bar yarın yoḳ bu dụnya nen͡gi
A47B21C20 198 menin͡g timişin͡g nen͡g adınlar on͡gı
199 ḳamuġ tolġan irlür tükel eksiyür
200 ḳamuġ abadannın͡g ḫarab ol son͡gı

A48 201 neçe yir bar erdi sıġışmaz eri
202 eri bardı ḳaldı ḳuruġ tek yiri
203 neçe ᶜalịm erdi neçe fẹylẹsuf
204 ḳanı bu kün olar min͡ginde biri

205 ajun külçirer baz alın ḳaş çatar
A49 206 bir elgin tutup şẹhd birin zẹhr ḳatar
207 ᶜaṣẹl tatrup ilkin tamaḳ tatıtıp
208 kịdinrek ḳạdạḥḳa sunup zẹhr ḳatar

195 *ḳoca ... eskirür*] A_{1} ... *yanggı ẹskirer* B_{9} *ḫoca* ... (ar. *ḫᵛᵃceₒ ... iski-rür*) C_{9} *ḫᵛaceₒ b. yạngı eski-rür* || **196** *ḳạvi ... ḳamlur*] C_{10} *ḳavi irseₒ ḳạmlur* (satır altında *eksir?*)

196. mısrâdan sonra, A_{5}'te uyg. harfl. *taḳı* yazılmış

197 *nen͡gi*] A_{6} *nenggi* || **198** *timişin͡g ... on͡gı*] A_{1} *t. tek* (*teg?*) *ọnggin-ler onggı* B_{1} *timişing* ... (ar. *dimişing* ...) C_{1} *dimişing nẹng idin-ler ongı* (satır altında *ülüşi*) || **199** *irlür ... eksiyür*] B_{2} *ẹslür t. eksilür* (ar. *es-lür t. ịksilyür*) C_{2} *eslür* (satır altında *tökilür*) *t. eksi-yür* || **200** *abadannın͡g ... son͡gı*] A_{3} ... *songgı* B_{3} ar. ve C_{3} *abaₒdan-nıng* ...

200. mısrâdan sonra, A_{4}—$_{5}$'te şu arapça beyit gelmektedir :

ịẕa tẹmmẹ ẹmrᵘⁿ dẹna naḳṣụhụ̈ ṭẹvaḳḳaᶜ zẹvâlᵉⁿ ịẕa ḳilẹ tẹmm

(„Bir iş tamamlanırsa, eksikliği yaklaşır; tamamlandı denildiği zaman, o şeyin zevâlini bekle")

201 *neçe ... eri*] A_{1} ... *sıġışmaz* (*z-* altında ar. harfl. *z*) *ir-i* B_{4} *n. yer* ... (ar. *nice yir ... sıġışmạs e.*) C_{4} *niceₒ yẹr b. irdi sıġış-mạz e.* || **202** *eri ... ḳaldı*] A_{2} *ir-i b. ḳaltı* (satır üstünde yazılmış) || **203** *neçe ... fẹy'ẹsuf*] B_{6} *n. tan-a* ... (ar. *niceₒ dana e. niceₒ fẹylesuf*) C_{6} *niceₒ dana irdi niceₒ filọsuf* || **204** *olar ... min͡ginde*] A_{4} *anlar ... minggin-de* B_{7} *anlar ... mingginde* C_{7} *anlar* ...

204. mısrâdan sonra, A_{5}'te ar. harfl. *uḫra* yazılmış

205 *ajun ... çatar*] A_{6} *acun* ... B_{8} *acun ... çıdar* (ar. *a. kül-çirer ... çıtar*) C_{8} *a. gül-cirer* (*g-* üç noktalı) ... *çıtar* || **206** *elgin ... birin*] A_{1} *ilgin ... bir-i* B_{9} ... *bir-i* (ar. *ilgin ... biri*) C_{9} *ilgin* ... || **207** *tamaḳ tatıtıp*] B_{10} ar. ve C_{10} *tạmaġ tatı-tıp* || **208** *kịdinrek*] A_{3} *kitın-rek* B_{11} *kedinki* (ar. *kidinki*) C_{11} *kẹdịngi*

208. mısrâdan sonra, A_{4}'te uyg. harfl. *taḳı* yazılmış

$A49_{5}$—50_{2}'de, *taḳı*'dan sonra, şu arapça ibâre ve âyet gelmektedir :

kẹma ḳalẹ 'llahụ̈ taᶜala vẹ ma 'l-ḥayatụ̈ 'd-dụnya ịlla mẹtaᶜụ 'l-ġụrurị

(„Yüce Tanrının buyurduğu gibi: şu yakın hâyat, aldatma metâından başka bir şey değildir")

A50B22C21 209 süçüg tattıñg erse açıġḳa anun
A51 210 birin kelse raḥat kelür rẹnc onun
211 aya ġạm ḳatıġsız sụrur umġuçı
212 bu ajun ḳaçan ol umınçḳa orun

213 yılan teg bu ajun yılan oḳlaġu
A52 214 yoḳamaḳḳa yumşaḳ içi pụr aġu
215 yılan yumşaḳ erken yavuz fịᶜl iter
216 yıraḳ turġu yumşaḳ tip azılmaġu

217 bu ajun ma körmekke körklüg taşı
218 vẹlikịn içinde tümen na-ḫoşı
A53 219 baḳıp taş bezekin körüp sen muñga
B23C22 220 köñgül bamaḳıñg bil ḫaṭaʾlar başı

A54 221 niḳab kötrür ajun birer yüz açar
222 yazar ḳol ḳuçar teg yana terk ḳaçar

209 *süçüg ... anun*] B1 ar. ... *açıḳ-ḳa a.* C1 *süçüg* (satır altında *şirin*) *t. irse. açıḳ-ġa. anun* (satır altında *ḥażır baş*) || 210 *kelse ... kelür*] A1 *kilz-e r. kilür* B_2 ar. *kilse r. kilür* C_2 *kilse. r. kẹlür* || 211 *ġạm...sụrur*] Å$_2$ *ġam ḳadıġ-sız* (*-sız* satır üstünde yazılmış) *sụrur* B3 *renc ...* (ar. *rẹnc ḳạtıġ-sız sürur*) C_3 *rẹnc ḳatıḳ-sız sürur* || 212 *ajun ... oran*] A3 *acun ...* B4 *acun ... umunç-ḳa o.* (ar. *ajun ... umunç-ḳa o.*) C_4 *ajun... umunç-ḳa. oran* (satır altında *mụrad*)

212. mısrâdan sonra, Å$_4$'te şu arapça beyit gelmektedir:

cạḥḥạ 'z-zạmanụ fẹma lẹdẹyhị ḫalịṣ^{un}
ṣẹmm^{en} *yẹṣubạ fẹla sụrur*^{ūn} *kamịlụ*

213 *teg ... oḳlaġa*] A5 ... *acun y. oġl-a-ġu* (her iki *-ġ-* altında ar. harfl. *ġ* yazılmış) B5 ... *acun y. oḳ-laġu* C5 *deg ... oḳ-laġu* || 214 *pụr*] B_6 ar. *pür* (*p-* yerine *b-* ile) || 215 *erken yavuz*] B7 ar. *e. yu'uz* C7 *irken yavuz* || 216 *tip azılmaġu*] A3 *tep asılmaġu* (*-s-* altında ar. harfl. *z*) B8 *tẹp* (ar. *tip*) *ınan-maġu* C8 *dip ınan-mạġu*

216. mısrâdan sonra, A_4'te uyg. harfl. *taḳı* yazılmış

217 *ajun ... körklüg*] A5 *acun ...* B9 *acun* (ar. *ajun*) *körerke körüm-lüg* C9 *a. körerge* (*-g-* üç noktalı) *körụm-lüg* || 218 *tümen*] B10 ve C10 *hẹzar* || 219 *bezekin ... muñga*] B1 *besegli ... mungga* C11 *bẹzegin* (*-g-* üç noktalı) ... || 220 *bamạḳıñg*] B1 ve C1 *bạġlamaḳ*

220. mısrâdan sonra, A3—4, B_2—3 ve C_2'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

ḳalẹ 'n-nẹbịyyụ ᶜạlẹyhị 's-sẹlam (B ve C *sạlla 'llahụ*
ᶜạlẹyhị vẹ sẹllẹm) *ḥụbbụ 'd-dụnya rẹʾsụ kụllị ḫaṭịʾẹt*^{in}

(„Peygamber âleyhisselâm demiştir ki, dünya sevgisi her hatânın başıdır")

221 *ajun ... yüz*] A1 *acun ...* B_4 *acun ...* C_3 *ajun* (satır altında *dụnya*) *...köz* || 222 *teg yana*] B5 *teg yạna* C_4 *deg yịne*

223 yayınkı bulıt teg ya tüş teg ḫali
224 dịrẹngsiz keçer bạḫt ya ḳuş teg uçar

IX.

CÖMERDLİĞİN MEDHİ VE HASİSLİĞİN ZEMMİ HAKKINDA

A- 225 aya dost biliglig izin izlegil
226 ḳalı sözleseñg söz bilip sözlegil
B24 227 aḳı erni öggil öger erse sen
228 bạḫılḳa ḳatıġ ya oḳun kezlegil

C23 229 ḳamuġ til aḳı er ṣẹnasın ayur
230 aḳılıḳ ḳamuġ ʿạyb kirini yuyur
231 aḳı bol sañga söz sökünç kelmesün
232 sökünç kelgü yolnı aḳılıḳ tıyur

223 *yayınḳı ... teg*] A_3 *yasınḳ-ı* (önce *yayınḳ-ı* yazılmış; sonra üzerinden çizilerek, sahife kenarında tashih edilmiş) ... B_7 *yasınḳı bulud ... tụşdeg* (ar. *yazın-ġı bulut ...*) C_5 *yazın-ġı bulut dẹg ... dẹg* || **224** *dịrẹngsiz ... teg*] A_4 *tereng-siz kiçer* ... B_8 *tereng.* (satır altında ar. harfl. *saʿạt*) *-siz keçer ... tẹg* (ar. *dịrẹṇg-siz* (*-i-?*) *kiçer* ...) C_6 *d. kiçer ... dẹg*

cömerdliğin ... hakkında] nüshalarda bu başlık şu şekildedir:

A_5 *ẹn-nẹvʿụ 'r-rabịʿụ fi mẹdḫị 'l-cẹvadị vẹ cudịhị vẹ ẓẹmnị 'l-bạḫịlị vẹ bụḫlịhị*
(„ Cömerd insan ile cömerdliğinin medhi ve cimri ile c.mriliğinin zemmi beyânında “)
B_9 ve C_7 *ẹn-nẹvʿụ 'r-rabịʿụ fi bịrrị 's-sẹḫavẹtị vẹ mẹẓimmẹtị 'l-bụḫlị*
(„ Cömerdliğin doğruluğu ve cimriliğin zemmi beyānında “)

225 A'da 225.—234. mısrâları eksiktir. B ve C nüshalarındaki metnin tam olduğu düşünülürse, bu eksiklik 10 mısrâdan ibârettir. A nüshasında her sahifede 6 satır yazıldığına ve dörtlükler arasında da ayrı satırlarda *ụḫra*, *taḳı* ve *özge* sözlerinden birinin 2 kere tekrarlandığına bakılırsa, bu nüshadan tam bir varakın kaybolduğunu kabûl etmek mümkündür; sahife altlarına ilâve edilen kayıtlar da bunu te'yit etmektedir | *izin izlegil*] B_{10} *yisin iz-legil* (ar. *yizin ịzdegil*) C_8 *yizin izlẹgil* || **226** *ḳalı*] A_{11} *ḳalı* (ar. *ḫali*) C_9 *ḫali* (satır altında *rast*) || **227** *aḳı ... erse*] B_1 *aḳı ...* (ar. *aḫı ...*) C_{10} *aḫı irni ... irse* || **228** *bạḫılḳa ... kezlegil*] B_2 ar. *bạḫıl-ġa ... oḳın k.* C_{11} *bạḫıl-ġa ḳurt dẹg oḳung gezlegil* (*g-* üç noktalı) || **229** *aḳı ... ṣẹnasın*] B_3 *aḳ-ı ir s.* (ar. *aḫı e. ṣẹnaṣin*) C_1 *aḫı ir s.* || **230** *aḳılıḳ*] B_4 ar. ve C_2 *aḫı-lıḳ* || **231** *aḳı ... kelmesün*] B_5 *aḳ-ı b. sangga ... kilmez-ün* (ar. *aḫı...kilmesün*) C_3 *aḫı ... sökünç* (satır altında *düşnam*) *kilmesün* || **232** *kelgü ... tıyur*] B_6 *kilgü ... tıyur* (*-ı-?*; ar. *kil-gü y. aḫı-lıḳ t.*) $Ç_4$ *kilgü y. ıḫı-lıḳ tıyur* (satır altında *mẹnʿ mikụnẹd*)

233 egilmez köñgülni akı er eger
234 tegilmez muradka akı er teger
A55 235 bahıllıknı kanı öger til kayu
236 akılıknı ʿam has tözü halk öger

A56 237 akı er biligni yete bildi kör
B25 238 anın sattı malın sena' aldı kör
239 tirildi ulamsız ulamı bolup
C24 240 ajunda at edgü kodup bardı kör

241 bahıl tirdi zer sim haramdın öküş
A57 242 vebal kötrü bardı özele söküş
243 ülüş boldı malı kişiler ara
244 bahıl aldı anda öküñçtin ülüş

233 *egilmez ... eger*] B_7 *egilmez k. ak-ı ir iger* (ar. *igilmes k. ahı er iger*) C_5 *egil-mez k. ahı ir iger* || 234 *tegilmez ... te-ger*] B_8 ... *ir tiger* (ar. *tigilmes m. ahı er tiger*) C_6 *tigil-mes m. ahı ir tiger*

234. mısrâdan sonra, A_{1-2}'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir (bunun dörtlüğün ortasında bulunmasına dikkat!):

> *kale 'n-nebiyyi salevatu 'llahi ve selamühü ʿaleyhi tehafu ʿan zenbi 's-sahiyyi fe-inne 'llahe ahaze bi-yedihi küllema ʿasere*
> („Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, cömerdin günâhından korkun; zîra her ayağı sürçtükçe, Tanrı elinden tutar")

235 *kayu*] B_1 *kayuu* C_7 *kayu* (satır altında *küdam*) || 236 *akılıknı ... halk*] B_{10} *ak-ı-lık-nı hem ... ha(l)k* (ar. *ahı-lık-nı hem ...*) C_8 *ahı-lık-nı hem has tözü* (satır altında *cümle*) *halk* ||

237 *akı ... yete*] A_1 *ak-ı ir bilig-ni* (*-ni* satır üstünde yazılmış) *yete* B_{11} *ak-ı ir b. yide* (ar. *ahı er bilig-ni* (*b-* önündeki çizgiye dikkat) *yite*) C_9 *ahı ir b. yite* (satır altında *temam*) || 238 *anın sattı*] B_1 ar. *a. sat(t)ı* C_{10} *anın* (satır altında *anuñçün*) *sat(t)ı* || 239 *ulamsız ... bolup*] A_3 *ulam-suz* ... B_2 *ulam-saz* (satır altında ar. harfl. *nime tapmaġanġa*) *ulamı* (*-may?*; satır altında ar. harfl. *nimerse berip?*) *bolup* (ar. *ulam-suz ulamay b.*) C_{11} *ulam-suz* (satır altında *nime tapmaġan-ġa*) *ulamay balup* (satır altında *nimerse virüp*) || 240 *ajunda ... kodup*] A_4 *acunta ... koyup* B_3 *acun-ta ... kotap* (ar. *ajun-da ... kotup*) C_1 *ajun-da ... kodap*

240. mısrâdan sonra, A_5'te uyg. harfl. *uhr-a* yazılmış

241 *tirdi*] A_6 *tert-i* (*-e-?,-i-?*) B_4 ve C_2 *yıġdı* || 242 *kötrü ... söküş*] B_5 ... *asele* (satır altında ar. harfl. *bih nemi-seved*) ... C_3 *köt-rü b. özile söküş* (satır altında *düşnam*) || 244 *anda öküñçtin*] B_7 *andın söküñçdin* C_5 *andın öküñç-din* (satır altında *ġam ve pişimani*)

244. mısrâdan sonra, A_4'te uyg. harfl. *uhr-a* yazılmış. C_6'da 244. mısrâdan sonra yazılmış olan hadîsin yeri yanlıştır (bk. mısrâ 284 not)

245 aya mal idisi aḳı edgü er
246 bayat birdi erse saña sen me bir
A58 247 yirilgen sökülgen tirip birmegen
248 tirip birür erseñ neçe tirse tir

B26 249 ṭabiʿatta yigi ʿadet ʿaybsuzı
C25 250 aḳılıḳ erür bil buḫul körksüzi
251 eliglerde ḳutluġ birigli elig
A59 252 alıp birmegen ol elig ḳutsuzı

A60 253 baḫıllıḳ otalap oñulmaz ig ol
254 birimdin baḫıl elgi ked berklig ol
255 tirip köñli toḍmaz közi suḳ baḫıl
256 ḳul ol malḳa malı aña erklig ol

245 *idisi ... er*] A_5 *itiz-i ... ir* B_8 *itiz-i aḳ-ı idgü ir* (ar. *idisi aḫı* ...) C_7 *idisi* (satır altında *ṣaḥib*) *aḫı e. ir* || 246 *birdi ... bir*] A_6 *e. sangga* B_9 *bart-i erze sangga senm-e ber* (ar. *berdi ... bir*) C_8 *berdi irse ... bir* || 247 *yirilgen ... birmegen*] A_1 *yirilgen* (*yi-?*) *s. terip birmegen* (*bi-?*) B_{10} *yerilgen s. terip bermegen* (ar. *birmegen*) || 248 *tirip...tirse*] B_{11} *ḥalal* (?) *berür ... neçe tirs-e* (ar. *el el birür e. nice t.*) C_{10} ... *niçe terse*

248. mısrâdan sonra, A_3 'te uyg. harfl. *aḫr-a* yazılmış

249 *yigi ʿadet*] B_1 *yegi ʿata* (ar. *y. ʿaded*) C_{11} *yigi ʿadet* || 250 *aḳılıḳ ...körksüzi*] A_5 ... *buḫul* (satır üstünde yazılmış) *k.* B_2 *a. irür* ... (ar. *aḫı-lıḳ irür b. buḫul k.*) C_1 *aḫı-lıḳ irür b. buḫul käzgüsi* || 251 *eliglerde ... elig*] A_6 *iligler-te* ... *ilig* B_3 *berigli* (ar. *birigli*) *e.* C_2 *ilig-lerde k. birigli ilig* || 252 *birmegen ... ḳutsuzı*] A_1 *b. ol* (*o-?*) *ilig ḳ.* B_4 *bermegen* (ar. *birmegen*) *el elig ḳutsızı* C_3 *birmegen il ilig ḳut-sazı*

252. mısrâdan sonra, A_2 'de ar. harfl. *beyt* yazılmış; bunu tâkip eden ilk satırda ($_3$—$_4$) şu arapça beyit gelmektedir:

ve aḥsenü vechin fi 'l-vera vechü muḥsinin
ve aṭyebü keffin fi 'l-vera küffü münʿimi
(„Halk içinde en güzel yüz, muhsin insanın yüzü
ve en güzel avuç da, in'âmda bulunanın avucudur")

253 *otalap...ol*] B_5 *odalap* (satır altında ar. harfl. *ʿilac*) *ongal-maz* (satır altında ar. harfl.) *yig* (satır altında ar harfl. ?) *ol* (ar. *otalap ongal-maṣ yig o.*) C_4 *otalap* (satır altında *ʿilac*) *ongal-maz* ... || 254 *birimdin ... ol*] A_2 *b. b. ile kisu* (*-u?*, *-s-* altında ar. harfl. *z*) *-lik-ke* (*-ke* satır üstünde yazılmış) *o.* B_6 *berimdin b. ilgi ket* ... (ar. ... *elgi ket birk-lig ol*) C_5 ... *ilgi kit* (satır altında *beşi*) ... || 255 *tirip ... suḳ*] A_3 *t. k. toymaz* ... B_7 *yıġıp k. toymaz* (ar. *toymaṣ*) ... C_6 *yıġıp k. toy-maṣ k. suḳ* (satır altında *ḥariṣ*) || 256 *malḳa ... erklig*] A_4 ... *angga irklig* B_8 ... *anggar e.* (ar. *mal-ga m. angar e.*) C_7 *mal-ĝa m. angar erk-lig* (satır altında *muṣallaṭ*)

256. mısrâdan sonra, A_5 'te uyg. harfl. *aḫr-a* yazılmış

257 bu buḍun talusı aḳı er turur
A61 258 aḳılıḳ şẹrẹf cah cẹmal arturur
259 sevilmek tileseñ kişiler ara
B27 260 aḳı bol aḳılıḳ sini sevdürür

A62 C26 261 baḫıl nakẹs otun tavar pasbanı
262 yıġar yimez içmez tutar berk anı
263 taturmaz eseninde tuz dostıñga
264 ölür ḳalur aḫır yiyür duşmanı

X.

TEVÂZÛ VE KİBİR HAKKINDA

A63 265 yana bir kereklig sözüm bar sañga
266 ayayın men anı ḳulaḳ tut mañga
267 ol ol kim tẹkẹbbürni yirdin salıp
268 tẹvazụᶜnı berk tut yapuş kẹḍ añga

257 *buḍun ... er*] A_5 *tụny-a ... ir* B_9 *butan* (satır altında ar. harfl. *ḫalayıḳ*) *toluz-ı* (satır altında ar. harfl. *yaḫşı*) *a. ir* (ar. *budan tolusı aḫı e.*) C_8 *budun* (satır altında *ḫalḳ*) *tolusı* (satır altında *nigüterin*) *aḫı ir* || 258 *aḳılıḳ ... arturur*] B_{10} ... *ardurur* (ar. *aḫı-lıḳ ... art-turur*) C_9 *aḫı-lıḳ ş. cah* (satır altında *cah*) *c. art-turur*

258. mısrâdan sonra, A_2 'de şu arapça tâbir ve hadîs gelmektedir:

ḳalẹ 'n-nẹbiyyü ᶜalẹyhi 's-sẹlamü ẹyyü daᵓin ẹdvẹᵓü minẹ 'l-buḫli

(„Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, hângi derd cimrilikten daha şiddetlidir")

259 *sẹvilmek*] A_3 *sevülmek* B_{11} *sevülmek* (ar. *sẹvülmek*) C_{10} *sẹvül-mek* || 260 *aḳı ... sevdürür*] A_4 ... *sen-i s.* B_1 ... *sin-i* (*-i-?*) *sivdürür* (ar. *aḫı b. aḫı-lıḳ s. sivdürür*) C_{11} *aḫı b. aḫı-lıḳ s. sivdürür*

260. mısrâdan sonra, A_5 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

261 *otun*] B_2 *otun* (satır altında ar. harfl. *bẹdbaḫt*; ar. *odun*) C_1 *ut-sız* (satır altında *bi-şẹrm*) || 262 *gimez içmez*] A_2 *yimez* (*y-? -z?, -y?*) *içmez* (*-z? -y?*) B_3 ar. ve C_2 *gimes içmes* || 263 *taturmaz ... dostına*] A_3 *t. isenin-te t. tostı-ḳa* (*-ḳ-* tashih görmüş <*g-?*) B_4 ... *tosdın-a* (ar. *tatur-mas isenin-de t. dos-tına*) C_3 *t. isenində t. dostına* || 264 *yiyür*] B_5 *yeyür* (ar. *yiy-yür*) C_4 *yẹyür*

tevâzû ... hakkında] B ve C nüshalarında bu başlık yok; $A62_5$—63_1 'de ise, şu şekildedir:

ẹn-nẹvᶜu 'l-ḫamisü fi 'l-ẹmri bi 't-tẹvazụᶜi vẹ 'z-zẹcri ᶜani 't-tẹkẹbbüri ve 'l-ḥissı vẹ afẹti ṭali 'l-ẹmeli ṣadaḳa bima naṭaḳa

(„Beşinci nevi, tevâzû ile emrin, tekebbür ve hırstan men'in ve emel peşinde koşmanın fenâlığı beyânında; söyledikleri doğrudur")

265 *bir ... sañga*] A_2 *b. kirek-lig ... sangga* B_6 ... *sangga* || 266 *mañga*] A_3 *mangga* || 267 *ol ... yirdin*] A_4 ... *gir-tin* B_8 *söz ... baş-tın* C_7 *söz ... baş-dın* || 268 *kẹḍ añga*] A_5 *ket angga* B_9 *ket angga* (ar. *kit a.*) C_8 *kit a.*

A64 269 tẹkẹbbụ̈r ḳamuġ tilde yirlür ḳılıḳ
270 ḳılıḳlarda edgü ḳılıḳ ḳodḳılıḳ
B28 271 ol er kim uluġsındı men men tidi
C27 272 anı ne ḫalayıḳ sevėr ne ḫaliḳ

273 ḳamuġ ḳazġanıġlı ajun malını
274 yiyümedi bardı körüñg ḫalini
275 tişisi ḳalıp bir adın er bile
276 ol anda yatıpan birür sanını

A65 277 tẹkẹbbụ̈r lịbasın kedip tap salın
278 kerip ḫalḳḳa kögzüñg tap uslan tilin
279 mụ̈'mịnlıḳ nịşanı tẹvazụᶜ erür
280 ẹgẹr mụ̈'mịn erseñg tẹvazụᶜ ḳılın

268. mısrâdan sonra, A_1 'de uyg. harfl. *aḫr-a* yazılmış

269 *ḳılıḳ*] B_{10} ar. *ḳılıġ* || 270 *ḳodḳılıḳ*] A_2 *ḳoyḳ-ı-lıḳ* B_{11} *ḳoy-ḳılıḳ* (ar. *ḫuy ḳılıḳ*) C_{10} *ḫuy ḳılıḳ* (satır altında *ḫụrd dịl*) || 271 *er ... tidi*] A_3 *ir ... teti* B_1 ... *tet-i* (ar. ... *ụlụġ-sındı... t.*) C_{11} *ir ki* (*-i* yerine *h* ile) *ụlụġ-sındı ... didi* || 272 *ne ... ne*] A_4 *ni ... ni* B_2 ... *siver ne* C_1 *ni ḫ. siver ni*

272. mısrâdan sonra, A64 'te sahife kenarında şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

mịnẹ 'l-ạḥadisị 'l-ḳụdsịyyẹtị ẹl-ᶜạzạmẹtụ̈ rịda'i vẹ
'l-kịbrịya'ụ̈ ịzari fẹmẹn nazẹᶜani fihịma ẹdḫạltụ̈hụ̄ 'n-narẹ

(„ Kudsî hadîslerdendir: azamet—dış elbisem ve kibirlilik—iç elbisemdir;
bu ikisi husûsunda benim ile münâzaa edeni âteşe sokarım")

273 Bu dörtlük aynı sahifenin üst kenarında yazılmış ve dörtlükten önce, ayrı satırda, uyg. harfl. *aḫr-a* ilâve edilmiş | *ḳazġanıġlı ajan*] A *ḳasġanıġ-lı acun* B_3 *ḳ. acun* (ar. *ḳazġanıḳlı a.*) C_2 *ḳazġa-nıḳ-lı a.* || 274 *yiyümedi*] A *yeyü-met-i* B_4 *yeyümet-i* (ar. *yiyümedi*) C_3 *gẹyümedi* || 275 *adın er*] A *atın* (*-t-* altında ar. harfl. *ẕ*) *ir* B_5 *a. ir* (ar. *er*) C_4 *adın* (satır altında *diger*) *ir* || 276 *yatıpan birür*] B_6 *y. berür* (ar. *yatıban b.*) C_5 *yatı-ban b.*

277. mısrâdan sonra, A_5 'te uyg. harfl. *aḫr-a* yazılmış

277 *kedip tap*] A_1 *keyip t.* B_7 *keyip* (ar. *kịyip*) *az* C_6 *kẹyip az* || 278 *kerip ... tilin*] A_2 ... *kọksüñg* (*-s-* altında ar. harfl. *s.*) *t. uslaḳ t.* B_8 *kirip ḫalḳ-ta kọksüng asur-lap t.* (ar. *kirip ḫalḳ-da, köksäng* (*-s-* yerine *-p-*; altdaki üç nokaa *s* harfine âit olacak) *äzurlap t.*) C_7 *kirip ḫ. kök-süng äzarlad* (satır altında *ụzadịp*) *t.* || 279 *mụ̈'minlıḳ ... erür*] A_3 *mumın-lıḳ* (*-lıḳ* satır üstünde yazılmış) ... B_9 ... *ẹrür* (ar. *mụ̈'min-lıḳ ... turur*) C_8 ... *tarur*

280. mısrâdan sonra, A_5 'te uyg. harfl. *aḫr-a* yazılmış

281 tęvazų^c ķılığlını kötrür idi
A66 B29 282 tękębbür tutar erni kemşür ķodı
C28 283 uluġsınma zinhar uluġ bir bayat
284 uluġluķ mening siz alınmang tidi

285 tavar birle erse uluġsınduķung
A67 286 uluġluķ taparu elig sunduķung
287 tavar asġı ne ol barur sen yalıng
288 ķalur munda kidin sępęd şanduķung

289 ęgęr kibr idisi aşil men tise
290 ayayın men anıng cęvabın kese
B30 291 ata bir ana bir uyalar bu ḫalķ
A68 292 tęfavütleri yoķ öte irtese

281 *ķılığlını kötrür*] B_{11} *ķılıķ-lıķ-nı k.* C_{10} *kılıķ-lını köt-rür* || 282 *erni ... ķodı*] A_1 *ir-ni k. ķot-ı* (*-t-* altında ar. harfl. *z*) B_1 *ę. kemşür* (satır altında ar. harfl. *mi ęndazęd*) *ķodı* C_{11} *irni kim-şür* (satır altında *mi-ęndazęd*) *ķozı* (satır altında ar. harfl.)

283 *uluġsınma ... uluġ*] B_2 ar. *uķuġ-sınmu* ... C_1 *uluġ-sınma z. uluġ* || 284 *uluġluķ ... tidi*] A_3 ... *tet-i* B_3 ...*tet-i* (ar. *uluġ-luġ* ...) C_2 *uluġ ... alın-mang didi*

284. mısrâdan sonra, A_4, B_4 ve C_3 ($C24_6$ 'da, 244. mısrâdan sonra ve yanlış yere yazılmıştır) 'te şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

ķalę 'n-nębiyyü ᶜalęyhi 's-sęlam (B *şalla 'llahü ᶜalęyhi vę sęllęm*)
męn tęvazaᶜa ręfęᶜahü 'llahü vę męn tękębbęrę ḫazęlęhü 'llahü
(„ Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, tevâzû eyleyeni
Tanrı yükseltir, tekebbür edenleri rezîl eder ")

285 *erse ... uluġsınduķıng*] B_6 ar. *e. uluġ-sınduġung* C_4 *irse. uluġ-sınduġung* || 286 *uluġluķ ... sunduķung*] B_7 ar. *uluġ-luġ taparu e. sunduġung* C_5 *uluġ-luġ taparu* (satır altında *aşl*) *ilig sunduġung* ||

287 bu mısrâ A 'da sonradan sahifenin sol-üst köşesine yazılmış: zedelenmiş olduğundan, iyi okunmuyor *asġı ...yalıng*] A *a. ne ol* (?)... B_8 *asġ-ı* (ar. *asġı*) *nimiş*... C_6 *asġı* (satır altında *fayda.*) *ni-miş b. yalıng* (satır altında *bürehne.*) || 288 *kidin ... şanduķung*] A_2 *kidin* (?) ... B_9 *kiseng sipet s.* (ar. *kiseng sębet şanduġung*) C_7 *kiseng sębet şanduġung*

288. mısrâdan sonra, A_3 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yrzılmış

289 *tise*] A_4 *tez-e* (?) B_{10} *tiz-e* (ar. *dīse*) C_8 *dise.* || 290 *anıng ... kese*] A_5 ... *kez-e* B_{11} ... *kiz-e* (ar. *kęse*) C_9 *anung ... kęse.* || 291 *uyalar*] C_{10} *uyalar* (satır altında *bęradęran*) || 292 *öte irtese*] A_1 *uy-a i.* B_2 *ode erdtiz-e* (*-r-?* ; ar. *äte ert-tise* C_{11} *öte ert(t)i-se.*

292. mısrâdan sonra, A_2, B_3 ve C_1 'de şu arapça beyit gelmektedir :

ęn-nasü min cihęti 't-timşali ękfaᵓü ębuhüm
adęmü (oku: *adęm^{ün}*) *vę 'l-ümmü ḥavvaᵓü*
(„ İnsanlar, sûret (timsâl) itibarı ile, birdirler;
babaları Âdem ve anneleri Havvâ 'dır ")

XI.

HARİSLİK HAKKINDA

C29 293 yime pẹndim al kel uzatma ẹmẹl
294 ẹmẹl asrasında busuğlı ẹcẹl
295 ẹmẹl timişim dost uzun sanmaḳ ol
A69 296 uzun sanma saḳınç öküş ḳıl ʿạmẹl

297 ayur sen kẹdim ton şẹrab aş kerek
298 telim mal öküş ḳul ḳara-baş kerek
299 ẹgẹr yığdıñg erse ʿụmụ̈rluḳ tavar
300 burun başḳa börkni kẹder baş kerek

A70 B31 301 ḥarişlıḳ ma erke yavuz ḥạşlẹt ol
302 ḥarişlıḳ soñgı ġạm öküñç ḥasrẹt ol
C30 303 bu baylıḳ çığaylıḳ idi ḳismẹti
304 ḥarişlıḳ tek erke ḳuruġ zạḥmẹt ol

harislịk hakkında] B ve C nüshalarında bu başlık yok; A 'da ise, bundan evvelki başlık ile birleştirilmiştir; bk. not 264

293 *yime...kel*] A_3 *yem-e...kil* B_4*...alğıl* C_2 *yime*₀ (satır altında *baz*) *p. alğıl* || 294 *asrasında busuğlı*] A_4 *basr-a-sında* (*b-* ?) *b.* B_5 ar. *isresinde*₀ *busuḳlı* C_8 *işresịnde*₀ (satır altında *dẹr pẹs ẹmẹl*) *busuğ-lı* (satır altında *pịnhan şụ̈de*₀) || 295 *timi şim*] B_6 ar. C_4 *dimişim* || 296 *sanma saḳınç*] B_7 *sanm-a* (ar. *sạnma*) *saḳış* C_5 *sạnma*₀ (satır altında *mẹ-şụ̈mar*) *saḳınç* (satır altında *fịkr*)

296. mısrâdan sonra, A_2 'de uyg. harf. *uḫr-a* yazılmış

297 *kedịm ... kerek*] A_3 *ketim* (*-t-* altında ar. harf. *ẕ*) ... *kirek* B_8 *kedim ... kerek* (ar. *kidim ... kirek*) C_6 *kẹyim ... kirek* || 298 *telim ... kerek*] A_4 ... *kirek* B_9 *tilim* (ar. *tilim ... ḳara-vaş kirek*) C_7 *tīlim* ve *tilim ... kirek* || 299 *erse ʿụmụ̈rluḳ*] C_8 *irse ʿụmụ̈rlük* || 300 *burun ... kerek*] A_6 ... *kiyer b. kirek* B_{11} ... *keyer* ... (ar. *kịyer b. kirek*) C_9 *barun* (satır altında *ẹvvẹl*) ... *kịyer b. kirek*

300. mısrâdan sonra, A_1 'de uyg. harfi. *uḫr-a* yazılmış

301 *erke yavaz*] A_2 *ir-ke y.* B_1 ar. *e. yạvụz* C_{10} *irge* (*-g-* üç noktalı) *yavuz* || 302 *soñgı ... öküñç*] A_3 *songgı* ... C_{11} ... *öküñç* (satır altında *pişmani*) || 303 *çığaylıḳ*] A_4 *çiğay-lıḳ* (iki kere yazılmış; sonra ikincisinin üzerinden çizilerek, iptâl edilmiş) C_1 *çığay-lıḳ* (satır altında *fạḳir ḥal*) || 304 *erke ... zạḥmẹt*] A_5 *ir-ke*... C_2 *irge ḳ. ḥạşlẹt*

304. mısrâdan sonra, A_6 'da uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış.

Bundan sonra, A_1, B_5 ve C_3 'te şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

ḳalẹ 'n-nẹbịyyü (B yok) *ʿạlẹyhị 's-sẹlamụ̈ ẹl-ḥạrịṣụ mạḥrumun*

(„Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, harîs—mahrûmdur")

A71 305 ḥạrịş tọḍmaz ajun neñgini tirip
306 ḥạrịşlıḳ ḳarımaz iḍisi ḳarıp
307 ḥạrịşlıḳnı ḳoḍur ḥạrịş er ḳaçan
308 ölüp yatsa topraḳ içiñge kirip

A72 309 ḥạrịş tirip armaz usanmaz bolur
B32 310 ḥạrịşlıḳ iginiñ emin kim bilür
311 ḥạbẹr bar birilse ẹgẹr adẹmi
312 iki ḳol dinar ma ol üç ḳol ḳolur

A73 C31 313 aya ḥịrṣ iḍisi ḥạrịşlıḳ nerek
314 ayu bir mañga bu negüke kerek
315 tär erse kiñ erse bitildi ruzuñ
A74 316 ḥạrịşlıḳ ḳılurmu munı eḍgürek

305 *toḍmaz ... tirip*] A_2 *toymaz acun nenggi-ni terip* B_6 *toymaz acun nenggi-ni t.* (ar. *toymạs ...*) C_4 *toy-mạs acun ...* ‖ 307 *ḳoḍur ... er*] A_4 *ḳoyar ḥ. ir* (ar. *er*) C_6 *ḳoyar ḥ. ir* ‖ 308 *topraḳ içiñe*] B9 *t. içinge* (ar. *tofraḳ içi-ke*) C_7 *t. içinge*

308. mısrâdan sonra, A_1 'de uyg. harfl. *ạḫr-a* yazılmış

309 *armaz usanmaz*] B10 *irmez k.* (ar. *armạs u.*) C_8 *armạz usạn-mạz* ‖ 310 *iginiñ emin*] B1 *i. imin* C9 *igi-ning* (satır altında *dẹrd*) *imin* ‖ 311 *birilse*] B_2 *bịrịlze* (?) ‖ 312 *ḳol ... ḳolur*] A_5 *ḳ. dinar-nı ...* B3 *... dinar-nı o on ḳol ḳılur* C11 *pul dinarnı ol on pul ḳılar*

312. mısrâdan sonra, A_6 'da ar. harfl. *ạḫr-a* yazılmış

Bundan sonra, A1—2, B4—5 ve C1 'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir :

vẹ ẕalịkẹ ḳạvlẹhū ʿạlẹyhị 'ṣ-sẹlamụ lẹv kanẹ lị'bnị
adẹmẹ vadịyanị mịn ẕẹhẹbin lẹ-tẹmẹnna ṡalịṡen

(„ Peygamber aleyhisselâmın sözü de bu mânayadır: âdem oğlunun altın dolu iki vâdisi olsa idi, muhakkak ki, üçüncüsünü de isterdi")

313 *iḍisi ... nerek*] C_2 *idisi* (satır altında *ṣạḥịb*) *... nẹrek* (satır altında *ne kerek*) ‖ 314 *ayu ... kerek*] A_4 *... mangga ... kirek* B_7 *ayau ber mangga ...* (ar. *a. ber ... nịgüke kirek*) C3 *... nịgäge* (*-ị-* harekeli, *-g-* 'ler üç noktalı) *kirek* ‖ 315 *erse ... bitildi*] A_5 *irz-e k. ẹrz-e b.* B8 ar. *e. kẹng ...* C_4 *irse k. irse bịtildi* (satır altında *nẹvişte*)

316. mısrâdan sonra, A_2, B1 ve C_6 'da şu arapça ibâre ve âyet gelmektedir:

kẹma ḳalẹ 'llahụ tạʿala nạḥnụ ḳạsẹmna bẹynẹhụm
mạʿịşẹtẹhụm fi 'l-ḥạyatị 'd-dụnya

(„ Yüce Tanrının buyurduğu gibi: biz onların ma'îşetlerini şu yakın hayatta taksim ettik")

XII.

KEREM, HİLM VE DİĞER İYİLİKLER HAKKINDA

B33 317 köki körklüg erniŋ̑ ḫuyı körklüg ol
318 bu körklüg ḳılıḳḳa köŋ̑ül örklüg ol
319 bir erdin bir erke tẹfavụt telim
A75 320 vẹlikịn körerke tözü börklüg ol

C32 321 bütün ḳılḳı fịᶜlin öte irtegil
A76 322 kẹrẹm kimde erse anı er tigil
323 yimişsiz yıġaç teg kẹrẹmsiz kişi
B34 324 yimişsiz yıġaçnı kesip örtegil

A77 325 mụsụlmanḳa müşfiḳ bolup mịhrịban
326 saŋ̑ga sanduḳuŋ̑ teg mụsụlmanḳa san

kerem ... hakkında] nüshalarda bu başlık 320. mısrâdan sonra gelmektedir; A_{2-3}. B_{6-7} ve C_{11}:

ẹn-nẹvᶜụ 's-sadịsụ (B *'l-ụḫra*, C *'l-aḫạrụ*) *fi mẹkarịmị 'l-ạḫlakı*
vẹ 't-tạḥrişı ᶜạla 't-tạḫạllụkı bịha (sonuncu kelime C 'de yok)
(„ Altıncı nevi', iyi ahlak ile iyi ahlak sâhibi olmağa teşvik beyânında")

317 *erniŋ̑*] A_3, B_2 uyg. ve C_7 *ir-ning* || 318 *ḳılıḳḳa ... örklüg*] A_4 *ḫu-luġ-ḳa...* B_3 *ḳılıḳ-ḳa k. erklig* C_8 *ḳılıḳ-ḳa k. irk-lig* (satır altında *ḳạvi*) || 319 *bir ... telim*] A_5 *birer-tin birer-ke ...* B_4 ... *tilim* C_9 *b. irdin b. irge* (*-g-* üç noktalı) *t. tẹlim* || 320 *vẹlikịn ... ol*] B_5 ... *to̱z-i bo̱r (k) lüg o.* (ar. ... *tözi börk-lüg o.*) C_{10} *vẹlẹykịn k. tözi* (satır altında *hẹme*) ...

A, B ve C nüshalarında 320. mısrâdan sonra gelen başlık için bk. 316 not

321 *bütün ... irtegil*] A_4 *bu̱-tün ...* B_8 ... *o̱de ir-tegil* (ar. ... *ḳılġı f. öte er digil*; *-g-* çizgisi yok) C_1 *bütün ḳılġı* (satır altında *rast fịᶜl*) *f. öte* (satır altında *zịyade*) *ir digil* (satır altında *mẹrd*) || 322 *erse ... tigil*] A_1 *e̱rz-e a. ir tegil* B_9 *bolz-a a. e̱r tegil* (ar. *bolsa a. er digil*) C_2 *bolsa a. ir digil* (*-g-* üç noktalı) || 323 *teg*] B_{10} *tẹg* (ar. *teg*) C_3 *dẹg* || 324 *kesip örtegil*] A_3 *kisip o̥.* C_4 *kẹsip örtegil* (satır altında *bụsuz*, oku: *bịsuz*)

324. mısrâdan sonra A_4 'te gelen arapça ibâre ve hadîs B_4 ve C_7 'de 326. mısrâdan sonra gelmektedir (aş. bk.). A_5 'te 327. mısrâ yazılmış; sonra sahife kenarında *mụkẹrrẹr* sözü ile, doğru sıraya işâr edilmiştir. Müstensih önce, yanlışlıkla, arapça ibâre ile bunun arkasından gelen mısrâı istinsah etmiş olacaktır

325 *mụsụlmanḳa ... mịhrịban*] A_1 ... *mihriban* (2. *-i-* ?) B_2 ... *mihrüban* (ar. *m.-ġa* ... *mịhrüban*) C_5 *m.-ġa* ... *mịhrụban* (harekeli) || 326 *saŋ̑ga ... san*] A_2 *sangga* ... B_3 *sangga sanduḳung-nı* ... (ar. *sạnga sạnduġung-nı m.-ġa s.*) C_6 *sạnga ṣạnduġung-nı m.-ġa s.*

327 cẹfa ḳıldaçıñgḳa yanut ḳıl vẹfa
328 arımaz neçe yusa ḳan birle ḳan

329 yarağlıġ aşıñgnı kişike yitür
A78 330 yaraġ bulsañg opraḳ yalıñgnı bütür
C33 331 küç emgek tegürme kişike ḳalı
332 sañga tegse emgek kişidin kötür

B35 333 isiz ḳılġan erke sen ẹḍgü ḳıla
334 kẹrẹmniñg başı bu erür kẹḍ bile
A79 335 ẹgẹr kelse erdin sañga eḍgülük
336 öküş ḳıl ol erniñg ṣẹnasın tile

337 yazuḳluġ kişiniñg yazuḳın keçür
338 ʿạdavẹt kökini ḳazıp sen köçür
339 yalınlansa tutnup ġạżạb ḥịḳd otı
A80 340 ḥạlimlıḳ suvın saç ol otnı öçür

326. mısrâdân sonra, A_4 (bk. 324. not), B_4 ve C_7 'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

ḳalẹ 'n-nẹbịyyụ̈ (B yok) ʿạlẹyhị 's-sẹlamụ̈ ẹt-tạʿẓimụ̈
lị-ẹmrị 'llahị vẹ 'ṣ-ṣẹfẹḳatụ̈ ʿạla ḥạlḳı 'llahị

(„Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, Tanrının emrine tâzim edilmeli ve halkettiklerine de şefkat gösterilmelidir")

327 *ḳıldaçıñgḳa yanut*] B_5 ar. *ḳ.-ġa. yạnut* C_8 *ḳ.-ġa. yạnut* (satır altında *ʿịvạż*) || 328 *arımaz nece*] B_6 ar. *arı-mạs nice.* C_9 *arı-mạz niçe.*

328. mısrâdan sonra, A_5 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

329 *yarağlıġ ... yitür*] A_6 ... *yetür* (*-t-* altında ar. harfl. *d*) B_7 ... *yetür*; ar. ve C_{10} *yạrağlıḳ ... yidür* || 330 *opraḳ ... bütür*] A_1 ... *bitür* B_8 *afraġ* ... C_{11} *ofraġ* (satır altında *came.*) *yạlıng-nı* (satır altında *ẕbụ̈rẹhne.*) *bütär* (satır altında *puşan*) || 331 *emgek ... ḳalı*] B_4 *imgek* ... (ar. *e. tigürme ... ḫali*) C_1 *e. tigürme kişi-ge ḫali* (satır altında *rast miguyẹm*) || 332 *sañga ... kötür*] A_3 *sangga* ... B_{10} *ẹger tigz-e imgek* ... (ar. *ẹgẹr tigse imgek* ...) C_2 *ẹgẹr tigse imgek k. kiçür*

332. mısrâdan sonra, A_4 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

333 *isiz ... eḍgü*] A_5 ... *ir-ke s. eygü* B_1 *ẹsiz* (ar. *isiz*) ... C_3 *esiz ḳ. irge*... || 334 *enür keḍ*] A_6 *ẹ. key* B_2 *e. ket* C_4 *irür kit* (satır altında *ġayẹtde., asru?*) || 335 *kelse ... sañga*] A_1 *kilz-e ir-tin sangga* B_3 *kilz-e ir-tin sangga* (ar. *kilse* ...) C_5 *k. irdin s.* || 336 *erniñg*] A_2 *ir-ning* B_4 *ir-ning* (ar. *erning*) C_6 *irning*

336. mısrâdan sonra, A_3 'te uyg. harfl. *taḳ-ı* yazılmış

337 *yazuḳluġ ... keçür*] A_4 *yasuġ-luḳ* (alttaki ilâvelere göre) ... *kiçür* B_5 ... *keçür* (ar. *yazuġ-luḳ k. yazuġın k.*) C_7 *ẕazuġ-luḳ k. yazuġın k.* || 338 *ḳazıp sen*] B_6 *ḳasıp* (satır altında *kavide.*) *kez* (ar. *ḳạzıp kẹs*) C_1 *ḳ. kẹs* || 339 *tutnup...ḥịḳd*] B_7 ...*ḥıḳt* (?; ar. *hind*) C_9 *tut-şup ... kin* || 340 *ḥạlimlıḳ ... otnı*] A_1 *ḥalim-laḳ* ... *ot-nı* (*-nı* satır üstünde yazılmış) B_8 *ḥ. suvın* (*-v-*?) *il o.* (ar. *ḥ. suyın o. odnı*) C_{10} *ḥ. suyın* ...

A81B36C34 341 kẹrẹm bir bịna teg añgar ḥịlm ul ol
342 ya bustan teg ol ḥịlm kẹrẹm al gül ol
343 yıḳıḳlıġḳa tirep kesüklüg ula
A82 344 bu itiglig erke azad öz ḳul ol

---

345 küḍezgil aya dost uluġlar ḥaḳın
346 asıġsız mizaḥ hẹm cẹdẹldin saḳın
347 uluġlarnı buşrup sañga bu mizaḥ
348 kiçiglerni kụstaḫ ḳılur bil yaḳin

340. mısrâdan sonra, $A80_2 — 81_2$, $B35_9 — 36_1$ ve $C33_{11} — 34_3$ 'te şu arapça ibâreler ile âyet ve hadîs gelmektedir:

kẹma ḳalẹ 'llahụ tạᶜala ... vẹ 'l-kaẓiminẹ 'l-ġạyẓạ (A *ġạyẓụ*)
vẹ 'l-ᶜafin ᶜạnị 'n-nasị vẹ 'llahụ yụḥịbbụ 'l-mạḥsịnin
(„Yüce Tanrının buyurduğu gibi: hiddetlerini y·nen, halkın cürümlerini afedenleri ... Tanrı iyilik edenleri sever:)
vẹ kẹḳạvlịhị ṣạlla 'llahụ ᶜạlẹyhị vẹ sẹllẹm (A *ᶜạlẹyhị 's-sẹlamụ*) *mẹn kẹẓạmẹ ġạyẓan vẹ hüvẹ yạḳdịrụ ᶜạla ịnfaẓịhị* (B *ẹnfoẓịhị*) *mẹlaʾạ 'llahụ ḳạlbẹhụ imanen vẹ ẹmnen* (son söz C 'de yok)
(„Peygamber aleyhisselâmın dediği gibi: hiddetini, icrâya muktedir old.ğu hâlde, yenen kimsenin kalbini Tanrı iman ve emn ile doldurur")
vẹ ḳạvlụhụ ᶜạlẹ hị 's-sẹlamụ mẹn yạᶜfu yạᶜfu (oku: *ịạᶜfụ yạᶜfụ*) *'llahụ lẹhụ* (B ve C 'de yok)
(„Peygamber aleyhisselâmın su sözü de bu mânayadır: afedeni — Tanrı afeder")
ṣạḍạḳa rẹsulụ 'llahị (A 'da yok) *vẹ bẹllẹġạ ḥạbibụ 'llahị* (A ve C 'de yok)
(„Peygamber doğru söylemiş ve habîbullah teblig eylemiştir")

341 *añġar ... al*] A_3 *angga ḥ. uul* B_2 ... *bụnyat* (ar. *bụ̈ngad*) C_4 ... *bụ̈nyad* || 342 *bustan ... ḥịlm*] B_3 *mẹydan ... köl* (*gül?*) C_5 *mẹydan* (satır altında *bağçe*) *dẹg* ... || 343 *yıḳıḳlıġḳa ... ula*] A_5 *yıġıġ-lıḳ-ḳa tirip kisüg-lüg al-a* B_4 *yiḳıḳ-lıḳ-ḳa yerip* (?, ar. *yirip*) *kesük-lük-ke u.* C_6 *yıḳıḳ-lı yarı bir kẹsük-li ula* (satır altında *bịpẹyvẹnd*) || 344 *bu ... ol*] A_1 *b. itiglig* (*i-?*; *-liġ* iki defa yazılmış; sonra farkına varılarak, sonuncusunun üzerinden çizilmiş) ... B_5 *b. intin-lik* (satır altında ar. harfl. *ᶜịnd*; ar. *indin-lik*) ... *ḳula* C_7 *b. indin-lịk* (satır altında *mẹrd mụtẹdẹyyịn pụ̈r ᶜạḳl*) *irge ... ḳula*

344. mırâdan sonra, A_2 'de uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

345 *küḍezgil*] C_8 *küdezgil* (satır altında *nịgah dar*) || 346 *asıġsız ... cẹḍẹldin*] B_7 *a. cetel* (satır altında ar. harfl. *bazi*) *h. misaḥ-tın* (satır altında ar. harfl. *bazi*; ar. *asıḳ-sız ... mizac-din*) C_9...*mẹziḥ-dın* (satır altında *lạtife bazi*) || 347 *buşrup ... mizaḥ*] A_6 *b. sangga* ... B_8 *buşrup* (satır altında ar. harfl: *ḳạhr*) *sangga ...* (*ar. ... mịzac*) C_{10} *baş-rup ... mẹzaḥ* || 348 *küstaḫ*] C_{11} *ustaḫ* (satır altında *kụ̈staḫ*)

348. mısrâdan sonra, A1—3 'te gelen arapça ibâre ve âyet için aş. bk.

349 *kelse ... küḍüp*] A_4 *kilz-e ... kụsüp* B_{10} *kilz-e ... kụdüp* (*-dü-?*; ar. *kilse ... küdüp, -d-?*) C_1 *kilse ... küyüp* (*-y-*, noktalara göre, *-t-* de okunabilir) || 350 *küḍüp ... yuḍup*] A_1 *kạsüp ... yusup* (*-s-* altında ar. harfl. *ẕ*) B_1 *kụtüp ... yadup* (ar. *kādüp* (*-d-?*) ... *yatup*) C_2 *küyüp ... yatap*

A83 C35 349 bęla kelse ṣạbr it fęrạḥḳa küḍüp
A84 B37 350 küḍüp tur fęrạḥḳa bęla ręnc yoḍup
351 öçer miḥnęt otı keçer nęvbęti
352 ḳalur ṣạbr iḍisi s̱ęvabın yüḍüp

353 uluġluḳḳa tegseñ̄ yañ̄ılma özüñ̄
354 ḳalı keḍseñ̄ aṭḷạs unıtma bözüñ̄
A85 355 uluġ bolduḳuñ̄ça tüzünrek bolup
356 uluġḳa kiçigke sılıġ ḳıl sözüñ̄

B38 C36 357 uḳup sözle sözni ivip sözleme
358 sözüñ̄ kizle kiḍin başıñ̄ kizlęme
A86 359 miñ̄ er dostuñ̄ erse öküş körmegil
360 bir er duşman erse anı azlama

350. mısrâdan sonra, A83$_{1-3}$ (burada 348. mısrâdan sonra geliyor; yk. bk.) B_{2-3} ve C_{3-5} 'te şu arapça ibâre ve âyet gelmektedir:

ḳema ḳalę 'llahü̱ tạᶜala vę 'llahü̱ yụḥibbụ 'ṣ-ṣabịrin fę-ịnnę mạᶜạ 'l-ᶜụsrị yüsr^{an} ịnnę mạᶜạ 'l-ᶜụsrị yüsr^{an} (tekrarlanan cümle C 'de yok)

(„Yüce Tanrının buyurduğu gibi: Tanrı sabredenleri sever; zîra güçlükle berâber kolaylık var, evet güçlükle berâber kolaylık var")

vę kęḳạvlịhị ṣạlla 'llahü̱ (A ve B 'de yok) *ᶜạlęyhị 'ssęlam* (C *vę sęllęm*) *ịntịẓarü̱ 'l-fęręcị bị 'ṣ-ṣạbrị ᶜịbadęt^{ün}*

(„Peygamber aleyhisaelâmın şu sözü de bu mânayadır: sabrederek, kurtuluşu beklemek—ibâdettir")

351 *öçer ... nęvbęti*] A_2 ... *kicer n.* B_4 ... *nöbęti* C_6 *öçer* (satır altında *mimiręd*) ... *kiçer n.* || 852 *s̱ęvabın yüḍüp*] A_3 *s̱. yụsüp* B_5 *sevabın* (-*b*- yerine -*d*- ile) *tutup* C_7 ... *tutup*

352. mısrâdan sonra, A_4 'te uyg. harfl. *aḥr-a yozılmış*

353 *uluġluḳḳa ... özüñ̄*] A_5 ... *yanggılm-a ösüng* B_6 ar. *uluġ-laġ-ḳa tigsęng* ... C_8 *ụlụġ-luḳ-ḳa₀ tigsęng* ... || 354 *keḍseñ̄ ... bözüñ̄*] A_6 *keyseng* ... B_7 *kiseng a. unut-ma b.* (ar. *kęyseng a. unut-ma b.*) C_9 *bolsa a. unut-ma bözüng* (satır altında *kịrbas*) || 355 *uluġ ... tüzünrek*] A_1 ... *tụsün-rek* B_8 ... *tụsün-rek* (ar. *u. bolduġung-ca tüzün-rek* (-*r*-? -*d*-?) C_{10} *ụlụġ bolduġung-ca₀ tüzün-rek* (satır altında *vęzmin ?*) || 356 *uluġḳu ... ḳıl*] B_9 ... *sılıḳ tut* C_{11} *ụlụġ-ḳa₀ k. sılịḳ* (satır altında *şirin u nęrm*) *tut*

A, B ve C nüshalarında 356. mısrâdan sonra gelen başlık için bk. 380 not

347 *uḳup ... ivip*] A_4 ... *söz-ni* (-*ni* satır üstünde yazılmış) *ivüp* B_1 ... *ive* C_2 *uḳup* (satır altında *bịlip*) ... *ịvüp* || 358 *kiḍin*] B_2 *kedin* || 359 *er ... erse*] B_3 *ir* ... C_4 *ir ... irse* || 360 *bir ... erse*] B_4 *b. ir* ... (ar. *yir* ...) C_5 *b. ir d. irse*

360. mısrâdan sonra, A_{3-4}, B_5 ve C_{6-7} 'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

vę ẕalịkę ḳạvlüḥü̱ ᶜạlęyhị 's-sęlamü̱ elfü̱ ṣạdịḳ^{ın} ḳạlil^{ün} (B yok) *vę ᶜạduv^{ün} vaḥid^{ün} ke̱sir^{ün}*

(„Bu Peygamber aleyhisselâmın sözüdür: bin dost az ve bir düşman çoktur")

361 neçe tetik erdin birer sẹhv kelür
A87 362 neçe pụ̈r hụ̈nẹrlıġda bịr ᶜạyb bolur
363 bu bir ᶜạybdın ötrü başın kesgüçi
364 ajunda tirilgü kişisiz ḳalur

A88B39C37 365 tiril edgü fịᶜlin köñgüller alıp
366 isizliktin özni sıñgaru salıp
367 iter bolsañg işni sanıp saḳnıp it
368 kerekmü kereksizmü kirtü bilip

369 ne iş utru kelse añga keḍ baḳın
A89 370 ol işniñg öñgini soñgını saḳın
371 sevinç erse kiḍin köñgül tut añga
372 öküns erse andın ozaraḳ saḳın

373 eren ḫạyrı şẹrri küsep keçmez ol
374 isiz eḍgü işke yanut kiçmez ol
A90 375 aya eḍgü umġan isizlik ḳılıp
B40 C38 376 tiken eḍlegen er üzüm biçmez ol

.361 A86$_5$—B7$_3$ 'te bu dörtlük arap harfleri ile yazılmış | *neçe ... kelür*] A_5 *niçe titik irdin ... kilür* B_6 *... ir-tin b. s. kilür* (?; ar. *niçe titik ... kilür*) C_8 *niçe tetik* (satır *dana*) *... kilür* || 362 *neçe ... bolur*] A_1 *niçe p. hụ̈nẹrlıḳda ... olur* B_7 *... hụner-te birer ...* (ar. *nice pür hụ̈nẹrde birer ...*) C_9 *niçe pụ̈r hụ̈nẹrde birer...*

363 *ötrü ... kesgüçi*] B_8 *ọtrüü* (?) *...* (ar. *... kisgüçi*) C_9 *... kis-güçi* || 364 *ajunda*] B_9 *acun-ta* (ar. *ajun-da*)

364. mısrâdan sonra, A_4 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

365 *eḍgü*] A_1 *ẹtgü* B_1 *idgü* (ar. *edgü*) C_1 *edgü* || 366 *isizliktin ... sıñgaru*] A_2 *isiz-lik-tin* (*i-* ?) *ö. sıngaru* B_2 *esiz-lik-tin ọ. serengü* (*-r-* ?; ar. *isizlik-tin ö. sẹrengü*) C_2 *esizlik-din* (satır altında *bẹdi*) *ö. sịreng-gü* (satır altında *dur*) || 368 *kerekmü ... kirtü*] A_4 *kirek-mü kirek-siz-mü k.* B_4 *kerek-müü kerek-siz-müü kerdüü* (ar. *kirek-mü kirek-siz-mü kẹrtü*) C_4 *kirẹk-mü kirẹk-siz-mü kirtü* (satır altında *çın*)

368. mısrâdan sonra, A_5 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

369 *kelse ... baḳın*] A_6 *kilz-e angga kez b.* B_5 *kilz-e sangga ket yaḳın* (ar. *kilse sạnga ket yạḳın*) C_5 *kilse sạnga kẹt* (satır altında *asru*) *yạḳın* || 370 *öñgini soñgını*] A_1 *ọnggi-ni songgı-nı* B_6 *ọngin-i s.* || 371 *sevinç ... añga*] A_2 *sevünç ... angga* B_7 *sevünç* (ar. *sẹvụ̈nç*) *e. kedin ...* C_7 *sẹvụ̈nç irse kidin ...* || 372 *erse*] C_8 *irse*

372. mısrâdan sonra, A_4 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

373 *eren ... keçmez*] A_5 *... kạsep kiçmez* B_9 *... kụsep kiçmez* (ar. *... güzaf kiçmes*) C_9 *iren ... güzaf kiçmẹs* || 374 *isiz ... kiçmez*] A_6 *isiz ẹygü ...* B_{10} *... bolmaz* (ar. *bolmạs*) C_{10} *esiz ... yạnut* (satır altında *ᶜịvạż*) *bolmaz* || 375 *eḍgü ... isizlik*] A_1 *ẹygü ...* C_{11} *edgü* (satır altında *nigüyi*) *u. esizlik* (satır altında *bẹdi*) || 376 *eḍlegen er*] A_2 *eylegen ir* B_1 *eylegen er* C_1 *tarı-ġạn ir*

376. mısrâdan sonra, A_{3-4}, B_{2-3} ve C_2 'de şu arapça beyit gelmektedir:

iẕa vẹtẹrtẹ 'mrẹ'en fạ 'ḥẕẹr ᶜạdevẹtẹhü
mẹn yẹzrạᶜi 'ş-şẹvkẹ la yạḥsụd bịhi ᶜịnẹba

A91 377 işi edgü bolsa er edgü bolur
378 er iş edgüsindin ōküş ḫayr bulur
379 isizke yavuma isiz ṣuḥbeti
380 sini terkin isiz ḳılıḳlıġ ḳılur

XIII.

ZAMÂNENİN BOZUKLUĞU HAKKINDA

A93 381 mecaz boldı dostluḳ ḥaḳiḳat ḳanı
382 miñger dostta biri bulunmaz köni
B41 383 öküşrek kişiniñ içi ġadr erür
384 köni dostuñ erse taşı bil munı

(„Bir kimseden intikam aldığın zaman, düşmanlığından sakın;
(zîra) diken eken, buna mukabil, üzüm toplayamaz")

Bu beyitteki sözlerin okunuşu nüshalarda farklıdır, msl. A: *vetirte, fa 'hzir, yezraᶜu*; B: *iza 'fterte emr*^{en} *fa 'hzir, yezraᶜu, yaḥṣudu ᶜiney*^{en} (sonunda: *iza veterit emr*^{en}) ve C: *iza 'fterte emr*^{en} *fe 'czir, gezraᶜu*

A_1 'de, yukarıdaki beyitten sonra, uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

377 *edgü ... er*] A_2 *etgü* (*-t-* üstünde ar. harf. *z*) ... *ir* ‖ 378 *er ... bulur*] A_3 *ir i. etgü-sindin* (*-t-* üstünde ar. harf. *z*) ... *olur* (?) B_5 ... *kelür* (*k-* ?; ar. ... *kilür, -l-* ?) C_4 *ir ... kilür* ‖ 379 *isizke ... isiz*] B_6 *esiz-ke y. esiz* (*ar. i. yaᵓuma i.*) C_5 *esizge ya'uma* (satır altındar *nezdik merev*) *esiz* ‖ 380 *sini ... kılıklıġ*] A_5 *sen-i ...* B_7 *seni t. esiz* (*ar. seni ... kılıġ-lık*) C_6 *s. terkin* (satır altında *zud*) *esiz kılıġ-lık*

380. mısrâdan sonra, A_6 'da uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

Bundan sonra, A92$_{1-2}$, B_8 ve C_7 'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

kema kale 'n-nebiyyü (A ve B yok) *ᶜaleyhi 's-selamü*
men meşa maᶜa zolim^{in} *fekad ecreme*
(„Peygamber aleyhisselâmın dediği gibi: Bir zâlim ile birlikte
yürüyen onun cürmüne iştirâk etmiş olur")

Bundan sonra, A92$_3$—93$_1$ 'de ar. harfl. şu arapça beyit gelmektedir:

ᶜani 'l-merᵓe la tesᵓel fesel ᶜan karinihi
fe-inne karin^{en} *bi 'l-mukarini yaktedi*
(„İnsanı kendisine değil, arkadaşına sor;
zîra arkadaş arkadaşa uyar")

zamânenin ... hakkında] nüshalarda bu başlık 356. mısrâdan sonra gelmektedir A_3, B_{10} ve C_1:

en-nevᶜu 's-sabiᶜu (B *'l-uḫra* C *'l-aḫarü*) *fi ebyat*^{in} *müteferrikat*^{in}
teştemilü (B *yeştemilü*) *ᶜala maᶜan*^{in} *muḫtelifet*^{in}
(„Yedinci nevi, muhtelif mânaları müştemil
bulunan, müteferrik beyitler beyânında")

381 *boldı*] A_2 *oltı* ‖ 382 *miñger*] A_3 *mingger* B_{10} *ming er* C_9 *ming ir* ‖ 383 *erür*] A_4 *erür* B_1 ve C_{10} *irür* ‖ 384 *erse taşı*] A_5 *erken tış-ı* C_{11} *irse t.*

384. mısrâdan sonra, A_1 'de ar. harfl. *uḫr-u* yazılmış

A94 C39 385 bu kün bu ajunda kişilik isiz
386 ḳanı ḳança bardı kişilik isiz
387 vẹfa köli suğlup ḳurup yulları
388 cẹfa toldı taştı teñizdin ẹdiz

A95 389 ḳanı ʿạhd ẹmanẹt ḳanı ẹdkülüg
390 kiḍin künde ḫạyr iş me kötrülgülüg
391 başı bardı ḫạyrnıñ soñı barġusı
392 öñi keldi şẹrrniñ soñı kelgülüg

393 ajun toldı ʿụdvan cẹfa cẹvr bile
A96 B42 394 ḳanı bir vẹfalıġ bar erse tile
395 sen artaḳ sen anıñ ajun artadı
396 nelük bu ajunḳa ḳılur sen gịle

397 ġạrib erdi ịslam ġạrib boldı baz
398 ʿịbadẹt rịya boldı ʿabịd mẹcaz
A97 399 ḫạrabat oramı bolup abadan
400 ḫạrab boldı mẹscịd buḍun·bi-nẹmaz

385 *ajunda ... isiz*] A_2 *acunta* ... B_3 *acun-ta* ... *ʿasiz* (ar. *ajunda* ... *ʿạziz*) C_1 *acun-da* ... *ʿạziz* || 386 *isiz*] B_4 *ẹsiz* (ar. *isiz*) C_2 *esiz* (satır altında *dịriġ*)
387 *köli ... yulları*] A_4 *kọki* ... *yuul-lar-ı* || 388 *teñizdin*] A_5 *tenggiz-tin* B_6 *tingiz-tin* (ar. *dingizdin*) C_4 *dīngizdin*

388. mısrâdan sonra, A_6 'da *ayg.* harfl. *uḫr-a* yazılmış

390 *ḳiḍin ... kötrülgülüg*] A_2 *kedin* ... B_8 *kọn-i kiltükinçe ḫayır kidgü-lüg* (ar. *k. kil-dükünce ḫạyạr* (!) *kitgülüg*) C_8 *köni kẹldügänce ḫạyr kit-gü-lüg* (*g* yerine *k* ?)

391 C 'de 391.—400. mısrâlar yoktur. Müstensihin bir sahife atlamış olması muhtemeldir | *ḫạyrnıñ soñı*] A_3 *ḫạyr-nınġ* (*n-* silinmiş ?) · *songgı* B_9 *ḫayır-nıng s.* || 392 *öñi ... kelgülüg*] A_4 *ọnggi kilt-i ş. songgı kilgüz-i* B_{10} *ọ. kilt-i şer-ning songgı kilgälüg* (ar. *ö. kildi ḫạyr-nınğ s. kil-gülüg*)

392. mısrâdan sonra, A_5 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

393 *ajan ... bile*] A_6 *acun* ... *il-e* B_{11} *acun* (ar. *ajun*) ... || 394 *vẹfalıġ ... erse*] A_1...*ẹrz-e* B_1...*irz-e* (ar. *vẹfalıḳ* ...) || 395 *ajan*] A_2 *acun* B_2 *acan* (ar. *ajụn*) || 396 *ajanḳa*] A_3 *acun-ḳa* B_3 *acun-ḳa* (ar. *acun-ġa*)

396. mısrâdan sonra, A_4 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

397 *erdi ... boldı*] A_5 *irti* ... *oltı* || 399 *abadan*] B_6 *abadan* || 400 *boldı*] A_2 *oltı* .

400. mısrâdan sonra, A_{3-4}, B_8 ve C_7 'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

vẹ ẕalịkẹ ḳavlụhā ʿạlẹyhị 's-sẹlamụ̄ bẹdẹʾẹ 'l-ịslamụ̄
ġạrib^en vẹ sẹyẹʿadụ̄ ġạrịb^en ṣạddạḳạ (B ve C yok)

(„Bu Peygamber aleyhisselâmın sözüdür ve doğru söylemiştir:
islâmiyet garip başladı ve garip dönecektir")

A98 401 ᶜamel koddı ᶜalim ve zahid veraᶜ
402 ᶜarif rakṣ çıkarıp iter ḫoş semaᶜ
B43 403 bidaᶜtın yığığlı kişi kalmadı
404 anın künde arta turur bu bidaᶜ

405 kanı emr-ü maᶜruf kılur edgü er
A99 406 kanı kendü edgü kişi turğu yir
407 yirer sen zamanañgnı ḫalkın kodup
408 zamanañgnı yirme kişisini yir

C40 409 kim ol yüzçi erse kişi yigi ol
410 kerek erse yiglik yorı yüzçi bol
A100 411 kim ol yolluğ erse anıñg yolı yok
412 kim ol yolsuz erse añgar kiñgrü yol

413 aya artak işlig sevinçin salın
B44 414 seniñg ruzgarıñg bu köñgülçe kılın
415 tilekçe tiril inç fariğ kadğusuz
A101 416 ne yirke yığar baz sini ne tilin

401 *koddı ... zahid*] A_1 *koyt-ı ...* B_9 *koydı ᶜalim zahid zühd* C_8 *koydı ᶜalim zahid zühd*=402 *çıkarıp iter*] B_{10} *çıkardı ayur* C_9 *çıkarur urur* || 403 *bidaᶜtın yığığlı*] B_1 ar. *bidaᶜ-dın yığık-lı* C_{10} *b. yığık-lı* || 404 *bidaᶜ*] B_7 ar. *bidaᶜ*

404. mısrâdan sonra, A_5 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

405 C 'de 405. — 408. mısrâlar yok | *emr ... er*] A_6 *emr-i ... ir* B_3 *emr-i* (ar. *emri*) ... || 407 *yirer ... kodap*] A_2 *yerer ... koyup* B_5 *yerer ... kodap* (ar. *yirer* (·*r*·?) *sen zamanang-nı ḫ. kadap*) || 408 *zamanañgnı yirme*] B_6 *samanang-nı yer-me* (ar. *zamanang-nı y.*)

408. mısrâdan sonra, A_4 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

409 *yüzçi ... yigi*] A_5 *yuz-çi ...* B_7 *borçı ... yegi* (ar. *yigi*) C_1 *borçı* (satır altında *mey füraş*) *irse k. yigi* || 410 *kerek ... yüzçi*] A_6 *kirek erz-e yig-li g. yuz-çi* B_8 *... yeglik y. borçı* (ar. *kirek e. yig-lik y. borcı*) C_2 *kirek irse y. y. borçı* || 411 *yolluğ erse*] C_3 *yol-luk irse* || 412 *ol ... añgar*] A_2 *ol* (tashih görmüş) ... *anggar* B_{10} *... anga* (ar. *yolsaz* (-*z* yerine *n* ile) *e. anga* C_4 *... irse anga*

412. mısrâdan sonra, A_3 'te uyg. harfl. *aḫr-a* yazılmış

413 *artak ... sevinçin*] B_{11} ar. *artağ i. sevinçin* C_5 *artağ* (satır altında *bed*) *i. sevünçin* || 414 *bu köñgülçe*] A_5 *bu* (sonradan satır üstünde yazılmış) *k.* B_1 ar. *b. köngül-ce* C_6 *b. köngül-ce* || 415 *inç fariğ*] C_7 *inç* (satır altında *eman*) *ferah* || 416 *ne ... tilin*] A_1 *... sen-i ...* B_3 *yurügil tilegil osüng ḫoş-lukın* (ar. *yürügil tilegil özüng ḫoş-luğın*) C_8 *yüri-gil tilegil özüng ḫoş-lağın*

416. mısrâdan sonra, A_2 'de uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

417 uv̇ut yitti yindip bulunmaz yıḍı
418 ḥạlal yigli ḳanı körünmez boḍı
419 ḥạlal kendü ḳayda bu kün ḳanı kim
420 ḥạramnı yiyürde ḥạram tip yidi

A102 421 buḍun mallıġ erke urup yüzlerin
422 tözü ḳul ḳılurlar azad özlerin
423 kim ol malsız erse ol erni körüp
C14 424 yüz ev̇rüp keçerler yumup közlerin

A103 B45 425 aya malḳa suḳ er yạḳin bil bu mal
426 bu kün ḳaḍġu saḳınç yarın yük vẹbal
427 ḥạram erse malıñ ʿạẕab ol soñı
428 ḥịsab ol ẹgẹr bolsa malıñ ḥạlal

A104 429 nelük malḳa munça suḳ ol bu özüñ
430 köñülde ġạmıñ ol tiliñde sözüñ
431 barur sen bu malıñ yaġıñḳa ḳalur
432 uyaḍıp birürler sarınġu bözüñ

417 C 'de 417.—420. mısrâları içine alan d ö r t l ü k yok | *uv̇ut ... yıḍı*] A_3 *avut* (yeri işâret edilerek, sahife kenarında *av̇ut* şeklinde tashih edilmiş; *-v-* ve *-v̇-* altındaki ar. harf. *f* = *v̇* olacak ?) *yetti yendep b. tit-i* B_4 *uv̇ut yidt-i yindep* (?) *b. yıdı* (ar. *ubut kit(t)i indep bulunmos yıdı*) || 418 *körünmez boḍı*] A_4 *bọlunmaz yıt-ı* B_5 *kọrün-mez* (ar. *körünmes*) *b.* || 419 *kendü*] B_6 ar. *kịndü* || 420 *giyürde ... tıḍı*] A_6 ... *giti* B_7 *yeyür-te ḥạlal tep yedi* (ar. *yigürde₀* (*-y* ?) *ḥạlal tip yidi*

420. mısrâdan sonra, A_1 'de uyg. harfl. *uẖr-a* yazılmış

421 *buḍun ... erke*] A_2 *busun* (*-s-* altında ar. harf. *ẓ*) *m. ir-ke* B_8 *butun m. ilke* (ar. *budun mal-lıḳ il-ke*) C_9 *budan* (satır altında *ḫạlayıḳ*) *m. irge* || 422 *törü*] A_3 *tọsü* B_4 *tọsü* (ar. *tözü*) C_{10} *tözü* (sâtır altında *hẹme₀*) || 423 *erse ... erni*] A_4 *irz-e o. ir-ni* C_{11} *irse o. irni* || 424 *ev̇rüp keçerler*] A_5 *ẹ. kiçer-ler* B_{11} *ẹvrüp* (ar. *evrüp*) *k.* C_1 *evrüp* (satır altında *dọndụrịp*) *k.*

424. mısrâdan sonra, A_6 'da uyg. harfl. *uẖr-a* yazılmış

425 *malḳa ... er*] A_1 ... *ir* B_1 ... *ir* (ar. *mal-ġa₀ s.˙er*) C_2 *mal-ġa₀ suḳ* (satır altında *ḥạriṣ*) *ir* || 426 *ḳaḍġu sakınç*] A_2 *ḳasġu* (*-s-* altında ar. harf. *ẓ*) *s.* B_2 *ḳatġu* (ar. *ḳạdġu*) ... C_3 *ḳạdġu saḳınç* (satır altında *ḫạvf*) || 427 *erse ... soñı*] A_3 *irz-e ... songgı* C_4 *irse ...*

428. mısrâdan sonra, A_5 'te uyg. harfl. *uẖr-a* yazılmış

Bundan sonra, A_6, B_5 ve C_6 'da şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir :

ḳalẹ 'n-nẹbịyyụ̄ (A *vẹ ẕalịkẹ ḳạvlụ̄hụ̄*) *ʿạlẹyhị 's-sẹlamụ̄*
ḥạlalụ̄ha ḥịsabün vẹ ḥaramụ̄ha ʿạẕabün

(„ Peygamber aleyhisselâm demiştir ki,
halâli—hisâp ve haramı—azapdır ")

429 *nelük ... munça*] B_6 ar. *nelük mal-ġa₀ munca₀* C_7 *nẹlük* (satır altında *nice₀*) *mal-ġa₀ munca₀* || 431 *yaġıñḳa*] B_8 ar. *yaġıng-ġa₀* C_9 *acun-da₀* || 432 *uyaḍıp* ...

A105 433 seniñg malıñg ol mal aşındurduḳuñg
C42 434 sañga ḥasręt ol tek tutup turduḳuñg
B46 435 bu kün kendü süçüg bu tirmek sañga
436 açıġ bolġa yarın ḳodup barduḳuñg

A106 F 437 bu ajun-męze̥si ḳatıġlıġ męze̥
438 iẕası öküşrek męze̥si aẕa
439 ʿaṣęl ḳayda ersę bile arısı
440 arı zęhri tatġu ʿaṣęldin oza

bözüñg] A4 *uyatıp berür-ler* (*be-?*) ... B9 *ayadıp berür-ler* ... (ar. *uyatıp birürler sırnı-ġu b.*) C10 *uyatıp* (satır altında *utanıp*) *b. sırıngġu* (satır altında *kęfin*) *bözüng* (satır altında *biz*)

432. mısrâdan sonra, A5 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

Bundan sonra, A6 'da gelen âyet için bk. aş. mısrâ 434 not

433 *aşındarduḳuñg*] B10 *aşın-turdaḳang* (satır altında ar. harfl. *yaʿni burun ṣadaḳḁ ḳılmaḳ*; ar. *aşın-turduġang*) C11 *ışın-turdaġang* (satır altında *yaʿni burun ṣadaḳḁ ḳılmaḳ* (her iki nüshada da alttaki izahların yalnız *aşın* veya *ışın* (*işin*) için yazılmış olması muhtemeldir) || 434 *sañga ... turduḳuñg*] A2 *sangga ...* Bıı ... *bek t. t.* (ar. *bik t. turduġung*) C1 ... *bęk t. turduġung*

434. mısrâdan sonra, A6 (burada 432. 'den sonra geliyor; yk. bk.), B1—2 ve C2 'de şu arapça ibâre ve âyet gelmektedir:

kęma ḳalę 'llahü taʿala ma ʿindęküm
yęnfędü vę ma ʿindę 'llahi baḳin
(„Yüce Tanrının buyurduğu gibi: sizdeki
biter, Tanrıdaki bâkîdir")

435 *kün ... sañga*] A3 ... *sangga* B3 *kun* (satır üstünde yazılmış) ... *sangga* (ar. *k. kindü* ...) C3 ... *süçüg* (satır altında *şirin*) ... || 436 *açıġ ... barduḳuñg*] A4 ... *ḳoyup bartuḳung* (*-t-* ve *-ḳ-* altında ar. harfl. *d* ve *ḳ* yazılmış) B4 ... *ḳotup barda(ḳ)ung* (ar. *açıḳ ... ḳodup barduġang*) C4 *açıḳ* (satır altında *tęlḫ*) ... *ḳoyup barduġung*

436. mısrâdan sonra, A5 'te şu arapça ibâre gelmektedir:

rębiḥna ma ḳaddęmna vę ḫasirna ma ḫallęfna
(„Öne aldıklarımızı kazandık ve geri bıraktıklarımızı kaybettik")

Bundan sonra, A1 'de ar. harfl. *uḫra* yazılmış

437 A2—5 'te bu dörtlük ar. harfl. yazılmış | *ajun ... męze̥*] A2 *a. męzesi ḳ męze̥* B5 *acun ...* (*ar. acun męzesi ḳatıġ-lıḳ męzę*) F1 *tuni-ya* (?) *mesez-i ḳadıġ-l(ıġ) mese* || 438 *iẕası ... aza*] B6 *az-a-sı* (*-sı* satır üstünde yazılmış; satır altında ar. harfl. *azarı, -z-?*) *męzesi a.* C6 *azası* (satır altında *azârı*) ... *azḁ* F2 *edası ök[üşre]k [...] az-sa* || 439 *ḳayda erse*] A4 *ḳayda* (*-y-* *noktasız*) *e.* B7 *ḳayda bolz-a* (ar. *ḳaydḁ bolsa*) C7 *ḳaydḁ irse* F3 *ḳaydabolz-a* || 440 *zęhri ... oza*] B8... *tatar* (ar. *zęhri tatar*) ... C8 *z. tat-ḳu ʿa. oza* (satır altında *ęvvęl*) F4 *seher-i tadġa as[el]-tin oz-a*

440. mısrâdan sonra, A1 'de uyg. harfl. *aḫr-a* yazılmış

A107 441 hụnẹrlıġḳa ajun vẹfasızraḳ ol
B47 442 hụnẹrsızḳa mundın cẹfa azraḳ ol
443 hụnẹr birle dẹvlẹt birikmekliki
C43 444 bulunmaz ḳamuġ ḳızda ol ḳızraḳ ol

A108 445 ne yazdı ajunḳa bu ṣaḥib hụnẹr
446 negüke bu anı ulaşu ḳınar
447 ḫ̮asislerni kötrüp nẹfisni çalıp
448 azu ḳutsuz ajun ḳarıpmu munar

449 aya ḥụkmin ajun tapa üggüçi
A109 450 yirip munı birer yana öggüçi
451 uġan ḥụkmi birle kelür kelgen iş
452 anıñ ẹmri birle teger teggüçi

B48 453 ajunḳa bu söküş mẹlamẹt nelik
454 ḳażalar yorıtġan yaratġan mẹlịk
A110 C44 455 ḳạża birle sançlur adạḳḳa tiken
456 ḳạża birle ilnür tuzaḳḳa elik

441 *hụnẹrlıġḳa ajun*] A_2 *h. acun* B_9 *h. acun* (ar. *hụnẹr-lıḳ-ḳa acun*) C_9 *hụnẹr-lıḳ-ḳa a.* || 442 *hụnẹrsızḳa mundın*] B_1 *h.* ?*munda* (ar. *hụnẹrsızġa munda*) C_{10} *hụnẹrsızġa m.* || 443 *birikmekliki*] B_2 ar. *birikil-meki* C_{11} *biri-kil-megi* = 444 *ḳızda ol*] A_5 *ḳız-tın ol* (satır üstünde yazılmış) B_3 *ḳız-ta* (ar. *ḳızda*) *o.* C_1 *ḳızda o.*

444. mısrâdan sonra, A_6 'da uyg. harfl. *uḫ̮r-a* yazılmış

445 *ne ... bu*] A_1 *ne yastı bu acun-ḳa* B_4 *ni yastı acun-ḳa bu* (ar. *ni yạzdı acun-ġa bu*) C_2 *ne yạzdı ajun-ġa bu* || 446 *negüke*] C_3 *nẹgüge* || 447 *çalıp*] B_6 ar. *çạlıp* C_4 *çạlıp* || 448 *azu ... munar*] A_4 *osu* (-*s*- altında ar. harf. *s*) *ḳ. acun ...* B_7 *ʿatu ḳ. acun ...* (ar. *ʿạdu ḳ. acun ḳạrıp-mu* (*mu*)*nạr*) C_5 *ʿạdu ḳutsız a. ḳarıp mu m.*

448. mısrâdan sonra, A_5 'te uyg. harfl. *uḫ̮r-a* yazılmış

449 *ajun topa*] A_6 *acun t.* B_8 *acun t.* (ar. *ajun tạba*) C_6 *a. tạba* (satır altında *öze*) || 450 *yirip*] A_1 *gerip* B_9 *gerịp* (ar. *yirip*) C_7 *yirip* || 451 *uġan ... kelgen*] A_2 *... kilür kilgen* B_{10} *uġan ...* (ar. *oġlan ḥụkmị b. kilür kẹlgen*) C_8 *uġan* (satır altında *tẹngri*) *ḥụkmi ...* || 452 *teger teggüçi*] B_{11} ar. *tiger tig-güçi* C_9 *tiger tig-güçi*

452. mısrâdan sonra, A_4 'te uyg. harfl. *uḫ̮r-a* yazılmış

453 *ajunḳa ... nelik*] A_5 *acan-ḳa ...* B_1 *acun-ḳa ... nelük* (ar. *acun-ġa ... nelük*) C_{10} *ạjun-ġa ... nẹlük* (satır altında *niçün*) || 454 *yorıtġan ... mẹlịk*] A_6 *yụritgen ...* B_2 *yụrüdgen ...* (ar. *yürütken yạrat-ḳan mẹlik*) C_{11} *yürüt-ken yạrat-ḳạn m.* || 455 *sançlur adạḳḳa*] C_1 *sạncılur adaḳ-ḳa* (satır altında *ayaḳ*) || 456 *ilnür ... elik*] B_4 ar. *i. tuzaġ-ḳa ilig* C_2 *ilnür* (satır altında *ilşür*) *t. ilig* (satır altında *el*)

456. mısrâdan sonra, A_3 'te uyg. harfl. *uḫ̮r-a* yazılmış

457 ḳamuġ tegdeçi neñg ḳażadın erür
458 uḳuşsuzlar anı sẹbẹbdin körür
459 ḳażạ birle uçġan ḳalıḳ ḳuşları
A111 460 ḳarıḳa ḳonar ḥem ḳạfẹsḳa kirür

461 ḳażạ kelse yügrük yügürmez urup
462 ḳażạ ḳaytarılmaz ḳatıġ ya ḳurup
463 sañga rẹnc añga gẹnc birigli uġan
B49 464 cẹzạ^c ḳılma ya rẹnc idisi tarup

XVI.

KİTAB SÂHİBİNİN ÖZRÜ HAKKINDA

A112 C45 465 bitidim kịtabnı mẹva^{c}iż mẹsẹl
466 oḳısa tatır til yimiş teg ^{c}ạsẹl
A113 467 kim erse bu sözke adınlar sözin
468 teñg ese teñggedi dụrụstḳa bẹdẹl

469 ẹdib aḥmẹd atım ẹdẹb pẹnd sözüm
470 sözüm munda ḳalur barur bu özüm

457 *ḳamuġ ... erür*] A_4 *ḳama ...* B_5 *ḳâmuġ tengdeçi ... irür* (ar. *ḳamuġ tẹng-deçi ... irür*) C_3 *ḳamuġ tig-deçi ... irür* || 458 *uḳuşsuzlar*] A_5 *uḳuş söz-ler* (-ö- yanlış mı?) B_6 *uḳuş-sız ir* (ar. *u. er*) C_4 *uḳuş-sız* (satır altında *^{c}ạḳịlsız*) *ir* || 459 *uçġan ḳalıḳ*] A_6 *u. ḳılıḳ* B_7 *ar. ucḳàn ḫalıḳ* C_5 *uç-ġan ḫalıḳ* || 460 *ḳarıḳa*] B_8 ar. *ḳạrı-ġa.* C_6 *ḳarı-ġa.*

460. mısrâdan sonra, A_2 'de uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

461 *kelse*] A_3 *kilz-e* B_9 *kẹlz-e* (satır üstünde yazılmış) (ar. *kilse*) C_7 *kilse* || 462 *ḳaytarılmaz*] A_4 *ḳarşu bolmaz* B_{10} ar. *ḳạytarılmạs* C_8 *ḳaytarılmas* (satır altında *dọnmẹz*) || 463 *sañga ... birigli*] A_5 *sangga r. angga ...* B_{11} *... angġa g. berigli* (ar. *birigli*)? C_9 *... gẹnc b.* || 464 *cẹzạ^c ... tarup*) A_6 *cesa^c* (-e-?) *... itiz-i tarup* B_1 *cesa^c* (ar. *cüzạ^c*) *... turup* C_{10} *cẹzạ^c ... turup*

ḳitab ... hakkında] A1, B_2 ve C_{11} 'de bu başlık şu şekildedir:

fi 'l-^{c}ụzrị bịtẹmamị 'l-kẹlamị

(„Sözü bitirmenin mâzûr görülmesi beyânında")

Bundan sonra, A_2 'de uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

465 *kịtabnı mẹva^{c}ịz*] A_3 *kitabı mev-a-^{c}iz* B_3 *kitabı muva^{c}iz* (ar. *kitabı mẹva^{c}ịż*) C_1 *kịtabı mẹva^{c}ịż* || 466 *oḳısa ... teg*] A_4 *oḳız-a t. til* (satır üstünde yazılmış) ... B_4 *oḳusa ...* C_2 *oḳısa ... dẹg* || 467 *erse ... adınlar*] C_3 *irse ... adın-lạr* (satır altında *ọzge.lẹr*) || 468 *teñgese ... bẹdẹl*] A_2 *tenggez-e tengget-i turusṭ-ḳa betel* B_6 ar. *... durụst-ḳa. b.* C_4 *tingese tingedi durast-ḳa. b.*

468. mısrâdan sonra, A_3 'te uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

469 C_{5-6} 'da 469.—472. mısrâlar iki satır üzerine yazılmış

471 kelür küz keçer yaz barur bu ʿụmụ̈r
A114 472 tüketür ʿụmụ̈rni bü yazım küzüm

473 anın uş çıḳardım bu türki kịtib
B50 474 kerek ḳıl tap ey dost kerek ḳıl ịtib
475 bitidim bu tañgsuḳ ṭụrạf sözlerin
479 ḳalı barsa özüm sözüm ḳalsu tip

A115 477 anın uz erür bu kịtab bir süzük
C46 478 talulap ketürdüm kemiştim çözük
479 nẹvadịr süzük az bolur hẹzl öküş
480 çuz aṭḷạs bolur ḳız uçuzı böz ök

A116 481 aya minde kịdin keligli munı
482 oḳısañg dụʿada unıtma mini
483 sañga hẹdyeₒ ḳıldım bu tañgsuḳ sözüm
484 mañga hẹdyeₒ ḳılsu dụʿa tip sini

471 *kelür ... keçer*] A_6 *kilür kuuz kiçer* B_9 ar. ve C_6 *kilür k. kiçer* || 472 *tüketür ... yazını*] A_1 ... *yasum* B_{10} *tukett-i ... yasını* (ar. *tüket(ti) ... yazım*) C_6 *tüketür ... yazum*

472. mısrâdan sonra, A_2 'de uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

473 *anın ... kịtib*] A_3 ... *turki kitib* B_{11}... *turk-çe kidap* (ar. *türkçe kitab*) C_7 *anın* (satır altında *anuñçün*) ... *türk-ceₒ kịtab* || 474 *kerek ... itip*] A_4 *kirek ... kirek ḳ. itip* (?) B_1 ar. *kirek ḳ. tip a. d. kirek ḳ. ʿịtab* C_8 *kirẹk ḳ. dip ịy d. kirẹk ḳ. ʿịtab* || 475 *ṭụrạf*] B_2 *turaf* (satır altında ar. harfl. *cemʿ ṭạrfaₒ*; ar. *turaf*) C_9 *turfaₒ* || 476 *ḳalı ... tip*] B_3 ... *ḳa(l)su tep* (ar. *ḫali ... tip*) C_{10} *ḫali* (satır altında *çın oḳ*) ... *dip*

476. mısrâdan sonra, A_1 'de uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

477 *uz ... süzük*] A_2 *uz irür* (*i-* tashih görmüş) ... *süzük* (*-k ?,-ng ?*) B_4 *uz* (satır altında ar. harfl. *ḫub*) *irür ... suzük* C_{11} *u. irür ... süzük* || 478 *talulap ... çözük*] A_3 *t. kitürtüm k. çosük* (*-s-* altında ar. harf. *z*) B_5 *tolulap ke-dürdüm k. yusük* (ar. *tolulap kiltürdüm kimīştim yüzük*) C_1 *tolulap kitürdüm kimiş-tim* (satır altında *ṣaldum*) *yüzük* (satır altında *yaramazların*) ... || 480 *çuz ... ök*] A_5 ... *uçuz bu bozük* B_7 *çuz atlaz ... bosük* (ar. *cuz aṭḷạs ... bözük*) C_3 *cuz ... bözük*

480. mısrâdan sonra, A_6 'da uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış

481 *minde ... keligli*] A_1 *mende* ... B_8 *mende kedin* ... (ar. *mẹndeₒ* (*-n- ?*) *k. kilig-li*) C_4 *mẹnde k. kẹlig-li* || 482 *oḳısañg ... mini*] A_2 ... *men-i* B_9 *oḳusang ... men-i* (ar. *oḳusạng ... mini*) C_5 *oḳuğan ... mini* || 483 *sañga ... sözüm*] A_3 *sangga* ... B_{10} *sangga ... kidab* (ar. ... *kịtab*) || 484 *mañga ... sini*] A_4 *mangga h. ḳılsun tuʿa tep sen-i* B_{11} ... *ḳılsu tep sin-i* (ar. ... *tip sini*) C_7 ... *ḳılsu dip sini*

B.

I.

EDİB AHMED HAKKINDA

(Müellifi Mechûl)

B51 D 485 toġa körmez erdi ẹdibniñ kȫzi
A117 486 tükedi bu on tört bab içre sözi
487 yaġan bolsa yüklüg özesinde zẹr
C47 488 anıñ tuşı bolġay bu söznüñ · azı

II.

EDİB AHMED HAKKINDA

(Emîr Seyfeddin)

A118 D — 489 ẹdibler ẹdibi fażıllar başı
490 güḥẹrdin söz aymış ögün söz bışı
491 uġan raḥmẹt itsün bu saʿạt añga
492 yarın ḳopsa bolsun yaranlar işi

edib ... hakkında] A_5 'te bu başlık yerine uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış; B_1 ve C_8 'de bu başlık şu şekildedir:

B_1 *la ẹdri ḳaʾịlẹhü ẹyżan fi taʿrifịhị ʿạlẹyhị 'r-raḥmẹtü*
C_8 *la ẹdri ḳaʾịlẹhü ẹyżan fi taʿrifị ẹdibị aḥmẹd ʿạlẹyhị 'r-raḥmẹtü*
(„Edib Ahmed (rahmet üzerine olsun) 'in târifi beyânında söylenmiştir ki, kailini bilmiyorum")

485 C_2 'de bu dörtlükteki satırların yazılışına dikkat | *erdi ... kȫzi*] A_6 *irti ẹdib-nüng k.* C_9 *irdi ...* D_1 *e. ẹdib-nüng k.* || 486 *tükedi ... bab*] A_1 *tụkett-i ba on tọrt* (*on tọrt* üzerinden çizilmiş; sonra işâret edilerek, sahife kenarında *ṣḥ* yazılmış) *b.* B_3 *tụketti* (*-k-* ?; ar. *tüzet(t)im* ... C_{10} *tüket(t)i* ... || 487 *yuġan ... zẹr*] A_2 ... *ọsesinte* (*-s-* ve *-s-* altında ar. harfl. *z* ve *s* yazılmış) *ser* B_4 *ar. yạġan ... sẹr* (yok) C_{11} *yạġan* (satır altında *fil*) *bolsa* ... D_3 *yạġan* ... || 488 *tuşi ... azi*] A_3 ... *söz-nüng a.* B_5 ... *söz-ning a.* C_1 *tuşị* (satır altında *bẹrabẹri*) ... *sözning a.* D_4 ... *söznüng a.*

edib ... hakkında] D 'de bu başlık yok; diğer nüshalarda şu şekildedir:

A_4 *mịn kẹlamị ġạyrịhị* („Başkasının sözlerinden") B_6 ve C_2 *vẹ mịn kẹlamị ġạyrịhị lị-ẹclị taʿrifịhị yạʿni ẹmir seyfẹ 'd-din ʿạlẹyhị 'r-raḥmẹtị*
(„Başkasının, yâni Emîr Seyfeddin'in, onun (rahmet üzerine olsun) târifi için söylediği sözlerden")

489 D 'de 489. — 491. mısrâlar yok | *ẹdibler*] A_1 *ẹdib-ler* (*-ler* satır üstünde yazılmış) || 490 *ögün ... bışı*] A_2 ... *bış-ı* (*-ı-* ? *-a-* ?) B_8 *adın* ... C_4 *adın* ... || 491 *añga*] A_3 *angga* || 492 *işi*] B_{10} ve C_6 *başı*

III.

EDİB AHMED HAKKINDA

(Büyük Emîr Arslan Hoca Tarhan)

B52 D 493 ẹdibniñg yiri atı yüknek erür
A119 494 ṣạfalıġ ʿạcẹb yir köñgüller yarur

495 atası atı mạḥmud-ị yükneki
C48 496 ẹdịb mạḥmud oġlı yoḳ ol hiç şẹki

497 kịtabınıñg atı erür ʿạtbẹtụ̈ 'l-
498 ḥạḳayıḳ ʿịbarẹt ʿạrạbdın ụṣul

499 tạmamı erür kaşġạri til bile
A120 500 ayıtmış ẹdib rịḳḳạt-i dịl bile

501 ẹgẹr bilse kaşġạr tilin hẹr kişi
502 bilür ol ẹdibniñg ne kim aymışı

B53 503 kişi tilni bilse bilür mạʿnisin
504 bilür men tise ʿạyb özi bilmesin

505 köp ilni körür biz ẹdib sözini
A121 506 bile bilmegendin ular özini

edib ... hokkında] D 'de bu başlık yok; A_5 'te başlık yerine uyg. harfl. *aḫr-a* yazılmış; B ve C 'de ise, şu şekildedir:

mịn mạḳolatị ẹmir-ị kẹbir ṣạḥịbị 'r-rẹ'y vẹ 't-tẹdbir orslon ḫoca tạrḫon ʿạlẹyhị 'r-rạḥmẹtụ̈ vẹ 'r-rıżvon fi tạʿrifị ḫoca ẹdib tẹġạmmẹdẹhụ̈ ġụfran
(C *nẹvvẹrẹ mẹrḳọdẹhụ̈*) *vẹ ṭobẹ ṣẹrahụ̈*

(„ Hoca Edib (rahmete garkolsun ve toprağı bol olsun; merkadi nurlu olsun) 'in târifinde büyük emîr, rey ve tedbîr sâhibi Arslan Hoca Tarhan (rahmet ve rıza üzerine olsun) 'ın söylediği sözlerden ")

493 *yiri ... erür*] A_6 ... *yạknek ẹ.* B_2 *yer-i* (ar. *yiri*) ... C_9 *y. yüg-nek irür* || 494 *ṣạfolıġ ... yarur*] B_3 ... *yer* ... (ar. *ṣạfalıḳ ... yạrur*) C_{10} *ṣạfolıḳ ... garur* D_6 *ṣạfalıġ ʿạ. yẹr köngül(l)er gạrur* || 495 *mạḥmud-ı yükneki*] B_4 ar. *mạḥmudi yüneki* (yanlış olacak) C_{11} *mạḥmudi yügneki* D_7 *mạḥmudi yükneki* || 496 *mạḥmud*] B_5 *ạḥmẹd* || 497 *erür ʿatbẹtụ̈ 'l-*] A_4 ... *ʿadbetül* B_6 *irür hibẹtụ̈ 'l-* C_2 *irür hibẹt* (-*t* dikkat) *ol* D_9 *e. ġaybẹtụ̈ 'l-* || 498 *ḥạḳayıḳ ... ụṣul*] B_7 *ḥ. ʿibad* (ar. *ʿịbarẹt*) *ʿạ. usul* (ar. *uṣul*; -*ṣ*- ?) C_3 ... *uş ol* D_{10} *ḥạḳayıḳ* (bu sözden önce, *ʿạrạb* yazılmış, sonra üzerinden çizilmiş) ... || 499 *erür ... til*] A_6 *irür* (*i*- ?) ... B_8 ar. ve C_4 *irür kaşʿạri* D_{11} *e. kaşḳạri* || 500 *ayıtmış ... dịl*] A_1 ... *rịḳ(ḳ)ot-i til* B_9 ... *til* (ar. ...*rịḳ(ḳ)ati til*) C_5 ... *rịḳ(ḳ)ati til* D_{12} *ayıt(f)ı e. rịḳ(ḳ)ạti dịl* || 501 *koşġar*] B_{10} ar. ve C_6 *kaşʿạr* || 502 *ol ... kim*] A_3 *ol ẹdib-nüng nekim* B_{11} ... *nekim* (ar. *nikim*) C_7 ... *nikim* || 504 *tise*] A_5 *tiz-e* B_2 *tiz-e* (ar. *dise*) C_9 *dise* || 505 *körür biz*] A_6 *kọrer biz* B_3 *körer men* C_{10} *körer biz* || 506 *bilmegendin ular*] B_4 *bilmesindin ulor*

C49 507 ᶜayıbḳa ḳoyuptur ḫalayıḳ ara
508 ġalaṭ maᶜnilerni ayıtmış yana

509 sebeb erdi bu iş bitidük kitab
510 kerek ḳıl icabet kerek ḳıl ᶜitab

511 bilip tutsa her kim edibniñ sözin
A122 512 ḫalayıḳ ara ol güzinler özin

(satır altında ar. harfl. *mi der piçed*) || 508 *maᶜnilerni*] B_6 *maᶜanisin* C_2 ***maᶜni-sini***

508. mısrâdan sonra, B_{3-4} 'te şu arapça ibâre gelmektedir:

temmet hibetü 'l-ḥaḳayıḳ bi-ᶜavni 'llahi 'l-meliki 'l-ḫalıḳı

(„Yaradıcı mülk sâhibi Tanrının avni ile, Hibetü 'l-ḥaḳayıḳ tamam oldu")

509 *erdi ... bitidük*] A_4 *irti* ... B_7 ... *bitidim* C_5 *irdi ...* ***biti-dük*** || **510** ***kerek ... kerek***] A_5 ***kirek ... kirek*** B_8 ar. ***kirek ... kirek*** C_6 ***kirek ... kirek***

510. mısrâdan sonra, B_9 'da şu arapça ibâre gelmektedir:

temme bi 'l-ḫayri ve 's-saᶜade („Hayır ve saâdetle sona erdi")

511 *edibniñ*] A_6 *edib-nüng*

512. mısrâdan sonra, $A122_2$—123_2 'deki ketebe için bk. Giriş, VI, A.

A

BİSMİLLAHİ 'R-RAHMANİ 'R-RAHİM

I.

TANRININ MEDHİ HAKKINDA

1 Tanrım, (dâimâ) sana çok hamdederim;
2 (dâimâ) senin rahmetinden hayır umarım.

3 Dilim senâyı, (sana) lâyık bir şekilde, söyleyebilir mi;
4 olanca kudretimle söyleyeyim; bana yardım et.

5 Canlı, cansız, uçan ve koşan (her) şey
6 senin varlığına tanıklık eder.

7 Senin birliğine delîl arayan (kimse)
8 bir tek şeyde binlerce delîl bulur.

9 Yok idim, yarattın; yine yok edip,
10 tekrâr var edersin; bunu ikrâr ederim.

11 Ey şüphe yolunda koşan, uyan;
12 gel, ölmeden kendini âteşten kurtar.

13 O kadir (Tanrı senin) geceni ve gündüzünü yarattı;
14 (bunlar) birbirine uyup, birbirinin ardı-sıra giderler.

15 Gününü giderip, geceni getirir;
16 geceni giderip, tekrâr tanı aydınlatır.

17 O dirileri öldürdüğü gibi, ölüleri de diriltir,
18 görürsün; bunu iyi bil.

19 o kudret sâhibi büyük bir Tanrıdır;
20 ölüleri diriltmek onun için kolay bir iştir.

II.

PEYGAMBERİN MEDHİ HAKKINDA

21 Şimdi Peygamberin fazlından bir kaç söz dinle;
22 akıl ve dikkatini bileyip, sözümü anlamağa çalış.

23 O yaradılanların (en) seçkini ve insanların (en) kutlusudur;
24 bil ki, yaradılanlar arasında onun eşi ve dengi yoktur.

25 Resûller beyaz bir yüzdür; o ise, bu yüzün gözüdür;
26 yahut onlar al yanaktır; o ise, bu yanağın benidir.

27 Onun medhinden ağzım tatlılanır;
28 onun yâdı, dilim için, şeker ve baldır.

29 Yarın, derde düşersem, elimden tutacak olan
30 o (resûle) bugün benden salât ve selâm erişsin.

III.

DÖRT SAHÂBENİN MEDHİ HAKKINDA

31 Yine (onun) dört arkadaşına selâm gönderirim;
32 onları (anmaktan) hiç bir zaman usanmam.

33 (Biri) Atîk, (diğeri) Fârûk, üçüncüsü Zinnûreyin
34 (ve) dördüncüsü yiğit ve kahraman Ali 'dir.

35 Kim (onun) bu dört arkadaşı hakkında kötü itikad beslerse,
36 ona bin (kere) lânet ederim.

37 Tanrım, sen bağışlayan rabbimsin; senin karşında
38 ne kadar günâhkâr kul isem, beni affet.

39 Fazîletin olursa, nefsim kurtulur;
40 eğer adâletini kullanırsan, bu benim için felâket olur.

IV.

BÜYÜK EMÎR MUHAMMED DÂD İSPEHSÂLÂR BEY'İN MEDHİ HAKKINDA

41 Ey dil, medihler yarat ve sun, hâni,
42 ben onları şâhıma armağan edeyim.

43 Kitabı sâhımın medhi ile süsleyeyim,
44 okuyan adamın içi açılsın.

45 Onun iyiliği, cömerdliği ve eşsiz ihsânı
46 medhetmesini bilmeyen kimseyi dile getirir.

47 O akıl, anlayış, şu'ûr ve zekâ mekânı,
48 bilgi ocağı ve fazîlet kaynağıdır.

49 O himmeti simâkten daha yüksek tutar;
50 cömerdliği ve keremi (onun) iki dermânıdır.

51 (O) re'âyâ'ya karşı şefkatli, doğru ve yumşak dillidir;
52 fakat hiddetlendiği zaman Şerâ arslanı kesilir.

53 (O) metânette Ömer gibidir,
54 cömerdlikte Osman'a denktir.

55 (O) fetânette Ayâs'ı geçer.
56 adâlet ve hakkaniyette gerçek bir Anuşirvan'dır.

57 Onun ihsânı karşısında bulutlar utanır;
58 bu sözün doğruluğunu düşmanları da itirâf eder.

59 Ey şâhimın fazîletlerini sayan (kimse),
60 sahrâdaki kum ve ufak taşlar sayıya gelirmi.

61 Siyâset, riyâset, kiyâset, kerem (ve bunlara)
62 adâleti ekle; bunları eşit ve anla.

63 Bir de şeref, insâniyet ve merdlik; bunların hepsini
64 kadir (Tanrı) şâhıma ihsân etti.

65 Bulut ufak bir katre de hediye etse, deniz,
66 az veya çok demeden, bunu kabûl eder.

67 Şâhım denizden bin kat daha kerîmdir;
68 bu küçük hediyeyi kabûl ederse, hayret etmemek lâzımdır.

V.

KİTABIN YAZILMASI HAKKINDA

69 Dâd İspehsâlâr Bey için bu kitabı yazdım ki,
70 dünyada (onun) adı kalsın;

71 kitabımı gören (yahut) eşiden (her) kes
72 şâhımı du'â ile yâd etsin;

73 gönüller onun sevgisi ile ve
74 dünya onun yâdı ile dolsun;

75 (bizden) sonra gelen insanlar arasında
76 onun hâtırası hasretle anılsın ve yüksek olsun.

77 Gören ve okuyan istifâde etsin diye,
78 kitabı nâdir sözler ile süsledim.

79 Ben onu şâhıma, bağlılığımın bir
80 nişânesi olsun diye, hediye gönderdim.

VI.

BİLGİNİN FAYDASI VE BİLGİSİZLİĞİN ZARARI HAKKINDA

81 Bilgiden sözüme temel atarım;
82 ey dost, bilgiliye yaklaşmağa çalış;
83 sa'âdet yolu bilgi ile bulunur,
84 bilgi edin ve sa'âdet yolunu bul.

85 Bilgili insan — kıymetli dinardır.
86 câhil ve bilgisiz (adam) — değersiz bir akçedir.
87 Bilgili ile bilgisiz müsâvî olurmu?;
88 bilgili dişi — erkek ve câhil erkek — dişidir.

89 Kemik için ilik ne ise, insan için bilgi odur;
90 insanın ziyneti akıldır, kemiğinki ise, iliktir;
91 bilgisiz (kimse), iliksiz kemik gibi, boştur;
92 iliksiz kemiğe kimse el uzatmaz.

93 İnsan bilgisi ile tanınır;
94 bilgisiz, hayatta iken, kaybolmuş sayılır;
95 bilgili adam ölür, (fakat) adı kalır,
96 bilgisiz, sağ iken, adı ölüdür.

97 Bilginin ağırlığını tartan kimseye göre, bir bilgili
98 bin bilgisize denktir;
99 şimdi, anlayarak ve sınayarak, etrafa bakıver,
100 bilgi kadar faydalı başka ne var?

101 Âlim bilgi ile yükseldi,
102 bilgisizlik insanı aşağı düşürdü;
103 bilgiyi ara, usanma; bil ki, o hak resûl: —
104 «Bilgiyi, Çin'de bile olsa, arayınız» — dedi.

105 Bilgiyi dâimâ bilgili arar,
106 bilginin tadını, ey dost, bilgili bilir;
107 bil ki, bilginin kadrini yine bilgi bildirir,
108 bilgisiz odun bilgiyi ne yapar?.

109 Bilgisize doğru söz tatsız gelir,
110 ona öğüt ve nasihat faydasızdır;
111 nice kirli (şeyler) yıkamakla temizlenir,
112 (fakat) câhil yıkamakla temizlenmeyen bir kirdir.

113 Bilgili adam her işin zamanını bilir,
114 işini bilerek yapar ve sonra pişman olmaz;
115 her işte bilgisizin kısmeti pişmanlıktır
116 ve ona bundan başka bir kısmet yoktur.

117 Bilgili (ancak) lüzûmlu sözü söyler;
118 lüzûmsuz sözü gömerek, gizler;
119 bilgisiz ne söylese, anlamadan söyler,
120 onun kendi dili kendi başını yer.

121 Yaradan Tanrı bilgi ile bilinir;
122 bilgisizlikten hayır gören varmı?;
123 bilgisizlikten ne kadar halk kendi eli ile put yapıp:
124 — «Rabbim budur!» — dedi.

125 Bilgilinin sözü öğüt, nasîhat ve edebdir;
126 bilgiliyi acem de arab da öğdü.
127 Bilgi, malı olmayan için, tükenmez bir hazînedir;
128 bilgi, nesepsiz için, yerilmez bir neseptir.

VII.

DİLİN MUHAFAZASI HAKKINDA

129 Dinle, bilgili ne diyor:
130 edeplerin başı, dili gözetmektir;
131 dilini muhâfaza altında tut, dişin kırılmasın;
132 eğer muhâfaza altından çıkarsa, dişini kırar.

133 Düşünerek konuşan adamın sözü, sözün iyisidir;
134 çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır.
135 Sözünü başı-boş bırakma; dilini sıkı tut;
136 dilin başı-boşluğu bir gün başa belâ olur.

137 Boş-boğaz adam akıllı olur mu?;
138 bu boş-boğazlık ve ağız gevşekliği çok başları yedi.
139 İnsanı dil ile kızdırma; bil ki, ok yarası kapanır,
140 fakat dilin açtığı yara kapanmaz.

141 Sefîh adamın dili kendi başının düşmanıdır;
142 bir çok adamların kanı dilleri yüzünden döküldü.
143 Çok konuşanlar arasında pişman olan çoktur,
144 dilini muhâfaza altında bulunduranlardan pişman olan kim var?

145 İnsana ne gelirse, dilinden gelir;
146 dili yüzünden kimi iyi, kimi kötü olur;
147 dinle ve bu söze inan ki, vücût her sabah
148 kalkıp, eğilerek, dile yalvarır.

149 Eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse,
150 o insana mürüvvet yolu kapanmıştır:
151 (bunlardan) biri, lüzûmsuz yere gevezelik etmek,
152 ikincisi ise, yalan söylemektir.

153 Yalan söyleyen adamdan uzak dur, kaç;
154 sen ömrünü doğruluk ile geçir.
155 Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür;
156 sözü doğru söyle, dilini süsle.

157 Dilini sıkı tut, gel, sözünü kısa kes;
158 dil korunursa, kendin korunmuş olursun;
159 resûl: — « İnsanı yüzü koyun âteşe atan dildir » — dedi;
160 dilini sıkı tut, yüzünü âteşten kurtar.

161 Doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir;
162 soğan yeyip, ağzı acılandırma; bal ye.
163 Yalan söz, hastalık ve doğru söz, şifa gibidir;
164 bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir.

165 Doğru ol, doğruluk yap ve adın doğruya çıksın;
166 insanlar seni doğru olarak bilsinler;
167 eğriliği bırakıp, doğruluk libâsını giy,
168 elbiselerin en iyisi, doğruluk libâsıdır.

169 Sırrını iyi sakla, kimse bilmesin,
170 sözünden kendine pişmanlık gelmesin;
171 bütün gizli işlerin âşikâr olup,
172 gören ve duyan sana gülmesin.

173 En yakın ve inanılır arkadaşına bile, sakın,
174 arkadaşım diye inanıp, sırrını söyleme;
175 sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa,
176 arkadaşında sabreder mi; bunu iyi düşün.

VIII.

DÜNYANIN DÖNEKLİĞİ HAKKINDA

177 Bu dünya, konup-göçmek için, bir kervan-saraydır;
178 (insan) kervan-saraya geçmek için iner.
179 Kervanın başı kalkmış ve yolu tutarak uzaklaşmıştır;
180 başı kalkmış olan kervan (daha) ne kadar gecikebilir.

181 Bu dünya arkasından koşmak niçin;
182 hasis maldan ötürü (koşar), sen kendini tut.
183 Mala bu kadar gönül bağlamak neden;
184 bu mal sabah gelirse, akşam yine gider.

185 Mal hırsını gönülden çıkar,
186 giyim ve karın tokluğu ile iktifa et;
187 fakirlik, yarının azığının yokluğudur,
188 mal yokluğuna fakirlik deme.

189 Bu dünya malından yiyecek ve giyecek (kadarını) al;
190 fazlasını isteme, (fazlası) yüklenilecek vebâldir.
191 Resûl, dünya için, tarladır demiş;
192 tarlada çalış-çabala ve iyilik ek.

193 Bu dünya lezzeti bâkî değildir;
194 zevk müddeti, yel geçer gibi, geçer;
195 genç ihtiyarlar ve yeni eskir;
196 kuvvetli çöker, kuvveti gider.

197 Dünya malı bugün var, yarın yoktur;
198 benim dediğin mal başkalarının kısmetidir.
199 Her dolan azalır, her tam olan eksilir;
200 her mâmûrluğun sonu harâp olmaktır.

201 Halkına dar gelen ne kadar yer vardı;
202 halkı gitti, yalnız (onların) boş yeri kaldı.
203 Ne kadar âlim, nice feylesof vardı;
204 bugün onlar hani, binde biri (bile yok).

205 Dünya gülümser, fakat yine alın buruşturur ve kaş çatar;
206 bir elinde bal tutup, birinde zehir saklar;
207 önce baldan tattırarak, ağzı tatlılandırır;
208 bir az sonra kadehe zehir katarak, sunar.

209 Eger tatlı tattın ise, acıya hazır ol;
210 rahat birer-birer gelirse, zahmet onar-onar gelir.
211 Ey gam karışmamış sürûr uman,
212 bu dünya ne zaman ümit yeri olmuştur ?.

213 Bu dünya yılan gibidir, yılanı oklamak lâzımdır;
214 (o) el ile yoklanırsa, yumuşaktır; fakat içi zehir doludur.
215 Yılan yumuşak olduğu hâlde, kötülük yapar;
216 (ondan) uzak durmalı ve yumuşak diye yanılıp tutmamalı.

217 Bu dünyanın da dıştan görünüşü güzeldir,
218 fakat içinde binlerce nâhoşluk vardır;
219 bakıp, dış süsünü görerek, senin ona
220 gönül bağlaman, bil ki, hatâların başıdır.

221 Dünya bâzan peçesini kaldırır ve yüzünü açar;
222 kucaklayacak gibi kollarını açar, fakat hemen kaçar.
223 Baht yaz bulutu gibidir veya rüyâ gibi boştur;
224 durmadan geçer veya kuş gibi uçar.

IX.

CÖMERDLİĞİN MEDHİ VE HASİSLİĞİN ZEMMİ HAKKINDA

225 Ey dost, bilgilinin izini tâkip et;
226 eger söz söylersen, sözü bilerek söyle;
227 öğersen, cömert adamı öğ,
228 hasise kuvvetli yay ve ok ile nişan al.

229 Bütün diller cömert adamın medhini söyler;
230 cömertlik bütün ayıbların kirini temizler;

231 cömert ol, sana söz, sövme gelmesin;
232 sövme gelecek yolu cömertlik kapatır.

233 Eğilmez gönülü cömert adam eğer;
234 erişilmez murâda cömert adam erişir.
235 Hasisliği öğen dil hani, nerede;
236 cömertliği âm, hâs, bütün halk öğer.

237 Cömert adam bilgiyi yedebildi, bak.
238 malını onunla sattı ve senâ aldı.
239 muhtacların yardımcısı olarak yaşadı;
240 bak, dünyada iyi ad bırakıp gitti.

241 Hasis, harâm ile, çok altın ve gümüş topladı,
242 vebâl yüklenerek ve üstelik bir de söğüş alarak, gitti;
243 malı başkaları arasında payedildi,
244 hasis bunda yalnız pişmanlıktan hisse aldı.

245 Ey mal sâhibi iyi ve cömert adam,
246 Tanrı sana verdi ise, sen de ver.
247 Yerilen ve sövülen kimse, toplayıp da vermeyendir,
248 toplar da verirsen, toplayabildiğin kadar topla.

249 Tabiatlerin en iyisi ve âdetlerin ayıplanmayanı
250 cömertliktir; bil ki, hasislik (bunların en) çirkinidir.
251 Ellerin en kutlusu veren eldir:
252 alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur.

253 Hasislik ilâc ile iyileşmez bir hastalıktır;
254 hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır.
255 Aç gözlü hasisin gönülü toplamakla doymaz,
256 o malın kuludur ve malı ona hâkimdir.

257 Bu halk arasında en iyi adam, cömert adamdır;
258 cömertlik şeref, ikbâl ve cemâli artırır;
259 insanlar arasında sevilmek istersen,
260 cömert ol; cömertlik seni sevdirir.

261 Hasis alçak, hâin ve malının bekçisidir;
262 toplar, (fakat) yemez, içmez ve onu sıkı tutar;
263 sağlığında dostuna tuz (bile) tattırmaz;
264 ölür, malı kalır ve sonunda düşmanı yer.

X.

TEVÂZÛ VE KİBİR HAKKINDA

265 Sana lüzûmlu bir sözüm daha var,
266 bana kulak ver, onu (sana) söyleyeyim;
267 o (söz) şudur: kibri yere çalıp,
268 tevâzuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl.

269 Kibir bütün dillerde yerilen bir huydur;
270 huyların iyisi, alçak gönüllülüktür;
271 ululuk taslayan ve benim diyen kimseyi
272 ne Tanrı ve ne de kul sever.

273 Dünya malını kazananların hepsi
274 (onu) yiyemeden gitti, hâllerini görün;
275 karısı başka bir erkek ile kalıp,
276 onun yanında yatarak, vücûdunu verir.

277 Kibir libâsını giydin ise, derhal çıkar;
278 halka karşı göğüs kabarttın ise, dilini derhal
düzelt.
279 mü'minlik nişânı tevâzûdur;
280 eger mü'min isen, mütevâzî ol.

281 Tevâzû göstereni Tanrı yükseltir,
282 kibirli olanı aşağı atar;
283 ululuk taslama, sakın, ulu yalnız Tanrıdır,
284 O «ululuk benimdir, siz üzerinize almayın» dedi.

285 Ululuk taslaman ve ululuğa doğru el uzatman
286 maldan dolayı ise,
287 malın faydası nedir ki; kendin çıplak gidersin,
288 sepet ve sandığın burada geride kalır.

289 Eger kibir sâhibi: — «ben asîlim» — diyorsa.
290 ben onun kesin cevabını (hemen) vereyim:
291 insanlar, ana baba bir, kardeştirler:
292 iyice araştırılırsa, aralarında bir fark yoktur.

XI.

HARİSLİK HAKKINDA

293 Gel, yine öğüdümü dinle, fazla emel besleme;
294 emelin altında ecel saklıdır;
295 ey dost, emel dediğim, uzun düşünmektir;
296 düşünceyi uzun etme, (daha) çok amel kıl.

297 Dersin ki, giyecek, yiyecek ve içecek lâzımdır,
298 çok mal, çok kul ve câriye lâzımdır;
299 eger ömürlük mal yığdın ise,
300 (unutma ki,) önce börkü giyecek baş lâzımdır.

301 Harislik de insan için kötü bir huydur,
302 harisliğin sonu gam, pişmanlık ve hasrettir;
303 zenginlik ve fakirlik Tanrının kısmetidir;
304 harislik, insan için, sâdece boş bir zahmettir.

305 Haris dünya malını toplamakla doymaz,
306 sâhibi ihtiyarladığı hâlde, harislik ihtiyarlamaz;
307 haris adam harisliği ancak ölüp,
308 toprak altına girdikten sonra bırakır.

309 Haris mal toplamaktan yorulmak ve usanmak bilmez;
310 harislik hastalığının ilâcını bilen var mı.
311 Bir söz vardır: eger bir kimseye iki vâdi dolusu dinar verilirse,
312 o (muhakkak) üç vâdi ister.

313 Ey hırs sâhibi, harisliğin ne lüzûmu var,
314 bana söyleyiver, bu neye yarar?
315 İster dar, ister geniş olsun, rızkın yazılmıştır;
316 harislik bunu daha iyi yapar mı?

XII.

KEREM, HİLM VE DİĞER İYİLİKLER HAKKINDA

317 Aslı güzel olan adamın huyu güzel olur;
318 güzel huylu adama gönül bağlanır.
319 Adamdan adama fark çoktur,
320 fakat görünüşte hepsinin börkü vardır.

321 (İnsanların) bütün tavır ve hareketlerini iyice incele,
322 kerem kimde ise, ona insan de;
323 keremsiz insan meyvesiz ağaç gibidir,
324 meyvesiz ağacı kesip ateşte yak.

325 Müslümana karşı şefkatli ve merhametli ol,
326 kendin için düşündüklerini müslüman için de düşün;
327 sana cefa edene vefa ile mukabele et;
328 ne kadar yıkanırsa yıkansın, kan kan ile temizlenmez.

329 yemeğe yarar yemek (varsa), aç insana yedir,
330 giymeğe yarar elbise bulursan, çıplağa giydir;
331 başkasına zorluk ve zahmet çektirme,
332 eger sana başkası eziyet ederse, tahammül et.

333 Kötülük yapan adama sen iyilik yap;
334 keremin başı budur, bunu iyi bil;
335 eger bir kimseden sana iyilik gelirse,
336 o adamı çok medhet ve (onun medhini) iste.

337 Kusurlu adamın kusurunu affet,
338 duşmanlık kökünü kazıp, ortadan kaldır;
339 hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak, alevlenirse,
340 yumuşaklık suyunu serp ve o ateşi söndür.

341 Kerem bir binadır ve hilm onun temelidir.
342 yahut hilm bir bahçeye benzer ve kerem kırmızı güldür.
343 Eğilene destek ver ve kesileni ekle;
344 böyle bir adama hür insan kul olur.

345 Ey dost, büyüklerin hakkını gözet,
346 lüzûmsuz alay ve mücâdeleden sakın;
347 bu alay büyükleri sana karşı hiddetlendirir,
348 küçükleri ise, küstah yapar; bunu hakikat bil.

349 Belâ gelirse, ferâhı bekleyerek, sabret;
350 belâ ve zahmeti yok etmeğe çalışarak, ferâhı bekle;
351 mihnet âteşi söner; nevbeti geçer;
352 sabır sâhibi sevâb kazanmakla kalır.

353 Büyüklüğe erişirsen, kendini şaşırma;
354 atlas giyersen, bözünü unutma;
355 yükseldikçe daha çok yumuşak huylu ol,
356 büyüğe ve küçüğe tatlı dil kullan.

357 Sözü düşünerek söyle, acele etme;
358 sözünü sakla ki, sonra başını saklamayasın.
359 Bin kişi dostun olsa, çok görme;
360 bir kişi düşman olsa, azımsama.

361 İnsan ne kadar akıllı olsa, (yine) bir yanlışlık yapabilir;
362 ne kadar hüner sâhibi olsa, bir kusuru bulunur;
363 bu bir kusurdan dolayı (adamların) başını kesen,
364 yaşamak için, dünyada adam bulamaz.

365 İyi hareket et, gönüller alarak yaşa;
366 kötülükten kendini bir yana çek;
367 bir iş yapacaksan, düşünüp-taşınarak
368 ve (onun) lüzûmlu veya lüzûmsuz olduğunu gerçekten bilerek yap.

369 Hangi işle karşılaşırsan, onu iyice gözden geçir;
370 o işin başını ve sonunu düşün;
371 sevinç çıkacaksa, öyle ona gönül bağla;
372 pişmanlık olacaksa, daha önce sakın.

373 İnsanların iyilik ve kötülükleri arzu etmekle geçmez,
374 iyi işin de kötü işin de karşılığı gecikmez;

375 ey kötülük yapıp, iyilik uman (kimse),
376 diken eken üzüm biçmez.

377 İnsanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur;
378 insan arkadaşının iyi olmasından çok hayır görür;
379 kötüye yaklaşma, kötü sohbeti
380 seni hemen kötü huylu yapar.

XIII.

ZAMÂNENİN BOZUKLUĞU HAKKINDA

381 Dostluk mecâz oldu, hakikat hani;
382 binlerce dosttan bir gerceği bulunmaz;
383 bir çok insanlar dıştan hakikî dost gibi
görünüyorlarsa da,
384 içten vefasızdırlar; bunu bil.

385 Bugün bu dünyada insanlık kötüdür;
386 yazık, hani insanlık; nereye gitti?
387 Vefâ gölünün suyu çekildi, kaynakları kurudu;
388 cefâ doldu-taştı, denizden daha engin.

389 Hani ahd, emânet; hani iyilik;
390 son gün hayırlı işler de ortadan kalkacaktır;
391 iyiliğin başı gitti, sonu da gidecektir;
392 kötülüğün başı geldi, sonu da gelecektir.

393 Dünya düşmanlık, cefa ve eziyetle doldu;
394 hani bir vefalı; varsa, ara bakayım.
395 Sen (kendin) bozuksun, onun için dünya bozuldu;
396 niçin bu dünyadan şikâyet ediyorsun.

397 İslâm garîp idi, tekrâr garîp oldu;
398 ibâdet — riyâ ve âbid — mecâz oldu;
399 harâbât muhiti mâmûr oldu;
400 mescid ise, harâp ve halk bî-namaz oldu.

401 Âlim ameli ve zâhid takvayı bıraktı;
402 ârif raks çıkarıp, hoş semâ eder;
403 bid'atten men'eden insan kalmadı,
404 onun için bu bid'at her gün artmaktadır.

405 Hani emr-i mârûf, hani iyi adam;
406 iyi insanın duracağı yerin kendisi nerede.
407 Halkını bırakıp, zamanını yerersin;
408 zamanını yerme, insanlarını yer.

409 Kim iki yüzlü ise; o itibâr sâhibidir;
410 itibarda olmak istersen, git, iki yüzlü ol.
411 Yol kimin hakkı ise, onun yolu yok;
412 yol hakkı olmayana geniş yol vardır.

413 Ey ahlâksız, sevinçle dolaş;
414 bu senin zamanındır, istediğini yap;
415 istediğin gibi, müsterih ve kaygusuz yaşa;
416 sana hangi yerde ve hangi dille kim mâni olur.

417 Utanma kayboldu; araştırmakla kokusu dahi bulunmaz;
418 helâl yiyen hani, vücûdu (bile) görünmez;
419 bugün helâlin kendisi nerede, hani,
420 kim harâmı yerken, harâm diye yiyor.

421 Halk mallı olan kimseye teveccüh edip,
422 hepsi hür olan nefislerini (ona) kul yaparlar;
423 malı olmayanı görünce, başlarını çevirip,
424 gözlerini yumarak, geçerler.

425 Ey mala karşı haris adam, gerçek bil ki, bu mal
426 bugün kaygı ve düşünce; yarın ise, yük ve vebâldir;
427 malın harâm ise, sonu azâptır;
428 eger malın halâl ise, (onun da) hesabı sorulur.

429 Nefsin mala karşı neden bu kadar haristir?,
430 gönülde gamın ve dilinde sözün (hep) odur;
431 (kendin) gidersin, bu malın düşmanına kalır;
432 sarınacak bezini de utandıkları için verirler.

433 Senin malın, öbür tarafa geçirdiğin maldır;
434 elinde tuttuğun (mal ise), senin için ancak hasrettir;
435 bugün toplamak senin için tatlıdır;
436 (fakat) yarın bırakıp gitmek acı olur.

437 Bu dünyanın tadı karışıktır,
438 eziyeti daha çok ve tadı azdır;
439 ba nerede ise, arısı berâberdir;
440 baldan önce arının zehiri tadılır.

441 Dünya hüner sâhibi için daha çok vefasızdır,
442 hünersize burada cefa daha azdır;
443 hüner ile tâlihin bir araya gelmesi (ise),
444 bulunmaz nevâdirden dada nâdirdir.

445 Hüner sâhibi dünyaya karşı ne (gibi bir) kusûr işlemiştir;
446 niçin bu (dünya) ona durmadan eziyet çektirir:
447 hasisleri yükselterek, kıymetlileri yere vuruyor;
448 yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?

449 Ey hükmünü dünya üzerinde yürüten,
450 onu bâzan yeren, bâzan tekrâr öven,
451 her gelen iş kadir (Tanrı) hükmü ile gelir,
452 insanın her karşılaştığı şey onun emri ile olur.

453 Dünyaya bu sövme ve çıkışma niçin;
454 kaza ve kaderi yürüten ve (yeniden) tanzim eden Tanrıdır;
455 ayağa diken kader ile batar,
456 geyiği tuzağa düşüren kaderdir.

457 Başa gelen her şey kaderden gelir,
458 anlayışsızlar onu sebepten bilirler;
459 havada uçan kuşlar, kader ile,
460 hem kola konar, hem kafese girerler.

461 Koşanın (koşmaması) mukadderse, vursan da koşmaz;
462 kuvvetli yay kurmakla kader geri çevirilmez;
463 sana ıztırap ve ona hazine veren Tanrıdır;
464 ey muztarip kimse, ıztıraptan şikâyet etme.

XIV.

KİTAP SÂHİBİNİN ÖZRÜ HAKKINDA

465 Kitabı mevizalar şeklinde yazdım;
466 dil okursa, bal yemiş gibi, tatlı olur;
467 kim bu sözü başkalarının sözü ile mukayese ederse,
468 hakikîyi sahte ile mukayese etmiş olur.

469 Adım Edib Ahmed, sözüm edep ve nasîhattir;
470 vücûdum gider, sözüm burada kalır;
471 bahar geçer, güz gelir; ömür gider,
472 bu bahar ve güzüm ömrü tüketir.

473 Onun için işte bu türkçe kitabı çıkardım,
474 ister bunu kâfi bul, ey dost, ister ilâve et.
475 Eğer kendim gidersem, sözüm kalsın diye,
476 bu (kitabı) nâdide ve zarif sözler ile yazdım.

477 Onun için bu güzel ve süzülmüş bir kitaptır;
478 (sözleri) seçerek getirdim ve çözülmüşleri attım;
479 helẕ çok, fakat nâdir ve süzülmüş (söz) az olur;
480 sırmalı atlas nâdir olur, değersiz (olan şey) bezdir.

481 Ey benden sonra gelen,
482 bunu okursan, beni duâda unutma;
483 sen de bana duâ hediye edersin diye,
484 bu nâdide sözlerimi sana hediye ettim.

B.

İLÂVELER

I.

EDİB AHMED HAKKINDA

(MÜELLİFİ MECHÛL)

485 Edibin, anadan doğma, gözü görmezdi;
486 sözü bu on dört bâb içinde tamamlandı;
487 üzerinde altın yüklü bir fil olsa,
488 bu söz, en az, ona benzetilebilir.

II.

EDİB AHMED HAKKINDA

(EMÎR SEYFEDDİN)

489 Edipler edibi, fâzıllar başı
490 akıl ile gevherden söz söylemiş, bu sözlerin başıdır;
491 Tanrı bu saatte ona rahmet etsin,
492 yarın kalktığı zaman yârânlar eşi olsun.

III.

EDİB AHMED HAKKINDA

(BÜYÜK EMÎR ARSLAN HOCA TARHAN)

493 Edibin yerinin adı Yüknek 'tir.
494 gönülleri açan, safâlı bir hoş yerdir.

495 Babasının adı Mahmud Yüknekî'dir,
496 Edip Mahmud'un oğludur ve (bunda) hiç şüphe
yoktur.

497 Kitabının adı ʿAtebetü 'l-hakayık 'tır
498 ve bu ibâre arap usûlüne göredir.

499 (Eserin) bütünü Kâşgar dili iledir,
500 edip (bunu) gönül rikkati ile söylemiştir.

501 Kâşgar dilini bilen her kes
502 edibin ne söylediğini anlar.

503 İnsan dili bilirse, mânasını da bilir;
504 kendi bilmediğine, bilirim, demesi ayıptır.

505 Bir çok kimseleri görüyoruz ki, edibin sözünü
506 anlayamadıkları için, kendilerini üzerler.

507 (Bir çokları da), yanlış mâna vermek suretiyle,
508 halk arasında utanılacak vaziyete düşerler.

509 Bundan dolayı kitabı yazdık,
510 ister kabûl et, ister hoş görme.

511 Edibin sözünü kim bilip tutarsa,
512 halk arasında kendi itibârını yükseltir.

NOTLAR

1 *öküş* «çok, pek çok» (bk. fihrist); *öküş ḥamd* için krş. *ḥamdü bi-ḥadd*. Bu söz ile birlikte kullanılan müterâdif tâbirler için bk. *Index: öküş telim, telim öküş, erüş öküş, sansız öküş, ülgüsüz öküş, tolu erüş öküş.* Kâşgarî *öküş* «çok» ve burdan *öküşle-* «çok sanmak» (İbn Mühenna: «çoğaltmak»); bu *-ş* şekli yanında *-l* şekli de gösterilmiştir: *ökil* (Kıpç.; WB. Çağ.: *ökül*) ve bundan *ökli-, öklit-, öklüt-*. [Kâşgarî 'nin neşrinde «yığmak toplamak» mânalarına gelen *ök-* ile bunun genişlemiş şekilleri, *üg-* şeklinde, düzeltilmelidir. Bugünkü şivelerde bu mânaya gelen fiillerin aslı bu *üg-* köküne ircâ edilebilmektedir; bk. msl. WB *üğ-* (Sag. Kayb.), *ügül-* (Çağ.; gerek aslî *-g-* ve gerek *-y->-g-* ile), *ǖ-* (Alt. Tel.), *üy-, üyül-, üyüt-* (Kazak), *üy-* (Kazan) v. b.].

öküş okunuşunu te'yit edecek başka bir kök gösterilemediği için, W. Bang (*Manichäische Erzähler, Le Muséon*, XLIV, s. 36) bunun, *üg-* ile birleştirilerek, *ügüş* şeklinde okunması fikrini ileri sürmüştür. A. v. Gabain (*Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-Tsangs*, SPAW, VII, 1935, s. 28 not 310) bu düşünceyi bir defa kabûl etmiş olmakla berâber, sonra *ö-/ü-* ve *-k-/-g-* seslerinde tekrar tereddüde düşmüştür (bk. *Alttürkische Grammatik*, Leipzig, 1941, Glossar). Yalnız W. Bang 'ın, bu sözün okunuş şeklini tashih etmek istediği vakit, bir taraftan bu sözün Orhun ve Mani alfabeleri ile yazılmış olan metinlerdeki şekilleri ve diğer taraftan bu iki şeklin ifâde ettiği mânalar üzerinde nasıl düşünmüş olduğu mâlûm değildir. Başka bir zarûret çıkmadıkça, bu şeklin bozulmaması ve bu iki söz grupunun birleştirilmemesi, şimdilik, daha doğru olacaktır.

1 *ay-* «söylemek, demek»; metinde hep *ay-* şeklinde geçen bu fiilin aynı mânada kullanılan *ayıt-* şekline yalnız ilâve parçada tesâdüf edilmektedir (bk. 500 ve 558). Kâşgarî *ayıt-* fiilinin oğuzcada «söylemek» ve diğer şivelerde «sormak» mânalarına kullanıldığını kayd ediyor ki, bundan bu sözün şekilden başka, şiveler arasında mâna bakımından da fârklı olduğu anlaşılıyor. Bugün ekseriyetle *ayt-* şeklinde, tek heceli telaffuz edilen bu fiilin bâzı şivelerde, bilhassa şimâl şivelerinde, umûmiyetle incelmiş olan *eyt-* şekli kullanılmakla berâber,

bunun son devirlere mahsus olduğunu düşünmek ve eski metinlerde, bilhassa konuşma dilinde mahdût sâhalara inhisar eden Anadolu 'da yazılmış olan türkçe eserlerde kalın şekli ile okumak doğru olacaktır.

Bugün cenup şivesinde bunun yerini, cümledeki ifâdenin gelişine göre, *de-* ve *söyle-* fiilleri almıştır. *söyle-* fiilinin meydana gelişi meselesi için bk. *Oğuz Kağan destanı*, not 196. Burada ileri sürülen fikirlere bugün bir de şu noktaları eklemek mümkündür: *söz* < **sö-z* kabûl edilirse, bu kökten *sö-y-ü* şekli ve bunu sonuna *-le-* getirilmek suretiyle bir fiil yapılmış olduğu düşünülebilir; vurgusuz orta hecedeki ünlünün düşmesi ile, *söyle-* şekli meydana gelir. Aynı yol ile vücûde gelen diğer benzerleri için krş. bilhassa *beyle-* (Kazan) «bağlamak» < *bay-la-* < *ba-y-u-la*; başka bir fiil yapma eki ve benzer hecelerin düşmesi ile *say-* «saymak».

2 *oñga* < *oñg-a*; metinde kullanılışı için bk. 2: *seniñg rahmetiñgdin umar men oñga*, 115—116: *kamuġ türlüg işte biligsiz oñgı — öküñç ol añgar yok oñg anda cadın* ve 198: *meniñg timişiñg neñg adınlar oñgı.*

Metindeki misâllerden bu sözün «salâh, necât, selâmet, bir iş mukabilinde elde edilen ecir, nasîp, kısmet, hisse, pay» v.b. mânalarına geldiği görülüyor. C 198 'de ayrıca *ülüş* («pay, hisse») sözü ile izah edilmiştir. A 113 'te *ödin* yerine kullanılan *onggın* (*biliglig kişi kör bilir iş onggın*) da mânanın gelişine uygundur.

Kâşgarî 'de, *oñg* («sağ») 'dan başka, bir de *oñg* «kolay» (*sehl*; bunun *oñgay* 'dan kısaltılmış olduğu kaydediliyor); Abu Ḥayyan *oñ* «doğru» (*müstekim*) = İbn Mühenna *oñga*. Krş. bir de Cod. Cum.: *oñ* «sağ» ve *oñlık* «necat, kurtuluş». *Oğuz Kağan destanı* 'nda pek iyi anlaşılamayan *oñga* için bk. not 238. WB 'ta *isi oñ boldü* (Kazak.) «işinde muvaffak oldu», *ijiñ oñ polzun* (Tel.) «işin iyi olsun» ve *isi oñu keldi* (Kazak.) «işi iyileşti, yoluna girdi» (krş. Ş. Süleyman, *oñg* maddesinde Nevâ'î 'den alınan misâlde, *kim ki ol igri kadem urdı işi kilmedi oñg*). — *oñg*, *oñga*, *oñgay*, *oñday*, *oñdoy* v.b. ile diğer fiil şekillerinin aynı mefhumları ifâde etmek için kullanıldıklarına bakılırsa, bunun aslının *sol* 'un zıddı olan *oñ* 'un aynı olduğu ve ayrı şekillerinin bundan genişlemiş oldukları fikri kuvvetlenmektedir.

3 *ayuġay* < *ay-u-u-ġay*, bk. bir de 274: *yiyümedi* < *yi-y-ü u-ma-dı*; *Kutadġu bilig* 'de de gördüğümüz ve iktidar ifâde etmek için, yardımcı fiil yerine kullanılan *u-* fiilinin bu birleşmiş ve ekleşmiş şekli bugün daha çok cenup şivesinin husûsiyeti olarak bilinmektedir (*u-* yardımcı fiilinin bu şekline yalnız menfi mefhûmların ifâdesinde rastlanır; müsbet mefhûmlarda ise, ayrı fiil şeklini muhafaza eden *bil-* yardımcı fiili kullanılmaktadır. Burada *-u-*, *-ü-* yerine, önce-

leri *-ı-, -i-* ve sonraları *-a-, -e-* şekillerinin kaim olması, bir taraftan, bu zarf-fiil ekinin son zamanlarda almış olduğu şekli ile ilgili olduğu gibi, diğer taraftan orta hecedeki vurgusuz ünlüler ile *u, ü* seslerinin söz sonunda ve eklerde geçirmiş oldukları inkişâfından ileri gelmiş olacaktır). Eskiden ayrı bir fiil şeklinde, müsbet ve menfi mefhûmların her ikisini ifâde etmek için kullanılmış olan bu yardımcı fiilin *ʿAtębętü 'l- ḥaḳayıḳ* 'taki vaziyeti, misâllerin azlığından dolayı, açıkça tesbit edilmemekle berâber, yukarıdaki misâlden, bunun bu devirde henüz, cenup şivesinde olduğu gibi, yalnız menfi ifâdelere inhisar ettirilmemiş olduğu görülmektedir. Sonradan *u-* yerine geçmiş olan *bil-* yardımcı fiili metinde her iki ifâde tarzında da kulalnılabilmektedir; bk. 237: *yete bildi*, 45: *ögü bilmez er* ve 506; *bile bilmegendin.*

Aynı mefhûmu ifâde etmek için, *bil-* ile yan-yana kullanılan *al-* yardımcı fiili için bk. bilhassa C o d. C u m. (mad. *bil-* ve *al-*)*: ayta bildiñ, bara bilmez* ve *tıyal-* (< *tıyq al-*), *baral-* (< *bara al-*), *ete al-, köral-* (< *köre al-*); misâllerde *bil-* hem müsbet, hem menfi ve *al-* ise, yalnız menfi ifâdelerde geçmektedir.

bil- yardımcı fiili şivelerde nisbeten mahdût sâhada kullanılmaktadır; *al-* ise, daha umûmî olup, bâzı şivelerde (msl. Kazak ve Kırgız.) birleşmiş ve ekleşmiş durumdadır. Özbekçede kalın sözlerde ekleşmiş (msl. *oral-* < *or'al-*), ince sözlerde ise, ekleşmiş ve ekleşmemiş olarak, her iki şekilde (msl. *köre al-* ve *ötel-* < *öte al-*) kullanılmaktadır (bk. A. v. G a b a i n, *Özbekische Grammatik*, s. 127, § 362). Kazan şivesinde bugün, umûmû olarak, *al-* kullanılmakta olup, birleşmiş, fakat ekleşmemiş bulunmaktadır (msl. *baral-* < *bar' al-* < *bara al-, bilal* < *bil' al-* < *bile al-* v.b.). Şark türkçesinde de aynı durumu görüyoruz (msl. *alaldim* < *ala aldim, kelelaymen* < *kele almay men, beralsam* < *bere alsam*; bk. N. A. B a s k a k o v ve V. M. N a s i l o v, *Uygursko-russkiy slovar*, s. 204).

Kazan şivesinde *al-* daha çok «muktedir olmak, imkân bulmak» mânalarına ifâde ettiği hâlde, *bil-* yardımcı fiili «bir şeyi yapmağı bilmek» mânasına gelir; msl. *yazal-* «yaza bilmek, yazmak iktidarında bulunmak, yazmak için imkân ve fırsat bulmak» ve *yaza bil-* «yazmasını bilmek». Özbekçedeki (bk. *ayn. esr.*, § 364) *köre bil-* ve *kılıb bil-* şekillerinin mânaları yakından tasrih edilmemiş olmakla berâber, burada da Kazan şivesininkine benzer bir fark gözetilmiş olduğu tahmin edilebilir.

Cenûp şivesinde, eski Anadolu metinlerindekinden az-çok farklı olmak üzere, bugün müsbet ifâdelerde *bil-* (*gel-e bil-*) ve menfi ifâdelerde ise, *u-* (*geleme-* < *gel-e u-ma-*) yardımcı fiillerinin umûmîleşmiş

olduğu görülüyor ki, bu husûsun tarihî inkişâf seyri ayrıca tetkike değer.

ʿAṭębetü 'l-ḥaḳayıḳ 'ta yardımcı fiiller umûmiyetle çok az kullanılmıştır. Metinde, *a-* ve *bil-* 'den başka, daha iki fiil geçmektedir: 1. *bir-* (314: *uga bir-*) ve 2. *tur-* (404; *arta tur-*, 350: *käḍüp tur-*, 175: *singip tur-* ve 434: *tutap tur-*).

4. *unarça*. Beyit, vezin icâbı, kısaltılmış olacaktır.

ṣęnamu ayuġay sęza bu tilim
unarça ayayın yarı bir manga

« Bu dilim (sana) lâyık (münâsip şekilde) senâ mı söyleyebilecek; kudretimin yettiği kadar (veya: beğeneceğin gibi) söyleyeyim, bana yardım et ».

Şâirin ifâde etmek istediği aş.-yk. bu olmalıdır. Çünkü çok mahdût bir kuvvete sâhip olan bir insan, zâtında hiç bir tahdit olmayan Allahın her hângi bir vasfı hakkında söz söylemeğe muktedir değildir. Onun için Allahın insan tarafından medhedilmesi de imkânsızdır; o ancak kendisi tarafından medhedilebilir. Bu fikrin sarih ifâdesi için bk. *Ḳutadġu bilig*, 33:

sini erdüküng teg ögümez özüm
sini senmet öggil kesildi sözüm

Yalnız medhetmek değil, Allahın vermiş olduğu nimetlerine karşı münâsip bir şekilde şükretmek de insanın kudreti dışındadır; krş. *Ḳutadġu bilig*, 1030—1033:

bayatḳa şüḳür ḳıldı ögdi öküş
ayur ay iḍim sen bağırsaḳ küsüş
ḳamuġ eḍgülük tegdi sindin manga
tapuġsuz ḳulung men yazuḳluġ sanga
tilekimni birding ḳamuġ arzular
erej dünya dęvlęt öküş eḍgüler
bu şüḳruġ negü teg ötey öz özün
munıng şüḳri sen ḳıl sanga ay tüzün

İlk mısrâdaki *-mu* sorgu eki, *-ġay* ekinden dolayı, *ṣęna* ile birleştirilmiştir; bu ekin *sęza* sözüne âit olması da düşünülebilirdi: *sęzamu* « lâyık mı ». Bu husûsu bu mesele ile daha yakından ilgili olan arkadaşların halline bırakıyorum.

İkinci mısrâdaki *unarça* sözünde de şahıs zamiri eksiktir. Beni burada tereddüde düşüren cihet, bunun C nüshasında *tapġanumça* sözü ile izah edilmiş olmasıdır. *una-* için bk. Kâşgarî « râzı olmak,

kabûl etmek » (trç. III, 256: *ol bu ışığ unadı* « o bu işe râzı oldu », *sen unadıng mu* « sen kabûl ettin mi, sen bu işe râzı oldun mu »), *unaş-* ve *unat-*. *unarça* sözü bu mânayı muhafaza ettikçe, izahtaki *tapğanumça* sözü yanlıştır ve bunu, dada uygun olan *toplağuçu* yerine, bir yazı hatası olarak kabûl etmek de, şekil bakımından, güçtür.

Allahı medhetmeğe muktedir olmayan insanın, onun râzı olacağı ve kabûl edeceği bir şekilde bu işi başarmasına da imkân yoktur. İnsan bu işi yanlız kendisinin gücü yettiği kadar ve nisbette yapabilir. Bu fikirden hareket ederek, *unarça* sözünü *u-* (« muktedir olmak ») fiili ile bağlamak ve buradaki şekli *-n-* mutâvaat olarak kabûl etmek mümkündür (< *u-n-ar-ça*). *u-* fiilinin bu devirde artık pek kullanılmadığı göz önünde tutulursa, bunun mutâvaat ve muzâri şekli ile *una-* fiilinin muzâri şeklinin birbiri ile karışmış olduğu düşünülebilir.

Metinlerde *u-* fiilinin muzâri şekline nisbeten az tesâdüf edilmektedir (bk msl. U III, 5₁₂—₁₃: *edgü cyıg kılınçıg adırtlağalı uyur* « iyi ve kötü işi ayırt etmeğe muktedir olur »; krş. bir de W. Bang ve A. v. Gabain, *Ein Uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott* (*Ung. Jahrb.*, VIII, H. 3/4, s. 250, str. 31 ve not: *ilig beğler [uy] urlar* « hukümdarlar ve âmirler (kudret sâhipleri, asîller) »; H. N. Orkun, *Eski türk yazıtları*, II, 80, str. 42: *tört buluñtakı edgüsi uyurı tirilipen* « dünyanın dört cihetindeki iyileri ve akıllıları, (muktedir olanları) toplanarak... ». *Kutadğu bilig*, 2612:

közi tok çığay erse bayka sanur
serinse kişi teğme işte unur

«Gözü tok (insan) fakir ise dahi zengin sayılır,
insan sabrederse, her işte muvaffak (işe muktedir) olur »; bk. bir de hitap şeklinde, *ay unur* (1081, 2143, 3814, 4501, 5555), *ay kılkı unur* (5561, 6015) v. b.

Buradaki *unarça* 'yı < *u-n-ar-ça* (= *u-n-ur-ça*) olarak kabûl ve « kudretimce, kudretimin yettiği kadar, elimden geldiği nisbette » şeklinde tercüme etmek mümkündür.

6. *cemad* (cem. *cemadat*) « hayat ve neşv-ü nümâsı olmayan cisim »; imlâsı için bk. Bu: *cumat*, Ba: *cumat* (harekeli), C *cümat* (harekeli; satır altında *cümle* sözü ile izah edilmiştir).

Türkçe sözlerde olduğu gibi, çok kullanılmış olan bâzı yabancı sözlerde de, dudak sesleri yanında bulunan ünlülerin yuvarlaklaştırıldıkları mâlûmdur (msl. *tuvar* < *tavar*, *duvar* < *divar*, *cuvab* < *cevab* v.b.). Fakat halk diline pek girmemiş olan bu *cemat* sözünün böyle bir sebeple *cumat* şekline girmiş olması pek muhtemel değildir. Nüsha-

larda görülen bu farkların büyük bir kısmı, dil husûsiyeti olmaktan ziyâde, müstensihin bu sâhadaki bilgisi ve bilgisizliği ile ilgili olacaktır. İstanbul 'da ve Abdürrezzak Bahşı tarafından istinsah edilen B nüshasındaki hatâların, kendisinin yazıda ünlü işâretleri kullanılan bir imlâya alışık olmasından ileri gelmiş olduğu da düşünülebilir. Bugünkü muhitimizde iki alfabeli kimselerde gördüğümüz bu gibi yanlışlıklar bunun bâzan sakınılmaz bir hâle gelebileceği husûsunda bir misâl teşkil eder. Nüshalarda görülen bu nevi farkların bir kısmı için bk. msl.

B 464 *cüzạᶜ* (*cẹzạᶜ*), 339 *hịnd* (*ḥịḳd*), 465 *mẹvaᶜịż* (*mẹvaᶜịẓ*), 325 *mịhruban* (*mịhrịban*), 10 *muḳir* (*mụḳir*), 150 *mürüvvẹt* (*mụ̈rụ̈vvẹt*), 49 *simaktin* (*sịmaktin*)

C 438 *azası* (*iẓası*), 161, 162 *bẹsẹl* (*bạṣạl*), 346 *mẹziḥ* (*mizaḥ*), 33 *faruḫ* (*faruḳ*), 415 *fẹrạḥ* (*farịğ*), 46 *fẹrrị* (*bịrri*), 213 *filọsuf* (*fẹylẹsuf*), 304 *ḥạṣlẹt* (*zạḥmẹt*), 347 *mẹzaḥ* (*mizaḥ*), 325 *mịhrụ̈ban* (*mịhrịban*), 150 *mürụ̈vvẹt* (*mụ̈rụ̈vvẹt*), 475 *turafa* (*ṭụrạf*), 49 *sịmạkdin* (*sịmaktin*), 52, 320 *vẹlẹyḳin* (*vẹlikịn*) v. b.

BC 459 *ḫalịḳ* (*ḳalıḳ*), 128 *ḥisab* (*nẹsẹb*), 499, 501 *kaşᶜạr*, *kaşᶜạri* (*kaşğạr*, *kaşğạri* = D *kaşḳạri*), 48 *mạᶜdẹni* (*mạᶜdịni*), 500 *riḳḳati til* (*rịḳḳạt-ị dịl*), 33 *ṣadịḳ* (*ᶜạtiḳ*)

AB *terengiz* (*dirẹngsiz*)

Bunlara daha bâzı misâller eklenebilir; bk. fihrist.

6. *uçğan.* Gerek türk dilinin tarihî inkişâf merhalelerinin tesbitinde ve gerek bugünkü şivelerin tasnifinde başlıca âmillerden biri olan *g* ve *ğ* sesleri, 1. sözlerin başında, 2. tek heceli sözlerin sonunda, 3. birden fazla heceli sözlerin sonunda, 4. teşkil eklerinin başında, 5. tasrif eklerinin başında ve 6. iki ünlü arasında bulunmalarına göre, muhtelif bakımlardan mülâhaza edilebilir. Bugünkü şiveler içinde, şimdiye kadar tetkik mevzuu teşkil etmemiş olmakla berâber, bu seslerin durumunu daha kolay tâkip edebiliyoruz. Fakat bunların türk dilinin tarihî inkişâfındaki yeri hakkında bildiklerimiz hâlâ tahmin çerçevesini aşamamaktadır. Ayrı devir ve sâhalara göre, bu inkişâfın nisbî tarihlerini tesbit edebilecek bir durumda bulunmamaktayız.

1. Bunlardan sözlerin başındaki *k-* 'lerin *g-* şeklinde inkişâfı, şimdilik, türk şivelerinin yalnız cenûp grupuna âit bir husûsiyet olarak bilinmektedir. Bu inkişâfın sebepleri ile ilk önce başladığı sâha ve devrini, kat'î olarak, tâyin etmek mümkün olmadığı gibi, son devirlerde türkler tarafından kullanılan alfabelerin kifâyetsizliği yüzünden, daha sonraki seyrini tâkip etmek de oldukça müşküldür. Mahmud Kâşgarî 'nin bu inkişâfa temâs etmediğine bakılırsa, XI. asrın son-

larında sözlerin başındaki *k-* 'lerin daha böyle bir değişme temâyülü göstermemiş olduğu kabûl edilebilir. *Divanü luğati 't-türk* 'te, tasrih edilmemiş olmakla berâber, *g-* ile başlayan sözler sırasına koyabileceğimiz bir tek kelime vardır ki, o da bâzı şivelerce, türk. *sarıġ tarma* yerine, kullanılan ve fars. *gezer* («havuç») sözünden alınmış olup, *gizri* (Argu) ve *geşür* veya *keşür* (Oğuz) şekillerinde geçen kelimedir. Krş. *geşür* (Kar. T.), *keşir* (Ş. Süleyman), *kişir* (Kazan) ve Anadolu ağızlarında *keşir* (*Ana dilden derlemeler*, 226 ve *Söz derleme dergisi*, II, 889) ve *kişir* (*Söz derleme dergisi*, II, 944).

Cenûp şivesinde gördüğümüz bu inkişâfın tarihini XIV. asra ve bir az daha sonraki zamanlara doğru götürmek, belki hakikate daha uygun olacaktır. Bu inkişâfın seyrini tâkip etmek için, bir taraftan türklerin kendi mâlzemesinin ve diğer taraftan türkler ile münâsebette bulunmuş olan garp milletlerinin tesbit etmiş oldukları metinlerin, bu bakımdan, dikkatli bir tetkikten geçirilmesi lâzımdır.

Yazı diline geçmemiş olmakla beraber, cenûp şivesinin bir çok sâhalarında *ḳ-*. 'ların *ġ-* sesi ile karşılandığı müşâhede edilmektedir. Bunun *k-* >*g-* 'de görülen sebeplerden ileri geldiği muhakkaktır. Bu sâhadaki inkişâf temâyülünü anlayabilmek için, sözlerin başındaki ince ve kalın *t-* seslerinin *d-* şekline girmelerini de tâkip etmek zarûrîdir. *ʿAtebetü 'l-ḥaḳayıḳ* 'ta böyle bir inkişâf, tabi'î, bahis mevzuu değildir. İstanbul 'da istinsah edilmiş olan C nüshasında bâzı sözlerin başında bu husûsiyet görülüyorsa da (bk. msl. 158: *güdezilşe* ve *güdezlür*, 205: *gülcirer*, 186 izah: *geyim* v. b.), bu müstensihin kendi muhitinin temâyülünü metne ilâve etmiş olmasından başka bir şey değildir.

2 . Tek heceli sözlerin sonundaki *-g* 'ler, cenûb-i şark şive grupunda muhafaza edilmiş ve diğer bütün türk şivelerinde *-y* şeklinde inkişâf etmiştir. Son zamanlara kadar *-g* 'nin imlâda muhafaza edilmiş olması, bu inkişâfı eserler üzerinde tâkip etmek imkânını vermemektedir.

(Türkiye 'de lâtin alfabe sistemi kabûl edildikten sonra da, artık çoktan *-y* telâffuz edilen bu ses, *bey* gibi bâzı sözler hâric, imlâda eski *-g* şekli ile yazılmağa devam edilmektedir; aş. bk.). Yalnız diftongları uzun ünlü şeklinde inkişâf ettirmiş olan (msl. *beg*>*bey*>*bī*, *teg-*>*tey-*>*ti-* v. b.) sâhalarda bu sesin değişik şekilleri az-çok tâkip olunabilmektedir. Fakat böyle misâllerden de artık o devirlerde bu inkişâfın umumîleşmiş olup-olmadığı hakkında kat'î bir fikir edinmek güçtür.

-ġ sesi ise, cenûb-i garp ve cenûb-i şark şivelerinde umûmiyetle yazıda muhafaza edilmekte (telâffuzda, bilhassa cenûb-i garp şivesinde, kendisinden evvelki ünlüyü uzattığı görülüyor; msl. *taġ* > *daġ* > *dā* v. b.), diğer şivelerde-*u̯* (*v*) şeklinde inkişâf etmekte ve bâzı şivelerde de diftonglarda uzun ünlü şekline geçmektedir (msl. *taġ* > *tau̯* (Kazak) > *tō* (Kırgız) v. b.).

ʿ*Ateḅetü ʾl-ḥaḳayıḳ* ʾta bu sesin değişmesi, gerek devir bakımından ve gerek bu sâhada daha uzun müddet olduğu-gibi muhafaza edilmiş bulunduğu için, bahis mevzuu değildir.

3. Birden fazla heceli sözlerin sonundaki *-ġ* ve *-g* sesleri, türk şivelerinin büyük bir kısmında, bugün düşmüş bulunmaktadır. Radloff şimâlî Altay şiveleri metinlerinde yazıda bu sesleri muhafaza etmekle berâber, bunların asıl kıymetlerinin *-ḡ* şeklinde değişmiş olduğunu kaydetmektedir. Bugün bunların düşmüş olduğu şivelerde de, bir çok misâllerini hâlâ gördüğümüz gibi, önce kendilerinden evvelki ünlüleri uzattıkları ve bir müddet sonra, ünlü uyumunun kuvvetlenmesinden dolayı, bu son izlerini de kaybetmiş oldukları ileri sürülebilir (msl. *atlıġ* > *atlū* > *atlı* v. b.).

Cenûb-i şark şive grupu bu husûsta diğer şivelerden ayrı bir yol tâkip etmiştir; orada bu seslerin sadâsızlaşarak, *-ḳ* ve *-k* şekillerine girdiğini görüyoruz. Gerek uygur ve gerek arap alfabesinde *k* ve *g* harfleri aynı şekil ile ifâde edildiği için, bunların inkişâfını metinler üzerinde tâkip edemiyoruz. *-ḳ* ve *-ġ* seslerinin arap alfabesi ile yazılmış olan metinlerde farklı harfler ile gösterilmesi, ilk bakışta bunların birbirinden ayırt edilmesini kolaylaştırmakla berâber, bir taraftan tarihî imlâ ve diger taraftan telâffuz temâyülü, son zamanlara kadar, metinlerde halli oldukça güç bir karışıklık meydana getirmiştir.

ʿ*Ateḅetü ʾl-ḥaḳayıḳ* ʾın aslında değilse bile, eldeki nüshalarında, bu seslerin inkişâf tarihi için, bâzı misâller vardır. Semerkand'da yazılmış olan A nüshasında (istinsah tarihi 848=1444), bâzı tereddütlü sözlerin okunuşunu tasrih için, uygur harfleri altına arap harflerinin ilâvesi ile, bunların kıymetleri belirtilmiştir; msl. 191 ve 192: *tarıġ-lıġ* (*tarıġlık* yerine), 337: *yasuġ-luk* (*yazuḳluġ* yerine), 362 ar. harfl.: *hünerlıḳda* (*hünerlıġda* yerine) ve 213: *oġl-a-ġu* (*oḳlaġu* yerine). Diger sözler işâretlenmemiş olduğundan, bu seslerin nasıl telâffuz edildiğini bilmiyoruz; fakat daha bir çok sözlerin yukarıdaki misâllere uygun bir şekilde işâretlenmiş olabilmesi pek mümkündür. Bu bir kaç misâl bile bize bu seslerin artık o devirde bugünkü cenûb-i şark şivelerinde gördüğümüz şekle doğru inkişâf etmekte olduğunu göstermeğe kâfidir.

İstanbul'da istinsah edilmiş olan B nüshasının (istinsah tarihi 1479) arap harfleri ile yazılan kısmı ve yalnız arap harfleri ile istinsah edilmiş olan C nüshası, bu bakımdan, daha çok misâl vermektedir; msl. *-ḳ* < *-ġ*: *açık* (< *açıġ*), *arıḳ* (< *arıġ*), *asıḳ* (< *asıġ*), *ḳıtıḳ* (< *ḳatıġ*), *tarıḳ* (< *tarıġ*), *tatıḳ* (< *tatıġ*); *-ḳ* > *-ġ*: *artaġ* (< *artaḳ*), *ḳılıġ* (< *ḳılıḳ*), *tamaġ* (< *tamaḳ*), *tanuġ* (< *tanuḳ*), *tuzaġ* (< *tuzaḳ*), *yazuġ* (< *yazuḳ*); *-lıġ* < *-lıḳ*: *tarıġlıġ* (< *tarıġlıḳ*), *uluġluġ* (< *uluġluḳ*); *-lıḳ* > *-lıġ*: *asıġlıḳ* (< *asıġlıġ*), *ḅahalıḳ* (< *ḅahalıġ*), *ḫaṭalıḳ* (< *ḫaṭalıġ*), *mallıḳ* (< *mallıġ*), *yazuġluḳ* (< *yazuḳlaġ*), *yolluḳ* (< *yolluġ*) v. b.

A 457 'deki *ḳamu* (B ve C *ḳamuġ* = Kâşgarî < *ḳamaġ*) şekli müstensihe âit bir husûsiyet olmalıdır. Sâha bakımından yabancı olan bu *-ġ* düşmesi, şimdilik, bu tek misâle inhisar etmektedir.

Bu e s k i ve y e n i şekiller arasında geçen tereddüt devresinde her iki sesin yan-yana ve yukarıdaki misâllerde olduğu gibi, çok defa karşılıklı olarak, aynı hak ve salâhiyetle birbirlerinin yerine geçtiğini görüyoruz. Bu karışıklığı, bilhassa aynı eserin muhtelif nüshaları içinde, bir taraftan imlâ ve diğer taraftan telâffuz husûsiyeti olarak, iki kısma ayırmak ve bunları ayrı-ayrı meseleler hâlinde göz önünde bulundurmak daha doğru olacaktır.

4. Teşkil ekleri ile sözün bünyesine dâhil hecelerin başında bulunan *ġ-* ve *g-* sesleri, yazı dilinde daha bir müddet muhafaza edilmiş olmakla berâber, ayrı şivelerde artık XI. asırlarda düşmüş görünüyor. Msl. M a h m u d K â ş g a r î yazı dilinde *tamġıḳ* (« damak ») olarak gösterdiği sözün Oğuz, Kıpçak v. b. şivelerde artık *tamaḳ* şekline girmiş olduğunu kaydediyor. Âit bulundukları şiveler tasrib edilmemekle berâber, daha umûmî olduğu anlaşılan *ḳulaḳ*, *ḳulḳaḳ*, *ḳulaḳlıġ* ve *ḳulaḳla-* yanında bir de *ḳulḫıḳ* şeklinde kaydedilmiştir. Orhun âbidelerinde *ḳulḳaḳ* şeklinde *-ḳ-* ile yazılmış olan bu sözün *ḳulġaḳ* (veya *ḳalḳaḳ*) yanında *ḳulaḳ* şekline uygurca metinlerde de oldukça sık tesâdüf ediliyor (bk. msl. *Heilkunde*, I ve *TTT VII*, aynı metinde her iki şekil yan-yana; diger misâller için bk. bir de *Alttürkische Grammatik)*. Kelimenin bugünkü şekli, tabi'î *ḳulġaḳ* şekline ircâ edilmelidir. Buna göre, evvelce kelimenin *ḳulḳıḳ* ile *ḳulġıḳ* şekillerinin her ikisi de bulunmuş ve zamanla bunlardan birincisi yerini ikincisine terketmiş veya *ḳulḳaḳ* 'taki *-ḳ-*, iki sesli arasında, sonradan sadâlılaşarak, *-ġ-* şeklini almış olacaktır.

ʿAtebetü 'l-ḥaḳayıḳ 'ta sözün bünyesine girmiş olan bu gibi eklerin başındaki *ġ-* ve *g-* sesleri artık mevcût değildir. Şekil ve bugünkü şivelerdeki inkişâfları bakımından birbirinin aynı olması icâp

eden *kerge*- fiili K â ş g a r î 'de *-g-* ile yazıldığı hâlde, *kerek*, bizim metnimizde olduğu gibi, *-g-* 'siz yazılmakta (*TTT VII* 'de de bunun benzerine tesâdüf ediliyor), buna mukabil *ḳazġan* - fiilinde her iki eserde *-ġ-* muhafaza edilmektedir. Bu misâllerden bu nevi teşekküllerin, ilk bakışta zannedildiği gibi, birbirinin aynı olmadığı anlaşılıyor. Netice farksız olmakla berâber, bunların, menşe' ve kategorilerine göre, ayrı-ayrı inkişâf merhaleleri geçirmiş olduklarını kabûl etmek, şimdilik, daha ihtiyatlı bir hareket olur.

5. Tasrif ekleri ile umûmiyetle eklerin başında bulunan *ġ-* ve *g-*'lerin, türk dilinde seslerin değişme ve uyma kanunlarının inkişâfı ile muvâzî olarak, gerek tarihî devirler ve gerek şiveler içinde, bir çok inkişâf merhaleleri geçirmiş oldukları görülüyor. Bu seslerin, zaman ve sâha bakımından, geçirmiş oldukları değişiklikleri toplu bir hâlde mütâlea etmek imkânlarına henüz sâhip bulunmuyoruz. Bunun için bir taraftan türk şiveleri mâlzemesinin çoğalmasını ve diğer tarâftan hiç değilse belli-başlı türkçe eserlerin neşri ile bunlar üzerinde yapılacak araştırmaları beklemek icâp edecektir. Burada bu meseleye dolayısı ile ve *'Atębetü 'l-ḥaḳayıḳ* 'ta görülen husûsiyetler nisbetinde temâs olunacaktır.

Türkçede D a t. (verme) hâline işâret etmek için kullanılmış olan ekin eski şekli, bu hususta mevcut mâlzemeden elde edilen umûmî kanaata göre, *-ġa* ve *-ge* idi (*Alttürkische Grammatik*, 180 'de nâdir olarak kullanıldıkları kaydedilen *-a* ve *-e* şekilleri için gösterilen misâller sarîh değildir; bunların bir kısmı imlâ meselesi ile alâkalıdır, msl. *-maḳı* <*-maḳḳa*; böyle bir imlâ tarzına diğer seslerin yan-yana kullanılışlarında da tesâdüf edilmektedir). Bu bilhassa şahıs zamirlerinin D a t. (verme) hâlinde açıkça görülmektedir. *men* (*ben*)*-ge*, *sen-ge* *an-ġa* (*an-* <*ol* şekli zamirlerin tasrifinde köklerin değişmesi ile meydana gelmiştir) şekillerinde *n* ve *g* (*ġ*) sesleri zamanla birleşerek, *n͞g* (*n͞*) sesine inkilâp etmişlerdir: *men͞ge* (*ben͞ge*), *sen͞ge*, *an͞ga*; daha sonra, en çok kullanılan 3. şahıs zamiri şeklini tâkip eden diğer zamirler de ince sıradan kalın sıraya geçmiştir. Bunun tesbiti ile, diğer şivelerdekinden farklı olan cenûp şivesindeki *-a* ve *-e* şekillerinin de eskiden *-ġa* ve *-ge* oldukları ve bu eklerin başındaki *ġ-* ve *g-* seslerinin ancak sonradan düştükleri anlaşılmış oluyor. Aynı şekilde meydana gelmiş olan *n͞* 'ları 3. şahıs iyelik ekili sözlerin tasrifinde de görüyoruz; burada da D a t. (verme) ekinin başındaki *ġ-* ve *g-* sesleri iyelik ekinden sonra gelen «yardımcı» *n* ile birleşmiştir (*başın͞ga* < *baş-ı-n-ga*, *közin͞ge* < *köz-i-n-ge*). Bunların sonradan *-na* ve *-ne* şekillerine girmiş olmaları, yalnız *n͞* 'ları *n* şeklinde inkişâf ettiren şivelere

münhasır değildir; diğer şivelerde de ayni husûsiyeti gördüğümüz gibi, iyelik ekili sözlerin 1. ve 2. şahıslarındaki D a t. (verme) hâli eklerinin başındaki *ġ*- ve *g*- 'ler de bugünkü şivelerin bir çoğunda düşmüştür veya kaybolmak üzere bulunmaktadır. Buna göre, bu mesele *ñ* sesinin değişmesi meselesi olmaktan ziyâde, *ġ* ve *g* ile alâkalı olup, iyelik ekili sözlerde *n* ile *g* sesini birleştiren şiveler yanında, bunları birleştirmeyen şivelerin mevcûdiyetini de kabûl etmek lâzımdır. Bugünkü şivelerin bir kısmında, aslî *ñ* 'lar ile, burada oldugu gibi, birleşme yolu ile vücûda gelen *ñ* 'ları, bilhassa iki hece arasında tekrar parçalanma temâyülünü de göz önünde bulundurmak lâzım gelecektir. (bk. msl. Kazan: *minġa — miġan, sinġa — siġan, dingi̮z* ve Kırgız: *maġa — maġan — maa, saġa — saġan — saa, aġa — aġan — aa*; Özbek: *unġa* < *oña*; krş. bir de *Cod. Cum.*: *añar — aġar — aar* v. b.).

Eski *-ġa* ve *-ge* ekleri bugüne kadar bir kaç inkişâf safhası geçirmiştir. D a t. (verme) hâli eklerinde vücûda gelen *ñ* 'ların da gösterdiği gibi, eski kıymetini muhafaza eden devre ve sonra *ġ, g* ve *ḳ, k* seslerini yazıda ayırt eden Orhun, Mani ve arap alfabeleri (uygur yazısında bu seslerin sadâlı ve sadâsızları birbirinden farkedilmemekle berâber, telâffuzda aynı kıymetleri ifâde etmiş olduklarını kabûl etmek lâzımdır) ile yazılan metinlerde, umûmî olarak, *-ḳa* ve *-ḳe* şeklinde yazılan devre ve nihâyet şivelerdeki fonetik husûsiyetlerin yazı diline sokulması ile, ses uyumundan ileri gelen sedâlı ve sedâsız olarak, karışık kullanılmağa başlandığı devre.

ʿAtebetü 'l- ḥaḳayıḳ nüshalarının arap harfleri ile yazılmış olanlarında Ba 'da *-ġa* ve C 'de, *-ġa* 'dan başka, bir de *-ge* 'lerin yazıldığı bir çok misâller mevcuttur (bk. fihrist, *ḳa*). Bunlar umûmiyetle ya ünlü veya sadâlı seslerden sonra gelmektedir. C 209 'daki *açıḳġa* (< *açıġḳa*) misâli her hâlde dikkatsizlikten veya bu iki sesin karışık kullanılmaşından ileri gelmiş olacaktır. Müstensihler tarafından metne sokulduğunda şüphe olmayan *tostıḳa* (A 263), *içike* (Ba 308) ve *dostına* (BC 263) şekilleri için bk, not 21.

Nüshalarda fiillerin sonuna gelen isim-fiil ve isim yapma eklerinde de, pek az olmakla berâber, ses uyumu te 'siri görülmektedir; msl. *-ḳan* < *-ġan*: *uçḳan* (< *uçġan*; Ba 6,459), *yaratḳan* (< *yaratġan*; BaC 454), *yürütken* (< *yürütgen*; BaC 454); *-ḳlı* < *-ġlı*: *ḳazġanıḳlı* (*ḳazġanıġlı*; BaC 273), *ḳılıḳlı* (< *ḳılıġlı*; C 281), *yıġıḳlı* (< *yıġıġlı*; BaC 403); *-ḳu* < *-ġu*: *tatḳu* (< *tatġa*; C 440), *atḳaçı* (< *atġuçı*; BaC 159). İnce sırada da daha bâzı şekillerin bunlara uygun telâffuz edilmiş olduğunu tahmin edebiliriz.

6. İki ünlü veya sadâlı ses arasında ḳ ve k 'lerin sadâlılaşmasından vücûda gelen ġ ve g seslerinin yazı dilindeki tarihi nisbeten yenidir. Türkçede ses uyumu temâyülünün kuvvetlenmesi ile alâkalı olan bu inkişâfın ayrı şivelerde daha eski devirde de mevcûdiyetini tasavvur edebiliriz. Cenûp şivesinde bu ġ < ḳ ve g < k seslerinin bugün çok inkişâf etmiş bir durumda oldukları görülüyor; bu seslerin bir kısmı burada artık asıl kıymetini, tamâmen denilecek bir şekilde, değiştirmiş ve bir nevi yardımcı ses mâhiyetini almış bulunmaktadır. Tek heceli sözlerin sonunda çoktan *-y* olan *-g* 'lerin, gerek arap ve gerek latin harfleri ile yazılışında, şekillerini muhafaza etmelerinin, her hângi bir telâffuz ve tarihî imlâ endîşesinden ziyâde, *g* 'lerin *y* şeklinde telâffuzuna alışmış olmaktan ileri geldiği iddiasında olanlar pek haksız sayılmazlar. XI. asırdanberi *y* ile telâffuz edilegelen *eyer* (< *eḍer*) sözünün latin harfleri ile de *eğer* şeklinde yazılmasını daha mantıkî başka bir sebeple izah etmek güçtür.

Bütün türk şiveleri için esâsında umûmî olan bu değişme içinde görülen istisnâlar, bize bunların bir kaç cepheli bir husûsiyet taşıdıklarını göstermektedir. İki ünlü arasındaki sadâsızları umûmiyetle sadâlılaştıran ve bu husûsta, diğerlerine nisbetle, en ileri giden Altay şivelerinde de bir çok seslerin, aynı şartlar içinde bulunmalarına rağmen, değişmedikleri görülür. Bunun gelişi-güzel bir tesâdüf eseri olarak izah edilmesi imkânsızdır. Altay şivelerindeki *çıḳḳır-*, cenûp şivesindeki *çıḳar-* ve diğer şivelerdeki *çıġar-* şekillerinden ilk ikisi *çıḳ-* fiilinin hâlâ mevcut olması ile izah edilmeğe teşebbüs edilse dahi, üçüncüsü için başka bir sebep aramak zarûrîdir. Bir nevi âidiyet eki diyebileceğimiz *-ḳı* ve *-ki* eklerinin cenûp şivesinde yazı dilinde yalnız sadâsız ve ince şeklinin kullanılmasını belki yabancı bir te'sir (fars. *ki* ?) ile izah etmek mümkündür; fakat şimâl-garp grupunda bu eklerin isimlerde—s e s u y u m u n a göre, *-da, -de* ile—s a d â l ı ve *-nı, -ni* (< *-nıñ, -niñ*) ile—s a d â s ı z o l a r a k, karışık kullanılmasında (msl. *baştaki, baştaġı, bizdegi, anıñḳı, anıḳı, meniki, seniki, miniki, minimki, siniki, siniñki, ḳışḳı,, yazġı* v. b.), elbette, umûmî veya husûsî, her hângi bir sebep bulunacaktır. Bu husûsun iyice anlaşılması için, diğer sadâlı ve sadâsız ünsüz gruplarını da göz önünde tutmak şartı ile, türk şive ve ağızlarının dikkatle araştırılması lâzımdır.

ʿAṭebetü 'l-ḥaḳayıḳ 'ın Ba ve C nüshalarında ġ < ḳ için 14 ve C 'de g < k için 6 misâl vardır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, ġ ve g sesleri oldukça eski bir devirde az-çok karışık kullanılmağa başlamıştır. Fakat şimdilik

'Atębetü 'l-hakayık 'taki bu karışıklığın büyük bir kısmını, asıl metinden ziyâde, müstensihlere yüklemek daha doğru olacaktır.

Kafiye meselesinde çok titiz olan *Kutadğu bilig* 'de de bir kaç yerde *-k* ve *-g* kafiyeleri ile karşılaşıyoruz. Bu gibi tek-tük misâlleri umûmîleştirmek ve yanlız bunlara göre bir hüküm vermek için henüz vaktin gelmemiş olduğunu zannediyorum. Çünkü bu misâller arasında bizim daha iyice göremediğimiz ikizli şekiller de vardır ki, bunların tarihî seyri henüz tetkik edilmemiş bulunmaktadır. Msl. Orhun âbidelerindeki *silik* (< *sili-k*) yanında, uygur metinlerinde *silig* (*Kutadğu bilig* 'deki kafiyeler de bunun *g* ile olduğunda şüphe bırakmıyor), *Cod. Cum. sili* ve bugünkü şivelerde *sılık* (Kırg.), *sılığ* (Çağ.), *sılığ* (Şor., Sag.) ve *sılū* (Alt. Tel. Leb. Kurd. Kazan. Bar.) v. b. şekilleri mevcuttur. Buna göre, metinde (356) geçen *sılığ* 'ın aslında *-k* ile yazılmış olduğunu veya, lûgatlerin de te'kit ettiği gibi, orta Asya'da bunun her iki şeklinin de kullanılmış bulunduğunu kabûl etmek mümkündür.

9. *erdim.* Yukarıda da işâret edildiği gibi, alfabelerde tam karşılıkları bulunmayan veya devir ve şive husûsiyetleri dolayısı ile, farklı inkişâf merhaleleri geçirmiş olan bâzı ü n s ü z l e r i, gerek karşılıklarının bulunduğu alfabeler ve gerek tarihî devir ve şivelerdeki inkişâf şartları içinde, tetkik etmek ve bunların doğrusunu bulmak imkânları vardır. Bir taraftan eski metinlerin neşri ve diğer taraftan şivelerin tetkiki ile mâlzemenin çoğalması nisbetinde, bu husûstaki sarâhatin artacağında şüphe yoktur.

Türkçedeki ü n l ü l e r i n tetkikinde ise, ünsüzlerden daha güç bir durumda bulunduğumuz muhakkaktır. Türklerin buğüne kadar kullanmış oldukları muhtelif alfabeler, ünlülere mahsûs işâretler bakımından, çok eksiktir. Bu alfabelerin kullanılmış oldukları türk muhitlerinde tesbit edilen imlâ husûsiyetleri ve bunların seyri hakkında da, şimdilik, güvenilir bir araştırmaya sâhip bulunmuyoruz.

O r h u n alfabesi ile yazılmış olan metinlerin bu bakımdan tereddütsüz istifâde edilebilecek bir neşri henüz mevcut değildir. Türkiye 'de bu alfabe ile yazılan metinleri bir araya toplama tecrübesi yapılmış ise de, bu sâhada daha evvelce yapılmış olan neşirlerin eksiklikleri tamamlanmadıktan başka, bunlara bir de tasavvuru güç yanlışlıklar eklenmek sûreti ile, metinler çok karışık bir hâle getirilmiş ve böylece doğrudan-doğruya esere mürâcaat imkânı bırakılmamıştır.

Sayıları çok az olan m â n î metinlerinin ilk neşirleri de yeniden gözden geçirilmek mecbûriyetindedir. Bnnların bir kısmı W. B a n g

tarafından tetkik ve neşredilmiş ise de, bir kısmı henüz ilk neşir tecrübesi vaziyetinde kalmıştır.

Bize kadar gelen eski türkçe metinlerin en mühim kısmı uygur alfabesi ile yazılmış olan metinlerdir. Bunların henüz cok cüz'î bir kısmı işlenmiştir. Neşredilmis olan metinlere istinat ederek, mükemmel bir gramer tecrübesi de yapılmıştır. Bu bol mâlzemenin neşredilmiş olan kısmı da bir plân dâhilinde yapılmış olmayıp, gelişi-güzel secilmiş ufak metinlere inhisar ettirilmiş bulunmaktadır. Bu devir dil tetkiklerine esâs teşkil etmesi zarûrî olan belli-başlı büyük eserler hâlâ neşredilmemiştir. Tetkik edilmiş olan parçaların bir kaç asırlık bir zamanı ihtiva ettikleri ve birbirinden nisbeten uzak olan muhitlere âit bulundukları düşünülürse, bu metinlerde doğrudan-doğruya bir birlik ve bütünlük aranmanın imkânsız olduğu kendiliğinden anlaşılır. Bu sâhadaki çalışmaları kolaylaştırmak ve mümkün mertebe doğru ve bol mâlzeme vermek kaygusu ile yapılan bu neşriyatta muayyen dil husûsiyetleri üzerinde fazla durulmamış olması tabi'îdir. Asıl uygur kültürü muhiti dışında ve daha sonraları bu alfabe ile yazılmış olan metinler henüz el sürülmemiş vaziyette bulunuyor.

Daha az sayıda intikal etmiş olan süryânî ve brâhmi alfabeleri ile yazılı metinlerin ancak bir kaç parçası neşredilmiş ve bunlardan, dil husûsiyetleri bakımından istifâde edilmemiştir.

Arap alfabesi ile yazılan eserlere gelince, gerek şarkta ve gerek garpta tek-tük temâslar hâricinde, henüz hiç bir ciddî neşir tecrübesinin yapılmamış olduğu söylenebilir. Bu metinlerin imlâ husûsiyetlerini tebârüz ettirmek husûsunda da, temâs edenler arasında, iptidâî bir anlaşma bile mevcut değildir.

Türkçede bugün bir çok şivelerde müşâhede ettiğimiz ünlü uyumunun te'sir sâhasının eskiden daha dar olduğunu ve bunun merhale - merhale gittikçe genişlediğini görüyoruz. Fakat esâsında umûmî gibi görünen bâzı temâyüller bile bugünkü şiveler arasında birbirinden oldukça farklıdır. En çok uymuş gibi gösterebileceğimiz yardımcı *ı* ve *i* ünlülerinde bile, şivelere göre, ünlü uyumu aynı manzarayı arzetmemektedir (msl. cenûp şivesinde, *u* ve *ü* 'den sonra, *u* ve *ü* geldiği halde, şimâl şivesinde, bu ünlülerden sonra, *ı* ve *i* gelmektedir).

Eklerdeki ünlülerden iki ünsüz arasındaki *ı* ve *i* 'lerin daha önce bu uyuma tâbî oldukları görülüyor. Daha sonra bir ünlü ve bir ünsüzden ibâret olan ekler ve en son da tek ünlüden teşekkül eden eklerin bu uyuma katılmış oldukları anlaşılıyor. Bu müşâhedenin nisbî çokluğa istinat ettiği ve ayrı devirler ile şive husûsiyetlerinin de göz önünde bulundurulması lâzım geldiği, tabi'î, unutulmamalıdır. Bunlar arasında

menşe'leri ile alâkalı olduğunu düşünebileceğimiz bir takım ekler vardır ki, bunların inkişâf seyri ayrı-ayrı yollar tâkip etmiştir; msl. *-lıġ*, *-lig* ve *-sız*, *-siz* ekleri çok eskiden ünlü uyumuna tâbi oldukları hâlde, *-mış*, *-miş* ve *-duḳ*, *-dük* ekleri daha uzun zaman ve bâzı şivelerde bugüne kadar eski şekillerini muhafaza etmişlerdir.

Diğer taraftan ayrı şivelerde bâzı ünsüzlerin inkişâf seyri de etraflarındaki ünlülere az-çok te'sir etmiştir; msl. birden fazla heceli sözlerin sonundaki *-ġ* ve *-g* seslerinin inkişâfında, ilk önce bunların önlerindeki ünlüleri uzattıkları ve yuvarlaklaştırdıkları (*atlıġ* < *atlū* v.b.), sonra bu uzunlukların kaybolması ile, ikinci defa ünlü uyumuna tâbi oldukları görülüyor. Aynı değişiklikleri bâzı tasrif eklerinde de görüyoruz; msl. cenûp şivesinde, belki de dudak seslerinin te'siri ile, 1. ve 2. şahıs mâzi ekleri *-dum*, *-düm* ve *-duñ* *-düñ* (fakat 3. şahıs eki dâimâ *-dı*, *-di*) şekline girmiştir. Cenûb-i garp yazı dilinde uzun bir müddet bu şekilde devam eden bu eklerin sonradan tekrar ünlü uyumuna tâbi tutuldukları mâlûmdur.

Ben burada bu meseleyi tetkik etmek değil, yalnız bir kaç misâl ile, bu husûsları hatırlatmak istiyorum. Meselenin içinde bulunanlar eklerdeki ünlü uyumunun, bir taraftan türk dilinin umûmî inkişâfı ve diğer taraftan ayrı şivelerdeki durumundan, yalnız bir defa değil, bir kaç merhale geçirmiş olduğunu tahmin edebilirler. Türkçede teşkil eklerinin bir çoğunu ve tasrif eklerinin ise, hemen hepsini eski devirlerden bugüne kadar tâkip etmek imkânına mâlik bulunduğumuz için, bunların ayrı devir ve sâhalardaki inkişâfını ve bu inkişâfın nisbî tarihini tesbit etmek mümkün olacaktır.

Sözlerin köklerindeki ünlüler meselesine gelince, burada vaziyet bir az daha güçleşiyor. Bu güçlüğün başlıca sebeplerinden biri, elde mevcut metinlerin, dil bilgisi bakımından, henüz işlenmemiş olmasıdır. Eklerde olduğu gibi, sözlerin kökündeki ünlülerin de, devir ve sâha bakımından, muhtelif inkişâf merhaleleri geçirmiş olduklarını kabûl etmekte tereddüde bir sebep yoktur. Yalnız ünlülerin tesbit ediliş tarzı, türkler tarafından kullanılmış olan alfabelerde, ünsüzlere nisbetle, daha eksik ve ilk bakışta herkesin derhal görebileceği bir şekil arzetmemektedir. Gerek uygur ve gerek arap alfabelerinde ünlü işaretlerinin mahdût bulunması, eski ve yeni metinlerde bunların değişik durumlarının teferruatı ile gösterilmesine imkân vermediği gibi, çok defa bu ünlülerin kalın veya ince sıralarının tâyini bile tereddütlü kalmaktadır.

Türkçede söz köklerinde, gerek eski devirlerde ve gerek bugünkü şivelerde, muhtelif sebeplerin te'siri altında, *a* > *ı*, *a* > *ê*, *a* > *o*, *e* > *i*,

e>ê, e>ō, i>e, i>ü̆, i>ĭ, o>u, ö>ü̆, u>ụ, ü̆>ụ̈, v. b. inkişâfları müşâhede ediyoruz. Bunlar içinde nisbeten dar sâhada kalan ve şimdilik sebeplerini izah edemediğimiz inkişâflar bulunduğu gibi, türk dili sâhasının büyük bir kısmı veya ayrı şiveleri için umûmî olan, bir kısmının sebepleri izah edilebilen ve bir kısmının ise, henüz izah edilemeyen inkişâflar da vardır. Bunlardan birincisine *ağaç* ile *ığaç* ve diğerlerine de cenûb-i şark şive grupunda daha umûmî ve diğer şivelerde ancak bâzı hâllerde görülen *i*- ve *u*-değişmeler, kazak ve kırgızcadaki umûmî yuvarlaklaşmalar ve kırgızcada diftonglardaki *a>u*, özbekçe ile ona yakın şivelerde *u* ve *o* 'ların şimdilik karışık gibi görünen inkişâfı ile cenûp şivesinde diftonglarda bugün müşâhede edilen *o>u* temâyülü için de istenilen misâlleri bulmak güç değildir. Bu ünlüler arasında şimâl türkçesindeki *a>e* (muayyen şartlar dâhilinde), *e>i, i>ĭ, o>u, ö>ü, u>ụ, ü>ụ̈* inkişâflarının oldukça ilerilemiş vaziyeti bilhassa dikkate değer.

Burada temâs edilen bu meseleler henüz müşâhede safhasında bulunmaktadır. Her hângi bir sözün tetkiki dolayısı ile yapılmış olan dağınık ve cüz'î temâslar hâricinde, bu inkişâfların şartlarını yakından tâyin etmek teşebbüsleri yapılmamış olduğu gibi, bunların nisbî tarihleri hakkında, tahmin mâhiyetinde bile, bir tecrübeye sâhip bulunmuyoruz.

Bizi burada yakından alâkadar eden sözlerin köklerindeki *e* ve *i* meselesi ise, yuvarlak ünlülere nisbetle, daha az vâzıh bir durumda bulunmaktadır. Türklerin islâm muhitine girmeleri devrinin, türk dilinin iç bünyesinde çok mühim bir inkişâf safhasına tesâdüf etmiş olduğuna başka bir vesile ile temâs etmiş bulunuyorum. Bu devirde türk zümrelerinin bir kısmı tarafından uygur alfabesinin kullanılmasına devam edilmiş olmakla berâber, daha çok arap alfabesinin girmiş olması, bilhassa bu devirde bir çok türk boylarının geniş bir sâhaya yayılmış ve mevcut kültür merkezlerinden uzaklaşmış, fakat kısa bir müddette o nisbette devamlı ve kuvvetli yeni bir kültür merkezi yaratamamış olmalarının sebepleri de mâlûmdur. Birbirleri ile karışmış olan türk zümrelerini içine alan bu muhitlerde arap alfabesinin imlâsında müşterek bir an'anenin derhâl vücûda gelememiş olduğunu tasavvur etmek de güç değildir. Temâsa girmiş oldukları bu yeni kültür muhitinin yazısında ünlülerin imlâda çok ehemmiyetsiz bir yer almış olması, tabi'î olarak, türklerin kendi imlâlarına da büs-bütün te'sirsiz kalamazdı. Bir müddet arap alfabesi ile yan-yana kullanılmış olan uygur alfabesinin te'sirinden dolayı, orta Asya merkezlerindeki imlâ ile bu te'sirden daha uzak kalan Anadolu ve civar mıntakalarda-

ki imlâ arasında görülen fark, küçümsenmeyecek derecede, bârizdir. Bilhassa bu sonuncularda, tamâmen arap usûlüne uyularak, ünlülere hiç mürâcaat etmeden yazılan eserlere de tesâdüf edilmektedir.

Türklerin dil ve dolayısı ile imlâ meselesine ne derece lâkayt bulunduklarını da burada hesaba katmak lâzım gelecektir. Son devirlerde arap ve yakınlarda lâtin alfabesi ile yazılmış olan eserlerde buna bol-bol misâl bulabiliriz. Eski mekteplerde imlâ derslerinde, türkçe sözlerden ziyâde, arapça ve farsça sözlerin imlâsının göz önünde tutulduğunu ve bunun muhitte bir tahsil ölçüsü olarak kabûl edildiğini kendi tecrübemizle biliyoruz. Bugün yeni alfabenin kabûlünden bu kadar zaman geçtiği ve mekteplerimizde tek kitap usûlü cârî olduğu halde, imlâ meselesini halletmiş olmaktan henüz uzak bulunduğumuzu itirâf etmek mecbûriyetindeyiz. Bütün bunlar göz önünde tutulursa, eski metinlerimizde de bu gibi ihmâllerin bulunabileceğini tasavvur etmek güç olmayacaktır. Türkler arasında çok büyük bir inkişâfa mazhar olan hattâtlık san'atı mensüplarının dil meselelerine her zaman pek derinden vâkıf olduklarını iddia etmenin ne dereceye kadar doğru olduğunu, bu gibi metinler üzerinde uğraşanlar daha iyi takdir ederler.

İlk bakışta çok karışık ve girift gibi görülen bu imlâ ve dolayısı ile *e* ve *i* meselesi, halli husûsunda ümitsizliğe düşülebilecek bir mesele değildir. Yalnız eski türkçe eserlerin tetkikinde, diğer ünlü ve ünsüzlerde olduğu gibi, bu seslerin tesbitinde de bir az daha dikkatli davranmak ve bu seslerin eserin yazıldığı tarihteki durumu ile bunların daha sonra istinsah edilmiş olan nüshalarındaki yenilikleri ayırt etmeğe çalışmak lâzımdır. *Ḳutadġu bilıg*, *ʿAtebetü'l-ḥaḳayıḳ* v. b. gibi, değil müellif nüshaları, hatta yazıldıkları tarihlere yakın nüshaları dahi bulunmayan eserlerde bu bir mecbûriyettir. Bu gibi hâllerde bir taraftan türk yazı dilinin tarihî inkişâf seyrini göz önünde tutmak ve diğer taraftan mevcût nüshalardaki farklar vâsıtası ile bu inkişâfı kontrol suretiyle, bunların hakikî durumunu tâyin mümkün olacaktır. Ayrı devir ve sâhalara âit metinlerin araştırılması ile bunların muayyen kâidelere bağlanması pek mümkündür ve müellif hattı ile yazılmış olan eserlerin tetkikinin bu hususta daha kat'î neticeler vereceği tabi'îdir.

Bugüne kadar bu meseleye temâs edenlerin bir çokları, metinlerdeki imlâ husûsiyetleri ile bu gibi ünlülerin muhtemel inkişâf merhalelerini dikkate almadan, bunların bugünkü şivelerdeki bir kısmı üzerinden hareket etmişlerdir. Bir tarafta *i* ve diğer tarafta *e* bulunmasına bakarak, bu iki sesi kendinde toplayan bir kapalı *e* kabûl ve bunun sonradan *e* ve *i* şeklinde inkişâfını tasavvur etmek teşebbüsünün

doğruluğunu kat'îleştirebilecek delîller, aradan bu kadar zaman geçmiş olmasına rağmen, bulunamamıştır. Bu fikri ileri sürenlerin *e* ve *i* 'den başka, bugünkü şivelerde aynı ikiliği arzeden diğer ünlüler hakkında ne düşündüklerini bilmiyoruz.

e ve *i* seslerine mahsus olmak üzere böyle, bir durum kabûl edildiği takdirde bile, bunun aynı metinde ve aynı şahıs tarafından farklı telâffuz ve yazılışını tasavvur etmek güç olduğu gibi, 7—8 asırlık bir müddet ve bütün türk zümreleri içinde böyle bir karışıklığın devam etmiş olduğunu kabûl etmek de müşküldür. Bu iddianın doğru olduğuna bir ân için ihtimâl verilse bile, metin neşrinde, bu ünlülerin inkişâfını tesbit etmek bakımından mühim bir husûsiyetin o metindeki durumunu tebârüz ettirmek nâşirin vazifelerinden biri olmak icâp eder. Her hâlde gerek uygur devri metinleri ve gerek bundan sonraki metinlerin neşrinde yukarıda işâret edilen umûmî vaziyeti dikkate almadan, henüz bir faraziye olmaktan ileri gitmeyen bir düşünceyi ileri sürerek, asıl metindeki şekilleri değiştirmekle, türk dil bilgisi için bir kazanç te'min edilemeyeceğini açıkça söyleyebiliriz. Nâşirin şu veya bu sebeple tercih ettiği şive husûsiyetlerini eski metinlere sokmak yoluna gidilirse, burada artık tetkiki bahis mevzuu olan eser değil, nâşirin te'sis ettiği yeni bir eser ortaya çıkmış olur ki, bunun da eski müstensihlerin yaptıklarına benzer bir faâliyetten farklı olmadığı meydandadır.

'Atebetü'l-hakayık'ın mevcut nüshalarında da *e* ve *i* meselesi karışıktır ve bunu tabi'î görmemiz icâp eder. Müellif nüshası elimizde bulunmadığı gibi, mevcut nüshaların da asıl nüsha ile alâkalarının derecesi belli değildir. Eserin bu yeni te'sisi esnâsında artık bu seslerin az çok değişmiş bir durumda bulundukları muhakkaktır. Eserin hângi tarihte ve nerede yazılmış olduğunun, kat'î olarak, bilinememesi de dil husûsiyetlerinin tesbitinde mevcût güçlükleri bir az daha arttırmaktadır.

Eserin bu son şeklinde istinsah edilmiş olan A nüshası — 1444 yılında Semerkand 'da, B nüshası — 1480 yılında İstanbul 'da ve C nüşhası — B nüshasından bir az daha sonraki bir devirde İstanbul 'da yazılmış bulunmaktadır.

Umûmî durumu göstermek için, iç sebeplere temâs etmeden, nüshalarda yalnız *e* yerine *i* ile yazılmış olan misâllerin şöyle kaba bir cedvelini yapabiliriz. Aslında *e* ile olması icâp eden, fakat nüshalarda *i* ile yazılmış olan 56 söz eserde, muhtelif sayıda, 305 yerde geçmektedir. Bu imlâ farkı veya değişmeye tâbî tutulan sözler ile bunların umûmî sayıları şöyledir:

56	A 24	Bu 24	Ba 42	C 43
305	A 108	Bu 73	Ba 173	C 200

Bunlar içinde metinde 10 'dan fazla yerde tekrarlanan sözlerin nüshalardaki nisbetleri şöyledir;

ir-	(< *er-*)	54	A 12	Bu 13	Ba 11	C 45
ir	(< *er*)	45	A 35	Bu 25	Ba 6	C 42
kil-	(< *kel-*)	21	A 16	Bu 10	Ba 19	C 13
tig	(< *teg*)	17	A —	Bu —	Ba 1	C 1
kirek	(< *kerek*)	14	A 11	Bu —	Ba 8	C 10
iḍgü	(< *eḍgü*)	13	A —	Bu 3	Ba —	C —
ilig	(< *elig*)	12	A 4	Bu 1	Ba 2	C 7
ni	(< *ne*)	11	A 2	Bu 1	Ba 3	C 3
8		187	80	53	50	121

Bu farkların müstensihlerin faâliyetine atfedilmesi şimdilik en doğru bir hareket olacaktır. Burada aynı şahıs tarafından istinsah edilmiş olan B nüshasının uygur ve arap alfabeleri ile yazılan kısımları arasındaki farklar bilhassa dikkate değer.

Bu vaziyet karşısında *e* ve *i* meselesinin bu eser içinde kapalı *e* tasavvuru ile halledilmesine imkân olmadığı açıktır. Bu, daha çok, metindeki diğer seslerde de görüldüğü gibi (bk. msl. *ḍ*, not 14), o devirde ayrı şivelerde inkişâf etmekte olan ünlü değişmelerinin yazı diline alınmağa başlamış olması ile izah edilebilir. Bu inkişâfın yalnız *e* ve *i* seslerine âit olmayıp, diğer ünlü ve ünsüzlere de şâmil olduğu eserdeki misâllerden açıkça görülmektedir.

13 *uġan*<*u-ġan* «muktedir olan, kadir»; uygur metinlerinde aynı mânaya kullanılmış olduğunu gördüğümüz bu tâbir (bk. msl. *uġan arzı = dēva.ris'i*), türkler islâmiyeti kabûl ettikten sonra, Allahın isimlerinden biri olan *ęl-ķaḍir* 'in türkçe karşılığı olarak kullanılmağa başlamıştır; krş. Kâşgarî (türk. trc. I, 77) *uġan* «her şeye gücü yeten, kadir» (*ęl-ķadirü 'ala 'l-ęşya*), *uġan teñri* «gücü yeten Tanrı» (*Allahü 'l-ķadirü*) ve 43—44: *edgülükü̈g uġança eligiñg bile telim ķıl* «olanca kuvvetinle (*ma ķadęrtę*) konuğa çok iyilikyap» İbn Mühenna (türk.trc.A.Battal)' da da aynı mânalar ile kayıtlıdır.: 1. «kudretli» ve 2. (Tanrı adlarından) «kuvvetli». Ebu Ḥayyan 'da doğrudan-doğruya «Allah» sözü ile karşılandığı görülüyor ki, bu daha çok *u-* fiilinin, hiç değilse aslî fiil olarak, kullanılmadığı bir muhit ve devirde beklenebilirdi. *'Atębętü 'l-ḥaķayıķ* 'ta da vaziyet bunun aynıdır.

uġan tâbirinin sıfat yerinde kullanılması için bk. *Ķutaḍġu bilig* B (manzûm mukaddime) 1 ve D 2: *uġan bir bayat* ve B 2: *uluġluķ*

idisi uğan zü 'l-celal; krş. *ʿAtebetü 'l-hakayık*, 19: *bu kudret idisi uluğ bir bayat*, buradaki *kudret idisi* ile *uğan* mefhûmu ifâde edilmek istenilmiştir.

Metinde *uğan* tâbirinin doğrudan-doğruya t a n r ı yerinde kullanıldığı yerler için bk. 13: *yarattı ol uğın tününg kündüzüng*, 63—64: *... uğın ʿata' kıldı ...*, 451: *uğın* (C 'de *tengri* sözü ile izah edilmiştir) *hukmi birle kelür kelgen iş* ve ilâve 491: *uğan rahmet itsün bu sa'at anga*.

Eserde t a n r ı mefhûmunu ifâde etmek için kullanılan 1. *ilahi* («yâ rabbi»), 272 *halik* («yaradan, yaradıcı») ve 454. *melik* («hükümdar») arapça tâbirlerinden başka, türkçe olarak, daha şu tâbirler geçer:

idi «sâhip» (bk. 306 ve 313: *hırş idisi*, 289: *kibr idisi*, *kudret idisi*, 245: *mal idisi*, 464: *renc idisi* ve 352: *sabr idisi*) ve sonra «efendi, rab ve tanrı» (bk. 281: *idi*, 124: *idim* (C 'de *tengri* sözü ile izah edilmiştir), 303: *idi kısmeti*, 37: *keçürgen idi* ve 121: *törütgen idi*) ve *bayat* «tanrı» (bk. 19: *bu kudret idisi uluğ bir bayat*, 245: *bayat birdi erse sanga sen me bir* ve 283: *uluğsınma zinhar uluğ bir bayat*).

Her üç tâbirin bir arada kullanılması için bk. *Kutadğu bilig*, D (asıl metin) 1—2:

bayat atı birle sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen idım
öküş ögdi birle tümen ming sena
uğan bir bayatka angar yok fena

B (manzûm mukaddime) 1—2:

uğan bir bayat ol kamuğda oza
öküş hamd-u ögdi angar ok seza
uluğluk idisi uğan zü 'l-celal
yaratğan törütgen me kadir kemal

tengri (cenûp şivesindeki *tanrı* şeklinin, birlikte kullanıldığı diğer tâbirlerin te'siri ile kalınlaşmış olması muhtemeldir) tâbiri önce «gök, semâ» (aslında göğün yuvarlaklığını ifâde etmiş olduğu düşünülmektedir), sonra türkler tarafından kabûl edilmiş olan dinlerdeki telâkkilere uygun olarak, gökte ikamet eden ilâhları ifâde etmek için

kullanılmıştır; ilâhlar yerine bir tek Allah mefhûmunu vaz'eden islâmiyeti kabûl edince, türkler tarafından, bu tâbirin Allah mefhûmu için kullanılmağa başlanmış olmasında fazla bir müşkilâta mârûz kalınmamıştır.

bayat tâbirinin Orhun ve Uygur metinlerinde bulunmadığı anlaşılıyor. *Ḳutaḍġu bilig*'den sonra, *bayat* tâbirinin bu mânada kullanılışı hakkında M a h m u d K â ş g a r î şu mâlûmatı veriyor (III, 128, 15 = trk. trc. III, 171, 12; fihristte bu sōz « özel adlar » kısmına alınmıştır, bk. s. 833): *bayat* « yüce Tanrının adıdır, Argu şiveṣinde » (*hüvẹ 'smụ 'llahị tạᶜala bị-lụġạtị arġu*). Bk. bir de çagatayca Kalküte lûgati (Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, IV, 1468): *bạyat* « Allahın isimlerinden biri » (*yẹki ẹz nam-ı ḫụda*). Krş. *Türkiye'de halk ağzından söz derleme dergisi*, I, 176; *bayct* « Allah, Tanrı » (Macariş (Erciş-Van), Balıkesir).

Yukarıdaki iki lûgatin kaydından anlaşıldığına göre, *bạyat* tâbiri Allahın isimlerinden biri olacaktır. Bunun Allahın vasıflarından hangisine tekabül ettiğini tesbit etmek kalıyor ki, maalesef, eldeki mâlzeme, bu husûsta sarîh bir fikir ileri sürmek için, şimdilik imkân vermemektedir. Bu husûsta *Kur'an*'ın eski türkçe tercümelerinin tetkiki faydalı olacaktır. Bu tâbirin türkçe olduğu kabûl edilirse (bunun aksini iddia etmek için şimdilik bir sebep yoktur), bunun bir taraftan *bay* (« zengin ») ve diger taraftan *baya* (« önce, eski, kadîm » v. b.) sözleri ile ilgili olması düşünülebilir. Bunlardan birinçisi için bk. *baya-* « zengin olmak » (*Gram.*), *bayu-* « zenginleşmek, zenginlemek » (Kâşgarî), *bayı-* « zengin olmak » (şiveler); *bayat* « devletli » (İzmir çevresi), *bayaġut* « zengin » (= *śresṭhi*, *Index*) v. b. ve ikincisi için *baya* « evvel, az önce » (*Index*, Kâşgarî, Radloff), *paya* (Tel.), *pā* (Alt. Tel.), *mā* (Yak.), *bayatan beri* (*bayatadan beri*) « eskiden beri » (Kırgız), *bayaḳı*, *bayaġı* « eski, kadîm, zamaṇ-ı evvelde » (Kırgız, Tel. ve *Müyẹssịrẹtü 'l-ᶜụlum*), *māġı* (Yak.), *bayat* « eski, kadîm ve eskimiş » (Radloff, Ş. Süleyman).

Aynı kök ile bağlı olması muhtemel diger bir tâbir için bk. Ẹ b u Ḥ ạ y y a n (nşr. A. Câferoğlu, metin s. 37) *bạyạr* (nâşir *beyer* okumuş) - *ịsmụ 'llahị tạᶜala bilụġạtị uyġụr vẹ ḥüm sụkkanụ 't-tụrkụstan* (« Uygur dilinde Allahın ismidir; bunlar Türkistan' da otururlar. »); krş. bir de Ş. S ü l e y m a n *bayırı*, *bạyırı* (? « emekdar, kadîmî, eski hizmetçi, köhne, atîk »).

Dr. Sâdeddin Buluç 'tan aldığım mâlûmata göre, Bursa umûmî kütüphânesinde mahfûz bir mecmuanın (nr. 697) *Bedᵓụ 'l-ẹmali ṣẹrḥi* (var. 1a) kısmında şu kayıt bulunmaktadır: مسئله فى اسم الله تعالى بالعربية الله

و بالسريانية ايلا و بالعبرانية عيلا و بالفارسية بذشاه و بالخرزومية بمانندك و بالرومية تمخيثا وبالهندلية شطيثا وبلتركية بيات (*bayat*) و بالجكلية اغان (*uğın*) و بالاعورية الغ (*uluġ*) و بالبغارية تكرى (*teñri*).

14. *udup* (A *usup*, Bu *udup*, BaC *utup* (*ötüp*?). Mahmud Kâşgarî'nin verdiği mâlûmata göre (bk. *Divanu luġıti 't-türk*, trk. trc. B. Atalay, 1, 32), Çigil ve başka türklerdeki *ḍ* sesini Yağma, Tuhsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul, Arğu ve Oğuzlar *y* 'ye çevirirler ve hiç bir zaman *ḍ* ile söylemezler; *ḳayıñ* (< *ḳaḍıñ* «kayın»), *ḳayın* (< *kaḍın* «kayın, hısım»). Garpta rus ve rûm ülkelerine kadar uzanan Bulġar, Suvar, Yemek, Kıpçak boyları *ḍ* sesini *z* şeklinde söylerler; msl. *azaḳ* (< *aḍaḳ* «ayak») ve *toz-* (< *toḍ-* «doymak»).

Bizi burada alâkadar eden mesele, kavimlerden ziyâde, artık XI. asrın sonlarında bâzı türk şivelerinde, *ḍ* sesinin bugünkü şivelerde gördüğümüz *d*, *y* ve *z* şeklinde inkişâf etmiş olmasıdır. Bu ses daha sonra Mahmud Kâşgarî'de *ḍ* kullandıkları tasrîh edilmiş olan diger şivelerde de değişmiştir. Şivelerde XI. asırda (belki de bir müddet daha önce) inkişâf eden *ḍ* sesi, daha bir kaç asır müddetle, şive husûsiyeti olarak kalmış ve asıl umûmî yazı dilinde Uygur alfabesinde *d* ve arap alfabesinde *ḍ* harfi ile yazılmağa devam edilmiştir. Msl. Yusuf, *Kutadġu bilig* 'in C (Mısır) nüshası 1330—1340 yıllarında ve A (Herat) nüshası 1439'da istinsah edilmiştir. B (Fergana) nüshasının istinsah yılı belli olmamakla berâber, C nüshasından da eski bir tarihte istinsah edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Çok dikkatli yazılmış olan bu nüshaya da müstensihin, imlâ husûsunda, bâzı yenilikler katmış olmasını tabi'î görmeliyiz. Bunlar arasında bir defa *ayġır* (< *aḍġır* «aygır») yazılmış olması, *d*>*y* meselesi için, bilhassa mühimdir. XIV. asırda yazılmış olan Rabġûzî, *Ḳıṣaṣü 'l-enbiya'* 1310 'da Türkistanda Rıbat-Oğuzı 'nda tamamlanmıştır ve *Nehcü 'l-feradis* (1310 'ta Altın-Ordu sâhasında yazılmıştır) 'in eldeki nüshalarında bu *ḍ* üzerinde daha çok tasarruf yapıldığı görülmekle berâber, bunların asıllarının *ḍ* ile yazılmış olduğunu düşünmek daha doğrudur. Bunların birincisinde *y* 'lere pek az tesâdüf edildiği hâlde, ikincisinde bu ses daha çok ve daha karışıktır. Aşağı-yukarı aynı devirde yazılmış ve içinde türkçe hikâye, şiir ve ata sözleri ile bâzı moğulca hikâyeler de bulunan bir mecmuadaki türkçe metinde (bk. W. Bang ve G. R. Rachmati, *Lieder aus Alt-Turfan, Asia Major*, IX, Facs. 2, 1933), bir defa geçen *ıḍ-* 'dan başka, diger sözlerin hepsi *y* ile yazılmıştır (msl. *ḳıyġa*, *key-*, *ḳoy-*, *eygü*). Orta Asya ve Altın-Ordu sâhalarında yazılmış olan daha bâzı eserler bunlara ilâve edilebilir.

Dil husûsiyetlerinin inkişâfındaki merhaleleri kat'î tarihlere bağlamak, tabi'î, mümkün değildir. Bu inkişâfta, ayrı sâhalarda yazı diline kendi husûsiyetlerini sokmuş olan şiveler içinde ve yanında, bir de ayrı sözlerin rehberliği mühim rol oynamaktadır. Msl. *d* sesinin inkişâfında, diger şartlar içinde, bu sesin bilhassa iki *i* arasında bulunmasının te'siri olduğu düşünülebilir. Asıl uygur sâhasında artık *idi* («sâhip») ve *kidin* («sonra») sözlerinin imlâsında tereddüt görülmektedir. Bugün zaman ifâdesinde yardımcı fiil olarak kullanılan *idi* (< *erdi*) 'nin Kazan türkçesindeki *iyi* telâffuzu, bu bakımdan; dikkate değer. Bu ve buna benzer misâllerin, türk dili tarihinde *d* > *y* inkişâfında ikinci bir merhalenin başlangıç safhasına delâlet ettiği şimdilik iddia edilemezse bile, *d* < *t* sesinin ayrı şivelerdeki telâffuzları ile daha yakından alâkadar olmağa sevkeden âmillerden birini teşkil ettiğinde şüphe yoktur.

Burada bu mesele üzerinde durmanın sebeplerinden biri de, *ʿAtẹbẹtü 'l-ḥaḳayıḳ*'ın yazıldığı tarihin bu gibi inkişâf merhaleleri arasına tesâdüf edip-etmediği ve bilhassa *ḍ* ve *y* seslerinin müellifçe bâzı sözlerde *ḍ* ve bâzı sözlerde ise, *y* olarak kullanılıp-kullanılmadığı suâline bir cevap aramak idi. 232 'de kafiye bakımından *y* ile olması icâp eden *tıyur* (< *tıḍur*) şekli bu fikri takviye eder mâhiyette görülüyor (bk. not 232). Fakat buna rağmen, menşe'leri bakımından *ḍ* ile yazılmaları icâp eden sözlerin nüshalardaki şekillerinin mukayesesinden, şimdilik, böyle bir fikri, kat'î olarak, ileri sürmek imkânını göremiyorum.

Nüshalar arasında, *d* > *y* meselesi bakımından, gerek eski yazı dilinin daha uzun bir müddet devam etmiş olduğu ve gerek istinsahlarda bu sesin imlâsında eski an'anenin daha bir çok asırlar muhafaza edilmiş bulunduğu bir muhitte yazılmış olan A (Semerkand) nüshası daha mühim bir yer tutmaktadır. Bu nüshada aslında *ḍ* sesi ile olan sözlerin metindeki imlâsı şöyle bir manzara göstermektedir (cedvelin üst sırasındaki harfler, sözün kökündeki *ḍ* sesi yerine kullanılan uygurca harfleri gösterir. *t** işâreti asıl uygur alfabesinde bulunmayıp, sonradan icât edilmiş bir şekildir; imlâda *d* ve *t* farkı gözetilmediği için, her ikisi yerine kullanılmıştır. *d*, *t** ve *s* harfleri yanındaki +*z* işâreti, metinde harfin kıymetine işâret etmek üzere, bu harflerin ekseriyâ altında ve bâzan üstünde, ilâve edilen arap. *z* harfine delâlet eder. Cedvelin solundaki sıra — metinde geçen sözleri, kavis içine alınan rakamlar — bunların s a y ı s ı n ı ve diğer rakamlar ise, metindeki s a t ı r l a r ı gösterir):

		d	*d+ẕ*	*t*	*t**	*t*+ẕ*	*s*	*s+ẓ*	*z*	*y*
aḍın	(3)	116	—	—	—	275, 467	—	—	—	—
buḍun	(3)	123	—	—	400	—	—	421	—	—
eḍer-	(1)	—	—	—	—	—	105 (*o-*)	—	—	—
eḍgü	16)	—	—	—	146, 240, 245 270, 355, 365 389, 405, 406	316, 377, 378	192	—	—	333, 374, 375
eḍle-	(1)	—	—	—	—	—	—	—	—	376
ıḍ-	(4)	—	—	—	—	135	31, 36, 79	—	—	—
iḍi	(11)	19	—	—	37, 121, 245 281, 289, 303 306, 313, 352 364	—	—	—	—	—
ḳaḍġu	(2)	—	—	—	—	415	—	426	—	—
keḍ	(6)	—	—	176	268	—	—	254 (?)	18, 369	334
keḍ-	(5)	—	—	—	—	189	—	—	—	167, 277, 300 354
keḍim	(3)	—	—	—	—	186, 297	—	—	—	168
kiḍin	(7)	75, 114	—	—	208, 358, 371 390, 481	—	—	—	—	—
ḳoḍ-	(6)	—	—	—	—	—	—	—	—	167, 240, 307 401, 407, 436
ḳoḍı	(2)	—	102	—	—	282	—	—	—	—
ḳoḍ ḳılıḳ	(1)	—	—	—	—	—	—	—	—	270
küḍ-	(2)	—	—	—	—	—	349, 350	—	—	—
toḍ	(2)	—	—	—	—	—	—	—	—	255, 305
uḍ-	(1)	—	—	—	—	—	—	14	—	—
ugaḍ-	(1)	—	—	—	432	—	—	—	—	—
yoḍ-	(1)	—	—	—	—	—	—	350	—	—
yüḍ-	(2)	—	—	—	—	—	352	190	—	—
21	80	5	1	1	27	11	8	6	2	19

Uygur alfabesi ile yazılan metinlerin imlâsında umûmiyetle ve bilhassa son devirlerde *d* ile *t* ve *z* ile *s* harfleri karışık kullanılmakta ve biri digerinin yerine geçebilmektedir. Fakat *ḍ* sesinin telâffuz kıymeti değişmedikçe, bunun yerine *z* veya *s* harfi yazılmamaktadır. Ben şahsan böyle bir misâl ile karşılaştığımı hatırlamıyorum. A nüshası müstensihinin bunları karışık kullanmakta bir aykırılık görmemiş olması, onun kendi şivesinde artık *ḍ* (ar. harfi. ẕ) sesinin husûsî bir kıymeti olmadığını ve bunların da arap ve farsça kelimelerdeki ẕ'lerin türk ağzında aldığı şekli, yâni *z* ile telâffuz edildiğini gösteriyor (ya-

bancı sözlerde *z* harfinin imlâsı için bk. A 65 *pesirle-*< *pezirle-*). Bu husûsiyet şivelerde daha çok *ḍ*>*y* inkişâfının tamamlanmasından sonra görülmektedir. Msl. Kazan türkçesinde *eḍgü* sözü, normal inkişâf seyrini tâkip ederek, *iyĭ* olmuştur; fakat sonradan, artık bu şivede *ḍ* sesi bulunmadığı bir devirde, eski yazı dilinden, «azîz ve mukaddes» mânalarına, *ezgü* veya *izgü* sözü benimsenmiş, *izgü* ve daha çok *izgĭ* şekli ile, bu şiveye mal edilmiştir. Bugün bunlardan biri umûmî (*iyĭ*) ve diğeri dinî (*izgĭ*) mefhûmlara âit olmak üzere, her ikisi de, en aşağı tabakalara kadar, halk arasında kullanılmaktadır. A nüshasında bir çok yerde bu sesi ifâde eden harflerin altına ar. harf. *z* eklenmiş olmasını, müstensihin tarihî imlâya karşı gösterdiği alâka ile izah edebiliriz.

Arap harfleri ile yazılmış olan Ba ve C nüshalarında *ḍ* yerine geçen *t* 'ler, tabi'î, yanlıştır. Bunun müstensihlerin metni pek iyi anlamadan veya belki de bu sesin hakikî kıymetini kavramadan yaptıkları nakillerden ileri gelmiş olması pek muhtemeldir. 79 'da *ıḍdım* veya *iḍtım* yerine, Ba 'da *it-tim* ve C 'de *it(ṭ)im* yazılmıştır ki, Bu 'daki *ettim* şekline bakılırsa, bunun *et-* veya *it-* fiili ile alâkalı görülmüş olması mümkündür. Bu 135 *ısm-a* ve Ba *ızma* (< *ıḍma*) ile C282 *ḳozı* (<*ḳoḍı*) şekilleri hakkında da aynı şey düşünülebilir. (*Ḳutaḍġu bilig* nüshaları ile, diğer bâzı eserlerde görülen *ḳɔşḳı* (< *ḳoḍḳı*< *ḳoḍıḳı*) ve Mahmud Kâşgarî 'de de tesâdüf edilen *ḳotḳı* şekillerinin, ses uyumu yolu ile, *ş*< *ḍ* veya *t*< *d* inkişâfı şeklinde telâkki edilmiş olması düşünülebilir. Orhun âbideleri ile Kâşgarî 'de rastlanan *ıtı*, *ıt(t)ı*< *ıḍtı*, *ḳɔ(t)tı* < *ḳɔḍtı*, *tıt(t)ı* < *tıḍtı* v. b. misâlleri de göz önünde tutularak, bu husûsun ne dereceye kadar inkişâf veya imlâ meselesi ile ilgili olduğunun ayrıca araştırılması lâzımdır).

Nüshalarda *y* (<*ḍ*) ile yazılan misâllere gelince, bunun büyük bir kısmı aynı sözlerin değişik imlâlarına âittir; msl. *eḍgü* yanında *eygü*, *keḍ-* yanında *key*, *keḍ-* yanında *key-*, *ḳoḍ-* yanında *ḳoy-*, *küḍ-* yanında *küy-* v. b.. Nüshaların her üçünde yalnız *y* ile yazılan *eyle-* (<*eḍlẹ-*, AB 376; C *tarı-*) ve *toy-* (<*toḍ-* ABC 255 ve 305) sözleri geçmektedir. Bunlardan *eyle-* nisbeten az kullanılan bir sözdür. Daha mühim ve üzerinde durulması lâzım olanı, metinde iki yerde geçen *toy-* fiilidir. Fakat digerleri yanında bir tek istisnâ teşkil eden bu misâle bakarak, umûmî bir karara varmaktansa, bunun sonradan esere sokulmuş bir yenilik olarak kabûl edilmesinin daha doğru olacağını zannediyorum.

Bütün bu misâllerden eserin aslının bu sesin *ḍ* ile yazıldığı bir devreye âit olduğu fikri, ayrı bir müşkilâta mârûz kalmadan, kabûl edilebilir.

Eserin sonunda Arslan Hoca Tarhan tarafından yazılan parçadaki *koyup-tur* (507) şeklinde *-tur* (< *turur*) 'un *p-* zarf-fiil şekli ile bitişik kullanılışı yeni olduğu gibi, buradaki *-y-* sesi de, müstensihe değil, müellife âit olmalıdır. Bugün cenûb-i şark şiveler grupunda umûmî olan *-tu* (< - *tur* < *turur* ekinin takrizin yazıldığı tarihe kadar çıktığının tesbiti, bu gurupta bâzı şekillerin nisbî tarihleri hakkındaki bilgimizin artmasına yardım edecektir.

21. *fażlındın* (ABu *faslı-tın*, Ba C *fażlı-dın*). İsim ve bilhassa iyelik ekili isimlerin tasrifinde *ʿAtębętü'l- ḥaḳayıḳ* 'ta bâzı yenilikler ve nüshalar arasında bu husûsta bâzı farklar mevcuttur.

1. A ḳ ḳ. (yükleme) hâli ekleri, 1. isimlere (*-ġ, -g*), 2. zamirlere (*-nı,-ni*) ve 3. iyelik ekili sözlere (*-n*) mahsus olmak üzere, eskiden üç esâs grupta toplanıyordu. Cüz'î istisnâlar ile (*-ġ, -g* yerine *-nı, -ni* eklerinin kullanılması için bk. G. R. Rachmati, *Türkische Turfan-Texte*, VII, 7) bütün «uygur devri» boyunca devam eden bu vaziyet, ayrı şive temâyülleri yüzünden, daha sonraki devirlerin yazı dilinde darlaşmaya doğru inkişâf etmiş ve bundan dolayı yukarıdaki üç grup yeni bir tasnife tâbi tutulmuştur.

Eski *-ġ, -g* ekleri bugün yalnız cenûp şivesinde muhafaza edilmiştir (*p-* zarf-fiil eklerinde olduğu gibi, burada da yardımcı ünlü eke dâhil zannedilmiş ve *-ġ, -g* sesleri, birden fazla heceli sözlerin sonundaki aynı seslerin seyrini tâkip ederek, düşmüştür; *başı* < *başıġ*, *gözü* < *közüg*); buna mukabil bilhassa 3. şahıs iyelik ekili sözlere gelen *-n* eki, daha önceleri yazı dilinde kullanıldığı hâlde (msl. *başın*), bugün artık unutulmuş ve bunun yerine *-nı* ve *-ni* ekleri geçmiştir. Diger şivelerde ise, isimlerin tasrifindeki *-ġ, -g* ekleri unutulmuş ve bunun yerini geri kalan ekler almıştır. Bu inkişâfın, ayrı sâha ve devirler içinde, yavaş-yavaş ilerilemiş olduğunu tasavvur etmek güç değildir (3. şahıs iyelik ekinden sonra bir çok şiveler *-n* ekini muhafaza ettikleri hâlde, 1. ve 2. şahıslarda artık *-nı, -ni* ekleri, kullanılmaktadır; *Özbekische Grammatik*, 245 'ten öğrendiğimize göre, özbekçede umûmî olan *-nı, -ni* yerine, bâzan hâlâ *-n* ekine tesâdüf edilmektedir; msl. *atım-nı* yerine, *atım-ı-n* ve *küni-ni* yerine, *küni-n*).

ʿAtębętü 'l- ḥaḳayıḳ 'ın mevcut nüshalarında yükleme hâli eklerinin kullanılışı aşağıdaki manzarayı arzetmektedir:

1. *-g* eki metinde yalnız iki defa geçmektedir: 117 *biliglig kereklig sözüg sözleyür* ve 151 *bir ol yañşar erse kereksiz sözüg*. 117 'de A *sǫsüg* (*-s-* altında ar. harf. *z*), Bu *sǫsin*, Ba ve C *sözin* ve 151 'de A *sǫz-ʾüg* (*sǫz ǫk* şeklinde de okunabilir). Bu *sǫsin* Ba ve C *sözin*. Artık

muhit için yabancı sayılan bir şeklin vezin ve kafiye himâyesinden mahrûm bulunan yerlerde, ne kadar kolaylık ile değiştirilebileceğine bu misâl iyi bir nümûne teşkil etmektedir. Eserin Arslan Hoca Tarhan tarafından te'sis edilen nüshasında da buna benzer değişikliklerin yapılmış olduğunu ve eserin aslında bu ekin daha çok mıkdarda kullanılmış bulunduğunu tahmin edebiliriz.

2. *-nı, -ni* ekleri, isim ile 1. ve 2. şahıs iyelik ekili sözlerin sonunda, normal yükleme hâli ekleridir. Bunlar, kalın ve ince şekilleri birlikte, bütün isimler (45 yerde) ile 1. şahıs (4 yerde) ve 2. şahıs (6 yerde) iyelik ekili sözlere hâkimdir (bu eklerin *-n* yerine kullanılması için aş. bk.).

3. *-n* eki, 3. şahıs iyelik ekili sözlerde, umûmî olarak, kullanılan ektir. Metinde 35 yerde *-n* ve 15 yerde *-nı, -ni* ekleri kullanılmıştır ki, burada ikinci şekil hesabına bir ilerileme müşâhede edebiliriz.

Bunlardan başka, nüshalarda *-ı* ekine de tesâdüf edilmektedir; msl. 77 'de *kịtabnı* yerine, B nüshasında *kịtabı* ve 465 'te A, B ve C nüshalarının her üçünde *kịtabı* yazılmıştır. Metinde birden fazla heceli sözlerin sonundaki *-ġ* ve *-g* seslerinin henüz yerlerinde durduklarına bakılırsa (bu husûsta tek istisnâ teşkil eden A 457 *ḳamu* < *ḳamuġ* inkişâfını başka sebeplerde aramak icâp edecektir; *ḳamuġ* şekli eserde 11 yerde geçer), bunda bu sesleri artık inkişâf ettirmiş olan bir şivenin te'sirini aramak doğru olur.

II. D a t. (verme) hâli ekleri *ʿAtẹbẹtü 'l- ḥaḳayıḳ* 'ta, gerek isim ve gerek 1. ve 2. şahıs iyelik ekili sözlerin tasrifinde, *-ḳa* ve *-ke* 'dir. Arap harfleri ile yazılmış olan Ba ve C nüshalarında sadâlı uyumu te'siri altında, *-ġı* (40 misâlin 23 'ünde) ve C nüshasında (Ba 'da *k-* ve *g-* sesleri yazıda ayırt edilmemiştir.) *-ge* (31 misâlin 22 'sinde) şekillerine tesâdüf edilmektedir (*ḳ* > *ġ* ve *k*<*g* için bk. not 6), *en͡gke* yerine B 26 'da *in͡ge* şeklinin bulunmasını cenûp şivesinin te'siri ile izâh etmek mümkün olmakla berâber, bunu şimdilik yazı hatâsı olarak kabûl etmek daha doğru olur.

D a t. (verme) hâli ekinin, tarihî inkişâf bakımından, daha mühim olanı, iyelik ekili sözlerin sonundaki şekilleridir. Aslında 1. şahıs *-mġa*, *-mge*, 2. şahıs *-n͡gġa*, *-n͡gge* ve 3. şahıs *-ın͡ga*,*-in͡ge* (bk. not 6,5) şekillerinde olduğu düşünülen bu eklerin 1. ve 2. şahıslara âit olanlarının eski metinlerde *-mḳa -mke* ve *-ñḳa*, *-ñke* ile yan-yana *-ma*,*-me* ve *-ña*,*-ñe* şekillerinin de kullanılmış olduğu görülüyor. Bugünkü şivelerde de umûmîleşmek temâyülünde bulunan bu inkişâfın sebebini bir taraftan

-mġ-, -mg- ve *-n̄ġ-,-n̄g-* seslerinin ayrı şivelerde birleşmiş olmalarında ve diger taraftan 3. şahıs şeklinin te'sirinde aramak mümkündür. *ʿAṭębęṭü 'l- ḥaḳayıḳ* 'ın arap harfleri ile yazılan nüshalarında bu eklerin ünsüz uyumuna tâbi tutulmuş olmaları da bu fikri te'yit eder.

Gerek şivelerin tasnifinde ve gerek yazı dilinin merhalelerinin tesbitinde 3. şahıs şekline ayrı bir yer ayırmak lâzımdır. Bu ekin eski şekli, verme hâli eklerinin başındaki *ġ-* ve *g-* seslerinin iyelik ekili sözlerin sonuna gelen «yardımcı» *n* ile birleşmelerinden vücûda gelmiştir (msl. *başın̄ga< baş-ı-n-ġa, közin̄ge< köz-i-n-ge*). Bu *-n̄ga* ve *-n̄ge* şekillerinin sonradan, bir taraftan iyelik ekinden sonra «yardımcı» *n* getiren şivelerde *-na* ve *-ne*, diger taraftan bu *n* sesini getirmeyen şivelerde *-ġa* ve *-ge* olmak üzere, başlıca iki kola ayrıldığını görüyoruz. Bunun eski türk şivelerinde de mevcut, fakat yazı diline girmemiş veya daha sonraki devirlerde meydana gelmiş bir husûsiyet olup-olmadığını, bugün elde mevcut mâlzeme ile, kat'î olarak, halledecek bir durumda bulunmuyoruz. Uygur metinlerinde bir defa geçen *öz-i-ke* şeklinin (bk. *Alttürk. Gram.*, s. 98) bir istisnâ olarak kabûl ve bunun iyelik ekili bir söz şeklinde telâkki edilmemiş olması ile izah edilmesi doğru görünüyor (evvelce sâdece bir terkip olan, fakat sonradan bir coğrafî isim vaziyetine geçen *Rumeli* v. b. tâbirlerin bugün gözümüzün önünde cereyan eden inkişâfı bu fikri desteklemektedir). Fakat uygur devresinden sonraki eski metinlerde bu şekillerin karışık kullanılması, bu meselenin hallinde ayrı-ayrı kelimelerin izahından ziyâde, daha geniş bir mâlzemeye baş-vurmanın zarûrî olduğunu gösteriyor. *Lieder aas Alt-Turfan*'da kafiyede geçen *yınınġı* (47) ve *bilinge* (45) misâlleri, *an̄ġġı* (86), *eşin̄gge* (33,35) ve *keysen̄ggiz* (59; fakat *men̄gi*, 87) ile mukayese edilirse, belki bunun *n̄*'nin parçalanması ile izahı mümkün gibi görünür; fakat *Nęhcü 'l-fęradis*'te *arḳısınġa* (54 a 3), *ḥizmęṭinġa* (54 b 17), *atasınġa* (144 a 17), *ḳatınġa* (144 a 8), *cąmʿa nąmazınġa* (53 b 2) şekilleri ve R a b g û z î *Ḳıṣąṣü 'l-ęnbįya* 'da *ḳaşın̄ga, özin̄ge, körkin̄ge* yanında *ḳarnınġa, tağınġa* ve *kän̄gline, küline, ḳoldaşına* ile *ṣuratıġa, nęvruz künige* şekillerinin bulunması ise, bu izah çerçevesini aşmaktadır. Tarihin bir merhalesinde husûle gelmiş olan bilhassa bu sonuncu husûsiyetin bugünkü mümessilleri cenûb-i şark grupu ile bu grupa yakın bulunan şivelerdir. Özbekçe, aslında bu grupa dâhil olmamakla berâber, tarihî kaynaşmalar ve kısmen son devir yazı dilinin te'siri altında, bilhassa merkezlerde, bu bakımdan, cenûb-i şark şivelerine yakın bulunmaktadır. Burada (bk. *Özbek Gram.*, s. 84) normal şekil *-ġa, -ge* (msl. *atıġa, anasıġa,*

birisige v. b.) olup, bâzan *-na, -ne* (msl. *atına, anasına* v. b.) ve bâzan da *-nġa* (msl. *atınġa*) şekillerine de tesâdüf edilmektedir.

ʿAtebetü 'l- ḥaḳayıḳ 'a gelince, nüshalarda bu bakımdan farklı olan misâller şunlardır:

D a t. (verme) hâli

263	*dostınġa*	A	*tostı-ḳa*	Bu	*tosdın-a*	Ba	*dos-tına*	
						C	*dostına.*	
14	(*biri birke*)	A	(*bir-i bir-ke*)	Bu	*bir biri-ke*	Ba	*bir biri-ke*	
						C	(*biri birge*)	
308	*içinge*	A	*içinge*	Bu	*içinge*	Ba	*içi-ke*	
						C	*içinke*	

A b l. (çıkma) hâli

21	*fażlındın*	A	*faslı-tın*	Bu	*faslıtın*	Ba	*fażlı-dın*
						C	*fażlı-dın*
189	*nenġindin*	A	*nenggindin.*	Bu	*nenggi-tin*	Ba	*nengi-din*
						C	*nengi-din*
145	*tilindin*	A	*tilin-tin*	Bu	*til-i-tin*	Ba	*tili-din*
						C	*tilindin*

L o k. (bulunma) hâii

181	*sonġında*	A	*songgı-ta*	Bu	*songı-ta*	Ba	*songı - da*
						C	*songı-da*
11	*yolında*	A	*yolında*	Bu	*yol-ı-ta*	Ba	*yolı-da*
						C	*yolında*

Bu misâllerin en mühimi, şüphesiz, 848 (1444) tarihinde Semerkand 'da istinsah edilmiş olan A nüshasında gördüğümüz misâllerdir. Bu nüshada eski ve yeni şekiller verme hâlinde 4:1, A b l. (çıkma) hâlinde 8:1 ve L o k. (bulunma) hâlinde 7:1 olmak üzere, 19 : 3 nisbetinde olup, A b d ü r r e z z a k B a h ş ı tarafından 884 (1479)'te İstanbul'da istinsah edilen B nüshasında bu nisbet bir az daha yüksektir. B nüshasında bilhassa *içinge* (308) yerine, Bu'da *içinge* ve Ba'da *içi-ke* şekillerinin, aynı şahıs tarafından eski ve yeni yahut biri asıl nüshaya ve digeri müstensihin kendi şive husûsiyetine göre, yazılmış olması dikkate değer. Yukarıdaki misâllerden çıkan netice, bu şive husûsiyetinin A nüshasının istinsah yollarında bu muhitte artık, yazı diline girebilecek şekilde, umûmîleşmiş olmasıdır.

Diger hâllerin tasrif şekillerinde eserde tarihî inkişâf için husûsî ehemmiyeti hâiz misâller yoktur. Abl (çıkma) hâli, normal olarak, ünsüz uyumuna göre, *-dın, -din, -tın, -t'n*'dir. *-da, -de* şekillerinin kullanılış tarzı hakkında (eserde bunlardan 10 misâl vardır), şimdilik, bir fikir ileri sürmek istemiyorum. Eski devirlerde daha çok kullanılan ve bugünkü şivelerde ancak kalıplaşmış terkiplerde kalmış olan bu şekil ile İnstr. (vâsıta) hâli üzerinde başka bir münâsebetle durmak niyetindeyim. Eserdeki misâller için bk. fihrist *-dın, -n, bile* ve *birle*.

23. *ol ol.* İsim cümlelerinde bildirme bağları meselesi türkçede fiil tasrifi meselesi ile yakından ilgilidir. Türkçede fiillerin tasrifi başlıca üç grup içinde toplanabilir. Bunlardan biri — teklik ve çokluk ile şahıs mefhûmlarını içine alan husûsî ekler ile tasrif edilen fiil şekilleri (msl. emir şekli: 1. *-ayın, -ayn, -alım, -lım*; 2.—, *-ġıl, -ñ, -ñız*; 3. *-zun, -zunlar* ve bunların ince şekilleri), ikincisi — aynı mefhûmları kendinde toplayan ekler ile tasrif edilen şühûdî mâzî şekilleri (bu ekler aslında fiilden isim yapma eki olduğu düşünülen mâzî eki ile tasrifinde kullanılan iyelik eklerinin birleşmesinden vücûda gelmiştir: 1. *-dım, -dımız*; 2. *-dıñ, -dıñız*; 3. *-dı, -dılar* ve bunların ince şekilleri) ve üçüncüsü — aslında isim-fiil eklerinin sonlarına şahıs zamirleri getirilmek suretiyle tasrif edilen diger şekiller.

Bu gruplar umûmî şekillerini muhafaza etmekle berâber, ayrı devir ve şivelerde, aralarında bâzı grup ve ek değişmelerine mârûz kalmışlardır; msl. şart şeklinin, eskiden üçüncü grupa dâhil bulunduğu hâlde, bugün ikinci grupa geçmiş olması; emir ve dilek şekillerinde bâzı şivelerde tasrif sırasında vücûda gelen karışıklıklar; 1. şahıs çokluk mâzî eki olan *-mız, -miz* yerine, bugün umûmiyetle *-ḳ, -k* eklerinin kullanılması; emir şeklinde 1. şahıs çokluk eki olan *-alım, -lım* yerine de *-ḳ, -k* eklerinin geçmesi; üçüncü grupun tasrifindeki şahıs zamirlerinin, diger eklerin te'siri ile, kısmen şekillerini değiştirerek, ekleşmeleri ile husûle gelen büyük veya küçük değişiklikler bunlardandır.

İsim cümlelerindeki bildirme bağları meselesine ilk temâs etmiş olan Schinkewitsch (*Rabghūzīs Syntax, MSOS*, XXX, Abt. II, 8—11) şu neticeye varmıştır: Menfî cümlelerde kullanılan *ermes* ve diger bâzı misâller, hakikî bağların *er-* («mevcut olmak») ve *tur-* («durmak») fiillerinin muzârî şekilleri olduğunu kabûle sevkediyor. Çok kullanıldıklarından dolayı, *erür* ve *turur* zamanla düşmüş ve bunların yalnız tasrif ekleri muhafaza edilmiştir. Aynı vaziyet rus dilinde de görülmektedir; eski slavcada mevcut olan bu bağlar fiilin bugünkü zaman şeklinde rusçada kaybolmuştur.

Arkadaşımızın varmış olduğu bu netice, bâzı tashihlerin yapılması şartı ile, doğrudur. Yukarıda zikredilen *ermes* (< *er-mez*) ile şivelerce bunun yerine kullanılan *tegül* sözü ve bunların cümledeki yerleri hakkında K â ş g a r î 'de şu mâlûmatı buluyoruz: *tegül* sözü oğuzca olup, Oğuzlar bunu komşuları olan Arguların *doġ* (*ḍaġ*) *ol* tâbirinden, bozarak, almışlardır (bk. türk. trc. I, 393 ve III, 153).— Sonra *-ġu*, *-gü*, (*-ḳu*) ve *-ası*, *-esi* ekleri münâsebeti ile verilen misâllerden *tegül* ve *ermes* sözlerinin cümle içinde kullanılışları hakkında şunları öğreniyoruz (bk. II, 67—71): Oğuzların *bu ya kurası oġur tegül* («bu yay kuracak vakit değil»), *bu turası yir tegül* («bu duracak yer değil») ve *bu toġ aġası oġur tegül* («bu dağa çıkacak zaman değil») şekillerine mukabil, diger türkler *bu ya ḳurġu oġur ermes, bu turġu yir ermes* ve *bu taġ oġḳu* (*oġur*) *ermes* demektedirler (S c h i n k e w i t s c h, *göst. yer.*, *Kl. Sr.*, XVIII, 44 'e istinâden, *tegül* ve *ermes* sözlerini kullanmış olan türk şivelerini saymış ise de, şivelerin listesi bu sözlere degil, *-ġu* ve *-ası* eklerine âit olacaktır).

tegül ve *ermes* (< *ermez*) sözlerinin gerek tarihî seyrini ve gerek şivelerdeki durumunu, eksiksiz olarak, tâkip etmek imkânına şimdilik sâhip bulunmuyoruz. K â ş g a r î 'nin işâret etmek istediği gibi, bunları yalnız şive hudutları ile izah etmek bir az güçtür. Eski metinlerde şimdiye kadar tesâdüf edilmeyen *tegül*'ün K â ş g a r î 'deki izahı sarîh değildir; buradaki *ol* tasrif eki olarak kabûl edilirse, *doġ* (*ḍaġ*) sözünün doğrudan-doğruya veya dolayısı ile, bir menfî mâna ifâde etmiş olması icâp eder. Kelimenin mevcut şekillerini (bk. msl. cen. şiv. *tegül, degül, degil, deyil, Cod. Cum. devül,* (*döl?*), türkm. *dəl*, Çağ., Kırg. Kazak. *tügül*, Kazan. *tügĭl* v.b) bir köke bağlayabilmek için, bunun bâzı geçiş şekillerini beklemek lâzımdır.

Kazak ve Kırgız şivelerinde her iki şeklin de kullanıldığı görülüyor. Cümledeki yerleri için bk. msl. *a tügül seni da alıp ketemin* («yalnız onu degil, seni de götürüyorum»), *ördök tügül ḳarġa köränböyt* («ördek degil, karga dahi görünmüyor»), *et tügül sa da coḳ* («et degil, su dahi yok»), *bilĭk ḳılmoḳ tügül mal boġalmaydı* («idâre etmek degil, sürüye bile bakamıyor») ve Kırgız: *al emes* («o degil»), *cakşı emes* («iyi degil, iyi olmayan»), *kişi emes kişi söz emes sözdü söylöyt* («adam olmayan adam söz olmayan sözü söyler»); krş. Leb. Şor.: *cakşı ebes* («iyi degil»), *çabal ebes poldı* (*polar*, «fena olmadı, olmaz, olmayacak»), Alt.: *Pay kiji emes* («zengin adam degil»); Alt. Tel.: *men anı körgön emes* («ben onu görmedim»), *men ā yaman etken emes* (ben ona kötülük etmedim»), *ol ā süyüner emes* («o ona sevinecek degil»).

İsim cümlelerinde bildirme bağları meselesine, başka bir münâsebetle, daha evvelce kısaca temâs edilmişti (*bk. Türk dilinin bünyesine dâir, Varlık* mecm., sayı 134, 1939, s. 49—53). Bütün bu misâllerden isim cümlelerinin aslında fiil cümleleri olduğu ve buradaki bildirmenin *er-* fiilinin muzârî şeklinin tasrifinden ibâret bulunduğu kanâatı hâsıl oluyor:

men . . .	isim	+	*erür-men*
sen . . .	„	+	*erür-sen*
ol . . .	„	+	*erür-ol*
biz . . .	„	+	*erür-biz*
siz . . .	„	+	*erür-siz*
olar . . .	„	+	*erür-olar*

Daha sonra, kısmen devir ve kısmen şive husûsiyeti olmak üzere, *erür* yerine, *turur* geçmiş ve aynı te'sirler altında bu sonuncusu da, bâzı şivelerde hâlâ müşâhede edilen bakiyeleri hâric, bugün artık kullanılmamağa başlamıştır. Burada şahıs zamirleri ile aynı zamirlerden inkişâf etmiş olan fiil çekim eklerinin, şive ve devirlere göre, değişmiş şekilleri göz önünde tutulmalıdır.

Türkçenin metinler üzerinde tâkip edebildiğimiz devrinde her üç şeklin de yan-yana kullanılmasına tesâdüf edildiğine göre, bu inkişâfın belki daha önceki devirlere âit olduğu kabûl edilebilir. Tarihî metinler ile bugünkü şivelerde bunların hangilerinin daha çok tercih edildiği ve karışık kullanılan hâllerde ise, bunun sebepleri üzerinde durulabilir. Metinlerin en eskilerini teşkil eden Orhun âbidelerinde *erür* şeklinin pek az kullanılmış olması, bir taraftan metinlerin muhtevâsı ve diger taraftan âbidelerin âit bulunduğu türk zümrelerinin şive husûsiyetleri ile izah edilebilir kanâatindeyim. Uygur metinleri ile daha sonraki devirlerde yazılmış olan eserlerde bu husûsta bol mâlzeme mevcuttur. Bütün bunları bir araya getirmek ve mukayeseli bir tetkike tâbi tutmak, ayrı bir artırma mevzuu olduğundan, burada bu mâlzemeye toptan temâs etmek imkânsızdır. Uygur metinlerinde müsbet ifadelerde, umûmî olarak, *erür* ile nisbeten az mıkdarda *turur* ve daha çok yalnız tasrif ekleri kullanıldığı gibi, ayrıca işâret edilmemiş olan hâller de mevcuttur. *turur*'un kısaltılmış veya ekleşmiş şekillerine bu metinlerde tesâdüf edilmemektedir. Aynı şeyi *Ḳutadğu bilig* için de söyleyebiliriz. *Ḳıṣaṣü'l-ẹnbiya'*, *Nẹhcü'l-fẹradis*, *Codex Camanicus* ve bu devirlere âit diger eserlerde ise, *erür* ile *turur* rollerini değiştirmekte ve bir de *turur*'un *dur* ve ekleşmiş şekilleri meydana çıkmaktadır.

Bugünkü şivelerin bir kısmında, yardımcı fiilin kalkması ile, zarf-fiil şekillerinin tasrife tâbi tutulmuş gibi görünmesi isim cümlelerindeki *turur*'un inkişâfı ile ilgilidir. (msl. *kelıpmen* < *kelip turur men*, *kelıptu* < *kelip turur* v. b); Bu şekli artık Rabgûzî 'de de görmekteyiz (bk. Schinkewitsch, s. 84)

ᶜAtębętü 'l-hąkayık'ta isim cümlelerindeki bildirme bağları için bk. (fiilsiz ve bağsız olanlar burada ayrıca gösterilmeyecektir):

erür (250 *akılık e.*, 112 *arığsız e.*, 110 *asıgsız e.*, 497 *atı e.*, 193 *bękasız e.*, 499 *bile e.*, 334 *bu e.*, 109 *tatığsız e.*, 279 *tęvażuᶜ e.*, 477 *uz e.*, 493 *yüksek e.*).

turur (257 *akı er t.*, 155 *köni söz t.*, Bac *tęvażuᶜ t.*, B. 130 *til küdezmek t.*).

men (289 *aşıl m.*, 10 *mukir m.*, 271 *men m.*).

sen (395 *ortak s.*),

ol (90 *ᶜakl o.*, 151 *bir o.*, 85 *dînar o.*, 32 *kaçan o.*, 23 *ol o.*, 160 *til o.* v.b.; metinde 37 yerde geçmektedir).

Yukarıdaki misâller arasında ABü 279'da *tevożuᶜ erür* olduğu hâlde, BaC 279'da *tęvażuᶜ turur* ve AC 130'da *til küdezmek tiyür* yerine, B'de *til küdezmek turur* şeklinde yazılmış olması mühimdir. Bu yenilik ve yanlışlığın *turur* lehine yapılmış olması, bunun tarihî seyri hakkındaki fikri kuvvetlendircek mâhiyettedir.

26. *olar*. Nüshalarda şahıs zamirlerinin şu tasrif şekillerine tesâdüf edilmektedir: Nom. (adama) 1. *men* (13x), 2. *sen* (7x), 3. *ol* (24x) Gen. (ilgileme) 1. *mening* (2x), 2. *sening* (5x), 3. *anıng* (11x) ve *anung* (C 290): Dat. (verme), 1. *manga* (7x), 2. *sanga* (14x), 3. *anga* (9x) ve *angar* (5x); Akk. (yükleme) 1. *mini* (1x) ve *meni* (ABu 482), 2. sini (5x) ve *seni* (A 5x, B 1x), 3. *anı* (9x); Lok. (bulunma) 1. *minde* (1x) ve *mende* (ABC 481), 2. *sinde* (1x) ve *sendę* (AB 175), (28); Abl. (çıkma) 1. *mindin* (1x) ve *mendin* (ABu 29), 3. *anda* 2. —, 3. *andın* (1x) ve *anda* (1x); Instr. (vâsıta) 1. —, 2.—, 3. *anın* (6x), Aequat. (eşit) 1. — 2. — 3. *ançą* (1x).

Cemi şekilleri: 1. —, 2. *siz* (2x), 3. *olar* (2x), *anlar* (ABC 26, 204), *olardın* (1 x).

Türkçede isim ve fiillerin tasrifinde köklerin değişmediği ve eklerin sözlerin sonuna getirildiği mâlûmdur. Bu umûmî kaideden bâzı söz bölümlerini ve bilhassa şahıs ve işâret zamirlerini hâric tutmak lâzımdır; türkçede bu sonuncuların kökleri, tasrif edilirken, az-çok değişikliklere uğramaktadır. Bu husûsu biz *ol* zamirinin bütün tasrif hâllerinde ve *men* ile *sen* zamirlerinin Akk., Lok. ve Abl. hâllerinde

(msl. *mini, minde, mindin, sini, sinde* ve *sindin*) kolayca müşâhede edebiliyoruz. Uygur devrinde umûmî olan bu şekiller, sonradan, *ol* zamiri müstesnâ, son iki zamirde bunların Nom. şekline uymuştur. *ᶜAtebetü'l-hakayık*'ın B ve C nüshaları bunların daha çok eski şekillerini muhafaza ettikleri hâlde, nüshaların en eskisi olan A nüshasında yeni şekiller hâkim durumda bulunmaktadır. Bu ise, nüshanın yazıldığı tarih ve muhitte artık *i* > *e* inkişâfının tamamlanmış olması ile ancak izah edilebilir.

Zamirlerin tasrifinde, bunlardan başka, bilhassa daha şu şekiller üzerinde durmak zarûrîdir;

1. *anga* ve *angar*; *Alttürkische Grammatik* (s. 94 ve 93)'te bu iki şekil arasında bir mâna farkı olmadığı kaydına rağmen, mevcut misâlleri yeniden bir kontrole tâbi tutmak faydalı olacaktır; hiç bir zarûret olmadan, aynı metinde her iki şeklin yan-yana kullanılmış olmasını tasavvur etmek güçtür. Buna benzer şekillerin sonradan cihet eki telâkki edildiğine göre (bk. msl. *-tın sıngar* yerine, 366: *-tin sıngaru*), *angar* (şivelerde bir de *şungar, mungar*) şeklinin de cihet mefhûmu ihtiva edip-etmediği araştırılabilir.

ᶜAtebetü 'l-hakayık 'ta *anga* (9x) ve *angar* (5x) şekilleri karışık kullanıldığı gibi, sayıları da nüshalarca farklıdır (msl, *anga* yerine, BC 256: *angar* ve *angar* yerine, A 341, B 116, BC 110, 412: *anga*).

2. *ol* zamirinin cemi şekilleri, eskiden *olar, olarnıng, olarka, olarnı, olarda, olardın* iken, sonradan *olar, onlar* (şivelerde her ikisi de yeni olacak), *anlar, alar, ular, üler, eler* şekillerine girdiklerini ve tasrif edildiklerini görüyoruz. Cenûp şivesinde bugünkü *o* şeklinin meydana gelmesinde başlıca sebeplerden birinin *ol* zamirinin tasrifinde *l* sesinin bulunmaması olduğunu *onlar* şekli de te'kit etmektedir. Özbekçedeki *u* şekli de ayni sebepten ileri gelmiş olacaktır; bu şivede *ol* ve *olar* şekillerinin eskimiş telâkki edilmesi, *onlar* şeklinin nâdir olması ve *ul*'un da, konuşma dilinden ziyâde, yazı diline inhisar ettirilmesi, burada da cenûp şivesinin geçtiği yollardan gidildiğini göstermektedir. Bu şivede bugün umûmî olan *unıñ, unga, unı, unda, undan* ve *unça* yanında, bu sonuncusunun bir de *ança* (*ançadan berli, ançağına*) şeklinin bulunması, bâzı eski şekillerin muhafaza edildiğini gösterir. Polivanov (*Kratkaya grammatika uzbekskago yazıka*, Taşkend-Moskva, 1926, § 57) *uler* (*üler*?) şeklinin, konuşma dilinde, *eler* telâffuz edildiğini kaydetmektedir ki, bundan bu inkişâfın devam ettiği neticesini çıkarmak mümkündür. Kazakça için Baytursun (*ulı Akımet, Til-Kural*, Kızıl-Orda, 1927, II), *ol, onuñ, oğan, onu, onda*

ve *onan* şekillerini kaydettikten sonra, bunların *olduñ, olǵa, oldan, olda, oldan* yerine kullanıldıklarına işâret etmek lüzûmunu duymuştur; burada cemi şekli *olar, olardıñ, olarǵı, alardı, olarda* ve *olardan* v. b. 'dır. Yudaḫin (*Kirgizsko-russkiy slovar*, Moskva, 1940) kırgızca için *ol, oǵo = aǵa* şekillerini vermekle berâber, asıl zamiri *al* maddesinde toplamıştır: *anın, oǵı = aa = aǵın, anı, anda, andan, anı üçün = anın üçün* ve bilhassa *ol emes* («o degil»),*al cerde* («o yerde»); cemi şekli gösterilmemiştir. *Oǵuz ḳoǵan destonı* 'nda *anlar* şekli kullanılmakta ve *Codex Cumanicus* 'ta ise *anlar* ve *alor* yan-yana bulunmaktadır.

Bu misâllerden de anlaşılacağı gibi, gerek metinlerde ve gerek şivelerde oldukça karışık bir durumda bulunan bu zamir şekillerinin ayrıca incelenmesi zarûrîdir. Bu yapılmadıkça metinlerde görülen karışıklığın metne veya müstensihlere âit olup-olmadığı meselesi münâkaşalı kalacaktır. *ʿAtębętü 'l-ḥaḳayıḳ* 'ta her üç nüshada 32 'de *olardın* şeklinde yazıldığı hâlde, 26 ve 204 'te *anlar* şekli geçmektedir. (26 'da, vezin icâbı, bir zarûret kabûl edilebilirse de, 204 'te böyle bir mecbûriyet yoktur). Eserin umûmî durumuna göre, her iki yerde de bunların eski şekli tercih edilmiş olmakla berâber, bunun ne dereceye kadar doğru olduğunda tereddüt ettiğimi de itiraf etmek mecbûriyetindeyim.

26. *ḳızıl eñg* «kızıl, al, penbe yanak»; bu tâbirin aynı mânada kullanılması için bk. *Ḳutadǵu bilig*, 954:

yime keçti ödler bir onça bu yoñg
bu ay toldı topǵun ḳızıl ḳıldı eñg

Buradaki sevinme mefhûmundan başka, bir de utanma ve benzer duyguların renkler ile ifâde edilmesine türkçede her devir ve sâhada tesâdüf edilmektedir; yalnız bâzı renkler zamanla başka mânalarda kullanılmağa başlanmıştır. Türkçede bu husûsiyet ayrıca tetkike değer bir meseledir.

34. *törtilençi* (Ba *törtilenç*, C *törti-lençi*, A *tọrdülençi* ve Bu *tọrtdilenç*; vezne uymadığına göre, bu sonuncusunun da, *törtilenç* yerine, yanlış yazılmış olduğunu kabûl etmek lâzımdır) «dördüncüsü» (veya «dördüncü»; bk. 33: *üçünç*). Benzer şekiller için bk. *Ḳutadǵu bilig*, A nüshası, fihrist 52. bâb.: *ikilinç* ve beyit 132: *iklinç* (mensûr mukaddimede *-nç-i* eklerinin artık birleşmiş olduğu — bk. str. 30: *bir, ikinçi, üçünçi* ve *törtünçi* — ve manzûm mukaddime ile asıl metinde ise, *ikinti* yerine *ikinç* — Kâşgarî'de *birinç, ikinç* v. b. — eski şekillerin muhafaza edildiği anlaşılıyor; bk. manzûm mukaddime 65—66: *birisi, ikinçi, üçünçi*, ve *törtünçi*; metin 131—137'de seyyâreler bahsinde: *eñg üstün, anıñgda basa ikinç, üçünçi, törtinç, bişinçi, basa* ve

eñg altın); Rabğuzi, *Ḳıṣaṣü 'l-enbiya* 'nın Londra nüshasında (bk. S. Malov, *Musulmanskie skazaniya o prorokah po Rabguzi; Zap. koll. vostokov.*, V, 507—527) sıra sayı sözleri *-nç* eki aldıkları hâlde, *ikilençi-si* («ikincisi») şekli de geçmektedir (s. 517, str. 16), bk. bir de Kazan (1905) tab'ı, s. 189, str. 14 (manzûm parça): *iki-lençi*; Radloff, *birlenci* (OT, Sart. ve Trkm.) «birinci», *üçlençi, törtlençi* ve *yedilençi* (Çağ.) «üçüncü v. b.». — Mevcut misâllerden bu şeklin daha çok orta Asya sâhasına âit olduğu ve *-nç, -nçi* husûsunda diger rütbî sayıların inkişâf safhalarını geçirmiş bulunduğu görülüyor.

Sayı isimlerinin köküne veya bunların genişletilmiş şekillerine ilâve edilmekte olan *-la, -le* eklerinin kullanılışı husûsunda şu misâlleri buluyoruz:

I. *-la, -le*

1. *birle* (Baskakov ve Nasilov, *Uygurca - Orısça lûgot*, Moskva, 1939), *birle, ikkile, üçle, dörtle* (*Et-tuḥfetü 'z-zekiyye fi 'l-luġati 't-türkiyye*, trk. trc. B. Atalay, İstanbul, 1945, s. 98: «bir defa yap, iki defa yap...»; defa anlamı istenildiği zaman *bir ḳat*, *iki ḳat* denir ki, «bir defa, iki defa» anlamlarındadır), ikile (Kâşġarî, trk. trc., II, 45: *bir tilkü terisin ikile soymas* «bir tilki derisi iki gez soyulmaz»), *ekkile* (Tel. Alt. «ikisi, her ikisi»), *ikele* (Ş. Süleyman: *ikele ḳaşlarınıñ resmesi bar — ikele közleriniñ sürmesi bar*), *altıla* (Alt. Tel. «altısı, her altısı» = Tel. *altılaġı*), *yettile* (Tel. «*yedisi*»), *yedile* (Alt. «hafta»; Radloff 'un izahı doğru olmasa gerek), *altıla, cetile* (Baytursun ulu Akımak, *Til-Kural*, Kızıl-Orda, 1927, II, 48; buradaki izaha göre, Kazakçada *-la, -le* (*-da, -de, -ta, -te*) yerine, *-dan, -den* (*-nan, -nen*) ekleri de kullanılabilmektedir; msl. *altıdan, cetiden*).

2. İyelik ekili şekilleri: *ikilemiz* (Fitret, *Ozbek tili ḳaidaları toğrısıda bir tecribe*, 1. kitap, 2. basm., Taşkend, 1925, s. 31 — 32), *ekkilebis, ekkileger, ekkilezi* (Alt. Tel.), *igilezi* (Şor.), *ikkilezi* (Sağ.), *ikelesi* (P. d. C.), *ikilesi, ikelesi* (Rabğuzi, s. 508 aş.), *törtlesi* (Ş. Süleyman, dikkat!), *her ikkilesi, her ikkeleleri* (*Özb. Grm.*).

3. İnstr. (vâsıta) ekili şekilleri: *ikkilen* (*işkilen* ve *ikkeylen*), *altülen* (*alteylen*; *Uyg. - Orısça lûgat*, s. 196 ve mad.; fakat aynı sırada *beşlep*!), *altılañ* (= *altıla*, Tel.).

II. - ünlü - *le*

1. *üçele* (*Özb. Grm.*, s. 91 ve Fitret «her üçü»), *üçüle, törtüle* (Tel. «üçü, her üçü» v. b.), *törtele* (Zenker), *segizile* (Alt. Tel.).

2. İyelik ekili şekilleri: *üçelesi* (Ş. Süleyman, Zenker, P. d. C.), *üçelesi* (= *üçeleleri*, Fitret), *törtelesi* (Zenker, P. d. C.), *bişelesi* (Ş. Süleyman, P. d. C. «beşi, her beşi, beşi birden»), *pejilezi*, *sekizilezi*. *anılabız*, *onılağar*, *anılazı* (Tel.), *toğuzılazı* (Alt.).

3. İnstr. (vâsıta) ekili şekilleri: *üçülen* (*üçeylen*, *Uyg.-Orısça lûg.*, s. 196), *üçülen*, *segizilen* (Tel.).

III. *-av-la*, *-evle*

1. *ikevle* (P. d. C.), *üçevle*, *törtevle* (Zenker, P. d. C.), *bişevle* (Ş. Süleyman), *altavla* (Ş. Sül., Zenker, P. d. C.), *altayla* (Çağ.).

2. İyelik ekili şekilleri: *ikevlesi*, *ikevlenüz*, *ikevlemüz*, *üçevlesi*, *üçevlenüz*, *üçevlemüz* (Ebu Hayyan, s. 148; aş. bk.), *bişevlesi* (Ş. Sül., P. d. C. «beşi birden»).

3. İnstr. (vâsıta) ekili şekilleri: *ikevlen* (Ş. Sül., P. d. C. «ikisi birlikte»), *ikkēlen* (Sağ. «her ikisi»), *ikkölen* (Koyb.), *üçevlen* (P. d. C.), *altōlan* (Koyb.).

-la, *-le* ekleri ile alâkalı misâller için bk. bir de A. Zajaczkowski *Les suffixes nominaux et verbaux dans la langue des Karaïms occidentaux*, Polsk. Akad., Mém. de la comm. Oriental., nr. 15, Krakov, 1932, s. 44, 52 — 54.

Kelile ve Dimne 'nin Kul Mes'ud (XIV. asır) tercümesinde bir *ikiledin* şekline tesâdüf edilmektedir (bk. *Tanıkl. tarama sözlüğü*, I, 369. aynen: *bir kişi bir esrük deveden kaçar idi, hiç sığınacak yer bulamadı, kendözün bir kuyuya bıraktı ve kuyunun üstünde iki budak bitmiş idi, iki elinle anın kökünü yapıştı, ikiledin nazar eyledi kim ayağın berkide, gördü kim ayağı altındadır, yılandır*) ki, başka misâller ile te'yit edilinceye kadar, gerek şekil ve gerek mâna bakımından, izahına kalkışmak doğru olmayacaktır.

Türkmencede (bk. Ali, Böri, *Orısça-türkm. sözlük*, Aşgabaat, 1929) bu *-la*, *-le* v. b. eklerin beklenildiği yerde kullanılan şekilleri için bk. msl. *ikev*, *ikilikde* («ikisi, ikisi birlikte»), *üçlikde*, *üçimiz*, *döörlikde*, *döörtlep*.

Yukarıdaki misâllerden, kullanılışta az-çok fark olmakla berâber, aynı mefhûmu ifâde ettikleri anlaşılan *-la*, *-le* ekleri, ya doğrudan-doğruya sayı isimlerinin veya bunların topluluk şekillerinin sonuna gelmektedir. Bu sonuncusunun *-av*, *-ev* şekilleri *-ağu*, *-egü* 'lerdeki *-ġ-* ve *-g-* seslerinin inkişâfından vücûda gelmiştir. Her iki şeklin aynı zamanda kullanılması için, Ebu Hayyan 'daki kayıt mühimdir. Müellif burada *-ġu*, *-gü* (trk. trc., s. 146: *biregü*; *ikegü*, *üçegü*, *dördegü*, *bişegü*, *yidegü* — tercümedeki okunuş şekilleri tashih edilmelidir— ve s. 147: *altağu*, *toksağu*; müellif *seksegü* şeklinin söylendiğini işit-

mediğini, fakat kıyâsa göre, bulunması lâzım geldiğini söylüyor) ile bundan inkişâf etmiş olan *-avu, -evü* (bk. s. 48: *ikevü, üçevü, dördevü, bişevü, altavu, yedevü, toksavu*; müellif, kıyâsa göre, *seksevü* şeklinin bulunması lâzım geldiği hâlde, gerek bu ve gerek on ve daha yüksek sayılarda bu şeklin işitilmediğini yazıyor; *-av, -ev* eklerini kullanan bâzı şivelerde de bunların bugün ancak bâzı sayı sözlerinin sonuna geldiği tasrih edilmektedir, bk. msl. *Özbekçe dil sobaklığı*, 1927, III, s. 86) şekillerine âit misâlleri verdiği hâlde, *-le* ekinden bahsederken (bk. s. 148) yalnız *ikevlesi, üçevlesi, ikevlenüz, üçevlenüz, ikevlemüz, üçevlemüz*, misâllerini kaydetmektedir. Nâşir tercümesinde bu şekilleri göstermiş olmakla berâber, metin kısmında son dört misâlde *-l-* yerine *-g-* bulunmaktadır; bunların bir kısmı (msl. *ikevlenüz* ve *üçevlemiz*) için eserin başka nüshalarına mürâcaat edilmiş ise de, digerleri hakkında hiç bir kayıt yoktur. Bunlardan *ikevlesi* yerine, metinde *ikevülesi* ve *ikevlemüz* yerine, *ikügümüz* v. b. yazılmış olması da pek muhtemeldir. Bu neşrin diger kısımlarında olduğu gibi, bu meselede de bir hükme varmadan önce, nüshaların bir daha karşılaştırılması lâzımdır.

Her hângi bir şekilde *birle* (> *bile*) deki ek ile ilgili olduğunu düşünebileceğimiz *-la, -le* eklerinin menşe'i ve tarihî seyrini tesbit etmek güçtür; bu husûsta bir karara varabilmek için, eski ve yeni metinlerdeki misâlleri dikkatle tâkip etmek lâzımdır. K. Grönbech (*Der türkische Sprachban*, Kopenhagen, 1936, s. 35) *birle*'deki *-le*'yi « die hervorhebende Partikel » olarak târif etmektedir; son günlerde yazdığı bir mektubunda *birlençi* v. b. « nomina agentis von verbalableitungen » *bir-len-çi* « derjenige der der erste ist » şeklinde izah ettiğini yazmaktadır ki, kendisini bu neticeye götüren âmilleri şimdilik bilmiyoruz. A. v. Gabain (*Özb Grm.*, § 264)'in, bu eklere temâs ederken, « adverbale Bestimmung » üzerinde durduğu anlaşılıyor (isimlerin sonuna gelen *-la, -le* eklerinin kısmen Anadolu sâhasında inkişâf etmiş olan *-la, -le* < *ile*'den geldiği kaydedilmektedir). Fitret (*göst. yer.*) *ikele, üçele* v.b. şekillerin, bir işi birden fazla kimselerin müşterek (ortaklaşa) yaptıklarını bildirdiğini ve bunlara *ortaklıksan* denildiğini yazıyor. *Özbekçe til sabaklığı* (III, 51—58)'nda *-la, le-*'nin dâimâ iyelik eki ile birlikte, *-avlan, -evlen* şekillerinin ise, cümlede hep fâil yerine kullanıldığı ve bunlara *ortaklık sanlar* denildiği kaydedilmektedir. Ş. Süleyman (mukad., s. 20)'da: — « *-le* ve *-len* lâfzı maiyet mânasına gelir (*ikevle* ve *ikevlen* = *iki ilen*)» — denildiği gibi, *Uyg. - Orısça lûgat* (s. 196)'ta « toplayıcı sayı isimleri» kısmında, *-eylen, -ilen* ve *-ülen* ekleri ve *ikkilen* || *ikkeylen, üçelen* || *üçeylen ve altülen* || *alteylen* misâlleri verilmektedir. Bu misâllerden, orta Asya'da bu eklerin *ile*

edâtı ile ilgili görüldüğü anlaşılmaktadır. Bütün bunlar göz önünde tutulursa, W. Bang'ın *birle* < *bir-le* (*ile*) izabında, hiç değilse şimdilik, haklı olduğunu itirâf etmek lâzımdır. Bu fikir yukarıda II, 1, 2, ve 3'te görülen misâller ile de desteklenebilir. Yalnız *ile*' nin, gerek eski metinlerde ve gerek bu mesele ile ilgili şivelerde kullanılmaması (nısl. özbekçede *ile* yalnız yazı dilinde bulunmaktadır) ve eski metinlerde tesâdüf edilen *-la, -le* (aş. bk.) eklerinin, menşe' ve mâna bakımından, henüz izah edilmemiş olması, bu husûsta kat'î bir söz söylemek imkânını vermemektedir.

-la, -le şekillerinin inkişâfında sayı isimlerinden fiil yapmak için kullanılan *-la-, -le-* eklerinin de az veya çok te'siri olmuş olacaktır (bk. *birinçileyin, ikincileyin, ikiley, ikinçiley, birlep, ikilep, üçlep, birevlep, ikevlep* v. b.).

Bu şekil üzerinde düşünürken, 1. kelimelerin sonuna gelen ve sâhası geniş olmamakla berâber, eski bir şekil olduğunda şüphe olmayan *-la, -le* ve 2. zaman ve tarz zarflarında kullanılan *-layu, -leyü* (< *-la-y-u*) ve *-layın, -leyin* (< *-la-y-u-n*) ekleri de unutulmamalıdır (bk. msl. 1. *körkle, körtle, toñla, tünle, özle, öyle, yeñile* < *yañıla, açla, tirigle* v. b. ve 2. *evvelsileyin, sabahlayın, geceleyin, denizleyin, arslanlayın, oğurlayun, olmalayın, arslonlayu, oğurlayu*, v. b.; türkmencede bu eklerin ifâde ettikleri mânalar ile bunların kıpçakçadaki karşılıkları için bk. *Et-Tuḥfetü 'z-zekiyye*, 73 a, 75 b, 88 b).

Bu sıranın tamamlanması için, Altay şivelerindeki *-la, -le* < *-gele* < *-kele*; bk. *Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen, Ung. Jahrb.*, VIII, 1/4, § 11)'den başka, bir nevi te'kit eki olan *-la, -le* için bk. Kâşgarî (trk. trc., III, 213): — «*-la*, işin tahakkukunu ve bitmesini gösteren bir edât olmak üzere, fiillerin sonuna gelen bir harftir. Bunu Oğuzlar kullanırlar. *ol bardı-la* «o gitti be», *ol keldi -le* «o geldi be»; «onun gitmesi tahakkuk etti» ve «onun gelmesi tahakkuk etti» anlamındadır. Bu söz, işin olduğunu bilmediği için, dinleyen adamda bir parça inkâr anlamı bulunduğu zaman kullanılır. Bunu o bir türkler bilmezler». — Mütercim bunun, yalnız ince şekli ile, orta ve garbî Anadolu'da kullanıldığını (msl. *geldi le, okudu le*) kaydediyor. Buraya bir de bu eklerin şimâl türkçesinde de ve ekseriyâ tek sözle ifâde edilen cümlelerin sonunda, aynı mânalarda kullanıldığını ilâve etmek lâzımdır: *kildĭ-le, kilsĭn-le, sin-le, yoḳ-la* v. b.

38. *ersem*. Türkçede fiillerin şart şekillerini ifâde etmek için, eskiden *-sar, -ser* ekleri kullanılır ve şühûdî mâzî hâric, diger fiil şekillerinde olduğu gibi, sonuna *men, sen,* ve *ol* zamirleri getirilmek

suretiyle tasrif edilirdi. Sonra ekin sonundaki *-r* sesinin düşmesi ve daha sonra tasrifte kullanılan zamirler yerine, şühûdî mâzî tasrif eklerinin kaim olması ile, bugünkü durumu aldığını görüyoruz. Bugün bütün türk şivelerinde umûmî olan bu inkişâfın türk yazı diline girmesi, bu husûsiyetin ayrı-ayrı şivelerdeki inkişâf merhaleleri ile alâkalıdır. Şart ekinin sonundaki *-r* sesinin düşmesine asıl uygur sâhasında yazılmış olan metinlerde de tesâdüf edilmektedir (bk. G. R. Rachmati, *Türkische Turfan-Texte*, VII., s. 7 : *barsar* — *barsa*, *bolsar* — *bolsa*, *kelser* — *kelse*, *önser* — *önse*, *ḳılsar* — *ḳılsa*, *tursar* — *tursa* v. b.). Burada eski şekiller ile yan-yana ve birincilere nisbetle daha az mıkdarda kullanıldığı görülen bu yeniliğin, bu metinlerin yazılış tarihlerinden ziyâde, ayrı şivelerde inkişâf eden bir husûsiyet olarak, müellif veya müstensih tarafından, bilerek veya bilmeyerek, yazı diline sokulmuş bulunduğunu kabûl etmek daha doğru olacaktır. Aynı metinlerde, bundan başka bir de *-r* sesini kaybetmiş olan *er-* fiilinin *erse* şekli yanında, yazı dilinde sonraki bir zamana mahsus olan *ese* ve *birle*, *birlen* yanında, *bile*, *bilen* şekillerine de tesâdüf edilmektedir.

Yazı dilinde *-sa*, *-se* şekillerinin umûmîleşmesini *Ḳutadġu bilig*'de görüyoruz. Bu eserin Fergana nüshasında yalnız bir defa *erser* şekline rastlanmaktadır. Gerek *Ḳutadġu bilig*'de ve gerek Kâşgarî'de umûmîleşmiş olan bu şeklin nisbî tarihini, XI. asır olarak, tesbit edebiliriz. Bu devirde şart kipinin tasrifi eski şeklini henüz muhafaza etmektedir. *Ḳutadġu bilig* nüshalarında bâzan bugünkü şekilleri gösteren misâllere tesâdüf ediliyorsa da, bunun müstensihlere âit bir yenilik olduğunda şüphe yoktur.

Tasrif şeklinin değişme seyri bilhassa bugünkü şivelerde aynı manzarayı arzeden 1. ve 2. şahıs teklik ve 1. şahıs çokluk eklerinde tâkip edilebilir. 3. şahıs teklik ve çokluk için, bu devirden itibâren, artık husûsî bir ekin kullanılması zarûrî değildir; 2. şahıs çokluk ise, gerek şühûdî mâzî ve gerek iyelik eklerinde olduğu gibi, şivelerce aynı istikametlerde inkişâf ettirilmiştir. 1. şahıs çokluk eki olan *-mız*, *-miz*, şühûdî mâzî (her hâlde *-duḳ*, *-dük* te'siri ile; krş. Rạbġuzî, *Ḳıṣaṣü 'l-ẹnbiya* ve *Nẹhcü 'l-fẹradis*) ile şart kipi tasriflerinde, diger iki eke nisbetle daha sonraki bir devirde, bütün şivelerde, *-ḳ*, *-k* şeklini almıştır. Bugün bâzı şivelerde diger fiil şekillerinin tasrifine de girmek istidâdını gösteren (bk. msl. cenûp şivesi dâhilinde bâzı ağızlarda *yaparız* ve *biliriz* yerine, *yaparuḳ* ve *bilirük* v. b.) bu ekin tarihî seyrini henüz bütün teferruâtı ile tâkip edecek durumda değiliz.

1310 senesinde yazılmış olan Rạbġuzi, *Ḳıṣaṣü 'l-ẹnbiya* (eserin en eskisi sayılan Londra nüshası hâlâ neşredilmemiştir; eserin bizi

ilgilendiren kısmı için bk. Schinkewitsch, *Rabghūzīs Syntax*, *MSOS*, XXX, 1927, § 117—123)'da görülen misâllerden şart kipinin tasrifinde artık bugünkü eklerin hâkim olduğu anlaşılıyor. Schinkewitsch (s. 73) 1. şahıs cemi şühûdî mâzî ile şart kipinde, *-mız*, *-miz* yerine *-ḳ*, *-k* kullanıldığını ayrıca kaydetmiştir. Fakat metinde *alsamız*, *ersemiz*, *yesemiz*, *kirsemiz*, *sançışsamız* v. b. misâllerine de rastlanıyor ki, bundan şart kipinin tasrifinde o devirde eski ve yeni şekillerin henüz karışık kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu karışıklığın, muhit ve şivelere göre, daha bir müddet devam etmiş olduğunu manzum Oğuz destanındaki (bk. H. N. Orkun, *Oğuzlara dâir*, Ankara, 1935) *aysan͞g*, *işitsen͞g*, *itsen͞g*, *tisen͞g* ve bilhassa *isen͞g* yanında, *ersesen* şekli de göstermektedir.

ᶜ*Ạtẹbẹtü'l-ḥaḳayıḳ*'ın eldeki nüshalarında da bu yeni şekli buluyoruz; bk. msl. 38 *ḳul ersem*, 248 *birür ersen͞g*, 280 *ẹgẹr mü'mịn ersen͞g*, 354 *kᵊḍsen͞g*, 226 *sözlesen͞g*, 354 *uluğluḳḳa tegsen͞g*.

Metin 227'de *aḳı erni, öggil öger erse sen* («medhedersen, cömert eri medhet») mısrâındaki *erse sen* şekli eski tasrif tarzının yazı dilinde hâlâ pek yabancı olmadığına bir misâl teşkil eder. Fakat kullanılıştaki tereddüt için bk. bilhassa 248 *tirip birür ersen͞g neçe tirse tir* («(malı) toplayıp, (başkalarına da) verirsen, ne kadar toplarsan topla (bunda bir beyis yoktur)»); buradaki *tirse* (*tirsen͞g* yerine) şeklinin yalnız vezin endişesinden ileri geldiğini düşünmek güçtür.

44. *oḳığlı* < *oḳı -ğlı* «okuyan»; A ve B *okuğlı*, C *oḳuğan* (krş. 78 A *oḳığlı*, fakat B ve C *oḳuğlı*). Beyit içindeki *kịtab* sözü ve C 'deki *oḳuğan* şekli, burada «okuyan» mânasına gelen *oḳığlı* şeklinin bulunmasını istiyor. İkinci hecedeki ünlü *-u* okunduğu takdirde, bunun *uḳ-u-ğlı* «anlayan» olması icâp ederdi. *oḳığlı* doğru ise, A nüshası da dâhil olmak üzere, müstensihlerin konuşma dilinde bu kelimenin ünlü uyumuna tâbi tutulduğunu ve bunun artık yazı diline de sokulmağa başlamış olduğunu kabûl etmek lâzımdır.

48. *mạᶜdịni*; A nüshasında *mạᶜdin* şeklinde olan bu terim, B ve C (uyg. ve ar. harfl. harekeli) nüshalarında *mạᶜdẹn* şeklinde yazılmıştır. Aslında *mạᶜdịn* (cem. *mạᶜadịn*) olan bu sözün bilhassa B nüshasında açıkça *mạᶜdẹn* telâffuzu arapça ve farsça kelimelerin türkçede almış olduğu şekillerin nisbî tarihini tesbit bakımından, ayrıca kayda değer. Bu inkişâfta, bu sözü sonuncu şekil ile kullanan türkçeden başka farsça için de, *mạᶜdẹnịyyᵘⁿ* ve *mạᶜdẹnịyyat* şekillerinin te'siri olmuş olacaktır.

52. *şẹra arslanı*. T. Kowalski (bk. *Türkiyat*, II, 462) bu münâsebetle: — «Şẹra Irak'ta veya Arabistan'da bir arslan ṛevyeı inin

ismidir. Bu fıkra çok mühimdir; zira eski arapça bir manzûmede teşekkül eden «frazeolojinin» şark türkçe manzûmesine kadar dâhil olduğunu göstermektedir » — mütâleasında bulunuyor ki, tamâmiyle doğrudur. Yalnız *arslan* tâbirinin aynı mânada türkler arasında daha evvelce de kullanıldığını görüyoruz ki, mevcut bir mefhûmun diger bir benzeri ile değiştirilmesi, tabi'î, daha kolaydır; bk. msl. *Ḳutadġu bilig*, 783 — 784:

buşar ödte beglerke barma yaġuḳ
ḳalı bardıñg erse uçuzluḳ anuḳ
kör arslanḳa oḳşar bu begler özi
buşursa keser baş ay bilgi yaruk
164. *til arslanturur kör işikte yatur*
aya evlig er saḳ başıñgnı yiyür

Aynı mefhûm için kullanılan diger tâbirler için krş.

779. *taḳı yaḳşı aymış biliglig bügü*
buşar ödte begler bolur ot aġu

Arslan tâbiri için bk. bir de Kâşgarî, trk. trc., I, 75, 81, III, 283 ve bilhassa *arslanlayu kökre-* I, 125 ve 142.

60. *ediz ḳum* (« yüksek kum »). *ḳum*, « sayısız, pek çok » ve benzer mefhûmların ifâdesinde, uygurca metinlerde (msl. *ḳum sanınça*) çok kullanılan bir teşbihtir. Eski metinlerde şimdiye kadar tesâdüf edilmeyen *ediz ḳum* terkibinin lûgat mânası beni şahsan tatmin etmiyor; burada çöl veya her hangi bir bol kumlu sâha karşılığı olan bir mefhûm beklenebilirdi (krş. Kâşgarî *ediz taġ* «geçit vermeyen dağ») *Ḳutadġu bilig*'deki kullanılışı için bk. 6570—6572:

ḳalı bulmasa men vefa birle yalñguḳ
keyik taġı birle tiriglik ḳılayı
yigüm ot köki bolsu yaġmur suvı tap
ediz ḳum tüneyi taġar ton kedeyi
ya vaḥşı bolup men biyabanda yügrü
kişide ıtrayı ajunda yiteyi

69. ve 473. *kitib* «kitap», nisbeten az kullanıldığı anlaşılan bu şekil için bk. Vullers, II, 498; şark türkçesi metinlerinde görülen diger *kitib* şekli için krş. Brit. Mus. Bibl. Rich, 7914, 313b 6—7.

İkinci dörtlükteki kafiyeye dâhil bulunan *itip* için *it-* («tanzim etmek» v.b.) fiili üzerinde durulabilir; fakat bunun *ḳıl-* ile birlikte kullanılışını te'yit edecek diger mâlzemeye şimdilik sâhip bulunmuyoruz.

70. *ajun* < sogd. "*j'vn* «doğum, yeniden doğma, canlıların mey-

cûdiyet şekli»; krş. uyg. metinlerinde *bis ajan* «canlı mahlûkların içinde bulundukları beş mevcûdiyet şekli veya âlemi» (1. *tamu* < sogd. *t 'mv* «cehennem», 2. *prit* < skr. preta «rûhlar», 3. *yılḳı* «hayvan», 4. *teṅgri* «ilâh» ve 5. *yalṅguḳ* «insan»).

Türkler islâmiyeti kabûl edince, bu yeni kültür muhitinin dünya görüşü çerçevesi içinde Burkan nazariyesinin yaşamasına ve dolayısı ile bir çok tâbirlerin eski mânalarını muhafaza etmesine imkân kalmadığından *ajun* tâbirinin ifâde ettiği mâna da genişleyerek, «âlem» ve «dünya» mefhûmlarına alem olmuştur. Krş. Kâşgarî *ajan* «dünya, âlem», *bu ajun* «bu dünya» ve *ol ajun* «âhiret»; *Ḳutadġu bilig* ve *ʿAtẹbẹtü 'l-ḥaḳayıḳ* 'taki mânaları da budur.

ajun sözünün *acun* şekline girmesinde, bir taraftan *j* sesinin iki ünlü arasında bulunması, diger taraftan da bu sesin türkçeye yabancı olması müessir olmuştur. Eski ve yeni şekillerin nüshalarda karışık kullanılmasının sebebi, nüshaların yazılış tarihlerinden ziyâde, müstensihlerin bu husûsta dikkatli davranıp-davranmamış olmalarına bağlı gibi görünüyor. Msl. metinde 25 yerde geçen bu söz, mevcut nüshaların en eskisi olan A nüshasında 22 defa ve daha yeni olan Bu 'da tamâmiyle *acun* şeklinde yazıldığı hâlde, nüshaların en yenisi ve bâzı bakımlardan B ile müşterek olan C nüshasında ise, yalnız 4 yerde *-c-* ile yazılmış olup, kalanları *-j-* 'li şekilleri muhafaza etmiştir. Bundan eserin asıl nüshasındaki şeklin *ajun* olduğunu tahmin etmemize rağmen, yalnız bu husûsiyete bakarak, nüshaların eski ve yenilikleri hakkında bir hukûm vermek doğru olmayacaktır. Her iki şekil bir müddet yan-yana yaşamış ve sonra artık bu tâbir kullanılmamağa başlayınca, bunların şekil kıymetleri kalmamıştır. İbn Mühẹnna *ajun* şeklini tercih etmekle berâber, *acun* şeklini de vermektedir.

Daha sonraları *ajun* 'un yerini *dünya* (türkçe metinlerde eskiden bunun ince *dünye* şeklinin kullanıldığı görülmektedir) tâbiri olmuştur. *ʿAtẹbẹtü 'l-ḥaḳayıḳ*, C 221 'de *ajun* sözü *dünya* ile izah edildiği gibi, F 437 'de bu sonuncusu metnin içine alınmıştır; diger misâller için bk. fihrist. C 431 'de *yaġıṅga* yerine *acunda* yazılmış olması, her hâlde müstensihe âit bir yenilik olacaktır.

79. *bölek ıḍdım* «hediye olarak gönderdim»; A *bölek ısdım*; Bu *belek ettim*, Ba *bẹlek it-tim* ve C *bẹlek it(t)im*. A nüshasından başkalarında bu tâbir «hediye ettim» şeklinde anlaşılmış olacaktır.

bölek şekli için bk. Radloff, *bölek* (Çağ.) «hediye» (*b. bir-* ve *it-*), bundan *bölekle-* «hediye vermek», *bölekleş-* «karşılıklı hediye vermek»; *bülek* (< *bölek*; Kazan, Tob., Tara) «hediye» (*b. bir-* ve *it-*); *Söz derleme dergisi*: *bölek* (Eskişehir) «hediye».

belek şekli için bk. Kâşgarî, *belek* «armağan (konuğun hısımlarına getirdiği armağan; bir yerden başka bir yere gönderilen armağana da böyle denilir.)»; Radloff, *beleḫ* (Yak.); *Tanık. tarama sözl.*: *belek* «hediye, armağan» (*belekler düz-* ve *sal-*); *Söz derleme dergisi*: *belek* «düğün hediyesi; erkek veya kız tarafından akrabâlarına verilen hediye; pehlivanlara verilen hediye; vergi, salgı parası» Kırgız, *belek* «hediye» (*belek-beçkek*); Radloff, *pelek* (Soy.) «hediye», *pelege* ve *pelē* (Kız.) «hediye».

bilek şekli için bk. Radloff, *bilek* (Çağ.) ve *pilek* (Bar.) «hediye». — Krş. bir de *Tarama dergisi*, *belen* ve *beleyik* «geline verilen hediye» ve moğulca *belek* ve *beleg*.

Kâşgarî'deki şekilden, kelimenin aslında *belek* olup, bundan *e/i* değişmesi ile, *bilek* ve yuvarlaklaşma neticesinde de *bölek* şekillerinin vücûda geldiği kabûl edilebilir. Metinde *bölek* şeklinin tercihi, burada A nüshasına verilen ehemmiyetten ileri gelmiştir.

Yukarıdaki misâllerde bu tâbire, çok umûmî olan «hediye» mânasından başka, bir de daha dar ve husûsî bir mâna verildiği görülmektedir ki, benzer mefhûmlar için kullanılan diger tâbirler göz önünde tutulursa, bu tâbirin de eskiden muayyen vesileler ile verilen hediyelerden birini ifâde etmek için kullanılmış olması pek muhtemeldir. Eserde geçen *artut* (42) tâbiri için bk. Kâşgarî «beylere v. b. büyüklere at ve benzer şeylerden verilen armağan»; *Ḳutadġu bilig*'deki *taṅuḳ* (93, 99, 112, 113 v. b.) için bk. Kâşgarî «hakanlara sefer ve benzeri zamanlarda yemek ve ipek kumaş gibi şeylerden verilen armağan» ve «çögen oyununda topu gerilen ipten geçirebilene verilen ipek kumaş»; *armcğın* (Çağ, Osm.), *armağal* (Krm.) «hediye» (farsçada: «seyahattan dönenlerin getirdikleri bediye, bilhassa yiyecek»; krş. Kâşgarî, *armağan* ve *yarmaḳan* «hısımlara doyumluktan verilen belek»). — Diger misâller için bk. *Tarama dergisi*, mad. *hediye* v. b.

Türklerin bilhassa ictimaî bünyesi ile alâkadar olan arkadaşların bu sâhadaki mâlzemeyi, toplu bir hâlde ve tarih seyri içinde tetkik etmeleri, türklük bilgisinin bir çok şûbeleri için, çok faydalı bir iş olaeaktır,

86. *bişi*. Metindeki duruma göre, *bahasız bişi* tâbiri *bahalıġ dinar*'a zıd bir mâna ifâde etmek için kullanılmış olmalıdır. *bişi* tâbirini mevcut mâlzeme tevsik etmek imkânını, maalesef, bulamıyorum. Necib Âsım (*Hibetü'l-ḥaḳayıḳ*, I, 32), mısrâın tercümesinde karşılığını vermemiş olmakla berâber, kelimeyi «باره, kıymetsiz, kalıp; bir nevi yemiş, palamut, ahlat gibi» şeklinde izâh etmiş, fakat bu mâna-

lar için hiç bir me'haz göstermemiştir.

Aynı şekilde 490: *güherdin söz aymış ögün söz bışı* mısrâındaki *bışı* veya *bişi* sözünde de müşkilâtla karşılaşıyoruz. Burada *ögün* < *ög-ü-n* şekli kabûl edilirse, *bışı* < *bış-ıġ* şeklinde tasavvur edilebilir. Bu parça esere sonradan ilâve edilmiş olduğundan, sözün sonundaki *-ġ* veya *-g* 'nin düşmüş olması mümkündür ve bu şekli *Cod. Cum.* 'ta da görüyoruz. *ögün* sözünün < *öñgin* («başka, başkası») yerine > *öñgün* vâsıtası ile vücûda gelmiş olması ihtimâli düşünülürse (*öñgün* ve *ögün* şekillerine *Kutadġu bilig* 'in A nüshasında artık tesâdüf edilmektedir; *ögün* için bk. bilhassa Ş. Süleyman «gayr, başka, diger» ve misâlleri), buradaki *bışı* da yukarıdaki *bişi* ile birlikte mütâlea edilebilir.

101. *yokar yokladı.* İlk bakışta buradaki *yokor* şekli, *yokaru* yerine, vezin icâbı kısaltılmış gibi görünüyorsa da, Kâşgarî 'de, *yokaru* ile birlikte, iki yerde *yokor* şeklinin kaydedilmiş olması bunun artık o devirde şivelerce kullanılmış olduğunu göstermektedir: aynı şekil için bk. Radloff, *yokar* (Tar.), *yoġar* (Koyb.) ve Kırg. *coġor* (*coġoru* ile yan-yana). *yokarkı, yokarġo, yokordakï, yokorlık* v. b. ekli şekiller orta hecelerdeki ünlülerin düşmesi ile alâkalıdır; *yokar* şekli de her hâlde bunun te'siri ile meydana gelmiş olacaktır. *-u* > *-a* için bk. *yuġara* (Tob.) ve ünlü uyumuna tâbi olan yerlerde *yukarı* (Osm.); *yokori* (Çağ.), *yuġarı* (Kazan), *yoḫarı* (*Cod. Cum.*); krş. bir de *yokkırı* (Çağ.), *yokġarı* (*yokari* ile yan-yana; Ş. Süleyman).

Kazan ve Tob. şivelerindeki *-u-* 'lu şekiller o > *u* değişmesi ile ilgilidir. Cenûp şivesinde XVI. asrın ortalarında hâlâ *yokarı* ve *yoḫori* şeklinde telâffuz edilen bu kelimenin (bk. W. Heffening, *Die türkischen Tronskriptions texte des Bartholomaeus Georgievits,* Abh. f. d. Kunde des Morgenl., XXVII, 2, Leipzig, 1942) bugün *-u-* ile telâffuzu, *buġaz* < *boġaz, uyanış* < *oyanış* v. b. gördüğümüz, diltongların te'siri ile vücûda gelen ve şimdilik nisbeten dar hudûtlar içinde kalan değişmeler ile alâkalı olacaktır.

yokaru sözünün cümle içindeki durumu ayrıca tetkike değer. Burada yalnız bir husûsa işâret etmek istiyorum. Bugün Abl. (çıkma) hâli eki ile kullanılan terkiplerin eksiz kullanılışı için bk. *TTTVA* 4—15: *tiz yokoru bilke tegi suv uluġ titir... bil yokaru kögüz eginke tegi ot uluġ titir... egin yokoru saç kıdıġko tegi yil uluġ titir... soç kıdıġ tüpiñge tegi kök kolık uluġ titir* (son cümle eksik yazılmış olacak?).

Aynı kök ile ilgili şekiller için bk. *yok yir* (Kâşgarî, «yokuş yer»), *yokuş* (Osm. Çağ.) ve bundan *-la* ile yapılan fiil şekilleri Kâş-

garî, *yokla-* (« yükselmek, çıkmak »), *yoklat-* ve *Kutadğu bilig*, 746 *yokla-* (zıddı *il-*), 438 *övü yokla-*, 1002 *kökke yokla-* ve 175 *yoklat-*; krş. Kırg. *coğorula-* ve *coğorulat-*.

yok ve *yokuş* şekilleri bir **yo-* kökünün mevcûdiyetini icâp ettiriyor: **yo-k*, **yo-k-*; şekil bakımından, bugün iyice bildiğimiz *yok* ve bunun diger şekillerine benzemektedir: **yo-k* (« yok »), **yo-ğ* (« mâtem, yas; ölü gömüldükten sonra, 3 veya 7 güne kadar verilen yemek»; krş. *yoğ basan*), **yo-d-* (« kaybetmek »), *yok-la-* (« kaybolmak, aramak, yoklamak »), *yoğ-la-*, *yok-la-* (« cenâze merâsimi yapmak, ölü için yemek vermek ») v. b. Bu şekil benzerliğine, her hângi bir suretle, mâna birliğinin de dâhil olup-olmadığının anlaşılması için, eski metinlerin neşrini beklemek lâzımdır.

103. *yind* (B ve C nüshalarında *bil*), 417 *yindip* (A *yendep*, Bu *yindep*, Ba *indep*; C' de dörtlük yok); bu fiil herhâlde Kâşgarî'deki *yind-* («aramak, sormak») ve *yindür-* («kayıbı araştırmak») fiillerinin aynı olacaktır; bk. Kâşgarî, trk. trc., III, 99: *anıñ evin yindürdi* « onun evini arattırdı (o, şüphe üzerine, yiten nesneyi onun evinde arattırdı) » ve III, 66: *ol anıñ evin yindi* « o onun evini aradı, sordu; aslı *yindti*'dir; yeğniltilmiştir » (خفف).

L 55,1—3 'te geçen *yintip* sözünün de aynı fiil olduğunu zannediyorum:

yirtinçü-nüñg yula-ları yañgırtı tamdulmış
yintip kamağ şımnu-larığ utmış at almış-ığ
yig üstünki nomluğ tilgen evirtgü küsüş-in
yinten süz-ük köñgül öz-e ödügçi bolalım

« yer yüzünün meş'aleleri tekrar yakılmış;
arayıp bütün şeytanları yenmiş ve nâm almışız,
(onun) en üstün nom çarhını çevirme arzusunu
dâimâ berrak gönülle arzu edenlerden olalım ».

Gerek eski metinlerde ve gerek şivelerde bu fiile şimdilik tesâdüf edilmemiş olduğu görülüyor. Kazan şivesindeki *yǐntǐkle-* (Radloff 'ta *yentǐkle-* şekli de kayıtlıdır) ve *cǐntǐkla-* fiillerinin bu *yind-* ile ilgili olması mümkündür.

105. *edergen*; nüshalardaki şekilleri: A *osergen* Bu *etergen* (izahı *istegen*), Ba *edergen* ve C *edergen* (izahı *mataba*ʿ*at*). Metinde her hâlde *eder-* fiili yazılmış olmalıdır; krş. Kâşgarî: *eder-* «aramak, tâkip etmek, kovalamak» ve bundan *e* > *i* değişmesi ile, Kazan. *iyer-* ve *y* > *g* ile Ş. Süleyman *iger-*. A nüshasındaki *oser-* < *öder-* şimdilik iyice anlaşılmıyor; bu şekil Kâşgarî'deki *üder-* (oku: *öder-*?)

«uymak, izince gitmek» (*mẹn anı ödẹrdim* «ben ona uydum, izince gittim») ile karşılaştırılabiliyorsa da, bunun hareke yanlışlığından ileri gelmiş olması da pek muhtemeldir; ilk ö t r e faksimilede iyi çıkmamıştır. A'da bu fiilin *ädür-* («seçmek, üstün tutmak») fiili ile karıştırılmış olması da düşünülebilir.

128. *nẹsẹbsızḳa* (A *nasabsuz-ḳa*... *nasab*, Bu *ḥisab-sız-ḳa* ... *ḥisab*, Ba ve C *ḥisob-sız-ğa*... *ḥisab*). *Ḳudatğu bilig*'de olduğu gibi (bk. s. XLIII, 2), burada da yabancı kelimeler bugünkü türkçe telâffuzlarına göre okunmuş, fakat sözlerin sonundaki ekler metinde olduğu gibi bırakılmıştır. Arapça ve farsça sözler türk diline girdikleri vakit, alınma yerlerine göre ve daha çok aslî telâffuz şekilleri ile girmiş ve ancak zamanla ve yavaş-yavaş türk ağzında bugünkü şekillerini almışlardır. Gerek şekil ve gerek ifâde ettikleri mâna bakımından, bu sözlerin ayrıca tetkiki lâzımdır. Arap harfleri ile yazılan metinlerde sözlerin bünyesinde vücûda gelen değişiklikleri görmek güçtür; fakat bir taraftan uygur harfleri ile yazılmış olan metinler ve diger taraftan şivelerdeki şekilleri vâsıtası ile, bunların değişme seyrini bir dereceye kadar tâkip etmek mümkündür. Kalın veya ince okunuşları ise, sonlarına gelen türkçe eklerden kolayca tesbit edilebilir. Msl. *baḫ'lḳa*, *baḫ'llıḳ*, *dürüstḳa*, *ḫirẹdḳa*, *ḫirẹdliğ*, *hünẹrliğka*, *hünẹrsızḳa*, *ḳadẹḫḳa*, *ḳafẹsḳı*, *mü'minlıḳ*, *ra'iyyẹtḳa*, *'ümürluḳ* (bk. C 299 *'ümürlük*) v. b.

A nüshasındaki, *-suz* (*-sız* yerine) şekli müstensihe âit bir yenilik olmalıdır (fakat krş. not 249).

131. *-sun*, *-sün*, *-su*, *-sü*. Eski metinlerde, fiillerin köklerindeki ünlü ve ünsüzlerin te'siri altında kalmaksızın, hep *-zun*, *-zün* şeklinde gördüğümüz bu eklerin daha sonra *-sun*, *-sün* şekline girdiğini biliyoruz. Ekin başındaki *z*'nin bu sadâsızlaşmasının Turfan metinlerinde artık vukûa gelmiş olup-olmadığını, son devir uygur imlâsının karışık vaziyetinden dolayı, kat'î olarak, tesbit etmek güçtür. Fakat arap harfleri ile yazılmış olan metinlerde artık hep *s* ile yazılmaktadır. Ekteki ünlünün fiilin kökündeki ünlüye uyması nisbeten son zamanlara âit olmalıdır. Ünsüzleri sadâlılaştırma kâidesine tâbi tutan şiveler hâricinde, bugünkü şivelerde ûmûmiyetle *s*'li şekil bulunmaktadır.

-sun, *-sün* yanında *Ḳutadğu bilig* ve *'Atẹbetü 'l-ḥaḳayıḳ*'ta bir de *-su*, *-sü* şekillerine sık tesâdüf edilmektedir; bk. msl. *Ḳutadğu bilig* 118 ve 119:

yağı tursu yağmur yazılsu çiçek
ḳurımış yığıçtın salınsu küjek
bolu birsü evren tuçı evrilü
ḳodı bolsu düşman başı kavrılu

Atebetü 'l-hakayık 'taki misâller için bk. fihrist; aynı fiillerin sonunda her iki şeklin bulunması husûsunda krş. bilhassa *bilsün* (166) — *bilsü* (80), *bolsun* (492) — *bolsu* (80); *kılsun* (A 484) — *kılsu* (72, 484).

Kutadğu bilig'te bunlar yanında bir de *-suns*, *-süni* şekilleri için bk. 121 — 123:

tirilsüni terken kutı miñ kutun
yalınsunı körmez karakı otun
takı ma nekü erse arzu tilek
bayat ok bolu birşü arka yülek
sevinçin avınçın küvençin ili
aşasu yaşasunı lukman yılı

Dil husûsiyetlerine göre, nisbeten son zamanlarda tesbit edildiği anlaşılan *Oğuz Kağan destanı*'nda, *bolğıl* (101, 245) ve *bolsun* (98, 246 v. b.) yanında *bolsunğıl* (1, 99, 144, 324, 325) şekli dikkate değer.

Orhun âbidelerinde *-zun* ile aynı cümlede ve aynı mânada kullanılan *-çun* (bk. I E 11=II E 10: *bolçun*) ve âbidelerin muvâzî kısmında farklı olan ve henüz iyice anlaşılamayan *-zu* (bk. I E 29: *teñri yarlıkazu*) şekilleri de hatırlatılabilir.

Emir veya dilek şekillerinin yalnız 3. şahısa değil, 1. ve 2. şahıslara âit eklerinde de, gerek tarihî seyir ve gerek bugünkü şivelerde, bir çok inkişâf farkları görülmektedir. Şekil bakımından olduğu kadar, ifâde ettikleri mâna bakımından da oldukça karışık gibi görünen bu eklerin toplu bir şekilde bir arada tetkiki elzemdir. Daha geniş bir mâlzemeye istinat etmesi lâzım gelen bir araştırma yapılmadan, bu husûsta ileri sürülecek fikirlerin hiç biri faraziye çerçevesini aşamayacaktır.

160. *yüzüñ*; nüshalarda bunun yerine *özüñ* yazılmıştır. *yul ottın özüñ* ifâdesinin daha umûmî olması (krş. 12: *kel ottın özüñ yul ölümdin öñge*) burada müstensihleri yanlış yola sevketmiş olmalıdır. *yüzüñ* sözü burada bir taraftan kafiye bakımından zarûrî olduğu gibi, diger taraftan müellifin bir hadîsten mülhem olan 159: *resul erni otka yüzin atğuçı* mısrâındaki *yüz* sözüne bağlanması ile de daha uygun düşmektedir.

195. *koca* veya *koça*; mâna bakımından *yigit* sözünün zıddını ifâde eden bu tâbirin yayılma sâhası daha çok cenûp şive grubu veya bu şivelerin yakından temâs etmiş olduğu şiveler dâhilinde kalmaktadır. Eski metinlerde ve diger şivelerde rastlanmaması, bu tâbirin i h t i y â r mânasını da içine alan fars. *ḫ*[v]*aca* sözünün, *hoca* telâffuzu

üzerinden, oldukça erken bir devirde, türkçeye geçmiş ve sonra türkçe bir tâbir gibi telâkkî edilmiş olması ihtimâlini hâtıra getirmektedir. Türkçede *ḥ-* bulunmadığı için, bunun türkçeye *ḳ-* ile geçmiş olması tabi'îdir (*ḥoca* şekli ile bunun ifâde ettiği muallim, zengin, tüccar v.b. mânaları türkçeye dahi sonradan girmiş olacaktır).

Metinlerde geçen imlâ ve genişletilmiş şekilleri için bk. ar. harfl. *ḳoça* (Ş. Süleyman «ak sakal, pîr, ihtiyar, acûz, kempîr»), *ḳoca* (*Tanıkl. tarama dergisi* ve Ş. Sâmî «büyük, azîm, ihtiyar adam, pîr»; M. Rif'at, *Mir'atü 'l-lüġat* = ar. *müsinn*, fars. *pir*); *ḳoca* (Radloff, Krm. Osm. Çağ. «ihtiyar (*ḳoca kişi* ve *ḳoca ḳarı*), ihtiyar adam ve kadın»; Bosn «ebe»), *ḳoca* (*ḳarı ḳoca*), büyük, kuvvetli (mânevî), kadın, bundan *ḳocacıḳ*, *ḳocalıḳ* ve *ḳocaman*; fiil şekilleri için bk. Osm. Krm. ve Azer. *ḳoca-*. *ḳocat-*, *ḳocar-*, *ḳocart-*, *ḳocal-*, *ḳocalış-*, *ḳocala-*, *kocalan-* ve *kocalaş-*) A. Ali ve K. Böri (*Orısça -türkm. sözlik*), rusça «ihtiyar ve ihtiyarlık» mânalarına gelen sözlerin karşılığı olarak türkçe *koca*, *ḳaarı*, *çaal*, *ḳocalık* ve *ḳaarılıḳ* tâbirlerini vermektedir.

Krş. bir de *Çodex Cumanicus* (bk. K. Groenbech, *Komanisches Wörterbuch*, 1942), *ḳoca* «efendi», *Et- Tuḥfetü 'z-zekiyye* (nşr. B. Atalay, 1915) *ḳoca* «*seyyid*», Ebu Ḥayyan (nşr. A. Caferoğlu, 1931) *ḳoca*, الشيخ والسيد مشترك وهى مزكة من الفارسية اصله خواجه («hem şeyh, hem seyyid mânasına gelir; aslı farsça *ḫ*ᵛ*aca* olup, türkçeleştirilmiştir.») ve bundan *ḳocadaş*, الصديق ومعناه المرمة من عندالسيد منربت بخنشداش («arkadaş, esas mânası seyyid nezdinden sudûr eden bilgi ve mârife olup, *ḫosdaş* şeklinde arapçalaştırılmıştır»).

F. Köprülü (*İslâm ansiklopedisi*, mad. HÂCE) bu kelimenin islâm ve türk muhitinde yayılışı ve kullanılışı hakkında, zengin mâlzemeye dayanarak, yazmış olduğu makalesinde *ḳoca* ve *ḫ*ᵛ*ace* tâbirlerinin menşe meselesini müphem bırakmakla berâber, Reşidü'd-din'in: — «Türkçede ihtiyarlara *ḫ*ᵛ*aca* (*ḫoca*, *ḳoca*) derler; *ḫ*ᵛ*aca* lâfzı aslen türkçedir, farsça ve arapça degil» — ifâdesine istinâden, bu tâbirin daha çok türkçe olduğuna temâyül etmektedir.

Reşidü'd-din ile Ebu Ḥayyan'ın bu husûstaki mütâlealan karşılaştırılınca, bu tâbirlerin artık o devirlerde bile, menşe'leri münâkaşa edilebilecek derecede, bu muhitler tarafından benimsenmiş oldukları anlaşılır.

206. *bir elgin tutap şehd birin zehr ḳatar;* her üç nüshada da aynı şekilde yazılmış olan bu mısrâdaki kelimelerin mânası pek sarîh değildir: kafiyeler *çatar*, *ḳatır*, — ,*ḳetar* şeklinde sıralandığına göre, burada her iki *ḳatar*'ın da aynı mânada kullanılmış olmasına

ihtimâl verilemez. İlk *ḳatar* yerine *tutar* daha uygun gelirdi. Kırgızcada *ḳat-* fiilinin, k a t m a k, i l â v e e t m e k mânalarından başka, bir de g i z l e m e k mânasında kullanıldığı görülüyor (msl. *bek cergę ḳat-* «iyice gizlemek», *baş ḳat-* «gizlenmek, melce'bulmak» ve *ḳoynuma ḳatıp aldım«* koynuma gizledim»); diger şivelerde bu mânada daha çok *soḳ-* fiili kullanılır.

Dörtlükte ifâde edilen mefhûm için krş. *Ḳutadġu bilig*, beyit 6128 — 6129.

209. (bk. bir de 435) *süçüg*, her üç nüshada da böyle yazılmıştır. K â ş g a r î 'de *süçi-* ve bundan yapılmış olan diger şekillerde de bu sözün daha ünlü uyumuna tâbî tutulmadığı görülüyor. Harekelere itimat doğru ise, burada *süçiş-* yanında bir defa *süçüş-* geçmektedir; *süçük* ve *süçik* şekilleri yanlış okunmuştur, doğrusu *süçig* olmalıdır; o devirde daha ikinci hecenin sonundaki *-g* ve *-ġ* 'lar değişmemiş olduğu gibi, ilk şekildeki *-ç-* üzerinde de hareke yoktur. Yazılış tarihleri tesbit edilmeyen uygur metinlerinde, nâdir olarak, *süçüg* şekline artık tesâdüf edilmektedir (bk. *Heilkunde* II ve *Usp*). E b u Ḥ a y y a n 'da *süçi* ve *süçü* (Kıpç.) ile İ b n M ü h e n n a 'da *süçü* ve *süçüg* şekillerinin yan-yana bulunması, devrin şive husûsiyetleri ile ilgili olacaktır.

223. *yayınḳı*; A nüshasında önce *yayınḳ-ı* yazılmış, sonra üzerinden çizilerek, sahife kenarında *yasınḳ-ı* (altta ar. harfl. *ṣḥ*) şeklinde tashih edilmiştir; Bu *yasınḳ-ı*, Ba ve C *yazın-ġı* ve D *yayın-ḳı* (bk. F. Köprülü, *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, s. 90). Metinde, mevsim adı olarak, bundan başka bir de *yaz* (471,472) ve *küz* (471, 472) tâbirleri geçmektedir. *yazḳı bulıt* ve *küzki bulıt* tâbirleri için bk. W. Bang ve G. R. R a c h m a t i, *Lieder aus Alt-Turfan* (*Asia Major*, IX, 1935, I, 9 ve 13).

A ile D nüshalarında *yay* («yaz») ve digerlerinde *yaz* («ilk bahar») yazılmış olması, tabi'î, müstensihlere âit bir meseledir. Bu farklardan eserin yazıldığı veya istinsah edildiği mıntaka hakkında her hangi bir neticeye varmak, bugün için, imkânsızdır; fakat o devirlerde yazılmış olan eserlerden bu tâbirlerin nerelerde tarcihan kullanıldıklarının anlaşılması ile, bu husûsta bir fikir sâhibi olmak mümkün olacağını zannediyorum.

232. *tıyur* < *tı-y-ur* veya *tıy-ur*?. Bu fiilin metindeki durumu iyice anlaşılmıyor. K â ş g a r î 'de fiilin umûmî şeklinin *tıḍ-* olduğu, gerek değişik şekillerin izahından (bk. msl. *tıy-* < *tıḍ-* ve *tıttı* < *tıḍtı*) ve gerek diger iştikaklarında, sarîh olarak, görülüyor. *ḳoḍ-* < *ḳo-ḍ-*, *toḍ-* < *to-ḍ-*, *yoḍ-* < *yo-ḍ-* v. b. olduğu gibi, burada da *tıḍ-* < **tı-ḍ-* şekli düşünülebilirse de, eldeki mâlzeme ile, şimdilik, bu husûsta

bir şey söylemek mümkün değildir. Metindeki dörtlüğün kafiyesi *yur* olduğundan, *tıyur* 'u, *tıdur* yerine, bir istinsah hatâsı olarak kabûl etmek imkânı da yoktur. *ḍ* > *y* için bk. not 14.

241. *tir-* «toplamak», B ve C 'de *yıġ-*; aynı vaziyeti bir de 255. mısrâda görüyoruz (248 'de A ve C *tir-*; Bu *ḥalal?* ve Ba *el el?* her hâlde istinsah hatâsı olacaktır). Her üç nüshada da müşterek olan ve «yığmak, toplamak, biriktirmek» v. b. mânalara gelen *yıġ-* için bk. 262 ve 299.

tir- ve *yıġ-* fiillerinin, en eski metinlerden bugünkü şivelere kadar, aynı mefhûmu ifâde etmek için, yan-yana, kullanıldığı görülüyor.

ʿAtẹbẹtü 'l-ḥaḳayıḳ 'ta *yıġ-* fiili, yukarıdaki mânasından başka, bir de «mâni olmak, men'etmek, engel olmak» mânasına, *tıy-* < *tıḍ-* fiili ile yan-yana kullanılmaktadır: *yıġ-* için bk. 135, 160, 403, 416 ve *tıy-* 232 (ve not). Bir şive husûsiyeti olduğunda şüphe olmayan, fakat bugünkü şivelerde görmediğimiz *yıġ-* fiilindeki bu mânanın nereden geldiği ve türk dili tarihi içindeki seyri hakkında şimdilik bir şey söylemek mümkün değildir. K â ş g a r î 'de, ayrıca izah edilmeksizin, fiilin her iki mânası kaydedilmiştir. Bir taraftan R a b ġ u z i (bk. *Syntax*, § 37: *bu buġday yıġıçındın teñgri sizni ne üçün yıġdı*) ve diger taraftan E b u Ḥ a y y a n (*Kitabü 'l-idrak li-lisanü 'l-etrak*, nşr. A. Câferoğlu, s. 95) 'da fiilin her iki mânada kullanılmış olmasının, sâha bakımından, mühim olduğuna işâret etmek lâzımdır.

Metindeki misâllerden 403: *bidaʿtin yıġıġlı kişi kalmadı* mısrâı *Ḳutadġu bilig* 6472: *ḳanı nehy-ü münker tıdıġlı kişi* ile mukayese edilebilir. Eserdeki 135: *säzüñg boşlaġ idmayıġ ı tut tiliñg* ve 159—161: *resul erni otka yüzin atġuçı — til al tidi yıġ til yul otın yüzüñg* (*Ḳutadġu bilig* 'de *til* ile daha çok *tıḍ* ve *küḍez-* kullanılmaktadır; fakat krş. 185: *ḳımuġ säzni yıġsa ukuş taplamaz*) ve bilhassa 6643: *tiliñg tıḍ boġuz yıġ udıma äküş — käzüñg yum ḳulıḳ tu bir inçin tura* için krş. Kazan: *tiliñ* (veya *tiliñni*) *tıy*. «Toplamak» ile «mâni olmak» mânaları arasında bulunan misâller için bk. msl. Kırgız: *attın tizginin (aazun) cıyıp cür* («atın dizginini (ağzını) iyice çek, hâkim ol; atı her hareketinde serbest bırakma, bâzı hareketlerine mâni ol») ve cenûp şivesinde bilhassa *ağzını topla!*

242. *äzele* sözünün bulunduğu mısrâlar «hasis harâmdan pek çok altın ve gümüş topladı; fakat o bir dünyaya yalnız vebâl ve b u n u n ü z e r i n e b i r d e sövüş yüklenerek gitti» şeklinde anlaşılabiliyor. *Ḳutadġu bilig* 'deki misâllerde de (bk.msl. 64: *bu tärt nik şerifler özele ḳılur*, 405: *bu beglik äzele uzun baldı yaş*, 801: *bu kürsi äzele öz oldurduḳı*, 4444: *könilik äzele tiriglik keçür* v. b.) bunun, *öze* 'den fark-

lı olarak, bir şey üzerinde daha çok baskı, vurgu ve ısrâr ile durulduğu zaman kullanıldığı düşünülebilir.

249. *ʿaybsuzı, körksüzi* ve *ḳutsuzı* (ilk ikisi A 'da siliktir; B 'de sonuncusu yerine, *ḳut-sızı*) kafiyeleri, şâirin bu husûstaki mahâreti için, iyi bir delîl teşkil etmemektedir. Bugünkü telâkkiye göre, şâirin pek muvaffak olmadığını gösteren diğer misâller de eksik değildir; bk. msl. 273—276: *malını*, *ḥalini* ve *sanını*; 237—240: *bildi kör*, *aldı kör* ve *bardı kör*; 453—456: *nelik* (eserdeki umûmî şekli *nelük*), *meḷiḳ* ve *elik*: 389—392: *edgülüg* (*-k*?), *kötrülgülüg* ve *kelgülüg*; 157—160: *sözüñg*, *özüñg* ve *yüzüñg* (nüshalarda *özüñg*; bk. not); 101—104: *yoḳladı*, *ḳodı* ve *tidi*. Bu misâlleri bir az daha çoğaltmak mümkündür. Bu bakımdan Edib Aḥmed ile Yusuf arasında çok büyük bir fark olduğu muhakkaktır.

Edebî bir eser hakkında, bilhassa nazım tekniği bakımından, her hângi bir fikir ileri sürülürken, bunun müellifin bu sâhadaki istidâdı husûsunda ilmî ve kat'î bir hüküm olmadığının unutulmaması lâzımdır. Kanâatime göre, türklerde nazım tekniği ve bunun tarihî inkişâfı meselesi, hiç değilse edebiyatçı olmayanlar için, henüz mechûl bir sâha teşkil etmektedir. Türk edebiyatı ile yakından ilgili olanların bu gibi hâllerde baş-vurdukları husûsî ölçüleri vardır; bu vâdinin kenârından geçmek mecbûriyetinde bulunan, fakat metnin tesbitinde doğruyu eğriden ayırt etmek zorunda kalan dilcilerin de istifâdesini te'min için, bu «sırlı anahtarın» meydana konulmasını edebiyatçılarımızdan rica ederiz.

ʿaybsuzı 'daki *-suz* ekinin bu şekle girmesi için, sözün bünyesinde bir sebep olmadığına göre, burada ancak zorlanmış bir kafiye zarûreti düşünülebilirdi; fakat bk. bir de A 128 *nasabsuz-ḳa*. *-sız*, *-siz* ile *-lıġ* ve *-lig* ekleri çok eskiden kelimenin ünlü âhengine uymuştur (bk. *Alttürk. Gram.*, 61, 82 ve 213; Mâni metinlerinde ara-sıra görülen *-saz* ve *-sez* şekilleri, henüz iyice anlaşılamayan bir istisnâ teşkil etmektedir). Buna rağmen, bilhassa Anadolu metinlerinde, bu eklerde şimdilik sebebi mechûl kalan yuvarlaklaşma müşâhede edilmektedir; msl. Saʿdi Şirazi 'nin *Bostan* adlı eserinin müntehâbından türkçeye tercüme edilmiş olan Ḫoca Meşʿud, *Ferhengname-i Saʿdi* (trc. tarihi 755 = 1354) 'de, *vaḳitsiz* (973), *yigitsiz* (134) ve bir de *susızlıḳ* dışında, bütün misâllerde yuvarlaklaşmış şekiller bulunmaktadır: *tanuḳsuz* (1015), *saḳalsuz* (801), *dilsüz* (398), *bizsüz* (994), *aṣılsuz* (211), *ʿaṭasuz* (340), *ecelsüz* (562), *himmetsüz* (837) v. b. (bk. Yekta Mutlu, *Ferhengname-i Saʿdi tercümesinin gramer hususiyetleri*, İst., 1947, me'zûniyet tezi, Türkiyat ens. kütüp., nr. 272). Burada benzetmeden başka,

Anadolu sâhasında fiil tasriflerinin 1. ve 2. şahıs ekleri ile isimlerde 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri önündeki yardımcı ünlülerin yuvarlaklaşmalarında olduğu gibi, her hângi bir husûsiyetin araya girmiş olması da mümkündür.

252. *ol*; A nüshasında, bir az tereddütlü olmakla berâber, *ol* okunabilir; B 'de *el* ve C 'de *il* yazılmıştır. Burada *ol* bağdır (bk. not 23); B ve C müstensihleri kendi muhitlerinde kullanmadıkları bu bağı daha çok alışmış oldukları *el* (fakat metinde *elig*) sözü ile karıştırmış olmalıdırlar.

267. *yirdin sal-*; A nüshasında açık olarak yazılmış olan bu terkip, B ve C 'de *baştın sal-* şeklindedir. *sal-* fiilinin kullanılış şekli için bk. bir de 366: *isizliktin özni sıñgaru salıp* (B ve C 'de, *sıñgaru* yerine, *serengü* ve *sirenggü* yazılmış ve C 'de satır altında farsça *dur* «uzak» sözü ile izah edilmiştir: müstensihin bu kelimeyi bilmediği anlaşılıyor) ve 277: *tap salın*; krş. *Tan. taramo sözlüğü*, I, 595: *gözünden saldı bu fânî cihânı.*

sal- burada *kemiş-* ve *at-* mânalarına kullanılmış olmalıdır; metinde bu fiiller için bk. 282: *erni kẹmşür ḳodı*, 478: *talulap ketürdüm kemiştim* (C 'de *saldum* sözü ile izah edilmiştir) *çözük* ve 159: *erni otḳa güzin atğuçı.* Krş. *kemiş-* (Index), *ḳodı kemiş-* (*Alt. yar.*, nşr. S. Çagatay, 616, 14—15) ve *ḳodı sal-* (Kâşgarî, trk. trc., II, 24).

yirdin (veya daha yeni şekli ile: *baştın*) *sal-* tâbirinin burada, ikinci misâlde de olduğu gibi, *yirdin sıñgor* (veya eserdeki şekli ile: *sıñgaru*) *sal-* şeklinden kısaltılmış olduğu düşünülebilir. Eski metinlerde *yıñgaḳ* ile yan-yana kullanılan *sıñgar*, daha çok cihet gösteren sözlerin terkibinde, çıkma hâli ekleri ile birlikte, bir birlik teşkil etmekte ve ifâde ettiği mânaya göre, verme veya çıkma hâli ile tercüme edilebilmektedir (misâller için bk. Index ve *TTT VI*, fihrist). Bugün türkçede *benden taraf* ve *ondan yana* terkiplerinde de görüldüğü gibi, *sıñgar* kelimesi umûmiyetle tasrif ekisiz kullanılırdı; fakat bâzı metinlerde bunun tasrif edilmiş şekillerine de tesâdüf olunmaktadır; bk. msl. *U III* 45₅: *törtdin sıñgar*, 24₇: *törtdin sıñgar-tın* ve 12₁₈ *tört sıñgardın*. Kâşgarî'de de bir defa (trk. trc., III, 375₁₈) *sıñgardın yorı* («yandan yürü») terkibinde geçer.

ʿAtębętü'l-hąḳayıḳ 'taki *sıñgaru* şekli, bunun cihet eki olan *-ru* ile karıştırılmış olmasından ileri gelmiş olacaktır.

270. *ḳodḳılıḳ* < *ḳodı-ḳı-lıḳ*; A *ḳoyḳ-ı-lıḳ*; Bu *ḳoy-ḳılıḳ*, Ba *ḫuy ḳılıḳ* ve C *ḫuy ḳılıḳ* (satır altında *ḫurd dil*); imlâya göre, A nüshasında, *-ḍ-* 'nin *-y-* olması ile, bunun müstensibçe *ḳodḳılıḳ* şeklinde anlaşılmış olduğu muhakkaktır. Bu 'daki şekil bir az tereddütlüdür;

Ba ve C 'deki *ḫuy ḳılıḳ* ise, müstensihlerin bâzan metinlerde ne gibi değişiklikler yapabileceklerine güzel bir misâldir. Bunun yerine kullanılan arap. *tẹvażụ*ᶜ için bk. fihrist.

Eski metinlerde bu sözün kullanılışı için bk. Index: *ḳoḍıḳı* (tashih edilmeli; < *ḳoḍı-ḳı* «aşağıki»): Kâşgarî: *ḳotḳı* (oku· *ḳoṣḳı* < *ḳoḍḳı* < *ḳoḍıḳı*; *ḍ* > *s* için bk. not. 14) *er* («alçak gönüllü, yumuşak huylu kişi», bk. trk. trc., I, 427) ve *ḳoḍḳılıḳ* (II, 140):

ögrẹn anıñ bịlịgịn küṇde añgar barü
ḳoṣḳịlıḳın tapınğıl ḳọḍğıl küvẹz naru

(«Her gün yanına giderek, onun bilgisini öğren; gönül alçaklığı ile ona hizmet et; gurûru bir yana bırak»).

Ḳutaḍğu bilig 'de bu mefhûm, *-ḳılḳ* veya daha çok *köñgül* ile birlikte, *ḳoḍḳı* ve *alçaḳ* sözleri ile ifâde edilmektedir; bk msl. *ḳoḍḳı bol-* (2119), *kişi ḳoḍḳısı* (2233), *ḳoḍḳı köñgül* (2049, 2170, 2294), *köñgül ḳoḍḳı tut-* (2073, 2478), *köñgül ḳoḍḳı bol-* (2120, 2475), *köñgül ḳoḍḳı kerek* (703) ve *alçaḳ* (2121), *alçaḳ köñgül* (2274), *ḳılḳı alçaḳ* (703). Krş. bir de *TTT III*, 3: *asra köñgül.*

Bunun zıddı için, ᶜ*Atẹbẹtü 'l-ḥaḳayıḳ* 'ta *uluğluḳ*, *uluğsın-*, *tẹkẹbbụr* ve *tẹkẹbbụr tut-* (bk. fihrist madd.) tâbirlerine mukabil, krş. *Ḳutaḍğu bilig*: *küvezlik* (2115, 2119), *köñgli uluğ* (2115), *küvezlen-* (5211), *köñgül kötür-* (5211, 5323), *köñgül uluğsığ beḍük tut-* (2118) v. b.

278. *tap uslan*?; A *tap uslaḳ*. Bu *asuz-lap*. Ba *azırlap*, C *az urlap* (satır altında: *ụzadıp*). Nüshalardaki şekillerden, metnin gelişine uygun bir mâna çıkarmak ve bunları şâirin kullanmış olduğu ifâdeler olarak kabûl etmek güçtür. Dörtlük ile ifâde edilmek istenilen fikir aş.-yk. şu olmalıdır: Eğer kibir libâsını giydinse, çabuk (derhâl) çıkar (at); eğer halka göğüs gerdinse (söz ile tahakküm etmek istedinse), dilini (sözünü) çabuk (derhâl) iyileştir. — *tap* kelimesi metinde iki yerde «yeter, kâfi» mânasına ve *tap tut-* (186), *tap ḳıl-* (474) terkiplerinde geçmektedir. Diger metin ve lûgatlerde de gördüğümüz (bk. msl. Kâşgarî, *Ḳutaḍğu bilig*, Kırg. v. b.) bu mâna buraya uymamaktadır. Bu mânaya gelen ve buna benzer bir kelimeyi diger eserler ile te'yit etmek imkânını, maalesef, bulamıyorum. Radloff 'taki *tabraḳ* (Uyg.-Çin lûgati, Şor, Sag.; son iki şive ile Kmd.: *tabıraḳ* «çabuk, daha çabuk») 'ın < *tab-raḳ* veya < *tabıra-ḳ* 'ın hângisine bâğlanabileceği şimdilik sarîh degildir (krş. *tavra-* «davranmak, acele etmek» ve bundan *tavran-*, *tavrat-* ve *tavratış-* v. b.). «Çabuk, acele, derhâl» v. b. mânalara şark şivelerinde kullanılan asıl kelime *bat* (*pat*) ve bundan, tafdil şekli ile, *bat-raḳ* 'tır.

uslaḳ (*uzlaḳ*?) < *usla-ḳ* (< *uzla-ḳ*?) her hâlde yanlış olacak-

tır; dörtlükteki diger fiillere bakılırsa, burada da fiilin emir şekli olmalı idi. Kelime sonundaki *-ḳ* 'nın metinde arap harfleri ile yazılan *n* veya *t* 'nin yanlış okunmasından ileri gelmiş olması muhtemeldir.

tap uslan yerine C 'deki *az urlap* (B 'de yanlışlıkla bitişik yazılmış olduğu kabûl edilebilir) ve bunun izahı olan *uzadıp*, cümle bakımından, doğru, fakat mânaca yanlıştır.

292. *öte irtese*; A *uy-a irtez-e*, Bu *ạde ertdiz-e*, Ba *äte ert-tise* ve C *öte ert(t)i-se*; krş. 321: *äte irtegil*, Bu *ạde ir-tegil*, Ba *öte er digil* (*-g-* çizgisi yok) ve C *äte* (satır altında *ziyade*) *ir digil* (satır altında *merd*). Aslında her ikisinde de aynı mefhûm aynı şekilde ifâde edilmiş olmalıdır. A 'da *öte* yerine *uy-a* yazılmış olması, müstensihin noktasız yazılan *-t-* 'yi yanlış okumasından ileri gelebileceği gibi, yanlış bir tefsir neticesi de olabilir; fakat cümle bilgisi bakımından, *uya* sözünü mısrâın içine yerleştirmek güçtür. B ve C nüshalarındaki şekil ve izahlardan, *irte-* fiilinin müstensihlerce anlaşılmamış olduğû ve bunu kendilerince tefsir etmek istedikleri görülüyor.

294. *asrasında*; A *basr-a-sında*, Bu *asr-a-sında*, Ba *isresinde* ve C *isresinde* (satır altında *der pes emel*).

Orhun ve uygur metinlerinde *asra* (bk. bilhassa *TTT I*, not 114: *asrasında ağnalım*) şeklinde gördüğümüz bu sözün Kâşgarî 'de, *asra* yanında, *isre* şekli de kaydedilmiştir; faksimile 75₁₄ 'te, *isre* altında, bir de *bạsra* sözü yazılmıştır (bu şekil türkçe neşrin metin ve fihristine alınmamıştır). *bạsra* şeklinin metne sonradan ilâve edilmiş olması muhtemeldir. *asra* ve bunun incelmiş şekli *esre* (*e-* > *i-* şivelerinde *isre*) *as-ra* 'dan gelmektedir; *basra* ise, < *bas-ır-a* olabileceği gibi, *basa-ra* şeklinde de izah edilebilir; bu husûsta bunun geçiş şekillerini beklemek lâzımdır.

307. *ḳoḍur* (B *ḳoyur* ve A C *ḳoyar*; *ḍ* > *y* için bk. not 14) < *ḳoḍ-ur*; bu fiilin aynı şekli için bk. A. v. Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho*, I, ABAW, 1911, s. 17 aş.: *ḳaltı uz kişi uzlanğu eḍ bulmasar uzluğ işin barça ḳoḍur* (krş. W. Bang, *Manichäische Laien-Beichtspiegel*, *Muséon*, XXXVI, 1923, s. 239, not 2) ve Kâşgarî, trk. trc., s. 338 (s. 950 'de *ḳoy-* fiili gösterilmiş ise de, yanlıştır; bu fiil *ḳuy-* okunmalı ve «koymak, koyuvermek, bırakmak» mânaları da, buraya âit olmadıklarından, silinmelidir. II, 45—25 'ten nakledilen şeklin de bu fiil ile ilgisi olmasa gerek). — Nüshalardaki *ḳoyur* ve *ḳayar* şekilleri, tabi'î, müstensihlerin telâffuzları ile alâkalıdır.

«Muzârî» ekinin, gerek ünlüler ile ve gerek ünsüzler ile biten fiillerde aynı olmak üzere, bilhassa eski metinlerde, umûmî olarak, *-ur* ve *-ür* (ünlüler ile biten fiillerde iki ünlü arasına bir yardımcı *y* gelmek

suretiyle) kullanıldığını görüyoruz. Artık uygur devresinde sebeplerini henüz iyice bilemediğimiz bâzı değişiklikler olmuş ve *-ur*, *-ür* yerine, nâdir olarak, *-ar*, *-er*, tek-tük misâllerde *-ır*, *-ir* ile ünlüler ile biten fiillerde nâdiren *-r* ekleri kullanılmıştır (krş. A. v. Gabain, *Alttürkische Grammatik*, § 216).

Yukarıda *ḳoyur* ve *ḳoyar* misâllerinde de olduğu gibi, nâşirin aynı metnin ayrı nüshalarına âit farklardan birini tercih etmesi mecbûrîdir ve kendisinin devir ve sâha bakımından daha dar hudûtlar içine alınmamış olan böyle bir mesele karşısında müşkül bir durumda bulunacağı âşikârdır. Şimdiye kadar yapılmış olan metin neşirlerinde bu mesele üzerinde ayrıca durulmamış olduğundan, bu eklerin türk dili tarihi içindeki vaziyetini tetkik etmek ve bunları şu veya bu bakımdan her hângi bir tasnife tâbi tutmak imkânlarına da mâlik bulunmuyoruz. Diger bir çok husûslarda da olduğu gibi, bu eklerde de türkçenin kendi bünyesindeki ünlülerin gelişme temâyüllerinden başka, bir de bir taraftan tarihî inkişâfı ve diger taraftan şive husûsiyetlerini göz önünde bulundurmak ve metin neşrinde bunlar üzerinde daha fazla bir titizlik ile durmak lâzımdır. Aksi takdirde metinlerin neşrindeki dikkatsizlik ve ihmâlller bizi yapılan işleri bir daha tekrar ele almak mecbûriyetinde bırakabilir. Bu münâsebetle bilhassa bu eklerin, vaktiyle Kâşgarî'nin yapmış olduğu gibi, lûgat kitablarında ayrıca gösterilmesinin, ilmî ve amelî bakımdan, çok faydalı olacağını alâkadarlara hatırlatmak yerinde olur. Metinlerin neşrinde şimdilik ilâvesi zarûrî olan fihristlerin yalnız kelimelere münhasır kalmayıp, mühim eklerin de sıraya alınması, bu çeşit araştırmaları kolaylaştırmak bakımından, çok büyük faydalar sağlayacaktır.

Muzârî eklerinin eski metinlerdeki karışık durumunu göstermek için, meselenin vaz'ında mühim görülen ve el altında bulunan metinlerden, daha çok rast-gele seçilmiş bir kaç misâl almak kâfidir. Bunlarla *ʿAtẹbẹtü 'l-ḥaḳayıḳ*'taki şekiller karşılaştırılırsa, şu manzara görülür:

bar-ur	(ʿAtẹb.),	*-ur/-ır* (Orb.), *-ır-* (Ind., Kâşg.),	*-ur/-ır* (CC)		
bil-ür	(»),	*-ir*	(Orh., Ind.),	*-ür/-ir*	(Kâşg., CC)
bir-ür	(»),	*-ür*	(Orh., Ind.),	*-ür/-ir*	(Kaşg., CC)
bul-ur	(»),	*-ur*	(Ind.),	*-ur-ar*	(Kâşg.)
eskir-ür/-er	(»),	*-ür*	(Kâşg.)		
ḳal-ur	(»),	*-ur*	(Orh.), *-ır* (Ind., Kâşg.),	*-ur/-ır* (CC)	
kel-ür	(»),	*-ir*	(Orh., Ind.),	*-ür/-ir*	(Kâşg., CC)
ḳoḍ-ur/-ar	(»),	*-ur*	(Man. I, Kâşg.),	*-ar*	(Gram., CC)
kör-ür/-er	(»),	*-ür*	(Orh.),	*-ür/-er* (Kâşg.),	*-er* (CC)

teg-er (ʿAtęb.), *-ir* (Orh., Kâşg.), *-er/-ir* (TTT VII), *-er* (CC)
ti-y-ür (»), *-r* (Orh., Ind., Kâşg.), *-ür/-r* (Gram.)
yi-y-ür (»), *-ür* (Orh., Alt. Yar.), *-r* (Ind., Kâşg., CC)

Bu son ikisi hâricinde ʿAtęb. 'da ünlüler ile biten fiillerde hep *-r* şekli geçmektedir: bunlardan

yorı-r (ʿAtęb.), *-ur* (Orh., Ind.), *-r* (TTT VII, Kâşg.) şeklinde olup, geri kalan *yaru-r*, *ḳına-r*, *sana-r* ve *yan͡gşa-r* (yabancı köklerden yapılmış olan *güzinle-r* ve *pezirle-r*) şekilleri Orhun âbideleri ile uygurca metinlerin fihristlerinde yoktur; ilk üç fiil Kâşgarî 'de buradaki şekilleri ile kayıtlıdır.

Krş. bir de.

al-ur	(Orh.),	*-ar*	(Ind.) *-ır* (TTT VII, Kâşg.), *-ur/-ır* (CC)
emget-ir	(Gram.),	*-ür*	(Kâşg.)
ergür-ür	(Kâşg.),	*-ür/-er*	(Ind., aynı metinde), *-er* (Gram.)
ḳorḳ-ur	(Orh.),	*-ar*	(Kâşg., CC)
oḳşat-ır	(Gram.);	*-ur*	(Kâşg.)
tarıḳ-ur	(Ind.),	*-ar*	(Kâşg.)
tegin-ür	(Ind.),	*-ür/-er*	(Gram.), *-ür* (Kâşg.)
başla-r	(Ind.),	*-ur/-r*	(Gram.), *-r* (Kâşg., CC)
boşa-y-ur/-r	(Gram.),	*-r*	(Kâşg., *boşu-r*)
okşa-y-ur	(L 47₁₇),	*-ır*	(Ind.), *-r* (Kâşg.)

Orhun âbidelerinde ünlüler ile biten fiillerde *-ur*, *-ür* olmalıdır: *yan͡gra-y-ur*, *yayla-y-ur*, *yoḳla-y-ur*; ünsüzler ile bitenlerde umûmiyetle *-ur*, *-ür* olmakla berâber, *-ar*, *-er* şekilleri de mevcuttur: *aş-ar*, *uy-ar*, *tez-er*, *tut-ar*, Cod. Cum. 'ta ünsüzler ile biten bir çok fiillerin aynı zamanda *-ur*, *-ür*, *-ar*, *-er*, *-ır*, *-ir* şekilleri yan-yana kullanılmaktadır: *al-ur/-ır*, *alış-ur/-ır*, *bar-ur/-ır*, *ber-ür/-ir*, *bil-ür/-ir*, *boşat-ur/-ır* v. b.; ünlüler ile bitenlerde ise, umûmîyetle *-r* şeklindedir: *alda-r* *alġışla-r* *anuḳla-r*, *an͡la-r*, *aşa-r*, *atla-r* v. b.

İlk bakışta çok karışık gibi görünen muzârî eklerindeki bütün bu değişikliklerin, geniş mâlzemeye dayanan araştırmalar neticesinde, daba sarîh bir şekilde sıralanmaları ve devir ve sâhalara göre, daha dar hudûtlar içine alınmalarının mümkün olacağını zannediyorum. Metinlerin verdiği intibâı şimdilik şu şekilde toplamak mümkündür:

1. *-ur*, *-ür* — bu eklerin en eski ve umûmî şeklidir.

2. *-ar*, *-er* — söz sonundaki yuvarlak ünlülerin inkişâfı ile ilgili olup, daha çok devrin şive husûsiyetlerine dayanmaktadır.

3. *-ır*, *-ir* — başlangıçta ayrı şivelere âit olduğu hâlde, ayrı sâha ve devirlerde merhale-merhale inkişâf ederek, sonradan bir dereceye kadar umûmîleşmiş olan ünlü uyumu neticesinde vücûda gelmiştir.

4. *-r* — son devirlerde ve bugünkü şivelerde bir çok misâllerini gördüğümüz gibi, ekteki ünlünün yardımcı ses telâkki edilmesinden dolayı, kısaltılmış bir şekil olacaktır (aslında tek ünsüzden ibâret olan *-p* zarf-fiil ekinde yardımcı ünlünün eke dâhil gibi telâkki edilmesi için krş. cenûp grupundaki *-ıp, -ip*). Aslında eke dâhil bulunan ünlünün yardımcı ses telâkki edilmesi, tabi'î, yalnız *ı, i* ve *u, ü* sesleri için vâriddir; *a* ve *e* ünlüleri türkçede yardımcı ses yerine kaim olamadıkları için, evvelce *-ar, -er* şeklinde inkişâf etmiş olan ekler, artık bu son inkişâfın dışında kalmıştır.

Eski ve bugünkü şivelerde muzârî eklerinin kullanılışındaki kararsızlık, yâni aynı fiilde bir şivede msl. *-ar, -er* ve diger şivede *-ır, -ir* v. b. eklerin kullanılması, bir taraftan bu şivelerin tarihî inkişâfı ile ilgili olduğu gibi, diger taraftan bu husûsta analojinin de mühim rolü olmuştur.

311—312. *ḥąbçr bar birilse ęgęr adęmi*
iki ḳol dinar ma ol üç ḳol ḳolur

Son mısrâ B'de: *iki ḳol dinar-nı ol on ḳol ḳılur* ve C'de: *iki pul dinarnı ol on pul ḳılur* şeklinde, tamâmen yanlış yazılmıştır. Bu iki mısrâ içinde söylenmek istenilen fikir, dörtlükten sonra ilâve edilmiş olan hadîsten açıkça anlaşılmaktadır: *lęv kanę lį'bnį adęmę vadįyanį mįn ẕęhęb[in] lę-tęmęnna ṣalįs[en]* «âdem oğlunun altın dolu iki vâdisi olsa idi, muhakkak ki, üçüncüsünü de isterdi». Fakat türkçe mısrâlardaki ifâde tarzından doğrudan-doğruya bu mânayı çıkarmak güçtür. *birilse*'nin *adęmi*'den istediği Dat. (verme) hâli eki eksiktir; burada *ęgęr* sözünün, *añgar* yerine, yanlış yazılmiş olması ihtimâlini düşünmekle de mesele tamâmen halledilmiş olmuyor. *dinarnı* sözündeki *-nı*'nın Akk. (yükleme) hâli eki telâkki edilmesi B ve C nüshalarında *ḳol-* fiilinin *ḳıl-* şekline girmesine sebep olmuştur. Ben buraki *-nı*'nın, Akk. (yükleme) hâli ekinden ziyâde, *ni* < *ne* olacağını tahmin ediyorum ve usûlüme uymamasına rağmen, metindeki emsâline benzeterek (bk. fihrist. *ma*), metinde *ma* şeklinde okumayı tercih ettim. Nereden geldiği henüz iyi anlaşılamayan bu *ne*'ye, *ma* ve *me* ile yan-yana, *Ḳutadġu bilig*'de de tesâdüf edilmektedir.

343—344. *yıḳıḳlıġḳa tirep kesüklüg ula*
bu itiglig erke azad öz ḳul ol

Bu mısrâların nüshalarda pek çok değişikliklere uğradığı görülüyor (bk. metin, not). B ve C'de dörtlük, kafiye bakımından, parçalanmış ve beyitler hâline sokulmuş bulunmaktadır. Diger farkların dörtlük içinde ifâde edilmek istenilen mânanın anlaşılamamasından ileri gelmiş olması muhtemeldir. Ben bu karışıklık içinden yukarıdaki

mısrâları tesbit etmiş olmakla berâber, bunların metnin aslına uygun olup-olmadığında şüpheliyim. «Yıkılanı destekle ve kesileni ekle; böyle bir insana âzâd kimse kul olur» şeklinde tercüme edebileceğimiz bu mısrâların dörtlüğün ilk iki mısrâında bahis mevzûu edilen *kerem* ve *hilm* mefhûmlarından pek uzaklaşmamış olduğunu zannediyorum.

409—410. *kim ol yüzçi erse kişi yigi ol*
kerek erse yiglik yorı yüzçi bol

A *yüz-çi*, B ve C *borcı* (C 'de satır altında *mey furuş*), D *yüzçi* (satır altında *yüz alang?*, *iki sözlüg* şeklinde izah edilmiş; bk. F. Köprülü, *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, s. 90).

Metinde tahmin edilen mânaya yakın ve *yüz* ile ilgili tâbirler için bk. Kâşgarî: *iki yüzlüg er* الرجل المداهن («müdâheneci adam, dalkavuk»); *Kutadğu bilig*, 4272: *iki yüzlüg kişi*; Radloff, *ekki yüstü* (Alt. Tel.), *iki yüzlü* (Osm.), *iki yüzlük*; Baskakov ve Nasilov (*Uygurca-Orısça lûgat*), *ikki yüzlük* «mürâ 'î»; Ali ve Böri (*Orısça-türkm. sözlik*), *iki yüzlilik* «mürâîlik»; Ş. Sâmî, *iki yüzlülük eden* «münâfık»; H. Koşay ve Refet (*Ana dilden derlemeler*), *yüzlekçi, iki yüzlekçi* «mürâî»; Radloff, *yüzteksil* (*-lik*, *-len-*; Başk.) «mürâî»; T. Kowalski (*Karaimische Texte*), *yuz' etuv'c'u* «mürâî, yaltakçı»; İbn Mühenna (nşr. A. Battal), *yüzle-* «mürâîlik etmek» ve *Tarama dergisi*, *yüzelek* (Veled Çelebî fişlerine istinâden ve *Aybe* kaydı ile geçirilen bu sözün nereden alınmış olduğu açık anlaşılmıyor; bunun vaktiyle Ankara 'da Maarif Vekâleti kütüphânesinde olup, sonradan kaybolduğu iddia edilen D nüshasındaki *yüzçi* sözünün izahı için yazılan ve F. Köprülü 'de *yüz alang* şeklinde kaydedilen tâbir olup-olmadığını tetkik imkânı bulunamamıştır).

yüzçi şeklini bu eser dışında tesbit etmek, maalesef, mümkün olmamıştır. Şekil bakımından türkçeye yabancı olmayan bu tâbir mevcût olmuşsa, bunun çok mahdut bir sâhada kullanılmış olduğunu ve bu yüzden B ve C nüshalarında aynı derecede bir fenâlığı ifâde eden *borçı* tâbiri ile değiştirilmiş bulunduğunu düşünmek mümkündür. Her iki mefhûmun ifâdesi için bk. *Kutadğu bilig*:

4271 *iki türlüg erke katılma yıra*
katıldıngmu bılğak kopurğay köre

4272 *birisi ozunçı yongağ kılğuçı*
biri iki yüzlüg kişi umduçı

6454 *borun yüz yuğuçı namaz kodğuçı*
kör ersig atandı yorıtur küçi

6455 *fesad fısk idisi atandı eren*
bor içmez kişi atı boldı saran
6456 *namaz ruza birle yorıġlı kişi*
münafık atandı ay ilçi başı

432. *uyadıp*; A *uyatıp*, Bu *uyadıp*, Ba ve C *uyatıp* (C nüshasında *utanıp* sözü ile izah edilmiştir). Metinde aynı mefhûm için bir de *uvut* (417) ve *uvtan-* (57) tâbirleri geçmektedir. *uyad-* sözünün şekli ve izah tecrübeleri için bk. W. Bang, *Monographien zur türkischen Sprachgeschichte* (SBHAW, Heidelberg, 1918), s. 41 ve *TTTVB* 55 not. Burada mesele açık bir şekilde halledilmiş olmamakla berâber, şimdilik buna meseleyi aydınlatacak başka bir şey ekleyebilecek durumda da bulunmuyoruz. Yalnız Kâşgarî'de geçen *uyad-* (*uyat*-taki *t* benzeşme yolu ile vücûda gelmiş olacaktır) ve *uyal-* şekilleri, ilk bakışta, *-ad* ve *-al* ekleri ile yapılan fiilleri hâtıra getirmektedir; buna bir de Kâşgarî'deki *yu* («kadınların bir şeyden utandıkları zaman söyledikleri kelime») tâbirinin bununla alâkalı olmak ihtimâlini ilâve etmek mümkündür.

448. *azu* «yahut»; A *osu* (*-s-* altında ar. harf. *s*), B ve C'de *ʿadu*. Nüshalardaki bu iki şekli birleştirmek güçtür. *ʿadu* (*ʿaduv*) metne müstensihler tarafından sokulmuş olacaktır; A nüshasında *-s-* altında bu harfin kıymeti ayrıca gösterilmemiş olsa idi, burada bir *u-* değişme ihtimâlı göz önünde tutulabilirdi.

Mısrâın sonundaki *karıpmu munar* için krş. *Kutadġu bilig*, 294: *ukuşluġ kişi kör karısa munar* ve Kâşgarî (trk. trc., II, 30): *karı er munadı* «ihtiyar adam saçmaladı (bunadı)».

453. *nelik*; bu kelime metinde üç yerde *nelük* şeklinde geçmekte (bk. 183, 396 ve 429) ise de, burada, kafiye icâbı, A nüshasındaki *nelik* (B ve C'de *nelük*) şekli doğru olacaktır. Kâşgarî'de, ayrıca izahat verilmeden, *nelük, ne elük, nelik* ve *nelek* şekilleri kaydedilmiştir.

Dörtlüğün sonuncu mısrâında, *nelik* ve *melik* sözleri ile kafiye teşkil eden *elik* bir hayvan ismidir (bk. *Kutadġu bilig*, 79; Radloff, Altay şiveleri «karaca») ve C'deki *ilig* < *elig* şekli bunun *el* sözü ile izâhı, tabi'î, yanlıştır.

485. *toġa körmez erdi edibning közi* «edibin gözü doğuştan kör (görmez) idi». Müellifi şimdiye kadar mechûl kalan bu dörtlükteki mâlûmat, Ali Şîr Nevâî'nin kaydına uygundur (bk. *Nesayimü'l-mahabbe min şemayimi'l-fütüvve*'den naklen F. Köprülü, *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, s. 70 ve *Türkiyat*, I, 256: *közleri bütev irmiş ve asla zahir irmes irmiş: basir bolup özge basirlardın*

andok imes irmiş ki kör bolğay ve körmes bolğay... Hakk sübhanehü ve ta'ala egerçi zahir közin yapuk yaratğandur, amma köngli közin beğayet yaruk kılğan-dur) ve her ikisi de aynı kaynaktan neş'et etmiş olmalıdır.

toğ- («doğmak») fiilinin *-a* zarf-fiil şekli gibi görülen *toğa* sözünün aynı mefhûmu ifâdesi husûsunda bk. *Kutadğu bilig*:

876 *toğa isiz ol kör munıngda biri*
bu er ölmeginçe arımaz kiri
878 *toğı edgüdin tutçı edgü kelir*
ajun budnı andın asığlar alır
879 *toğa isiz erse angar yok otı*
ajunka bela ol budunka yutı
4021 *toğa bilge bolmaz kişi ögrenür*
toğa sözlemez til turu sözlenür
4022 *kişi ögrenip ötrü bilge bolur*
bilig bilse ötrü kamuğ iş önür

Bu sonuncu dörtlükteki *toğa* sözleri ile *turu* şekli, ifâde ettikleri mâna bakımından, bilhassa üzerinde durulmağa değer.

Yukarıdaki misâllerden *toğa*'nın ifâde ettiği mâna ve cümledeki kullanılışı, açık olarak, görülmekte ise de, mesele tamâmen aydınlanmış değildir. Başka fiillerin aynı şekilleri ile şimdilik desteklenemeyen ve yalnız bir fiile inhisar etmiş gibi görünen bu şeklin buradaki kullanılış tarzının inkişâfı ve sebepleri hakkında bugün her hângi bir fikrin ileri sürülmesi güçtür.

Eski metinlerde ekseriyetle *ig* ile birlikte kullanılan, menşe'i ve asıl mânası pek bilinmeyen bir *toğa* sözüne daha tesâdüf ediyoruz ki, bu terkip umûmiyetle «hastalık» olarak tercüme edilmektedir (bk. Index: *ig toğa*; terkibin diger şekilleri için bk. *ig ağrığ, ig kigen* ve bir de *TTT VII: ig kem*).

Kutadğu bilig'de de bu kelime aynı terkip içinde geçmektedir:

5978 *yanut birdi ögdülmiş aydı ay can*
tirig bolsa yalnguk yorır ig toğın
5979 *yavuz kılma könglüng tilingni yığa*
yazukka kefaret bolur ig toğa

Kâşgarî'nin de bu söz hakkında husûsî bir bilgisi olmadığı anlaşılıyor (bk. trk. trc., III, 224—225: «*toğa*, hastalık, iç ağırlığı. Buradan alınarak, *ig toğa* denir ki, hastalık ve iç ağırlığı demektir»).

Kelimenin daha dar ve husûsî mânası beklenilen uygurca tıp metinlerinde *toğa* sözüne şimdiye kadar tesâdüf edilmemiştir. Bunun

«kör» mânasına gelen başka bir söz ile birlikte kullanılışını *Uigurica III* 'te görüyoruz; 76$_{13}$: *ol tıltağın kinki ajunlarda toğı teglük bolur* «(o kimse) bundan dolayı, sonraki âlemlerde kör olur (kör olarak doğar)» bir de 77$_{20}$: *teglük* için bk. W. Bang, *Manichaeische Loien- Beichtspiegel, Muséon*, LXXVI, 178 ve *TTT III*, not 71). Uygurca iki prens hikâyesinde (bk. P. Pelliot, *La Version ouigoure de l'histoire des princes Kalyāṅamkara et Pāpamkara, T'oung Pao*, 1914 ve trk. trc. H. N. Orkun, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinin uygurcası*, İstanbnl, 1940, *s*. LXVII, str. 3) geçen *toğa* sözü, «sakat» şeklinde tercüme edilmiş olmakla berâber, metnin gelişine gōre, bununla burada prensin bilhassa gözünün sakatlığı veya körlüğü ifâde edilmiş olmalıdır.

Şimdilik her hângi bir köke bağlanılamayan *toğa* sözünün eskiden daha dar bir mâna ifâde etmiş olduğunu düşünerek, bunun kökünü *tu-* fiili âilesine bağlamak suretiyle, *tuğa* şeklinde okunmasını ileri sürmek ve araştırmaları bu sâhada derinleştirmek faydasız olmayacaktır.

ʿAtebetü 'l- ḥaḳayıḳ 'taki *toğa*'nın *Ḳutadğu bilig* 'e uyularak tercüme edilmiş olmasına rağmen, kelimenin ifâde ettiği diger mânasına bağlanmasında da bir mahzûr yoktur.

486. *tükedi*; A *tükettı*, Bu *tüketti*, Ba *tüzet(t)im* (buradaki *-z-* uygurcasında *-k-* 'nin bir az küçük yazılmış olmasından ileri gelen bir yanlışlık olacaktır; aynı dörtlük içinde, arap harfleri ile yazılan kısımda, daha iki büyük ihmâlin bulunması da — msl., *zer* unutulmuş ve *tuşı* yerine *tuş* yazılmış—müstensihin çok dikkatsiz davrandığını göstermektedir) ve C *tüket(t)i*. Nüshalardaki şekle rağmen, kelimenin burada *tükedi* şeklinde okunması doğru olacaktır ve *sözi* de bunu icâp ettirmektedir; aksi takdirde *sözin* veya *sözini* olması lâzım gelirdi. Bugün cenûp şivesinde gördüğümüz yükleme hâlinin *-ı* (<*ığ*) şekline eserde bir tek sözde tesâdüf ediliyorsa da (bk. AB 77 ve ABC 465; *kitabı* = *kitabnı*), bunu şimdilik esere sonradan sokulmuş bir yenilik olarak kabûl etmek daha doğru olacaktır.

506. *ular*, B nüshasındaki *mi der piçed* («kıvranmak, kendi kendini üzmek, ne söyleyeceğini ve ne yapacağını bilmemek») izâhına bakılacak olursa, *ula-* fiilinin muzârî şekli olacaktır; krş. Ş. Süleyman *ulan-* «bulaşmak, derde giriftar olmak». Kâşgârî 'deki *ulın-* ve *ulun-* «usanmak, bıkmak, kıvrılmak, dolanmak» şekillerinden, fiilin aslının *ulı-* veya *ulu-* olduğu ve hem maddî, hem mânevî ıztırabı ifâde ettiği anlaşılıyor (bk. bilhassa trk. trc., II, 241: *er ulındı tolğandı* «adam, sancı yüzünden, bir yandan bir yana dönerek, kıvrandı, döndü»).

SÖZ ve EKLER FİHRİSTİ
TAHLİLÎ FİHRİST

FİHRİST

1. Fihristte nüshalarda geçen bütün kelimeler (asıl metne âit olanlar, nüsha farkları ve nüshalarda müstensihler tarafından ilâve edilen izahlar) sıraya alınmıştır.
2. Türk dilinin tarihî inkişâfı bakımından mühim olan bâzı ekler, kendi sıralarında veya, ayrıca işâret edilmek sureti ile, toplu hâlde fihriste alınmıştır.
3. Fihrist sırasında asıl metinde geçen kelime ve şekiller — düz aralıklı, nüsha farklarına âit olanlar — *italik aralıklı* ve izah için ilâve edilmiş kelimeler — düz normal harfler ile dizilmiştir.
4. Fihristte, madde içinde, asıl metne âit olan kelime ve şekiller — sâdece rakamlar ile gösterilmiş ve nüsha farkları ile izahlara âit olanlarda ise — rakamlardan önce, nüshaların işâretleri de ilâve edilmiştir.

a r t u ḳ fazla
a. tile- 190
a r t u r- arttırmak, fazlalaştırmak
ᶜ*a. -ur (cẹmal a.)* 258
a r t u t hediye
a. ḳıl- 42
ᶜ*ạrż* arz, takdîm, sunma
ᶜ*ạ. it (ötüngil* izahı) C 41
a s a n kolay
ölüglerni tirgüzmek a. an͡ga 20
ᶜa s ẹ l bal
ᶜ*ạ.* 439
ᶜ*ạ. tatur-* 207
teg 161
yi- 162, 466
ᶜ*ạ. -din oza* 440
a s ı ğ fayda
a. al- 78
a. -ı (tavar asğı) 287
a. -lığ (bilig teg a.) 100
a. -sız er- 110
mizaḥ 346
a. -lıḳ (a. -lığ yerine) BC 100
a s ı ḳ bk. *asığ*
a. -sız (asığsız yerine) BC 110, Ba 346
ạ ṣ i l asîl
a. men ti- 289
ᶜ*a s i z* bk. ᶜ*ạziz*
ᶜ*a.* Bu 385
ạṣl
ạ (tạbaru = taparu izahı) C 286
a s r a alt
a. -sında (ẹmẹl a. bus-) 294
asru çok, pek
a. (kẹt = keḍ izahı) C 369
a. (ğayẹtde a.; kit = keḍ izahı) C 334
a. yạḫşı (kit = keḍ izahı) C 18, 176
astın aşağı, alt
a. aşağa (ḳodı = ḳoḍı izahı) C 102
a s u r l a - bk. *azurla-*
a. -p Bu 278
a ş yemek
a. (şẹrab a.) 297
a. -ın͡gnı (yarağlığ a. yitür-) 329
aşağa aşağı
astın a. (ḳodı = ḳoḍı izahı) C 102
a ş ı n d u r - geçirmek
a. -duḳun͡g (mal) 433
a. -turduuğun͡g Ba 433
a ş k a r a âşikâr
a. bol-(iṣ) 171
a t - ad, nâm
a. (eḍgü a. ḳoḍ -) 240
a. -ım (ẹdib ạḥmẹd a.) 469
a. -ı. ḳal- 70
öl - 95,96
(atası a.) 495
(ḳitabının͡g a.) 497
(yiri a.) 493
adı (atı yerine) Eau 95
a t - atmak
a. -ğuçı (otḳa a.) 159
a. -ḳuçı Ba C 159
a t a baba
a. bir ana bir 291
a. -sı atı 495
ᶜ*a t a* bk. ᶜ*adẹt*
a. Bu 249
ᶜạ ṭ a ᵓ ihsân, bağışlama
ᶜ*ạ. ḳıl-(uğan)* 64
a t a n - adanmak, ad almak
a. ! köni 165
ᶜạ t ẹ b e eşik, basamak
ᶜ*ạtbẹtü 'l-ḥạḳayıḳ* 497

ʿạtiḳ Ebûbekir'in lekabı, eski, kadîm
ʿạ. *birle faruḳ* 33
aṭlạs atlas, dibâ
a. *keḍ*- 354
(*çuz a.*) 480
ʿatu bk. ʿ*ạdu*
ʿ*a*- Bu 448
avut bk. *uvut*
a. A 417
ay
a. almaz (*s*)? (*unulmaz* yerine) BC 134
ay (bk. *aya, ya*)
a. *dost* 106, 474
ay- (bk. *ayıt*-) söylemek
a.-u bir mañga 314
uġay (*ayuġay*) 3
a.-ayın (*unarça a.*) 4
men 266,290
a.-ur men (*ḥạmd a.*) 1
sen 297
(*negü tip a.*) 129
(*uḳmadın a.*) 119
(*ṣẹnasın a.*) 229
a.-ur (*ıḍur* yerine) C 36
(*iter* ») B 402
a.-dı (*aymış* yerine) BC 191
a.-mış (*söz a.*) 490
(*tip a.*) 191
a.-mışı (*ne kim a.*) 502
a.-sa (*ne a. ayur*) 119
a.-ma (*sır a.*) 173
(*tip a.*) 188
a.-maz (*tip a.*) 65
aya (bk. *ay, ya*) ey!
a. *artaḳ işlig* 413
dost 225,345
ḥırṣ iḍisi 313
keligli 481
mal iḍisi 245
sanaġan 59
suḳ er 425
til 41
umġan 375
umġuçı 211
üggüçi 449
yiligli 11
ayạḳ bk. *aḍaḳ*
a. (*aḍaḳ* = *aḍoḳ* izahı C 455
ayas Ayas
a.-tın (*tetiklikte a. oz*-) 55
ayaz *bk. ayas*
a.-dın (*oyostın* yerine) BC 55
ʿạyb ayıp, ayıplama
ʿ*ạ. bol*- 362
kirini yu- 230
(*tise* ʿ*ạ.*) 504
ʿ*ạ.-ḳa* (ʿ*ayıbḳa ḳoy*-) 507
ʿ*ạ.-dın ötrü* 363
ʿ*ạ.-suzı* (ʿ*odẹt* ʿ*ạ.*) 249
ʿạyıb bk. ʿ*ạyb*
-ayın, *-eyin*
ayayın 4, 266, 290
bezeyin 43
ḳılayın 42
ayıt- (bk. *ay*-) söylemek
a.-(*t*)*ı* (*ayıtmış* yerine) D 500
a.-mış (*ẹdib a.*) 500
(*maʿnilerni a.*) 508
az az
a. hẹdye 68
(*öküş a.*) 65
(*söz a. ḳıl*-) 157
a.-a (*mẹzesi a.*) 438
a.-ı (*söznüñ a.*) 488
a.-rok (*cẹfa a. ol*) 442
az (*tap* yerine) BC 277, C 278
az sal (*aza* yerine) F 438
aza bk. *iẓa*
a.-sı (*iẓası* yerine) BuC 438

ʿa z a b   azâp
  ʿa. ol songı 427
a z a d   âzâd, hür
  a. öz 344, 422
azar   eziyet
  a. - ı (*azası, ezası* = *izası* izahı) BC 438
a z ı l -   yanılmak
  a. - mağu (*yırak turğu . . . a.*) 216
ʿaziz   azîz
  ʿa. (*isiz* yerine) BaC 385
a z l a -   azımsamak, az görmek
  a. - ma (*anı a.*) 360
a z u k   azık
  a. yokluķı 187
a z u r l a -
  a. - p (*tap uslan* yerine) B 278
b a -   bağlamak
  b. - maķıng (*köngül b.*) 188, 220
b a b   bâb
  on tört b. içre 486
bağçe.   bahçe
  b. (*meydan* = *bustan* izahı) C 342
b a ğ l a -   bağlamak
  b. - maķ (*bamaķıng* yerine) BC 183, 220
bağlan -   bağlanmak
  b. - dı (*bäkendi* izahı) Bu 150
b a h a   kıymet, değer
  b. - lığ dinar 85
  b. - sız bışı 86
  b. - lıķ (*bahalığ* yerine) BaC 85
b a h i l   hasis
  b. 241, 244, 254, 255, 261
  b. - ķa 228
  b. - ğa. (*b. - ķa* yerine) BaC 228
  b. - lıķ (*ig ol*) 253
  b. - lıķnı ög - 235

b a h ş i ş   ihsan
  b. - indin uvtan - 57
b a h t   tâlih
  dirensiz keçer b. 224
b a ķ -   bakmak, görmek
  b. - a körgil 99
  b. - ıp 219
  b. - ığlı oķığlı 78
b a ķ ı n -   bakınmak, bakmak
  b. l (*anga ked b.*) 369
b a r   var
  b. er - 201, 394
    ķıl - 10
    (*bu kün b. yarın yoķ*) 197
    (*haber b.*) 311
    (*ne neng b.*) 100
    (*sözüm b.*) 265
    (*yir b.*) 201
b a r -   varmak, gitmek
  b. - ur (*mal*) 184
    sen 287, 431
    (*özüm*) 470
    (*ʿumür*) 471
  b. - dı (*başı b.*) 391
    (*eri b.*) 202
    (*kişilik b.*) 386
    (*ķazğanığlı b.*) 274
    (*ķodup b.*) 240
    (*kötrü b.*) 242
  b. - sa (*ķalı b. özüm*) 476
  b. - duķung (*ķodup b.*) 436
  b. - duğung (*b. - duķung* yerine) BaC 436
  b. - ğusı (*songı b.*) 391
b a r l ı ķ   varlık
  b. - ıngķa tanuķluķ bir - 5
  barlığıngğa (*barlıķıngķa* yerine) BC 5
  barlığıngğa (*birlikingke* yerine) B 7

bạşạl soğan
b. 161
b. yi- 162
basra aşağı, alt
b.-sında (*asrasında* yerine) A 294
baş baş
b. (*börkni keder b. kerek*) 300
b.-ḳa ḳẹḍ- 300
yet- 136
b.-nı yi- 138
b.-tın (*yirdin* yerine) BC 267
b.-ıñg kizle- 358
b.-ı (*ẹdẹbler b.*) 130
(*fażịllar b.*) 489
(*ḫạṭalar b.*) 220
(*kẹrẹmniñg b.*) 334
(*öz b. dụşmanı*) 141
b.-ı (*iṣi* yerine) BC 492
b.-ın kes- 363
b.-ını yi- 120
baş başlangıç, baş
b.-ı ... soñgı 391
baş uç
b.-ı (*oḳ b.*) 140
baş bk. *ḥażır*
başaḳtur- bk. *başıḳtur-*
b.-sa (*başıktursa* yerine) BC 140
başıḳtur- yaralamak
b.-sa bütmez 140
bayat Tanrı
b. bir- 246
(*uluğ bir b.*) 19, 283
baylıḳ zenginlik
b. çığaylıḳ 303
baz yine, gene, tekrar
b. 16, 184, 205, 397, 416
b. (*yime* izahı) C 293
bazi bk. *lạtife*
bẹd kötü, fenâ
b. iʿtiḳad tut- 35
b. (*artağ = artaḳ* izahı) C 413
bẹdbaḫt bedbaht, tâlihsiz
b. (*otun* izahı) Bu 261
bẹdẹl bedel, sahte, yapma, sun'î
dụrụstḳa b. 468
bẹdi kötülük, fenâlık
b. (*esizlik = isizlik* izahı) C 366, 375
bẹdiʿ eşsiz, nâdide
bịrri cudı b. iḥsanı 46
bẹdirle- bk. *pẹzirle-*
b.- (*pẹzirler* yerine) Bu 65
beg bey
dad ịspẹhsalar b. 69
bek muhafaza, kilit, emniyet
b.-te tut- 131
b.-tin çıḳ- 132
bek bk. *tek*
b. (*tek* yerine) BuC 434
beḳa beka
b.-sız er- (*ajun lẹzzẹti*) 193
bekle- muhafaza etmek
b.-gende (*tilin b. ökün-*) 144
b.-gentin (*b.-gende* yerine) A 144
bẹla belâ
b. kel- 349
b. rẹnc yuḍ- 350
belek hediye
b. (*bölek* yerine) BC 79
belgülüg belli
b. bol- 93
beng ben
b. (*meñge* izahı) C 26
ber- bk. *bir-*
b.! Bu 246 B 314
b.-ür Bu 5, 247, 276
b.-ürler A Bu 432
b.-di B C 246

b. (*adın er b.*) 275
tarısı 439
(*cęfa cęvr b.*) 393
(*dįl b.*) 500
(*til b.*) 499

bilig bilgi, ilim
b. 89, 104
b. bil- 84, 93, 123
bildür- 107
birle 83, 101, 121
ḳadri 107
maʿdini 48
tatğı 106
teg 100
yind- 103
b.-ning tengi 98
b.-ni ęder- 105
ne ḳıl- 108
yet- 237
b.-din (*ul ur*-) 81
b.-tin (*bilig teg* yerine) B 100
b.-i (*bilgi*) 127, 128
b.-lig 85, 87, 88, 95, 97, 105, 106, 113, 117, 125, 129, 225
b.-ligke ula- 82
b-ligni ög- 126
b-siz 86, 87, 91, 94, 96, 97, 108, 115, 119, 122
b.-sizke (*tatığsız er*-) 109
b.-sizge (*b. sizke* yerine) C 109
b.-sizlik 102

bilin- bilinmek
b.-är (*bilnär . . . idi*) 121
bilnär (*bulnur* yerine) B 83
bilinür (» ») C 83

bina binâ, yapı
kęręm bir b. teg 341

bir bir
b. ança budun 123
(*ata b. ana b.*) 291
ʿayb 362, 368
bayat 19, 283
birike (*biri birke* yerine) B 14
bina 341
elig 206
er 149, 275, 319, 360, 394
kün 136
neng 8, 151
söz 164, 265
b.-ke (*biri b. ud*-) 14
b.-ge (*birke* yerine) C 14
b.-i birke ud- 14
(*birin* yerine) AB 206
(*mingde b.*) 204
(*minger dostta b.*) 382
b.-ike (*bir birike; biri birke* yerine) B 14
b.-inge . . . mingin 97
b.-in kel- 210
(= *bir elgin*) 206
b.-er sęhv kel- 361
(*yirip munı b.*) 450
yüz aç- 221
b.-er (*hünerde b.; hünerlıḡda bir* yerine) BC 362
b.-erke (*bir erke* yerine) A 319
b.-erte (» *erde* ») A 149
b.-ertin(» *erdin* ») A 319
b.-likingke (*sening b.*) 7
b.-lıngga (*birlikingke* yerine) C 7

bir- vermek
b. (*ayu b.*) 314
(*sen me b.*) 246
(*yarı b.*) 4
b. ür erseng 248
sanını 276

m. (*bustan* yerine) BC 342
mẹzaḥ bk. *mizaḥ*
m. C 347
mẹze tat
m. (*ḳatığlıġ m.*) 437
(*mụddẹti*) 194
mẹze Ba C194
mẹzẹ Ba 437
m.-si (*ajun m.*) 437, 438
mẹzesi Ba 437, 438
mẹziḥ bk. *mizaḥ*
m.-din C 346
-mıș, *-miș*
aymıș (*söz*) 490
(*tip a.*) 191
(*ẹdib*) 500
(*yana*) 508
ḳopmıș (*arḳıș*) 180
ökünmiș (*kiși*) 144
urulmıș (*mẹsẹl*) 164
töretmiște ABu 24
töretmișde BaC 24
törütmiște (*yoḳ*) 24
timișim (*ẹmẹl t.*) 295
timișiñg (*neñg*) 198
aymıșı (*ne kim a.*) 502
yimiș teg ᶜ*asẹl* 466
mi-ẹndazẹd atıyor
m. (*kimșür* = *kemșür* izahı)
C 282
mịḥnẹt mihnet
m. otı (*öç-*) 351
mịhrịban seven, dost, șefkatli
mụșfiḳ m. bol- 325
mịhrụban bk. *mịhrịban*
m. B 325
mịhrụ̈ban bk. *mịhrịban*
m. C 325
mikụ̈nẹd bk. *mẹn*ᶜ
min bk. *men*

m.-ük A79
minde benden
m. kiḍin 481
mindin benden
m. dụ̈rud teg- 29
miñg bk. *meñg*
m. Bu 26
m.-e B 26
mịñg bin
m. er 359
ḳata 67
laᶜn 36
m. ẹr (*miñger* yerine) B 382
m. ir („ „) C 382
m.-e (*dẹliller m.*) 8
mingge A 8
m.-in (*biligsiz m.*) 97
minggin A 97
m.-inde biri 204
mingginte ABu 204
m.-er dostta biri 382
mingger A 382
mini beni
duᶜada unıtma m. 482
-miș bk. *-mıș*
mịzac mizâc
m. (*mizaḥ* yerine) Ba 347
mizaḥ mizah, șaka
asığsız m. 346
bu m. 347
-mu, *-mü*
ḫırẹdlığmu bolur 137
ḳarıpmu munar (*ajun*) 448
kerekmü 368
kereksizmü 368
sẹna mu ayuğay sẹza 3
mụḳırr ikrâr eden
m. men muñga 10
muḳır Ba 10
mun- bunamak

m.-ar (*ajum ḳarıpmu m.*) 448
munca bk. *munça*
munça bunca, bu kadar
m. köñgül ba- 183
(*malḳa m suḳ*) 429
munca. C 183, BaC 429
munda burada
m. ḳal- 288, 470
m. (*mundın* yerine) B 442
mundın bundan
m. cefa azraḳ ol 442
muñ bun, dert
m.-a (*egirse m.*) 30
mungga A 30
muñga buna
m. köñgül ba- 219
(*muḳir'men m.*) 10
mungga A 10, 219
munı bunu
m. bil- 384
eşit- 62
ḳıl- 316
keḍ añga- 18
keḍ saḳın- 176
oḳı- 481
ög- 450
uḳ- 62
yir- 450
murad murâd, gâye, maksat
m. (*orun* izahı) C 212
m.-ḳa (*tegilmez m.*) 234
musallat musallat
m. (*eklig* izahı) C 256
musulman müslüman
m.-ḳa 325, 326
m.-ġa BaC 325, 326
mutabaʿat uyma, arkası sıra gitme
m. (*eḍergen* izahı) C 105
-mü bk. *-mu*
mübtela müptelâ
ġam vę m. olıcaḳ (*muñga* izahı) C 30
müddet müddet
-m.-i (*męze. m. keç-*) 194
mü'min mü'min
m. er- 280
m.-lıḳ nişanı 279
mürüvvet insâniyet
m. fütüvvet 63
m. yolı büken- 150
mürüvvet bk. *mürüvvet*
mürüvvet bk. *mürüvvet*
müstemiʿ dinleyici
m. ol (*ula* izahı) C 81
müşfiḳ şefkatli
m. miḥriban bol- 325
(*raʿiyyetḳa m. sęlim*) 51
mütedeyyin bk. *męrd*
müvaʿiż bk. *męvaʿiż*
m. (*męvaʿiż* yerine) Bu 465
m. (*nęvadir* „) B 77
-n (*-ın, -in, -un, -ün*)
birin (*kel-*) 210
„ (= *bir elgin*) 206
elgin (*bir e.*) 206
„ (*öz e.*) 124
fiʿlin (*tiril-*) 365
ilkin 207
miñgin 97
oḳun (*kezle-*) 228
onun (*kel-*) 210
ögün (*ay-*) 490
sevinçin (*salın-*) 413
sevünçin C 413
sözün (*beze-*) 77
sözlerin (*biti-*) 475
terkin (*ḳıl-*) 380
tilin (*uslan-*) 278
„ (*yıġ-*) 416
„ (*öçüktür-*) 139

yüzin (*at*-) 159
na-ḫoş nâhoş
n.-ı (*tümen n.*) 218
nakẹs insâniyetsiz, alçak
bạḫil n. otun 261
nạsạb bk. *nẹsẹb*
nạşiḥạt nasihat, öğüt
pẹnd n. 110, 125
nạʿt medh-ü senâ
n.-ında (*nebi n.*) A 20 (başlık)
ne ne
n. ay- 116
iş 369
kıl- 108
kerek (*nerek* izahı) C 313
kim 145, 502
neng 100
ol 287
türlüg 111, BC 115
yaz- 445
n. . . . ne 272, 416
n.-kim ABu 145, 502
nẹbi nebi, peygamber
n. naʿtında A 20 (başlık)
neçe nice, ne kadar
n. ʿalịm 203
fẹylẹsuf 203
pụr hụnẹrlıġda 262
tetik erdin 361
yir bar er- 201
kiçgülüg 180
tirse 248
yusa 328
(*yügürmek n.*) 181
n. me 38, 174
n.-me Bu 38, 174
nẹfis nefîs, kıymetli
n.-ni çal- 447
negü ne
n. tip ay- 129
n.-ke kerek 314
„ *ulaşu ḳınar* 446
n.-ge C 446
nelik (bk. *nelük*) neden, niçin
mẹlamẹt n. 453
nelük (krş. *nelik*) neden, niçin
n. 183, 396, 429
n. (*nelik* yerine) BC 453
nẹmaz namaz
bi-nẹmaz (*buḍun*) 400
neng nesne, şey, mal
n. (*bir n. içre*) 8
(*iki n. birikse*) 149
(*ne n. bar*) 100
(*mening timişing n.*) 198
(*ḳamuġ tegdeçi n.*) 457
n.-e (*uçġan yügürgen n.*) 6
nenñ (dikkat, -*e*- medli) C 6
nengge ABu 6
n.-din ötrü 182
n.-i (*dụnya n.*) 197
nenggi A 197
n.-ini (*ajun n. tir*-) 305
nenggini ABu 305
n.-indin (*dụnya n.*) 189
nenggindin A 189
n.-idin BaC 189
nenggitin Bu 189
nerek neye
ḥarịslịḳ n. 313
nẹsẹb nesep
n. (*yirilmez n.*) 128
n.-sızḳa 128
n.-suzḳa A 128
nesne nesne
nẹsneḷẹr (*nenge* izahı) C 6
nẹvadịr nâdir
n. säz 77
n. süzük 479
nẹvbẹt nevbet

onggı A 115, 198

o n͡g sağ

o.-ın (*onggın*; *ödin* yerine) A 113

o n͡g a- bk. *an͡ga-*

a. / C 22

o n͡g a l- bk. *on͡gul-*

o.-maz BuC 253

o.-mis (?) Ba 253

o n͡g u l- iyileşmek

o.-maz (*otalap o. ig*) 253

oñụlmaz (*büt-męs* = *bütmez* izahı) C 140

o p r a ḳ elbise

yaraġ bulsan͡g o. yalın͡gnı keḍür 330

o r a m muhıt, semt

o.-ı (*ḫarabat o.*) 399

o r u n yer

umunçḳa o. 212

o s u bk. *azu*

o. A 448

o t âteş

o.-ḳa yüzin at- 159

o.-nı öçür- 340

o.-ın yul- 12, 160

o.-ı (*ġażab ḫıḳd o.*) 339

(*miḥnęt o.*) 351

o t a l a- tedâvi etmek

o.-p on͡gulmaz ig 253

o t u n alçak, odun

baḫil nakęs o. 261

biligsiz o. 108

o z- geçmek

o.-up (*ayastın o.*) 55

o.-uḳ (*ozup* yerine) BC 55

o z a önce, evvel

o. (*ᶜasęldin o.*) 440

o.-raḳ (*andın o. saḳın-*) 372

o.-ḳı urulmış męsęl 164

o.-ġı BaC 164

ö ç- sönmek

ö.-er miḥnęt otı 351

ö ç ü k t ü r- kızdırmak, hiddetlendirmek

ö.-me erni tilin 139

ö c ü r- söndürmek

ö. / (*ol otnı ö.*) 340

ö ḍ zaman, vakit

ö.-in (*bilür iş ö.*) 113

ö g akıl, anlayış

ö.-ün (*güḥęrdin söz aymış ö.*) 490

ö g- öğmek, medhetmek

ö.-e bil- Buc 45

ö.-ü bilmez erke 45

ö.-e (*ögüt* yerine) B 45

ö.-er (*tözü ḫalḳ ö.*) 236

(*erse sen*) 227

(*til ḳayu*) 235

ö.-di (*biligligni ö.*) 126

ö.-güçi 450

ö g d i medih, senâ, öğme

ö.-sindin (*anın͡g ö. tat-*) 27

ö g d ü bk. *ögdi*

ö.-sintin A 27

ö g r e t- öğretmek

ö.-ür (*ögüt ö.*) 45

ö g ü t medih, öğme

ö. ögret- 45

ö k

bọz ö. 480

men ö. 79

ö k ü n- pişman olmak
ö.-miş kanı 144
ö.-gen telim 143
ö.-mez kiḍin 114

ö k ü n ç pişmanlık
ö. (*ġąm ö. ḥąsręt*) 302
ö. er- 372
kel- 170
(*biligsiz angı ö. ol*) 116
ö.-tin üläş ol- 244

ö k ü ş çok
ö. az 65
ḥąmd 1
ḫąyr 378
hęzl 479
ḳul ḳara-baş 298
ḳıl- 296, 336
kär- 359
sözle- 143
tir- 241
yangşo- 134
ö.-rek (*iząsı ö.*) 438
kişi 383

ö l- ölmek
ö.-üp yat- 308
ö.-ür 264
ö.-di 95
ö.-se (*öldi* yerine) E 95
ö.-mez (*ölmedi* ») E 95
ö.-medi (*atı ö.*) 95

ö l ü g ölü
ö. (*atı ö.*) 96
(*tirigdin ö. çıḳar.*) 17
ö. (*yitük* yerine) E 94
ö.-din tirig çıḳar- 17
ö.-lermi tirgüz- 20

ö l ü m ölüm
ö.-din önge 12

ö ng ön, baş-
ö. sanga yarı- 14
arḳış 179
ö.-e (*ölümdin ö.*) 12
ǫngge A 12
ö.-i ḳapmuş arḳış 180
kel- 392
änggi A 180, 392
ö.-ini sangın 370
ǫnggini A 370
ö.-in (*ne neng bar ... asıġlıġ ö.*) 100
ǫnggin A 100
ö.-inler (*aḍınlar* yerine) A 198

ö r k yular, bağ
ö.-lüg (*köngül ö. al*) 318

ö r t e- yakmak
ö.-gil (*yıġaçnı kesip ö.*) 324

ö r ü ng ak, beyaz
ręsuller ö. yüz 25
ö. (-*r*- 'siz) Bu 25

ǫz bk. *öḍ*
ąsin Bu 113

ö s e r- Bk. *ęḍer-*
ö.-gen A 105

ö t e iyice
ö. irte- 292, 321

ö t r ü ötürü, dolayı
'ąybdın ö. 363
nengdin ö. 182

ö t ü n- sunmak ricada bulunmak
ö.-gil (*męḍḥ ö.*) 41

ö z kendi
ö. (*azod ö.*) 344
başı 120, 141
elgi 124
tili 120

ö.-ni (*isizliktin ö. sıñgarı sal-*) 366
ö.-üm bar- 470, 476
kutul- 39
ö.-üñg 429
küçe 182
küdezil- 158
yañgıl- 353
yul- 12
(*tilegil ö. hoşluğın*) Ba C416
ö.-üñg (*yüzüñg* yerine) BaC 160
ö.-üñgke kel- 170
ö.-üñgge C 170
ö.-üñgni ula- 82
ö.-i bil- 504
ö.-in güzinle- 512
ö.-ini ʿaybka koy- 506
ö.-lerin kul kıl- 422

öze üzere, ile
ö. (*könilik ö.*) 154
ö. (*taba = tapa* izahı) C 449
ö.-le. 242
özile. (*özele* yerine) C 242

öze üst
ö.-sinde (*yüklüg ö. zer*) 487

özge başka
ö. (*adın* izahı) C 116
(*adın = otun* izahı) C 108
ö.-ler (*adınlar* izahı) C 467

özile bk. *öze*

-pan
yatıpan birür sanını 276

pasban bekçi
p.-ı (*tavar p.*) 261

pend nasîhat
p. naşihat 110, 125
(*edeb p.*) 469
p.-im al- 293

pes bk. *emel*

peşiman pişman
p. süde. (*üküngen* izahı) B 143

pezirle- kabûl etmek
p.-r teñgiz 65

pinhan saklı, gizli
p. süde. (*busuğlı* izahı) C 294

pişman bk. *peşiman*
p.-i (*öküç* izahı) C 116, 302

pul para
p. (*kol* yerine) C 312

puşan giyedir
p. (*bütür* izahı) C 330

pür dolu
p. ağu 214
p. hünerlığda 362
p. (*merd mütedeyyin p. ʿakl; indinlik = itiglig* izahı) C 344
p. (metinde *bür* !) Ba 214

-r bk. *-ur*

-ra, -re
asrasında 294
bosrasında A 294
içre 486
isresinde Ba C 294
yüsere (*yüzke* yerine) Bu 25
yüzre (« «) Ba 25
tabaru Ba C 286
taparu 286
yokar yokla- 101
krş. bir de *añgar*

rabat bk. ribat
r. BC 177
r.-ka BC 178

rahat râhat
r. ... renc 210

rạḥmẹt rahmet
r. (uğan r. itsün) 491
r.-ingdin um- 2

rạʿịyyẹt raiyet, tebea
r.-ḳa müşfịḳ 51

-raḳ, *-rek*
azraḳ 442
eḏgürek 316
eḏizrek (sịmaktin e.) 49
kẹrimrek (tengizdin) 67
ḳızraḳ (ḳızda) 444
kiḏinrek (ilkin ... k.) 208
azaraḳ (andın) 372
öküşrek (kişi) 383
« (izası) 438
tüzünrek (-ça t. bol-) 355
vẹfasızraḳ (ajun) 441

rạḳṣ oyun, raks
ʿarịf r. çıḳar- 402

rast doğru
r. (ḥali = ḳalı izahı) C 226
r. fịʿl (ḳılğı = ḳılḳı izahı) C 321
r. miguyẹm (ḥali = ḳalı izahı) C 331

raz sır
r.-ıng 169, 175

-re bk. *-ra*

-rek bk. *-raḳ*

rẹnc eziyet
r. 463
r. (ğam yerine) BC 211
r. iḏisi 464
(bẹla r. yuḏ-) 350
(kelür r. onun) 210

rẹsul resûl, elçi
r. 159, 191
(ḥaḳ r.) 103
r.-ler örüng yüz 25
resul(le)r Bu 25

rıbaṭ keransaray
r. (bu ajun r. ol) 177
r.-ḳa tüş- 178

rịḳḳạt rikkat, incelik
r.-i dịl bile ayıt- 500
riḳ(ḳ)a.ti til Ba C 500

rịya riyâ
ʿibadẹt r. bol- 398

rịyasẹt riyâset
sịyasẹt r. 61

-ru bk. *-ra*

ruz gün
r.-ung (bitildi r.) 315

ruzgar zaman
r.-ıng (sening r.) 414

sa-
ṣ.l (az sa; aza yerine) F 438

sạʿadẹt saâdet
s. yolı 83, 84

saʿạt saat
bu s. 491
s. (terengsiz = dịrẹngsiz izahı) Bu 224

ṣạbr sabır
ṣ. iḏist 352
it- 349

saç- saçmak, serpmek
s. (ḥalimlıḳ suvın s.) 340

ṣạdạḳa sadaka
ṣ. ḳılmaḳ (izahta) BC 433

ṣadıḳ sâdık
ṣ. (ʿạtiḳ yerine) BaC 33

özile (*özi ile?*, *özele* yerine) C 242
tirigle 94

lẹẕẕẹt lezzet, tat
l.-i (*ajun* l.) 193

lịbas elbise
l.-ın (*tẹkẹbbụr l. kẹḍ-*) 277

-m
atım (*ẹdib ạhmẹḍ a.*) 469
işim tip ınan- 173
iḍim (*keçürgen i.*) 37
(*bu tidi*) 124
küzüm (*tüketür*) 472
äzüm (*ḳuıtuldı*) 39
(*barur*) 470
(*barsa*) 476
sözüm (*bar*) 265
(*ẹdẹb pẹnd ç.*) 469
(*hẹdye kıl-*) 483
(*ḳalur*) 470
(*ḳalsu tip*) 476
şahım (*ẹrdemlerin*) 59
(*kẹrimrek*) 67
(*mẹdḥı*) 43
tilim (*ayuğay*) 3
(*tatır*) 27
yazım (*tüketür*) 472
timişim (*ẹmẹl t.*) 295
säzümke 81
şaḥımḳa 42, 79
tuttaçımḳa 30
säzümge C 81
şahımğa Ba C 42, 64, 72, 79
tuttacımğa Ba C 30
hạvaderlıḳımnı (*bil-*) 80
kịtabımnı (*kör-*) 71
säzümni (*an͡ga-*) 22
çahımnı (*yad ḳıl-*) 72
tạpğanụmça (izah) C 4

ma, *me*
ḥạrişıḳ ma 301
dinar ma (*ni*) 312
sen me 154, 246
iş me 390
neçe me 174

mạᶜdẹn bk. *mạᶜdịn*
m.-i BC 48

-madın
uḳmadın (*ıy-*) 119

mạᶜdịn mâden
m.-i (*bilig m.*) 48

mạḥmud Mahmud
m. aglı 496
m-i yükneki 495
m.-i » Ba C 495

-maḳ, *-mek*
bağlamaḳ BC 183, 220
eylemek C 22
ḳaçmaḳ (izah) BC 153
küḍezmk (*al*) 130
saḳlamaḳ (izah) C 130
sanmaḳ (*al*) 295
sevilmek (*tile-*) 259
sevülmek ABC 259
tirmek (*süçüg*) 435
tirgüzmeḳ (*asan*) 20
usanmaḳ (*ḳaçan ol*) 32
yügürmek (*neçe*) 181
körmekkẹ (*kärklüg*) 217
yaḳamḳḳa (*yumşaḳ*) 214
yumaḳın (*arır*) 111
bamaḳın͡g 183, 220
birikilmeki (*ḳızroḳ*) 443
bilmemekdin C 123

mal mal
m. 184, 245, 298, 425, 433
m.-ḳa 183, 256, 425, 429
m.-ğa Ba C 183, 256, Ba 421
BaC 425, 429
m.-ın͡g 427, 428, 431, 433
m.-ı 243, 256
m.-ın 238

ḳum kum
eḍiz ḳ. 60
ḳur- kurmak
ḳ.-up (*ḳatığ ya ḳ.*) 462
ḳurt
ḳ. dęg (*ḳatığ ya* yerine) C 228
ḳuru- kurumak
ḳ.-p yulları 387
ḳuruğ kuru, boş
ḳ. yir 202
zaḥmęt 304
ḳuş kuş
ḳ. teg uç- 224
ḳ.-ları (*ḳalıḳ ḳ.*) 459
ḳut kut, saâdet
ḳ.-luğ (*elig*) 251
ḳ.-luğı kişi ḳ.) 23
ḳ.-sız (*ḳ.-suz* yerine) C 448
ḳ.-sızı (*ḳ. suzı* ») B 252
ḳ.-suz ajun 448
ḳ.-suzı (*elig*) 252
ḳutul- kurtulmak
ḳ.-dı özüm 39
ḳuvvęt kuvvet
ḳ.-i (*ḳaç-*) 196
küç güç
k. emek tegür- 331
küçe- zorlamak
k.! (*özüng k.*) 182
küḍ- beklemek
k.-üp (*fęraḥḳa k.*) 349, 350
küḍam hângi
k. (*ḳayu* izahı) C 245
küḍez- gözetmek
k.-gil (*ḥaḳ*) 345
(*til*) 157
k.-mek (») 130
küḍezil- gözetilmek
k.-ür (*küedezlür özüng*) 158
k.-se (*til*) 158

kül- gülmek
k.-mesün (*sanga k.*) 172
külçir- gülümsemek
k.-er (*ajun*) 205
kün gün
k. (*bir k.*) 136
(*bu k.*) 29, 197, 385, 419
426, 435
k.-de arta tur- 404
(*kiḍin k.*) 390
k.-üng kiter- 15
(*tänüng* yerine) C 16
kün et! kıl!
yad k. (*anga!* izahı) C 28
kündüz gündüz
k.-üng (*yarattı*) 13
küs- bk. *küḍ-*
k.-üp A 349, 350
küse- arzu etmek
k.-p keç- 373
küstaḫ küstah
k. kıl- 348
k. (*ustaḫ* izahı) C 348
küy- *küḍ-*
k.-üp C 350
» (*-y-* metne dikkat *-t-*?)
C 349
küz güz, son bahar
k. (*kel-*) 471
kuuz A 471
k.-üm (*yazum k.*) 472
küzgü ayna
k.-si (*körksüzi* yerine) C 250
laᶜn lânet
l. (*ming l. ıḍur men anga*) 36
laṭife lâtîfe, şaka
l. bazi (*meziḥdin=mizah hęm* izahı) C 346
-le
özele 242

k.! ABC 167
k. - er Bu 300
k. - seng̃ A Ba 354
keyim bk. kedim
k. AC 168, C 297
kez bk. ked
k. A 18, 369
kezle- nişan almak
k. - gil (ya oḳun k.) 228
-ḳı, -ki, -ġı, -gi
kedinki Bu 208
kidinki Ba 208
kidinki keligli 75
ozaḳı urulmış męsęl 164
yasınḳı ABu 223
yagınḳı bulıt 223
kędingi C 75, 208
yazınġı BaC 223
ḳıl- kılmak, yapmak, etmek
ḳ. - ıp 9, 375
ḳ. - ayın 42
ḳ.! 157, 165, 296, 327, 333, 336, 356, 474, 510
ḳ. - su tip 72, 484
ḳ. - sun (ḳ.-su yerine A 484
ḳ. - ur 10, 108, 148, 316, 348 380, 396, 405
ḳ. - ur (ḳolur yerine) BC 312
ḳ. - urlar 422
ḳ. - dım 483
ḳ. - dı 64
ḳ. - sa 66, 68
ḳ. - ġan 333
ḳ. - daçıng̃ḳa 327
» ġa BaC 327
ḳ. - ıġlını 281
ḳ. - ıḳlını (ḳ.-ıġlını yerine) C 28
ḳ. - ıḳlıḳnı (» ») B 281
ḳ. - maḳ (ṣadaḳa ḳ., izahta) Bu C 433

ḳ. - ma 464
ᶜamęl ḳ. 296
artut ḳ. 42
ᶜaṭa ḳ. 64
az ḳ. 157
bar ḳ. 10
cęfa ḳ. 327
cęzaᶜ ḳ. 464
ḥarişlıḳ ḳ. 316
edgü ḳ. 333
ęmr ä maᶜruf ḳ. 405
gile ḳ. 396
hędye ḳ. 66, 483, 484
icabęt ḳ. 510
isiz ḳ. 333
isiz ḳılıḳlıġ ḳ. 380
isizlik ḳ. 375
ᶜitab ḳ. 510
ḳabul ḳ. 68
könilik ḳ. 165
ḳul ḳ. 422
küstaḫ ḳ. 348
ne ḳ. 108
ṣadaḳa ḳ. BC 433
sęnasın ḳ. 336
sılıġ ḳ. 356
tap ḳ. 474
taẓarruᶜ ḳ. 148
tęvaẓuᶜ ḳ. 281
yad ḳ. 72
yoḳ ḳ. 9
ḳılıġ bk. ḳılıḳ
ḳ. Ba 269
ḳılġı BaC 321
ḳ. - lıḳ(ḳılıḳlıġ yerine)BaC380
ḳılıḳ huy, tavır
ḳ. (edgü) 270
(yirlür ḳ.) 269
ḳ. - ı fiᶜlin 321
ḳ. - larda edgü ḳılıḳ 270
ḳ. - lıġ (isiz ḳ. ḳıl-) 380

k. *bile* 334
sakın 176
yopuş 268
berklig 254
k e ḍ - giymek
k. - *ip* (*libosın k.*) 277
(*tonın k.*) 167
k. - *er* (*börkni k. baş kerek*) 300
k. - *seng, otlaş* 354
k. - *gülüg* (*yigü k.*) 189
k e ḍ i m giyim
k. *ton* 168, 297
birle tap tut- 186
k e d i n bk. *kiḍin*
k. ABu C 114, B 358, 371, A 390, Bu 481
k. - *ki* (*kiḍinrek* yerine) Bu 208
k. - *gi* (» ») C 208
k. - *gi* (*k.-ki* ») C 75
kęfin kefen
k. (*sıringğu* = *sarıngu* izahı) C 432
k e l - gelmek
k. *az kıl* 157
özüng yul 12
uzatma ęmęl 293
k. - *ür* 145, 210, 361, 451, 471
k. - *ür* (*bulur* yerine) Bu 378
k. - *di* 392
k. - *se* 145, 184, 210, 335, 349, 369, 461
k. - *gen iş* 451
k. - *igli kişi* (*kiḍin*) 75, 481
k. - *gü yol* 232
k. - *gülüg* (*songı*) 392
k. - *dügünce* (metne dikkat) C 390
k. - *mesün* (*söz sökünç*) 231
k e m i ş - atmak
k. - *ür* (*ermi kemşür kodı*) 282
k. - *tim çözük* 478

k e n d ü kendi
k. 55, 406, 419, 435
k. - *ne* *duşmon etme* (*öçüktürme* izahı) C 139
k e r - germek
k. - *ip halkko kögzüng* 278
k e n g bk. *king*
k. Ba 315
k e r e k gerek
k. 297, 298, 300, 314, 410, 474, 510
k. - *mü* 368
k. - *lig söz* 117, 265
k. - *siz söz* 118, 151
k. - *sizmü* 368
k ę r ę m kerem
k. 61, 322, 341, 342
k. - *ning başı* 334
k. - *siz kişi* 323
k ę r i m kerîm, kerem sâhibi
k. - *rek* (*tengizdin k.*) 67
k e r t ü bk. *kirtü*
kęrtü Ba 368
kerdüü Bu 368
k e s - kesmek
k. - *e ay* - 290
k. - *ip* (*yığaçnı k. örte* -) 324
kęs! (*sen* yerine) Ba C 338
kez (») Bu 338
k. - *güçi* (*boşın k.*) 363
k e t bk. *ked*
k. B 18, AB 176, B254, B334, BC 369
k e t - bk. *ked* -
k. - *gülüg* Ba 189
k e t ü r - getirmek
k. - *düm* (*tolulop k.*) 478
k e y bk. *ked*
k. A 334
k e y - bk. *ked* -
k. - *ip* A Bu C 277

ḳ. *toḳluḳı* 186
ḳ a r ş u karşı
ḳ. *bolmaz* (*ḳıytarılmaz* yerine) A 462
ḳ a ş kaş
alın ḳ. çat- 205
ḳ a s ġ u bk. *ḳadġu*
ḳısġu (- *s* - altında ar. harf. *z*) A 426
ḳ a ş ʿ ạ r bk. *kaşġar*
k. BC 501
k. - *i* BaC 499
k a ş ġ ạ r Kâşgar
k. tilin bil - 501
k. - *i til bile* 499
k a ş ḳ ạ r bk. *kaşġar*
k. - *ı* D 499
ḳ a t - katmak
ḳ. - *ar* (*zẹhr ḳ.*) 206, 280
ḳ a t a defa
miñg ḳ. 67
ḳ a t ı ġ kuvvetli, pek, muhkem, sert
ḳ. *kizle* - 169
ḳ. *ga oḳan kezle* - 228
ḳ. *yu ḳur* - 462
ḳ. - *lıḳ* 40
ḳ a t ı ġ karışık
ḳ. - *lıġ mẹze.* 437
ḳ. - *lıḳ* (ḳ. - *lıġ* yerine) Ba 437
ḳ. - *sız* (*ġạm ḳ. sụrur*) 211
ḳ a t ı ḳ bk. *ḳatıġ*
ḳ. - *sız* (*ḳatıġsız* yerine) C 211
ḳ a t l a n - katlanmak
ḳ. ! (*tarıġlıḳta ḳ.*) 192
ḳ ạ ṭ r e. damla
ḳ. - *ni* (*uşaḳ ḳ.*) 66
ḳ a v i bk. *ḳạvi*
ḳ. C 196
ḳ ạ v i kuvvetli
ḳ. *erse ḳamlur* 196

ḳ. (*irklig*= *örklüg* izahı) C 318
ḳ a y d a nerede
ḳ. 419, 439
ḳ a y t a r ı l - çevirilmek, geri döndürülmek
ḳ. - *maz* (*ḳạża ḳ.*) 462
ḳ a y u nerede
ḳanı öger til ḳ. 235
ḳ ạ ż a kazâ, kader
ḳ. *birle* 455, 456, 459
ḳ. *ḳıytarılmaz* 462
ḳ. *kel* - 461
ḳ. - *dın er* - 457
ḳ. - *lar yorıt* - 454
ḳ a z ġ a n - kazanmak
ḳ. - *ıġlı ajun malını* 273
ḳ. - *ıḳlı* (ḳ. - *ıġlı* yerine) BaC 273
ḳ a z ı - kazımak
ḳ. - *p* (*ʿạdavẹt kökini ḳ.*) 338
- k e bk. - *ḳa*
k e ç - geçmek
k. - *er yil k. teg* 194
(*dịrẹngsiz k. baḫt*) 224
nẹvbẹti 351
yaz 471
k. - *erler* (*yüz evrip k.*) 424
k. - *gülüg* (*tüşer k.*) 178
k. - *mez* (*küsep k.*) 373
k e ç - bk. *kiç* -
k. - *gülüg* A 180
k e ç e bk. *kiçe*
k. Bu 184
k e ç ü r - geçirmek, affetmek
k. (*iḍim sen k.*) 37
(*ʿạmrāñg k.*) 154
(*yazaḳın k.*) 337
k. - *gen iḍim* 37
k e ḍ pek, iyice, çok
k. añga 18
baḳın 369

- *n͡gge*
özün͡gge C 170
- *ın͡ga*
dostın͡ga (*tatur*-) 263
- *in͡ge*
birin͡ge 97
için͡ge (*kir*-) 308
işin͡ge (*ıḍ* -) 31
- *ıḳa*
tostıḳa A 263
- *ike*
birike B 14
içike Ba 308
- *ına*
dostına BC 263
- *e*
in͡ge (*en͡gke* yerine) B26

ḳạbul kabûl
ḳ. ḳıl - 68

ḳaç bir kaç
eşit emdi ḳ. söz 21

ḳaç- kaçmak
ḳ.- ar ḳuvvẹti 196
(*terk ḳ.*) 222
ḳ.- maḳ (*tize*]= *teze* izahı) BC 153

ḳaçan ne zaman
ḳ. 32, 87, 212, 307

ḳạdạh kadeh
ḳ.- ḳa zẹhr ḳat- 208

ḳadġu kaygı, keder
ḳ. saḳınç 426
ḳ.- suz (*inç fariġ ḳ.*) 415

ḳạdr kadir, değer, kıymet
ḳ.- ini (*bilig ḳ. bildür-*) 107
hem (*tatġın ay dost* yerine) A 106

ḳạfẹs kafes
ḳ.- ḳa kir - 460

ḳal- kalmak
ḳ.- ıp (*tişisi ḳ.*) 275
ḳ.- su tip 70, 476
ḳ.- suu Bu 70
ḳ.- su (*bolsa* yerine) ABa 76
ḳ.- ur 264, 288, 352, 364, 431, 470
ḳ.- dı 202
ḳ.- madı 403

ḳalı eger
ḳ.....-sa (*-se*) 132, 149, 226 331, 354, 476

ḳalıḳ hava
ḳ. ḳuşları 459

ḳamıl- çökmek, eğilmek
ḳ.- ur (*ḳạvi erse ḳamlur*) 196

ḳamu bk. *ḳamuġ*
ḳ. A457

ḳamuġ her, bütün
ḳ. 115, 147, 171, 199, 200, 229 230, 269, 273, 444, 457
ḳamuġ (*-ġ?-z?*) Bu 457

kan kaynak, menbâ
k.- ı (*fạżilẹt k.*) 48

ḳança nereye
ḳ. bar- 386

ḳanı hani
ḳ. 41, 122, 142, 144, 204, 235 328, 381, 386, 389, 394, 405 406, 418, 419

ḳara-baş câriye
ḳul ḳ. 298

ḳạrar karâr, sükûn, devam
ḳ. ḳılıp (*serıp* izahı) BC 175

ḳara-vaş bk. *ḳara-baş*
ḳ. Ba 298

ḳarı kol
ḳ.- ḳa ḳon - 460
ḳ.- ġa BaC 460

ḳarı- ihtiyârlamak
ḳ.- p 306, 448
ḳ.- maz 306

ḳarın karın

(otalap oñgulmaz i.) 253
i.- iniñg (harişlık i. emin) 310
ig- bk. *eg-*
i.-er BC 233
igir- bk. *egir-*
i.-se Ba 30
ihsan ihsân
i.-ı (bedi i.) 46
iki iki
i. derman 50
neñg 149
kıl dinar 312
ikinç ikinci
i. 10, 152
iksi- bk. *eksi-*
i.-yür Ba 199
il el, halk
i.-ni kör- 505
il bk. *er*
i.-ke B 421
il bk. *ol*
i. Bu 340, C 252
ʿilac ilâc
i. (*otalap* izahı) BC 253
ilah Tanrı
i.-i 1, 37
ile bk. *bile*
i. A 393
ilig bk. *elig*
i. Ba 30, AC 92, 251, 252 C286
i.-i (ilgi) Bu C 254
(metne dikkat) A 254
i.-in (ilgin) C124, ABaC 206
i.-lerde (-te) AC 251
ilig bk. *elik*
i. BaC 456
ilin- yakalanmak, tutulmak
i.-ür (tuzakka elik) 456
iliş- ilişmek
i.-ür (ilşür, ilnür izahı) C 456
im bk. *em*
i.-in BC 310
imdi bk. *emdi*
i. ABa 21, BC 99
imgek bk. *emgek*
i. Bu 331, BaC 332
-in bk. *-n*
inç râhat, huzûr
i. tiril- 415
ʿind kat, yan (?)
ʿi (intinlik = itiglig izahı) Bu 344
inde- bk. *yind-*
i.-p (yindip yerine) Ba 417
indinlik bk. *itiglig*
i. BC 344
iñg bk. *eñg*
i. C 26
i.-e (eñgke yerine) B 26
inşaf insâf
dad i. tut- 56
ir bk. *er*
i. BC 85, BuC 95, ABu C 133 141, 142, BuC 229, 233, 234 ABu C 237, 245, 257, 275 307, B C 359, 360, AC 376, A 377 AC 378, A 405, ABuC 425
i.-niñg ABu C 152, 317, 336
i.-ke A 45, A Bu 145, 150, A 301, 304, AC 322, A 333, 421
i.-ge C 107, 145, 150, 301, 304 319, 333, 344, 421
i.-ni AC 102, ABC 139, ABu C 159, C 227, AC 282, 423
i.-de Bu C 149
i.-din ABuC 153, C 319, ABC 335, ABu 361
i.-i A 201, 202
i. digil (irtegil yerine) C 321

- dın, - din
fạżlıdın ABC 21
neñgidin BC 189
tilidin B 145
- nde
miñginde (biri -) 204
- ı (bk. *-nı*)
ḳitabı B 77, ABC465
ıḍ- göndermek
ı.- ur men (sẹlam) 31
(miñ lạʿn) 36
ı.- dım (bölek ı.) 79
ı.- ma (boşlağ ı.) 135
-ın bk. *-n*
ınan- inanmak
ı.- ıp (işim tip ı.) 173
ı.- ! (*büt* izahı) C 147
ı.- mağu (azılmağu yerine) Ba C 216
ınanç inanç
ı.- lığ iş 174
ı.- lıḳ (*- lığ* yerine) BaC 174
ıs- bk. *ıḍ-*
ı.- ur A 31, 36
ı.- dım A 79
ı.- ma Bu 135
ışıntur- bk. *aşındur-*
ı.- duğuñ C 433
ıt- bk. *ıḍ-*
ı.- ur Bu 31
ı.- ma (*-t-* altında ar. harf. *ẕ*) A 135
ız- bk. *ıḍ-*
ı.- ma Ba 135
-i bk. *-ı*
ʿibad bk. *ʿịbarẹt*
ʿi. Bu 498
ʿịbadẹt ibâdet
ʿị. rịya bol- 398
ʿịbarẹt ibâre
ʿị. ʿạrạbdın uṣul 498

ịcabẹt icâbet, kabûl
ị. ḳıl- 510
iç iç
i.- i (kişiniñ i.) 383
pür ağu 214
i.- iñge (topraḳ i. kir-) 308
i.- ke (*i.-iñge* yerine) Ba 308
i.- nde (ajun i.) 218
(ṣạlabẹt i.) 53
iç- içmek
i.- mez (yimez i.) 262
içre içinde
bab i. 486
biligsizlik i. 122
neñ i. 8
id- bk. *it-*
ị.- en (ṭạlẹb iden; arḳağan izahı) C 7
i.- ici (ʿạfv idici; kiçürgen=keçürgen izahı) C 37
idgü bk. *edgü*
i. Bu 148, 245, 365
iḍi Rabb, sâhip
i. ḳısmẹti 303
(metne dikkat) C 187
(kötrür i.) 281
(törütgen i.) 121
i.- m 124
(keçürgen i.) 37
i.- si (ḥırṣ i.) 306, 313
(kịbr i.) 289
(ḳudrẹt i.) 19
(mal i.) 245
(rẹnc i.) 464
(ṣạbr i.) 352
idin bk. *adın*
i.- ler C 198
ig hastalık
i. teg 163

- *n*

başın (*kes-*) 363
bezekin (*kör-*) 219
bilmesin (*ti-*) 504
çevabın (*ay-*) 290
emin (*bil-*) 310
erdemlerin (*sana-*) 59
fiᶜlin (*irte-*) 321
ḥakın (*küdez-*) 345
ḫalkın (*koḍ-*) 407
ḥukmin (*üg-*) 449
izin (*izle-*) 225
közlerin (*yum-*) 424
libasın (*keḍ-*) 277
malın (*sat-*) 238
öḍin (*bil-*) 113
özin (*güzinle-*) 512
özlerin (*kul kıl-*) 422
şevabın (*yüḍ-*) 352
sözin BC 117, 151
» (*bil-*) 511
» (*tengle-*) 467
suklukın (*çıkar-*) 185
suvın (*saç-*) 340
suyın Ba C 340
tatgın (*bil-*) 106
tengin (*tenge-*) 98
tilin (*bekle-*) 144
» (*bil-*) 501
toklukın (*tap tut-*) 186
tonın (*keḍ-*) 167
yazukın (*keçür-*) 337
yizin Bu C 225
yoklukın (*tip ay-*) 188
yüzlerin (*ur-*) 421
maᶜnisin (*bil-*) 503
şenasın (*ay-*) 229
» (*tile-*) 336
yaramazların (izah) C 478

- *nı*, - *ni*

başını (*yi-*) 120
ḥalini (*kör-*) 274
kadrini (*bildir-*) 107
» A 105
kirini (*ya-*) 230
kökini (*kaz-*) 338
malını (*kazgan-*) 273
nengini (*tir-*) 305
öngini (*sakın-*) 370
özini (*ᶜayıbka koy-*) 506
sanını (*bir-*) 276
songını (*sakın-*) 370
sözini (*bil-*) 505
» (*kizle-*) 118
yolını (*tul-*) 84
kişisini (*yir-*) 408

- *nda*, - *nde*

eseninde 263
içinde 53, 218
iseninde A Ba C 263
naᶜtında A 20
songında 181
yolında 11
asrasında 294
isresinde Ba C 294
özesinde 487

- *da*, - *ta*

songgıta A 181
songıda B C 181
yolıda B 11

- *ndın*, - *ndin*

baḫşişindin (*uvtan-*) 57
bilmesindin B 506
fażlındın (*söz eşit-*) 21
nengindin (*al-*) 189
tilindin (*bol-*) 146
» (*kel-*) 145
» (*tökül-*) 142
edgüsindin (*ḫayr bul-*) 378
ögdisindin (*tat-*) 27

h. kişi 501
hẹybẹt heybet, mehâbet
h.- lü (*toñga* izahı) C 34
h ẹ z a r bin
h. (*tümen* yerine) BC 218
h ẹ z l hezil, latîfe, şaka
h. öküş bol- 479
ḥ ı r ṣ hırs
h. idisi 313
h i b ẹ t ü ' l - ḥ a ḳ a y ı ḳ bk. *ʿatẹbẹtü'l-ḥaḳayıḳ*
h. B 497
h. ol ḥ. (!) C 497
h i ç hiç
yoḳ ol h. şẹki 496
ḥ ị ḳ d adâvet. kin, garaz
ġażab ḥ. otı 339
ḥ ị l m yumuşaklık, sabır
bustan teg ol ḥ. 342
añgar ḥ. ul ol 341
h ị m m ẹ t himmet
ẹdizrek tutar h. ol 49
h ị n d bk. *ḥịḳd*
h. Ba 339
ḫ ị r ẹ d akıl
ḫ.- ḳa mẹkan 47
ḫ.- lıġmu bolur 137
(*-ġ-* yerine *- ḳ -* ile) BaC 137
ḥ ị s a b hesap
ḥ. 428
ḥ. (*nẹsẹb* yerine) BC 128
ḥ.- sızḳa (*-ġa*; *nẹsẹbsızḳa* yerine) BC 128
ḫ o ş hoş
ḫ. (*iter ḫ. sẹmaʿ*) 402
ḫ.- luġın (metne dikkat!) BC 416
ḫ o y ḳ ı l ı ḳ bk. *ḳodḳılıḳ*
ḫ. BaC 270
ḫ u d huy
ḫ.- luġḳa (*ḳılıḳḳa* yerine) A 318
ḫud kendi
ẹz ḫ. (*menük= men ök* izahı) B 79
ḥ ụ k m huküm
ḥ.- i (*uġan ḥ.*) 451
ḥ.- ị BaC 451
ḫụrd küçük
ḫ. dịl (*ḫuy ḳılıḳ = ḳodḳıl:ḳ* izahı) C 270
h u ş zekâ
uḳuş h. 22, 47
ḫ u y (bk. *ḫu*)
ḫ.- i körklüg ol 317
h ü n ẹ r hüner
h. birle dẹvlẹt 443
(*ṣaḥịb h.*) 445
h.- de birer hünẹrlıġda bir yerine) BC 362
h. lıġḳa 441
h.- lıḳḳa (*h.- lıġḳa* yerine) BaC 441
h.- lıġda 362
h.- lıḳda (*h.- lıġda* yerine) A 362
h.- sızḳa 442
h.- sızġa BaC 442
-ı, -i, -sı, -si
-nıñg, -niñg
igining (*emin*) 310
kịtabınıñg (*atı*) 497
-ñga, -niñge
biriñge 7
dostıñga (*tatur-*) 263
eşiñge Bu 31
içiñge (*kir-*) 308
işiñge (*ıḍ-*) 31
-ḳa, -ke
tostıḳa A 263
içike Ba 308
birike B 14
-na
dostına BC 263

ġ. (imlâya dikkat!) D 497
ġayet çok, pek
ġ. -de asru (kit = keḍ izahı) C 334
ġ ą ż ą b hiddet, kızgınlık
ġ. ḥiḳd otı 339
-g e bk. -ḳa
-g e n bk. -ġan
g ę n c hazîne
g. bir- 463
g ę y i m bk. kedim
g. (kidim = keḍim izahı) C 186
g e z l e - bk. kezle-
g. -gil C 228
-ġ ı bk. -ḳı
-ġ ı l , -gil
alġıl BC 293
çıḳarġıl 185
digil Ba C 321, 322
gezlegil C 228
eşitgil 129
kezlegil 228
körgil 99
küḍezgil 157, 345
irtegil 321
işitgil BC 129
izdegil Ba 225
izlegil 225
öggil 227
örtegil 324
ötüngil 41
sözlegil 226
tapġıl (bula izahı) C 84
tegil A Bu 322
tigil 322
tutġıl 131
ulaşġıl (ula izahı) C 82
körmegil 359
-g i l bk. -ġıl
g į l e sitem
g. ḳıl- 396
-ġ l ı , -gli
baḳıġlı (kişi) 78
berigli Bu 251, 463
bezegli A 219
birigli (elig) 251
» (uġan) 463
busuġlı (ęcęl) 294
ḳazġanıġlı (kişi) 273
keligli (») 75, 481
keligli A Ba 75, Ba 481
oḳıġlı (kişi) 44, 78
oḳuġlı AB 44, BC 78
teñegli (kişi) 178
tiñegli C 98
tüşügli (kişi) 178
yıġıġlı (») 403
yigli (») 418
yeligli AC 11
yiligli (kişi) 11
ḳılıġlını (kotrür) 281
ḳazġanıḳlı Ba C 273
ḳılıḳlını C 281
yıġıḳlı Ba C 403
-g l i bk. -ġlı
-ġ u , -gü
kelgü (yol) 232
kilgü BC 232
oḳlaġu (yılan) 213
sarınġu (böz) 432
serengü B 366
sırınġu C 432
sırınggu Ba 432
sirenggü C 366
tatġu (arı zęhri) 440
tirilgü (kişi) 364
turġu (yıraḳ) 216
» (yir) 406
yegü ABu 189

asıġsız e. 110
bar e. 201, 394
bẹḳasız e. 193
birle e. 285; 499
bu e. 334
dụşman e. 360
ġạdr e. 383
ġạrib e. 397
ḥạram e. 427
iş e. 174
ḳạvi e. 196
kerek e. 410
kim e. 35, 467
kinġ e. 315
ḳul e. 38
malsız e. 423
mụʾmin e. 280
ökünç e. 372
sẹbẹb e. 509
sevinç e. 371
tar e. 315
tatıġsız e. 109
teg e. 53
tẹvażụʿ e. 279
tirig e. 96
uz e. 477
yalġan e. 9
yolluġ e. 411
yolsuz e. 412
yumşak e. 215
yüknek e. 493
yüzçi e. 409
çinde e. 104
ḳayda e. 439
kimde e. 322
ḳạżadın e. 457
dostunġ e. 359, 384
atı e. 497
birür e. 248
öger e. sen 227
tutar e. 36
yanġşar e. 151
birdi e. 246
tattınġ e. 209
yiġdınġ e. 299
körmez e. 485

-er bk. *- ur*

erdem fazîlet
e. - lerin sana - 59

eren er, insan
e. belgülüg bol - 93
ḥayrı 373
körki 90
e. - ke 89

erigsig bk. *ersig*

erk kuvvet, kudret, nufûz
e. - lig (malı anġa e. ol.) 256

erken iken
tirig e. 96
yılan yumşaḳ e. 215
e. (erse yerine) A 384

ersig yiğit
e. tonġa 34
erigsig (ersig yerine) Bu 34

erte sabah, erken vakit
e. . . kiçe 184

ertti - bk. *irte -*
ert-tise (irtese yerine) Ba 292
erdtiz-e (» ») Bu 292
erti-se (» ») C 292

eṣen esen
e. (tirig yerine) AB 96
e. - inde 263

esgülük bk. *edgülük*
e. A 192

esil - eksilmek
e. - ür (eslür, irlür yerine) BC 199

esiz bk. *isiz*
e. Bu 33 B 146 C 333 BuC 379, 380, 386

em ilâc
e.-in (*iginiñg e.*) 310

ẹman emniyet
e. (*inç* izahı) C 415

ẹmanẹt emânet
ʿạhd ẹ. 389

emdi şimdi
e. 21, 99

ẹmẹl ümit, arzu
ẹ. ti- 295
ẹ uzat- 293
ẹ. asrasında 294
ẹ. (*dẹr pẹs ẹ, ẹmẹl ịsresịnde* = *asrasında* izahı) C 294

emgek eziyet, mihnet
küç e. tegür- 331

ẹmr emir
ẹ. ü mạʿruf 405
ẹ.-i (*ẹmr ü* yerine) AB 405
ẹ.-i birle 452

eñg yanak
e. (*ḳızıl e.*) 26
e.-ke meñge 26

er er, kişi, adam
e. 88, 95, 133, 141, 142, 229, 233, 234, 237, 245, 257, 271, 275, 307, 322, 359, 360, 376, 377, 378, 405, 425
e.-niñg 152, 317, 336
e.-ke 45, 150, 304, 319, 333, 344, 421
e.-ke (*bil* yerine) B 107
e.-ge (*erke* ») C 45
e.-ni 102, 139, 159, 227, 282, 423
e.-de 149
e.-din 153, 319, 335, 361
e.-i 201, 202
e. digil (*irtegil* yerine) Ba 321
adın e. 275
aḳı e. 227, 229, 233, 234, 237, 245, 257
biliglig e. 95
bir e. 149, 319, 360
bu itiglig e. 344
cahịl e. 88
edgü e. 245, 405
ḥạrịṣ e. 307
körklüg e. 317
mallıġ e. 421
miñg e. 359
ögü bilmez e. 45
sẹfih e. 141
suḳ e. 425
tẹkẹbbụr tutar e. 282
telim e. 142
tetik e. 361
tili yalġan e. 153

er- imek
e.-ip 53
e.-ür 109, 110, 112, 193, 250, 279, 334, 383, 457, 477, 493, 497, 499
e.-dim 9
e.-di 201, 203, 397, 485, 509
e.-sem 38
e.-se sen 227
e.-señg 248, 280
e.-se 35, 36, 104, 151, 152, 174, 196, 209, 227, 246, 285, 299, 315, 322, 359, 360, 371, 372, 384, 394, 409, 410, 411, 412, 423, 427, 439, 467
e.-ken 96, 215
e.-ken (*erse* yerine) A 384
aḳılıḳ e. 250
ʿalịm e. 203
arıġsız e. 112

dẹrman ilâc
d.-ı (iki d.) 50
dẹvlẹt tâlih, ikbâl, saâdet
hünẹr birle d. birik-443
-dın, *-din, -tın, -tin, -da, -de, -ta, -te*
andın (anda yerine) BC 244
ʿarạbdın (ụṣul) 498
ʿạsẹldin (oza) 440
ayastın (oz-) 55
ayazdın (ayastın yerine) BC 55
ʿạybdın (ötrü) 363
bektin (çıḳ-) 132
bịdạʿtın (yıġ-) 403
bıligdin (ur-) 81
birimdin (berklig) 254
cẹdẹldin (saḳın-) 346
erdin (erke) 319
› *(kel-)* 335, 361
› *(yıraḳ tur-)* 153
ġühẹrdin (söz ay-) 490
ḥạramdın (zẹr sim tir-) 241
isizliktin (sıñgaru sal-) 366
ḳażadın (er-) 457
ḳızdın (ḳızda yerine) A 444
kişidin (kötür-) 332
köñgüldin (çıḳar-) 185
mundın (munda yerine) B 442
neñgdin (ötrü) 182
ottın (yul-) 12, 160
ölügdin (tirig çıḳır-) 17
ölümdin (öñge) 12
ökünctin (ülüş al-) 244
sịmaktin (ẹdizrek) 49
sẹbẹbdin (kör-) 458
sẹlamtin Bu 51
sẹlimdin Ba C 51
teñgizdin (ẹdiz) 388
› *(kẹrimrek)* 67
tirigdin (ölüg çıḳar-) 17
yirdin (sal-) 267
bilmegendin 123, 506
bạḫşişindin (uvtan-) 57
fạżlındın (ḳaç söz eşit-) 21
neñgindin (al-) 189
tilindin (bol-) 146
› *(kel-)* 145
› *(tökül-)* 142
ẹdgüsindin (ḫayr bol-) 378
ögdisindin (tatı-) 27
bilmesindin B 506
fạżlıdın ABC 21
neñgidin BC 189
tilidin B 145
anda (adın) 116
dostta (biri) 382
eliglerde (ḳutluġ elig) 251
ḳılıḳlarda (ẹdgü ḳılıḳ) 270
ḳızda (ḳızraḳ) 444
minde (kịdịn) 481
ṭạbiʿạtta (yigi) 249
miñginde (biri) 204
beklegende (ökün-) 144
sözlegende (›) 143
di- bk. *ti-*
d.-yü C 166
d.-p C 65, 70, 72, 74, 78, 80
129, 173, 182, 188, 191
216, 476, 484
d.-gil Ba C 322
» *(er d., irtegil* yerine) Ba 321
» *(ir d.,* › ›) C 321
d.-di C 104, 122, 124, 160
271, 284
d.-se Ba C 289, 504
d.-mişim Ba C 295
d.-mişiñg Ba C 198
digẹr diger, başka
d. (adın = ạdın izahı) C 275
-din bk. *-dın*
dingiz bk. *teñgiz*

ụdavan çefa c. 393
cẹzạʿ iztırap
c. ḳıl- 464
cuz bk. *çuz*
ç.-ar (alın ḳaş ç.) 205
çav şöhret, şân
ç. (atan! izahı) C 165
-çe bk. *-ça*

(*tanuķluķ b.*) 5
b.-ürler (*bözüng*) 432
b.-di erse 246
b.-igli elig 251
uġan 463
b.-megen (*elig*) 252
(*kişi*) 247

b i r i k - birikmek
b.se (*iki neng b.*) 149
b.-mekliki (*hünęr birle dęvlęt b.*) 443

b i r i k i l - birikilmek, toplanmak
b.-megi (*birikmekliki* yerine) C 443

b i r i l - verilmek
b-se 311

b i r i m verme
b.-din baḫil elgi keḍ berklig ol 254

b i r k bk. *berk*
b.-lig (*berklig* yerine) Ba 254

b i r l e (krş. *bile*) ile
ʿątiķ b. faruķ 33
bilig b. 33, 101, 121
duʿa b. 72
ęmri b. 452
ḥukmi b. 452
hünęr b. dęvlęt 443
ķan b. 328
ķażа b. 455, 456, 459
keḍim b. 186
mędḥi b. [illegible]
» » (*ögdisindin* yerine) BC 27
taṿar b. 285
vuddı b. 73
yadı b. 74
» » (*mędḥi bolsa* yerine) BC 28

b i̥ r r iyilik
b.-i cuąı będiʿ iḥsanı 46

b i s e k bk. *bezek*
b.-i (*bezeki* yerine) A 155

bişe orman, ağaçlık
b. (*şęra* izahı) C 52

bi-şęrm hayâsız, utanmaz
b. (*ut-sız* = *otun* izahı) C 261

b i ş i akçe, pul (?)
cahil, biligsiz b. 86

b i t i - yazmak
b.-dim 465, 475
» (*bitidük* yerine) B 509
b.-dük 509

b i t i l - yazılmak
b.-di ruzung 315

b i t ü r - bk. *bütür-*
b.l (*bütür* yerine) A 330

b i z biz
köp ilmi körür b. 505

biz bez
b. (*bözüng* izahı) C 432

b i z e - bk. *beze-*
b.l (*beze* yerine) A 156

b i z e k bk. *bezek*
b.-i (*bezeki* yerine) Ba 155

b o ḍ boy, vücût
b.-ı (*körünmez b.*) 418

b o l - olmak
b.-up 171, 239, 325, 355, 399
b.l 165, 231, 260, 410
b.-su tip 76
b.-sun 492
b.-ur 87, 105, 137, 195, 309, 362, 377, 479, 480
b.-dı 93, 243, 381, 397, 398, 400
b.-sang 367
b.-sa 28, 39, 40, 377, 428, 587
» (*erse* yerine) BC 322

s.-ermüü (*serermü* yerine) Bu 176

sęvab sevâp
s.-ın yüḍ- 352

sevdür- sevdirmek
s.-ür (*sini s.*) 260

sevil- sevilmek
s.-mek tile- 259

sevin- sevinsnek
s.-sün canı 44

sevinç sevinç
s. erse 371
s.-in salın- 413

sevül- bk. *sevil-*
s.-mek ABC 259

sevün- bk. *sevin-*
s.-sün B 44

sevünç bk. *sevinç*
s. ABC 371
s.-in C 413

sęza lâyık
s. 3

-sı bk. *-ı*

sı- kırmak
s.-yur (*tişińgni s.*) 132

sığış- sığışmak
s.-maz eri 201

sılığ güzel
s. ḳıl sözüńg 356

sılıḳ bk. *sılığ*
s. BC 356

sın- kırılmak
s.-masun (*tişińg s.*) 131

sına- sınamak, tecrübe etmek
s.-yu (*uḳa s.*) 99

sıńgaru yana
s. (*isizliktın özni s. sal-*) 366
sınggaru A 366

sịr sır
s. ayma 173

sırın- bk. *sarın-*
s.-ğu Ba 432

sırıńg- bk. *sarın-*
s.-ğu C 432

-si bk. *-ı*

sim gümüş
sęr s. tir- 241

sịmak en yüksek iki yıldızın adı
s.-tin edizrek tut- 49
simakdin B 49
sịmạkdin C 49

simaḳạt bk. *sęmaḥạt*
s. B 54
(*sịmaḳạt*) C 54

sinde sende
s. tur- 175

sińg- sinmek
s.-ip (*serip s. tur-*) 175
(*singgip*) A 175
e.-ermü (*serermü* yerine) C 176

sini seni
s. bil- 166
isiz ḳılıḳlığ ḳıl- 380
sevdür- 260
(*... ḳılsu tip*) 484

sipet bk. *sępęd*

sireńg-
s.-gü (*sıńgaru*) C 366

siv- bk. *sev-*
s.-er BC 272

sözle- söylemek
s. (*köni s. sözni*) 156
(*ukub ı* ») 357
s.-gil (*bilip s.*) 226
s.-yür (*sözüg s.*) 117
s.-seng söz 226
s.-gen (*sanıp s. er*) 133
s.-gende (*öküş s. ökün-*) 143
s.-me (*sözni ivip s.*) 357

suġul- suyu çekilmek
s.-up (*vefa köli suġlup*) 387

ṣuḥbet sohbet
s.-i (*isiz s.*) 379

su bk. *suv*

-su bk. *-sun*

suḳ aç gözlü, haris
közi s. baḫil 255
malḳa s. er 425
s. ol bu özüng 429

suḳluḳ hırs, harislik
s.-ın (*tavar s.*) 185
suḳluġın Ba C 185

sun- sunmak, uzatmak
s.-up zehr ḳat- 208
s.-duḳung (*elig s.*) 286

-sun bk. *sen*
ḳılur sun (*ḳ.-sen* yerine) Ba 10

-sun, *-sün, -su, -sü*
bilsün 166
bolsun 492
itsün 491
ḳılsun (*ḳılsu* yerine) A 484
sevinsün 44
sevünsün B 44
bilmesün 166
kelmesün 170, 231
kilmesün ABC 170, BaC 231
külmesün 172
sınmasun 131
yarusun C 44

-su, -sü
alsu 78
alsuu Bu 78
bilsü 80
bolsu 76
ḳalsu 70, ABa 76, 476
ḳalsuu Bu 70
ḳılsu 72, 484
tegsü 29
tolsu 74
tigsü BaC 29

sunul- uzatılmak
s.-maz elig 92

suv su
s.-ın (*ḥalimlıḳ s. saç-*) 340
suyın (*suvın* yerine) BaC340

-sü bk. *-sun*

süçüg tatlı
s. tat- 209
(*tirmek s.*) 435

-sün bk. -sun

süngek kemik
s. (*yiligsiz s. teg*) 91
s.-ning (*körki*) *yilig* 90
s.-ke yilig teg 89
sunulmaz elig 92
sunggekke A 89, 91

süngük bk. *süngek*
sunggük-ke A 92
» *-nüng* A 90

sụrur sürûr, sevinç
ġam ḳatıġsız s. 211

süzük süzülmüş
bir kitab bir s. 477
nevadir s. az 479

şah şâh
ş.-ım erdemleri 59
kẹrimrek 67
mẹdḥı 43
ş.-ımḳa artut ḳıl- 42
bälek ıḏ- 79
(*şahımnı* yerine) Bu 72
ş.-ımğa BaC 42, 64, 79
(*şahımnı* yerine) BaC 72
ş.-ımnı yaḏ ḳıl- 72

şẹhd bal
ş. tut- 206
(*şẹkẹr ş.*) 28

şẹkk şüphe
ş. yolı 11
ş.-i (*yoḳ ol hiç ş.*) 496

şẹkẹr şeker
ş. şẹhd 28

şẹra şerâ (yer adı)
ş. arslanı 52

şẹrab şarap
ş. aş. 297

şẹrẹf şeref
ş. cah cẹmal artur- 258

şẹrm hayâ
bi-şẹrm (*ut-sız* = *atun* izahı) C 261

şẹrr kötülük
ş.-ning (*öngi kel-*) 392
ş.-i (*eren ḫayrı ş.*) 373

şịfa şifâ
köni säz ş. 163

şirin tatlı
ş. (*süçüg* izahı) C 209, 435
ş. (*sılıḳ* = *sılığ* izahı) C 356

şüde bk. *pẹşiman* ve *pịnhan*

-ta bk. *-da*

-ta bk. *-dın*

taba bk. *tapa*
tạba BaC 449
tạbaru BaC 286

ṭạbiʿạt tabi'at
ṭ. (*uḳuş* izahı) C 22
ṭ.-ta yigi 249

ṭạlẹb talep, istek
ṭ. idẹn (*arḳağan* izahı) C 7

talu iyi, seçkin
t.-sı (*buḏun t.*) 257
(*ḫạlḳ t.*) 23
(*keḏim ton t.*) 168

talula- seçmek
t.-p ketür- 478

tamağ bk. *tamaḳ*
t. BaC 207

tamaḳ boğaz
t. tatıt- 207

tạmam tamam
t. (*yite* = *yete* izahı) C 237
t.-ı (*kịtabnıng t.*) 499

tang hayret
t. yoḳ 68
tạng BC 68

tang tan
t.-a (*garutur t.*) 16
tangga A 16
t.-da (*ḳamuğ t.*) 147

tang bk. *tẹn*
tang B 147
tạng (*tẹng*) C 147

tangsuḳ nâdide, nefîs
t. säz 475, 483
(*ẕịkri t. eḏiz*) 76

tanuḳluḳ tanıklık, şehâdet

t. bir- 5
tanuğluḳ BaC 5

t o p yeter, kâfi
t. tut- 186

t a p çabuk
t.(ękębbür libasın kedip t.salın) 27
t. uslan tilin 278

tap- bulmak
t.-ğıl (*bula* izahı) C 84
tapğanumça. (*unarça* izahı) C 4
tapmağanğa. (*ulamsız* «)C 239

t a p a doğru
t. (*hukmin ajun t. üg-*) 449
t.-ru (*uluğluḳ t.*) 286

t a r dar
t. erse kiṅg erse 315

t a r ı - ekmek
t. edgülük 192
t.-ğan (*edlegen* yerine) C 376

t a r ı ğ l ı ḳ tarla
t. tip aymış ajunnı resul 191
t.-ta ḳatlan tarı edgülük 192
tanğlığ A 191, 192
tarıḳlıḳ BaC 191, 192

t a r u - darda kalmak
t.-p (*cezaᶜ ḳılma ... t.*) 464

t a ş taş
uşaḳ t. 60

t a ş dış
t. bezekin kör- 219
t.-ı (*körklüg*) 217
(*köni dostuṅg erse t.*) 384

t a ş - taşmak
t.-tı (*cefa toldı t.*) 388
t a t - bk. *tatı-*

t a t ı - tatmak
t.-ar (*tatğu* yerine) B 440
t.-ır til 446
bu tilim 27
t.-tıṅg (*süçüg t. erse*) 209
t.-ğu (*arı zehri t.*) 440
t.-ḳu C 440

t a t ı ğ tat
t.-ın (*bilig t. bil-*) 106
t.-siz er- 109

t a t ı ḳ bk. *tatığ*
t.-sız BC 109

t a t ı t - tatlılandırmak
t.-ıp (*tamaḳ t.*) 207

t a t u r - tattırmak
t.-up (*ᶜasel tatrup*) 207
t.-maz (*tuz*) 263

t a v a r mal
t. asğı 287
birle 285
pasbâmı 261
suḳluḳı 185
(*tükenmez t.*) 127
(*ᶜumürluḳ t.*) 299
yoḳluḳı 188
t.-sızḳa 127
t.-sızğa. BaC 127

t a ż a r r u ᶜ yalvarma
t. ḳıl- 148

- t e bk. *-da*

- t e bk. *-dın*

t e - bk. *ti-*
t.-p A 65, 129, 173, 182, 188 191, 216, 484
Bu 65, 70, 72, 74, 76, 78 80, 129, 173, 182 188 191, 216, 420, 476, 484
t.-gil ABu 322
t.-yür A 130

t.-gen idi 121

tözi bk. *tözü*
t. BC 320

tözü bütün, hepsi
b. 236, 320, 422

-tur
koyuptur (*ᶜayıbka k.*) 507

tur- durmak, kalkmak
t.-up 148
(*tarup* yerine) BC 464
t.! (*küdüp t.*) 350
(*yırak t.*) 153
t.-ur (*akı er t.*) 257
(*köni söz t.*) 155
(*arta t.*) 404
(*erür* yerine) BaC 279
(*tiyür* «) B 130
t.-dukung (*tutup t.*) 434
t.-dugung BaC 434
t.-ğu (*yırak t.*) 216
yir 406
t.-masa (*singip t.*) 175

turaf bk. *ṭuraf*
t. Ba 475

ṭuraf nâdir, nâdide
ṭ. sözlerin 475

turfa bk. *ṭuraf*
t. C 475

tuş eş
t. teng 24
t.-ı (*onıng t.*) 488

tut tutmak
t.-up 179, 206, 434
t.-up (*yüdüp* yerine) BC 352
t.! 135, 186, 266, 268, 371
t.! (*kıl-* yerine) BC 356
t.-ğıl 131
t.-ar 36, 49, 54, 56, 58, 262, 282
t.-sa 511
t.-taçımka 30
-ğa BaC 30
tud(d)açımka A 30
bed iᶜtikod t. 36
berk t. 262, 268
berkte t. 131
bütün çın t. 58
çın t. 56, 58
edizrek t. 49
elig t. 30
köngül t. 371
kulok t. 266
tap t. 186
tekebbür t. 282
til(ing) t. 132, 135
yol t. 179
yığa t. 135
bilip t. 511
tutup t. 434
tutar er- 36

tutun- tutuşmak
t.-up (*yalınlansa tutnup* ... *otı*) 339

tutuş- tutuşmak
t.-up (*tutşup, tutnup* yerine) C 339

tuz tuz
t. (*dostınga* ... *tatur-*) 263

tuzağ bk. *tuzak*
t.-ka Ba 456

tuzak tuzak
t.-ka (*ilnür t. elik*) 456

tüke- tamamlanmak, bitmek
t.-di (*sözi*) 486

tükel tam
t. bil- 80

t.eksi- 199

tüken- tükenmek,
t.-di (*bükendi* yerine) C 150
t.-mez (*bilgi t. tavar*) 127
(*yarıl-maṣ = yerilmez* izahı) C 128

tüket- tüketmek, tamamlamak bitirmek
t.-ür ʿụmụ̈rni 472
t.-ti (*tüketür* yerine) B472
(*tükedi* yerine) ABu 486

tümen onbin, binlerce, pek çok
t. na-ḫaṣi 218

tün gece
t.-ün͡g kündüzün͡g (*yarat-*) 13
kiter- 16
t.-ün͡gni (*tünet-*) 15

tünet- karartmak
t.-ür tünün͡gni 15

türk türk
t.-çe BC 473
t.-i 473

türlüg türlü
ḳamuġ t. ig 115
net. arıġsız 111

tüş düş, rüyâ
t. teg ḫali 223

tüş- inmek, konmak
t.-üp köç- 177
t.-er keçgülüg 178
t.-ügli (*ribaṭḳa t.*) 178

tüz- bk. *tez-*
t.-e (*tuuz-e?*, *teze* yerine) A 153

tüzet- *t.-(t)im* (*tükedi* yerine) Ba 486

tüzün yumuşak huylu
t.-rek bol- 355

u- muktedir olmak
ayuġay (< *ayu-uġay*) *ṣena mu a. ṣeza zu tilim* 3
yiyümedi (< *yiyü-umadı*)*bardı* 274
yeyümedi («) ABuC 274

ubut bk. *uvut*
u. Ba 417

uç- uçmak
u.-ar (*ḳuş teg u.*) 224
u.-ġan yügürgen nen͡g 6 (*ḳuş*) 459
u.-ḳan B 6, 459

uçuz ucuz, değersiz
u.-ı böz ök 480

uḍ- uymak
u.-up biri birke 14

ʿụdvan düşmanlık
ʿụ. cefa cevr bile 393

uġan kadir, Tanrı
u. ʿaṭa ḳıl- 63
u. (*birigli u.*) 463
u. ḥụkmi 45
u. raḥmeti 491
u. yarat- 13
u.-ım (*ol uġan* yerine) BC 13

uḳ- anlamak
u.-a sınayu 99
u.-up sözle- 357
u.! (*eşit u.*) 62
u.-madın (*ayur u.*) 119

uḳuġsın- bk. *uluġsın-*
u.-ma B 283

uḳuş anlayış, akıl
a. huş yitit- 22
ʿaḳl u. haş ḫirędḳa
mękan) 47
u.-suzlar 458
u.-sız er (*uḳuşsuzlar* yerine)
Ba 458
ir (« «)
BuC 458
u. söz-ler (« «)
A 458

ul temel
u. (*ḥilm u. ol*) 341
u.-a (*urur men sözümke u.*) 81

ula- kıvranmak, üzülmek
u.-r özini 506

ula- bağlamak, eklemek
u.l (*özün͡gni u.*) 82
(*u. ʿadl*) 62
ula BaC 62
ʿul-a A 62

ulam ulaşma
u.-ı (*tirildi ulamsız u. bolup*)
339
u.-sız (« « « «)
239
u.-ay (?, *ulamı* yerine) BC 239
u.-suz (*u.-sız* «) ABC 239

ulaş- ulaşmak, yaklaşmak
u.-u (*nıı u. ḳına-*) 446
u.-ġıl (*ula* izahı) C 82

uluġ ulu, büyük
a. bir bayat 19, 283
u. bol- 355
(*ụlụġ*) Ba 19
u.-ḳa kiçigke 356
(*ụlụġ-ka*) C 356
u.-lar ḥaḳın küdez- 345
u.-larnı başar- 347

uluġluḳ ululuk, büyüklük
u. menin͡g ... tidi 284
taparu 286
u.-ḳa teg- 353
ulaġluġ BaC 284, 286
-ḳa Ba 353

uluġsın- ululuk taslamak
u,-dı men men tidi 271
(*ụlụġsındı*) BaC 271
u.-duḳun͡g (*tavar birle erse*
u.) 285
u.-duġun͡g BaC 285
u.-ma zinhar 283

um- ummak, ümid etmek
u.-ar men an͡ga 2
u.-ġın (*edgü u.*) 375
u.-ġuçu (*sụrur u.*) 211

ʿụmęr Ömer
ʿu. teg 53

umınç umma, ümid etme
u.-ḳa orun 212

umunç bk. *umınç*
u.-ḳa BC 212

ʿụmụ̈r ömür
ʿụ. (*barur bu ʿụ.*) 471
ʿụ.-ni (*tüket-*) 472
ʿạ-ün͡g (*keçür-*) 154

ʿụmʿụ̈rluḳ ömürlük
ʿụ. tavar 299
ʿụmụ̈rlük C 299

-un bk. *-n*

un- gücü yetmek
u.-arça ay- 4

unıt- unutmak
a.-ma bözün͡g 354
mini 482

unul- karşı konulmak
u.-maz (*til u. yağı*) 134

unut- bk. *unıt-*
u.-ma BC 354

ur- vurmak, teveccüh etmek
u.-up (*yügürmez u.*) 461
(*erke u. yüzlerin*) 421
u.-ur (*iter* yerine) C 402
men (*biligdin u.*) 81

-ur, *-ür, -ar, -er, -r*
-ur, -ür
arturur 258
ayur 1, 119, 129, 229, 297
barur 184, 287, 431, 471.
bilür 106, 113, 310, 432
502, 503, 504
bildürür 107
bilnür 121
birür 5, 248, 276, 432
bolur 87, 105, 137, 195
309, 362, 377 379, 480
bulur 8, 378
bulnur 83
çıḳarur 18, C 402
erür 109, 110, 112, 193
250, 279, 334, 383, 457
477, 493, 497, 499
eskirür 195
eslür BC 119
güdezlür C 158
ıḍur 31, 36
irlür 199
iskürür Ba 195
ḳalur 264, 288, 352, 364
431, 470
ḳımlur 196
kelür 145, 210, 361, 451, 471
kemşür 282
ḳılur 10, 108, 148, 316
348, 380, 396, 405, 422
kimşür C 282
kirür 460
ḳoḍur 307
ḳolur 312
ḳoyur B 307
körür 18, 458, 505
kötrür 221, 281
küḍezlür 158
olur A 362, 378
ögretür 45
ölür 264
sançlur 455
sevdürür 260
turur 155, 257
tüketür 472
tünetür 15
urur 81
uvtanur 57
yaratur 16
yarıdur A 16
yirlür 269

-y-ur, -y-ür
eksiyür 199
kizleyür 118
sıyur 132
sözleyür 117
tıyur 232
tiyür 130
yeyür Bu 420
yiyür 120, 264, 420
yuyur 230

-r
güzinler 512
ḳınar 446
pezirler 65
sanar 60
tatır 27, 466
yangşar 151
yarur 494

yorur 14
-ar, -er
açar 221
busar 52
büter 140, A 58
çatar 205
çıtar BC 205
eskirer A 195
iter 114, 215, 367, 402
ḳaçar 199, 222
ḳatar 206, 208
keçer 194, 224, 351, 424, 471
keḍer 300
ḳonar 460
ḳoyar AC 307
körer ABC 18, BC 217 B 505
ḳuçar 222
külçirer 205
munar 448
öçer 351
öger 227, 235, 236
serer 176
sever 272, Bu 176
siñger C 176
siver BC 272
tatar B 440
teger 234, 452
tutar 36, 49, 56, 58, 262 282
tüşer 178
uçar 224
amar 2
yazar 222
yeter 136
yıġar 262, 416
yirer 407

u r u l - konulmak, vazedilmek
u.-mış (ozaḳı u. meṣel) 164

u r l a - bk. *uslan-*
u.-p (?, *uslan* yerine) C 278

u s - bk. *uḍ-*
usup (-*ṣ*- altında *ẓ* ile) A 14

u s a n - usanmak, bıkmak
u.-maḳ (olardın u.) 32
u.-mal 103
u.-maz (armaz u. bol-) 309

u s l a ḳ bk. *usan-*
u. A 278

u s l a n - uslanmak
u.l (tap u. tilin) 278

ʿu ṣ m a n Osman
ʿu.-ı (tutar ʿu.) 54

u s t a ḫ bk. *küstaḫ*
u. C 348

u ṣ u l usûl
ʿibaret ʿarabdın u. 498

u ş işte
u. çıḳardım 473
u. ol (*uṣul* yerine) C 498
usul (« «) Ba 498

u ş a ḳ ufak, küçük
u. ḳatre 66
taş 60

u t bk. *uvut*
u.-sız (*otun* yerine) C 261

u t - bk. *uḍ-*
u.-up BaC 14

atan- utanmak
u.-ıp (*uyatıp* = *uyaḍıp* izahı) C 432

a t r u karşı
ne iş u. kelse 369

u u l bk. *ul*

vir- bk. *bir-*
v.-üp (*nimerse v.*; izahta) C 239

v ụ d d sevgi, mahabbet
v.-ı (*anıñg v. birle*) 73

y a yay
ḳatıġ y. ḳur- 462
ḳatıġ y. oḳun kezle- 228

y a yahut, veya
y. 26, 223, 224, 342
y. (*bu* yerine) B 163

y a ey
y. dost 82
y. rẹnc iḍisi 464

y a d anma, zikir
y. ḳıl- 72
y. kụn (*añga* izahı) C 28
y.-ı (*anıñg y.*) 74
yadı C 74
y.-ı birle (*mẹdḥı bolsa* yerine) BaC 28

y a ġ a n fil
y. bolsa yüklüg özesinde zẹr 487

y a ġ ı düşman
y. (*til unulmaz y.*) 134
y.-ıñgḳa ḳal- 431
-ġa Ba 431

yaḫşı iyi
y. (*ket = keḍ* izahı) B 176
y. (*toluzı = talusı* izahı) B 257
asru y. (*kit = keḍ* izahı) C 18 176

y a ḳ ı n yakın
y. (*ınançlıġ iş erse y.*) 174
y. (*baḳın* yerine) BC 369

y ạ ḳ i n gerçek, hakikat
bil y. 348, 425

y a l ġ a n yalan
y. söz 161, 163
til 152, 153

y a l ı ñg çıplak
y. (*barur sen y.*) 287
y.-nı bütür- 330

y a l ı n l a n - alevlenmek
y.-sa tutnup ... otı 339

y a n a yine, tekrar, daha
y. 9, 222, 265, 450, 508
y. (*yime* yerine) BC 63

y a ñ a ḳ yanak
y. (*ing = eñg* izahı) C 26

y a ñg ı yeni
y. eskir- 195
yanggı A 195

y a ñg ı l - yanılmak, şaşırmak
y.-ma özüñg 353
yanggılma A 353

y a ñg ş a - gevezelik etmek
y.-r erse ... sözüg 151
y.-ġan (*öküş y. til*) 134

yaʿni yâni
y. burun ṣadaḳa ḳıl- (izahta) BC 433

y a n u t mukabele, karşılık
y. ḳıl vẹfa 327
(*işke y.*) 374

y a p u ş - yapışmak, sarılmak
y.! keḍ añga 268

yara- yaramak
yaramazların (*yüzük* = izahı) C 478

y a r a ġ yarar

yeg bk. *yig*
y.-i Bu 249, 409
(*ḫalkta y.*, *ḫalḳ talusı* yerine) Bu 23
y.-lik Bu 410

yel bk. *yil*
y. ABu 194

yel- bk. *yil-*
y.-igli AC 11

yellü bk. *yil-*
yẹllü (*yẹligli* = *yiligli* izahı) C 11

yeme bk. *yime*
y. A 293

yende- (krş. *yind-*)
y.-p (*yindip* yerine) A 417

yer bk. *yir*
y. BuC 201, Bu 494
y.-i Bu 493

yer- bk. *yir-*
y.-ip ABu 450
y.-er ABu 407
y.-me Bu 408

yeril- bk. *yiril-*
y.-gen Bu 247
y.-mez B 128

yet- yetişmek, erişmek
y.-er başḳa 136

yet- yetmek
y.-e bil- (*biligni*) 237

yet- bk. *yit-*
y.-ti A 417

yetür- bk. *yitür-*
y.! Bu 329
y. (*yetür*, *-i-* altında *-d-* ile) A 329

yıḍ koku
y.-ı (*yindip bulunmaz y.*) 417
(*yıtı*, *boḍı* yerine) A 418

yıġ- mâni olmak, men'etmek,
y.-a tut tiliñ 135
y.! *til* 160
y.-ar (*sini*) 416
y.-ıġlı (*bịdaʿtın y. kişi*) 403
yıġıḳlı BaC 403

yıġ- yığmak, toplamak
y.-ıp (*tirip* yerine) BC 255
y.-ar yimez içmez 262
y.-dıñ esse (*tavar*) 299

yıġaç ağaç
y. (*yimişsız y. teg*) 323
y.-ni kesip örtegil 324

yıġı bk. *yaġı*
y. A 134

yılan yılan
y. oḳlaġu 213
teg bu ajun 213
yumışaḳ er- 215

yıraḳ uzak
y. tur- 153, 216

yi- yemek
y.-yümedi (<*yiyü-umadı*) 274
y.-p 162
y. 162
y.-yûr 122, 264
y.-yürde 420
y.-di 122, 134, 420
y.-miş 466
y.-gli 418
y.-gü 189
y.-mez 262
baş y. 120, 138

ḥalal y. 418
ḥaram y. 420
ḫayr y. 122

yidür- bk. *yitür.*
y. AC 329

yig iyi, daha iyi
y.-i (kişi y.) 409
(ṭabiʿatta y.) 249
y.-i (ḫalḳda y., ḫalḳ talusı yerine) BaC 23
y.-lik 410
y.-li (yiglik yerine) A 410

yig bk. *ig*
y. B 163, 253

yige
y. (iki yerine) BC 50

yigit yiğit, genç
y. ḳoca bol- 195

yil yel
keçer y. keçer teg 194

yil- koşmak
y.-igli (şeḳ yolında y.) 11

yilig ilik
y. (süñgekke y.) 89
(süñgekniñg (körki) y.) 90
y.-siz süñgek 91, 92

yime yine
y. 31, 63, 293

yimiş yemiş
y.-siz yıġaç 323, 324

yind- aramak
y.l (bilig y.) 103
y.-ip bulunmaz 417

yinde- bk. *yind-*
y.-p Bu 417

yine bk. *yana*
yine C 222

yir yer
y. (neçe y. bar er-) 201
(ṣafalıġ ʿaceb y.) 494
(turġu y.) 406
y.-ke (ne y.) 416
y.-din sal- 267
y.-i (edibniñg y.) 493
(ḳaldı y.) 202

yir bk. *er*
y. Ba 360

yır- yermek
y.-ip munı 450
y.l (kişisini y.) 408
y.-er sen 407
y.-me (zamanańgnı y.) 408

yiril- yerilmek
y.-ür (yirlür ḳılıḳ) 269
y.-gen sökülgen 247
y.-mez neşeb 128
(tükenmez izahı) A 128

yit- kaybolmak
y.-ti (avut y.) 417

yit- bk. *yet-*
y.-er ABC 136

yit- bk. *yet-*
y.-e BC 237

yitik bk. *yitük*
y. C 94

yitit- bilemek
y.-ip (uḳuş huş y.) 22

yitük kaybolmuş
tirigle y. 94

yitür- yedirmek
y.l (aşıñgnı ... y.) 329

yiy- bk. *yi-*
y.! AB 162
y.-yür (?) Ba 264

yiz bk. *iz*
y.-in BC 225

yoḍ- kaybetmek
y.-up (*bęla ręnc y.*) 350

yoḳ yok
y. 24, 68, 116, 197, 292, 411 496
y. er- 9
y. ḳıl- 9

yoḳluḳ yokluk
y.-ı (*azuḳ y.*) 187
y.-ın (*tavar y.*) 188
yoḳluġın BaC 188

yoḳa- yoklamak, okşamak
y.-maḳḳa yumşaḳ 214

yoḳa'r yukarı
y. yoḳla- 101

yoḳla- çıkmak
y.-dı (*yoḳar y.*) 101

yol yol
y. 150, 179, 412
y.-nı 232
y.-ı 83, 411
y.-ını 84
y.-ında 11
y.-ıda B 11
y.-luġ 411
y.-luḳ C 411
y.-suz 412
mürüvvęt y. 150
sa'adęt y. 83, 84
şęk y. 11
kelgü y. 232
kiñgrü y. 412
y. tat- 179

yorı- yürümek
y.! 410
y.-r 14

yorıt- yürütmek
y.-ġan (*ḳażalar y.*) 454

yos- bk. *yoḍ-*
y.-up (-*s*- altında *z* ile) A 350

yu- yıkamak
y.-p arımaz 112
y.-yur (*'ayb kirini y.*) 230
y.-sa (*arımaz neçe y.*) 328
y.-maḳın (*arır y.*) 111
yudıse (*yumaḳın* yerine) BC 111

yul kaynak
y.-ları (*ḳurup y.*) 387

yul- çekmek, kurtarmak
y.! *óttın özüñg* 12
ottın yüzüñg 160

yum- yummak
y.-up közlerin 424

yumşaḳ yumuşak
y. tip azıl- 216
(*yılan*) 215
(*yoḳamaḳḳa y.*) 214

yut- bk. *yoḍ-*
y.-up BaC 350

yuul bk. *yul*
y.-ları A 387

yüḍ- yüklenmek
y.-üp (*şęvabın y.*) 352
y.-gülüg (*vębal y.*) 190

yügnek bk. *yüknek*
y. C 493
y.-i C 495

yügrük koşan
y. yügürmez urup 461

DÜZELTMELER

Baskı esnasında gözden kaçmış olan bâzı yanlışlar

1. sıra — **sahife** sayısı, 2. sıra — **satır** sayısı, 3. sıra — **yanlış**, 4. sıra — **doğru**

7	13	*yazılmış*	*yayılmış*
8	38	*A*)	(*A*)
9	6	*geçmektedir.*	*geçmektedir :*
13	21	*balunan*	*bilhassa*
	29	*äsge*	*asge*
15	27	*Bana*	*Bana*
16	12	*bâbda*	*bâb üzerine*
19	8	*âmîn*	*âmîn ;*
21	2	*aş. bk.*	*aş. bk.*).
	8	*isteriz*).	*isteriz.*
22	20	*1381*	*1481*
	38	*yukarısında*	*yukarısına*
23	1	*kısmında*	*kısmına*
25	2	*1429—1430*	*1429/1430*
27		sahife başında :	★
28	15	*okunmayan*	*okanamayan*
29	14	*aytur* (düz)	*aytur* (italik)
31	7	*cihetlari*	*cihetleri*
32	16	*4764*	*4767*
33	35	*gösterilmiş*	*gösterilmemiş*
36	9	*sözleg*	*sözlegil*
41	19	*altıada*	*altında*
	21	*cạmat*	*cụmat*
	27	*harflerle*	*harfl.*
42	20	*harf.*	*harf. ẕ*
43	13	*ḫalḳ*	*ḫạlḳ*
	22	*aŋa*	*aŋa*]
	23	*ḳün*	*ḳün*
44	3	*beḍ*	*bẹd*
	7	B_5	C_5
	15	*ẹn-nurin*	*'n-nurẹyn*
44	28	*acam*	*acem*
	30	*li*	*fi*
	35	*şakım-ğa*。	*şahım-ğa*。
45	24	*mẹkorịm*	*mẹkarim*
46	13	*kitip*	*kịtib*
	22	*sịyade*。	*zịyade*。
	23	B_6	A_6
	25	*teng giz-tin*	*tenggiz-tin*
	27	*mụḳṭażihị*	*mụḳṭạżihị*
	32	*tip*	*tip*)
47	19	*ikligli*	*kiligli*
	19	*kẹdinki*	*kẹdingi*
	22	*kịtabnı*	*kịtabnı ...*
	23	*mẹsẹl*	*mẹşẹl*
	30	*ẹn-ẹvᶜạ*	*ẹn-nẹvᶜạ*
	36	*yazılmı*	*yazılmış*
48	19	*süngük-ke*	*sünggük-ke*
	28	*imti* (*ar. imdi*,	*imt-i* (*ar. imdi*)
			C_8 *imdi*
	31	*sonra,*]	*sonra,*
	36	*kim-de*	*kim-de*。
49	18	*ọzge*。)*ne*	*ọzge*。) *ne*。
	23	B_{10}	C_{10}
	24	*ar-mạz*	*arı-mạz*
	27	*ḳạṭṭạ*	*ḳạṭṭạ ṣạdạḳạ*
	38	*sözin*)	*sözin*) C_5 *ki-rek-lig sözin*
50	24	*sâtır*	*satır*
51	21	*rtm-a*	*ıtm-a*
	27	*kẹndüñe*	*kẹndüñe*。
52	28	*irk-e*	*ir-ke*

52	30	*sǫz'ǖg*	*sǫz'üg*
53	33	*da ᵓün*	*daᵓün*
55	17	*ba-maḳıñg*	*ḅamaḳıñg*
	24	*gęyim*	*gęyim*
56	15	*ḫoca*	*ḫaca*
	37	*kitın-rek*	*kitin-rek*
	41	*hâyat*	*hayat*
57	19	*umunç-ḳa o.)*	*ụmunç-ḳa o.)*
	22	*ḥaliṣan*	*ḥaliṣun*
	26	*yu'uz*	*ya'uz*
	31	*muñga]* B_1	*muñga]* A_1
	31	*bamaḳıñg*	*bamaḳıñg*
58	9 v.dd.	*baḫıl*	*baḫil*
	15	*tuşdeg*	*tuşdeg*
	27	*kaybolduğunn*	*kaybolduğunu*
	36	$Ç_4$	C_4
59	14	*te-ger*	*teger*
	19	*aḫązę*	*aḫązę*
	22	B_1	B_9
	34	*ǫsele*	*ǫsel-e*
60	14	*bart-i*	*bert-i*
	17	*tirs-e*	*tirz-e*
	33	*ar. harfl.*	*ar. harfl.?*
	33	*ongal-mąz*	*angal-mıs* (?)
61	22	*sęvilmek*	*sevilmek*
	34	*ḥissı*	*ḥırşı*
	39	*kęd*	*kęd.*
62	33	*nokaa*	*nokta*
	34	*azurlad*	*azurlap*
63	24	*uluğsınduḳıñg*	*uluğsınduḳañg*
	30	*sębet*	*sębet*
	30	*kiseñg*	*kisęñg*
	32	*yrzılmış*	*yazılmış*
64	19	*timi şim*	*timişim*
	23	*kedim*	*kedim*
	31	*çiğay-lık*	*çığay-lıḳ*
	36	*nębiyyü*	*nębiyyū*
65	14	*ḥ. ir*	*ḥ. ir* B_8 *kayur ḥ. ir*
	17	*irmez k.*	*irmez u.*
65	19	*o*	*ol*
66	33	*işâr*	*işâret*
67	22	*nece*	*neçe*
	27	B_4	B_9
68	14	*sever ;*	*sever"*
	20	*ʿalę hi*	*ʿalęyhi*
	22	*su*	*şu*
	29	*-liġ*	*-lig*
69	24	*852*	*352*
	35	*347*	*357*
71	20	*altındar*	*altında*
72	5	*eḍkülüg*	*eḍgülüg*
	22	*ḳiḍin*	*kiḍin*
	27	*-nıñğ*	*-nıng*
73	17	*zaḥid*	*zahid*
	19	B_7	B_2
74	21	*tıḍı*	*yidi*
	25	*törü*	*tözü*
	41	*yağıng-ġa*	*yağıng-ġa*
75	10	*sırnı-ġu*	*sarın-ġu*
	15	*aşın-turdu-ġung*	*aşın-turduu-ġung*
76	19	=	‖
77	14	*teñg ese teñg-gedi*	*teñgese teñg-edi*
78	4	*ey*	*ay*
	4	*itib*	*itip*
	6	*479*	*476*
	16	*yazını*	*yazım*
	16	*yasını*	*yasım*
79	33	*Başkasımu*	*Başkasının*
	35	*491*	*492*
80	11	*ayitmış*	*ayıtmış*
	11	*rikkat-i*	*ʿikkat-i*
	15	*bilmesin*	*bilmezin*
	30	*ʿatbetü 'l-*	*ʿatbetü 'l-*
	35	*ayıt(f)ı*	*ayıt(t)ı*
	35	*kaşġar*	*kaşġar*
83	36—37	arasında :	———
84	14	*re'âyâ 'ya*	*re'âyâya*

82	18	*geçer*	*geçer,*
	26	*eşit*	*işit*
	26	*anla*	*anla ;*
	27	*şeref*	*şeref*
85	10	*eşiden*	*işiten*
87	5	*garadan*	*yaratan*
91	12	*söğüş*	*sövüş*
93	1	*digorsa.*	*diyorsa,*
95	8	*nevbeti*	*nöbeti*
	11	*bözünü*	*bezini*
96	12	*görünüyorlorsa da*	*görünürlerse de*
	17	*engin*	*engindir*
99	12	*ilâve*	*itâp*
	17	*helz*	*hezil*
102	11	*Kayb.*	*Koyb.*
104	27	*almay*	*ali-*
104	4	*dada*	*daha*
	23	*kõzi*	*közi*
108	36	*ti-*	*tĭ-*
110	4	*açık*	*açık*
111	15	*tarâftan*	*taraftan*
112	35	*kazğanıklı*	*kazğanıklı*
113	22	*çıkkır-*	*çıkkor-*
114	12	*Kurd.*	*Kmd.*
115	13	*oranmanın*	*aramanın*
	31	*cek*	*çok*
119	33	*devirde*	*tarihte*
121	5	*uğ ın*	*uğan*
	11	*tâbirlerinden*	*tâbirlerden*
	15	*idim (*	*idim,*
	23	*id m*	*idim*
	25	*bayatk ı*	*bayatka*
	27	*k muğda*	*kamuğda*
123	25	*alğır*	*ad ğır*
125	1	*s+z*	*s+z*
126	23	*ko(t)tı*	*kot(t)ı*
	29	*ked-*	*ked*
134	14	*ortak*	*artak*
	21	*kuvvetlendircek*	*kuvvetlendirecek*

134	29	(28)	(2X)
135	27	*şekli*	*şekli*
	39	*alı Akımed*	*alu Akımet* (düz aralıklı)
136	31	*dilenç*	*lenç*
137	16	*S. 98*	*s. 98*
	18	*ikile*	*ikile* (italik)
	22	*yedısi*	*yedisi* (düz)
	24	*Akımak*	*Akımet*
139	7	*sobaklığı*	*sabaklığı*
	22	*Sprachban*	*Sprachbau*
	32	*ortaklıksan*	*ortaklık san*
	33	*le-*	*-le*
	39	*üçelen*	*üçülen*
140	20	*oğurlayun*	*oğurlayın*
142	31	*terim*	*kelime*
143	24	*geçit*	*geçit* (düz)
144	1	*bis*	*biş*
	21	*-e-*	*-c-*
147	2	*övü*	*örü*
	27	*almışız*	*almışı*
	32	*cĭntĭkla-*	*cĭntĭkle-*
149	5	*-suns*	*-sun*
150	22	خشداش	خشداش
	38	*ketar*	*katar*
152	25	*idmayığa*	*ıdma yığa*
	26	*otka*	*otku*
153	33	*müntehâbından*	*muntahabından*
160	34	*bılğak*	*bulğak*
163	19	*Bu Ba*	*Bu Ba* (düz)
I	10	*düz*	*italik*
II (2)	38	*ᶜakl*	*ᶜakl* (düz)
IX (2)	29	*b.-mesin*	*b.-mezin*
XI (1)	24	*33*	*83*
	27	*452*	*451*
(2)	39	*587*	*487*
XII (1)	22	*440*	*400*
(2)	25	*büzük*	*bozük*
XIII (1)	1	*203, 485*	*204, 385*
	17	*yolına*	*yolını*

XIII (2)	11	*bålęnd*	*bålęnd* (italik, aralıksız)
	13	*bürẹhne*	*bürẹhne* (italik, aralıksız)
	15	*båsuz*	*båsuz* (italik, aralıksız)
	27	*57*	*58*
	38	*came*	*came* (aralıksız)
XIV (1)	3	*canvęr*	*canvạr*
	10—11 arasında:		*c. hem męzịḥ· din (mizaḥ hem cẹdęldin* yerine) *C 346*
	11	*hęm ce. c.*	*hęm c.*
	18	*cęh*	*cęh* (aralıksız)
	22	*cenvęr*	*canvạr*
XV (1)	18	*ç.-de er· 104*	(silinecek)
XVI (2)	38	*75*	*275*
XVII (2)	1	*barduġunğ*	*bardukunğ*
XVIII (2)	2	*49*	*388*
	3	*sịmaktine*	*sịmaktin e.*
	9	*209*	*289*
	18	*egrilik*	*eğrilik*
	35	*205*	*205*
XXI (1)	34	*22*	*C 22*
(2)	19	*j.*	*f.*
XXII (2)	40	*ḫakayıḳ*	*ḥakayıḳ*
XXIII (1)	11	*gęyim*	*gęyim* (italik, aralıksız)
XXV (2)	22	*ḫ.*	*ḫ.-ı*
XXVI (1)	40	*ḫud*	*ḫa*
XXX (2)	25	*307*	*370*
XXXI (2)	23—24 arasında:		*ḫalaġka A 318*
XXXIV (1)	5 ve 7:	kelimelerin sırası değişecek	
XXXVIII (1)	39	*keçe*	*kese*
(2)	22	*kişilık*	*kişilik*
	23	*k işiz*	*k. isiz*
XL (2)	19	*222*	*221*
XLI (1)	32	*küḍam*	*küḍam* (aralıksız)
	33	*245*	*235*
	39	*ḳüedezlür*	*küḍezlür*
XLII (1)	35	*hạvaderlıḳımnı*	*hạvadarlıḳımnı*
	38	*çahımnı*	*şahımnı*
(2)	5	*maʿdẹn*	*maʿdẹn* (aralıklı)
	10	*n.-i*	*m.-i*
	12	*oglı*	*oğlı*
	13	*m.-i*	*m.-ị*
	20	*saḳlamek*	*saḳlamoḳ*
	22	*(tile-*	*(tile-)*
	41	'den sonra:	*m.-ını 273* *m.-lıġ 421* *m.-sız 423*
XLIV (1)	39	*miḳünẹd*	*miḳünẹd* (italik)
(2)	37	*mụḳırr*	*mụḳirr*
	39	*mụḳır*	*mụḳir*
XLVII (1)	32	*birlikıñgke*	*birlikiñgke*
	38	*birligiñgġa*	*birliġıñgġa*
(2)	12	*razıng*	*razıñg*
	13	*sözüng*	*sözüñg*
XVIII (2)	39	*nişan*	*nişan, alâmet*
XLIX (1)	29	*akıġlı*	*okıġlı*
	35	*35*	*25*
(2)	8	*427, 428*	*428*
	11	*271*	*267*
	20	*bk. bol-*	*(bk. bol-) olmak*
L (1)	17	*muhıt*	*muhit*
	20	*umunçka*	*umınçḳa*
LI (2)	22	*oz*	*os*
LII (1)	1	*sıñgarı*	*sıñgara*
	23	*ö.-le*	*ö.-le*
(2)	4	*pęzirle*	*pęzirle·* (aralıklı)
	14	*pür*	*pür* (düz)
LIII (2)	3	*kervansaray*	*kervansaray*
	18	*sa-*	*sa-* (aralıklı)

	19	*ş.!*	*s.!*
LIV (1)	28	*kudezmek*	*küdęzmek*
(2)	27	*445*	*455*
LV (2)	19	*ruzgarñ*	*razgarıñ*
	25	*ayu- 3*	(silinecek)
LVI (1)	9	*sevinsnek*	*sevinmek*
(2)	12	*seṛ*	*zeṛ*
LVII (1)	20	*s.-ınıda*	*s.-ında*
	30	*męlemęt*	*męlamęt*
(2)	21	*470*	*470, 476*
	26	*159*	*157*
LVIII (1)	3	*uḳub ı*	*uḳup s.*
(2)	1	*BaC*	*B C*
LX (1)	3	*top*	*tap*
	7	*27*	*277*
	36	*tat- bk. tatı-*	(sıraya alınacak)
(2)	19	*pasbamı*	*pasbanı*
LXI (2)	13	*bar 38*	*bar 138*
LXII (1)	19	*tevecû*	*tevâzû*
LXIII (1)	40	*tiken diken*	(silinecek)
(2)	7	*seṿilmaḳ*	*sevilmek*
	15	*tiñ*	*tiñ* (aralıklı)
LXV (1)	5	*b.*	*t.*
LXVI (1)	24	*ig*	*iş*
(2)	1	*tüzet-*	*tüzet- düzeltmek, tanzim etmek*
	3	*huylu*	*huylu, asî'*
LXVII (1)	5	*ʿaḳl*	*(ʿaḳl*
LXVIII (1)	33	*isḳürür*	*iskirür*
(2)	12	'den sonra:	*sanur Bu 60*
	20	*yaratur*	*garatur*
LXIX (1)	1	*yorur*	*yorır*
(2)	3	*-ṣ-*	*-s-*
LXX (2)	5	*-ın*	*-n*
	33	*n.*	*v.*
LXXII (1)	11	*y.-ḳan*	*y.-ḳan (g.-ġan* yerine)
	34	*ölün*	*ölüp*
(2)	5	*yavız*	*gavaz*
	15	*yazınḳı*	*gayınḳı*
LXXIII (2)	5	'ten sonra	*y.-ıp (tizip* yerine)*BC 255*
	16	*g.-ni*	*g.-nı*
	22	*gumışaḳ*	*yamşaḳ*
	31	*134*	*138*
LXXIV (2)	13	*gır-*	*yir-*

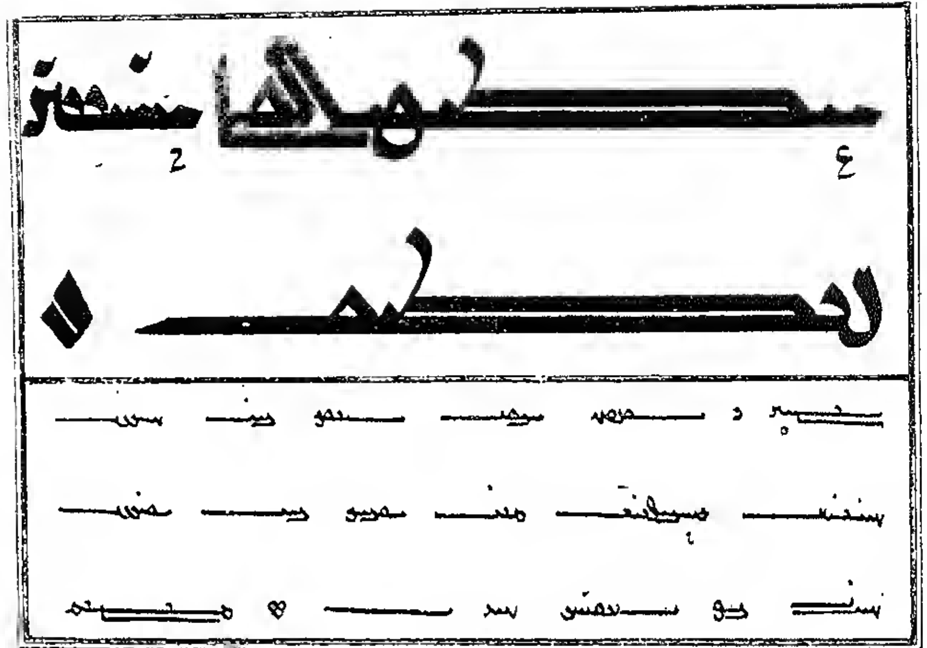
رسالة في المكارم
المصابح

رسالة في فضائل بعض الاحوال بخط غريب
من فن التصوف

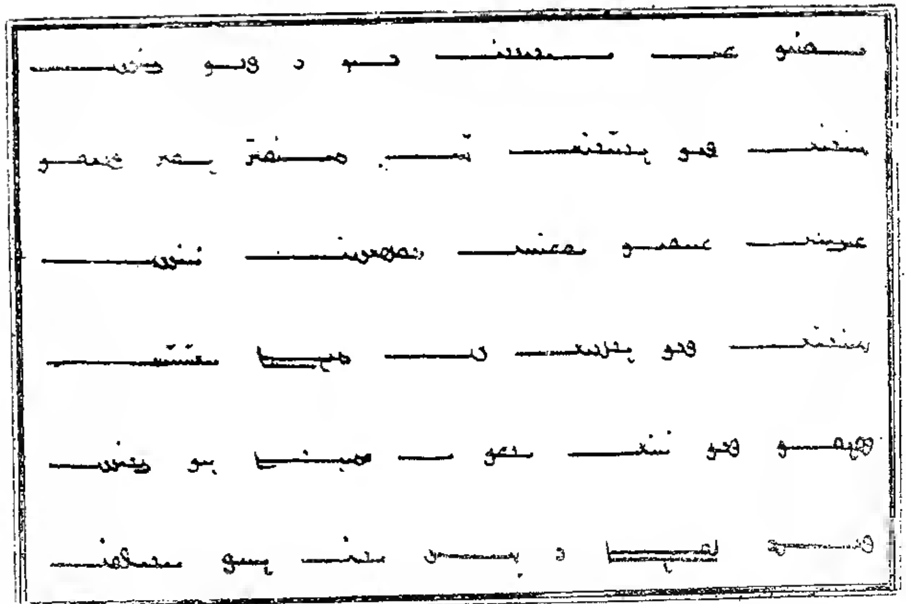

A 2 1 — 3

A 3 4 — 8

A 4 9 — 14

كما قال الله تعالى يخرج الحي من الميت ويخرج الميت من الحي

عَلَيْهِ السَّلَم

A 5 15 — 20

A 6 21 — 26

في مدح الصحابة رضوان الله عليهم اجمعين

A 7 27 — 31

A 8   32 — 37

في مدح الامير الاملاك الترك والعجم مالك رقاب

الامم محمد دادا پسپهسالار بيك رحمة الله عليه

الاعظم

A 9   38 — 41

A 10 42 — 47

A 11 48 — 53

A 12 54 — 59

A 13 60 — 65

موجب تاليف الكتاب ومقتضياته

A 14 66 — 70

A 15 71 — 76

النوع الاول في منفعة العلم ومضرة الجهل

A 16 77 — 81

خبرى

A 17 82 — 86

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

A 18 87 — 91

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

A 19 92 — 96

الغربي

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

الغرى

A 20 97 — 100

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

قَالَ النبي عليه السلام اُطلبوا العلم ولو بالصين

[illegible]

A 21 101 — 105

لغتري

A 22 106 — 110

قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أعز الله بجهل قط صدق رسول الله ٥

A 23 111 — 114

لغرى

A 24 115 — 119

قال النبي عليه السلم مقتل الرجل بين فكيه

لغرى

A 25 120 — 123

[illegible]

لغري

[illegible]

النوع ا

A 26 124 — 128

النوع الثاني في حفظ اللسان وسایر آدابه

[illegible]

لغري

A 27 129 — 132

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

لغز

[illegible]

A 28 133 — 137

[illegible]

[illegible]

[illegible]

لغز

جراحات السنان لها التيام

A 29 138 — 140

ولا يلتام ما جرح اللسان

محن

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

A 30 141 — 143

[illegible]

لغز

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

A 31 144 — 148

قال النبي عليه السلام

اذا اصبح ابن ادم سجدت

أعضاؤه لغري اللسان

A 32

لغري

[illegible]

[illegible]

[illegible]

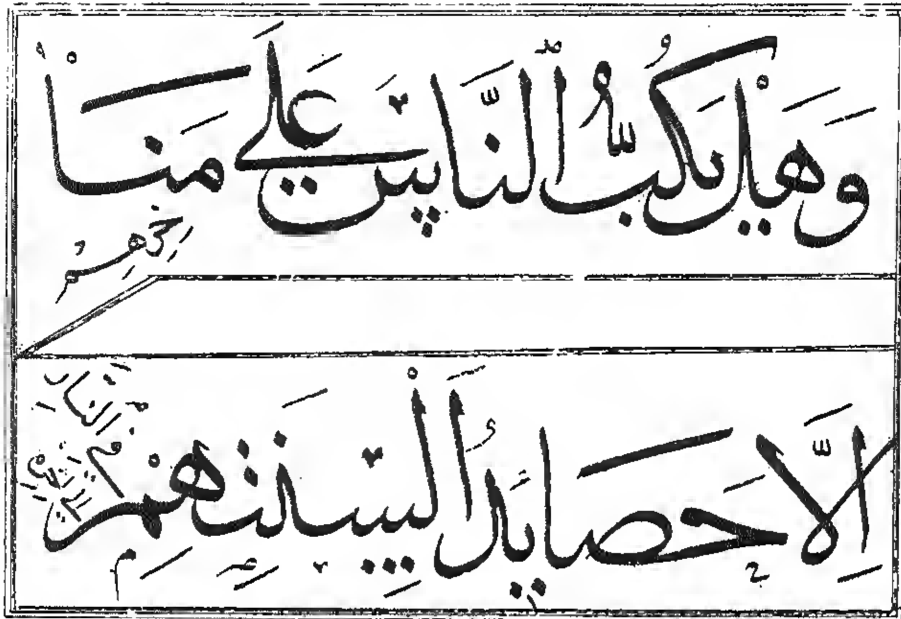
[illegible]

A 33 149 — 152

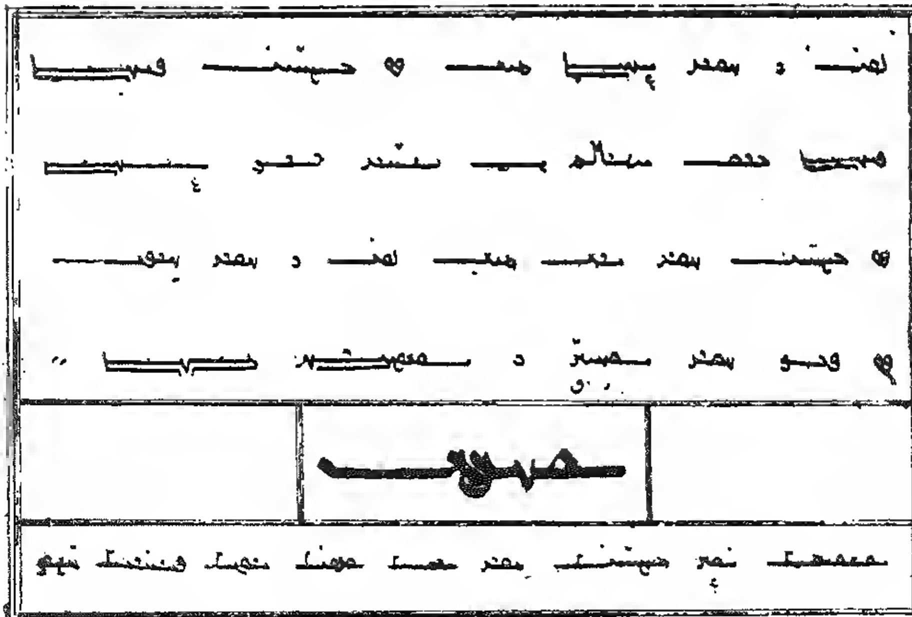
A 34 153 — 156

وذلك قوله عليه السلام

A 35 157 — 160

A 36

A 37 161 — 164

وذلك قوله عليه السلام
الكذب داء والصدق شفاء

لغيري

[illegible]

[illegible]

A 38 165

[illegible]

[illegible]

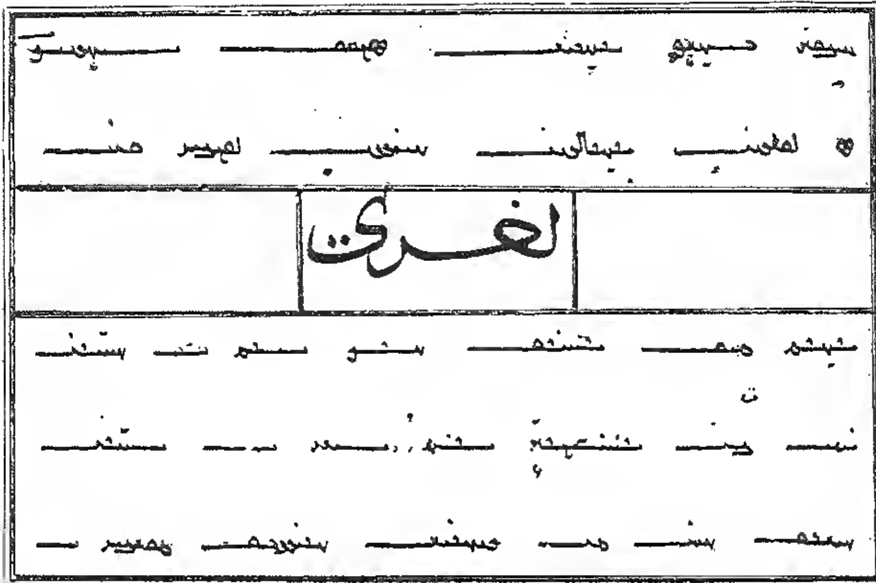
[illegible]

[illegible]

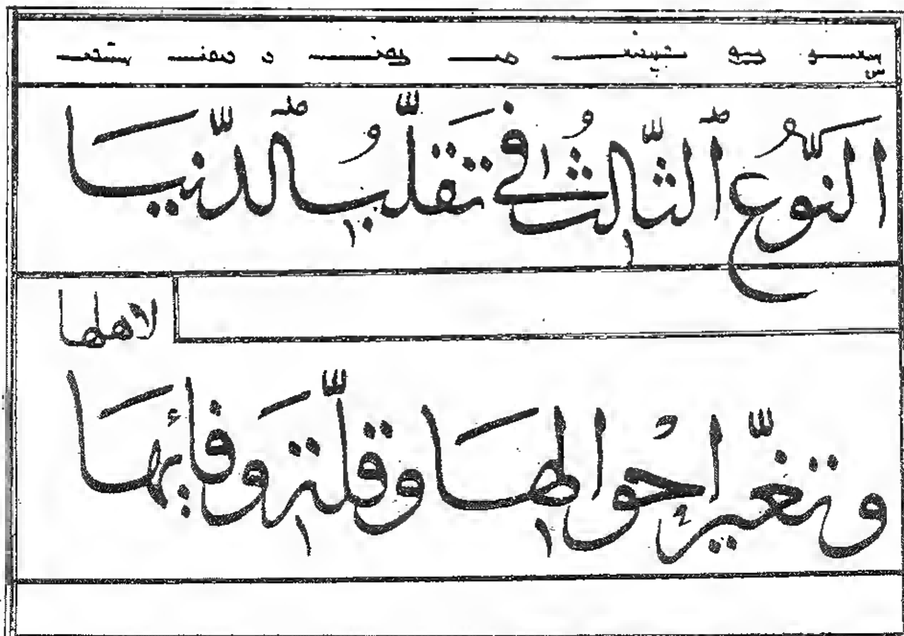
[illegible]

[illegible]

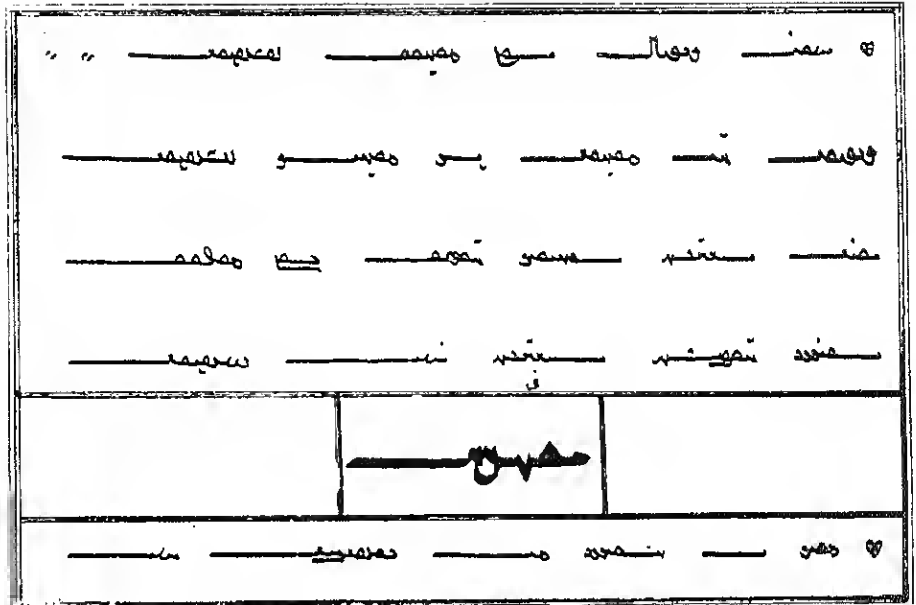
A 39 166 — 170

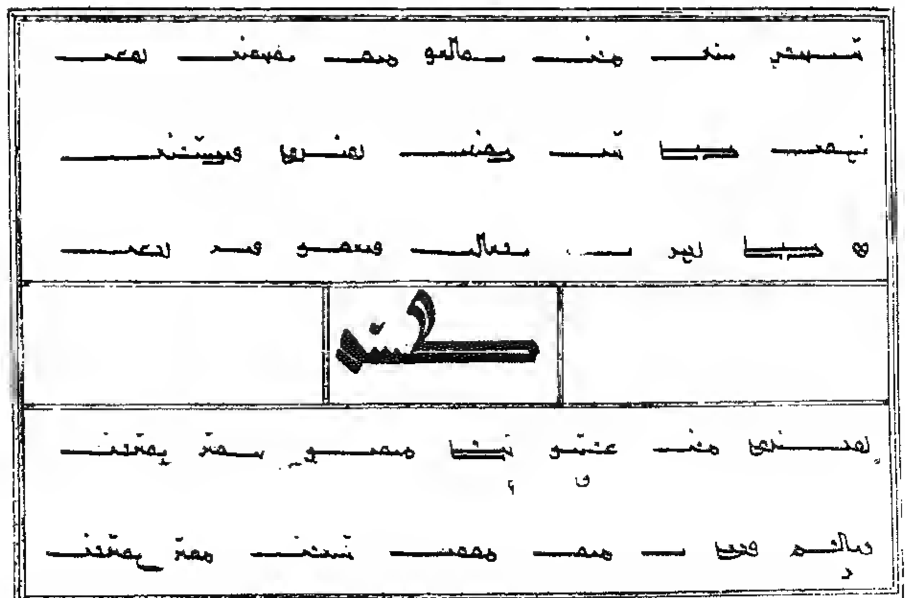
A 40 171 — 175

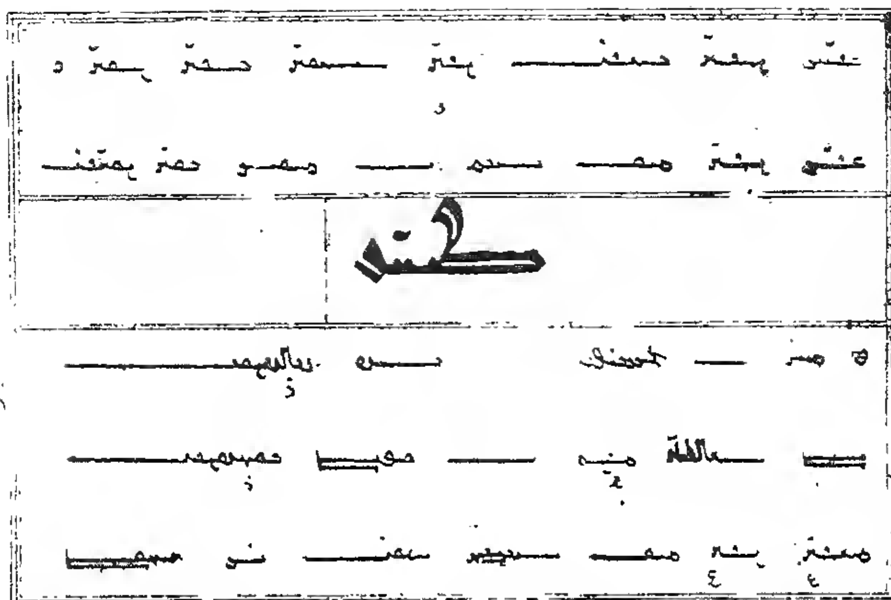
A 41 176

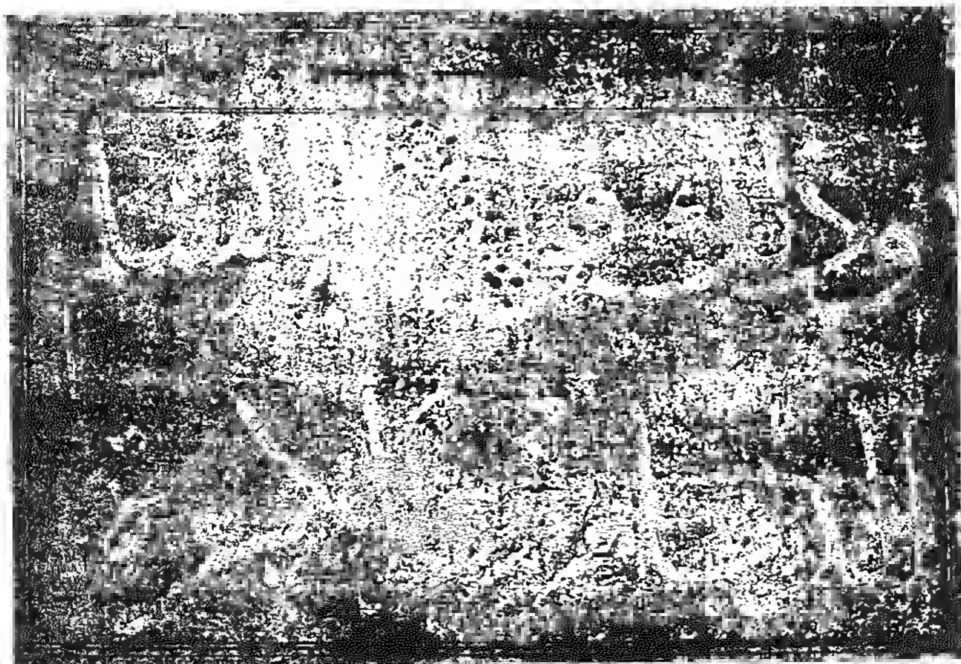
A 42 177 — 181

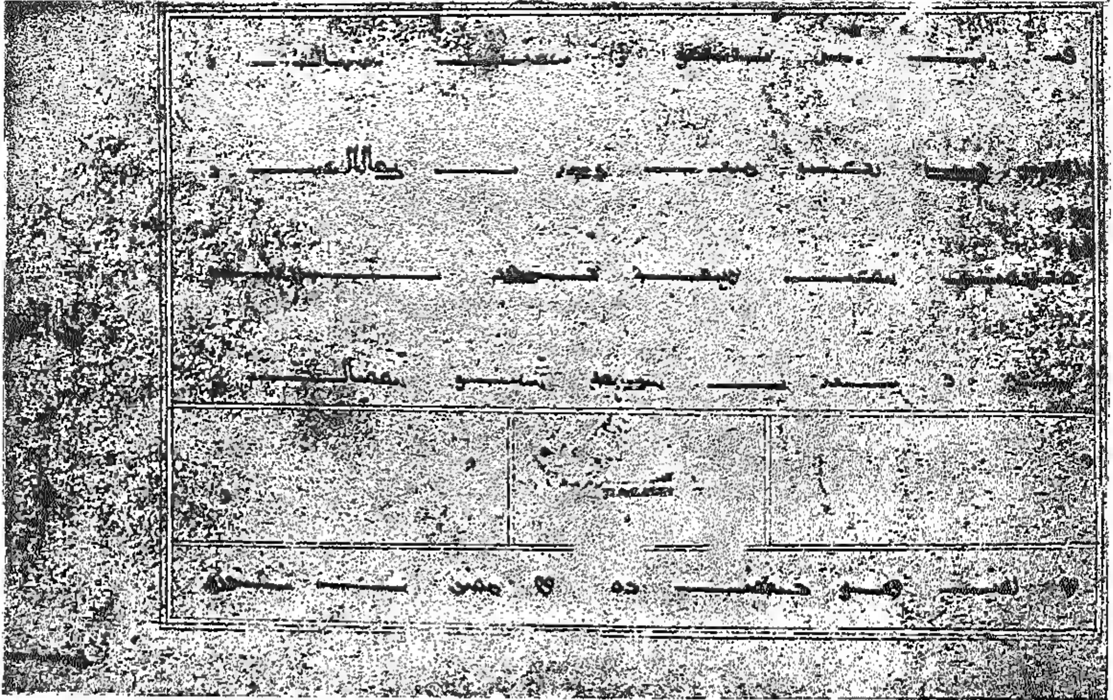
A 43 182 — 186

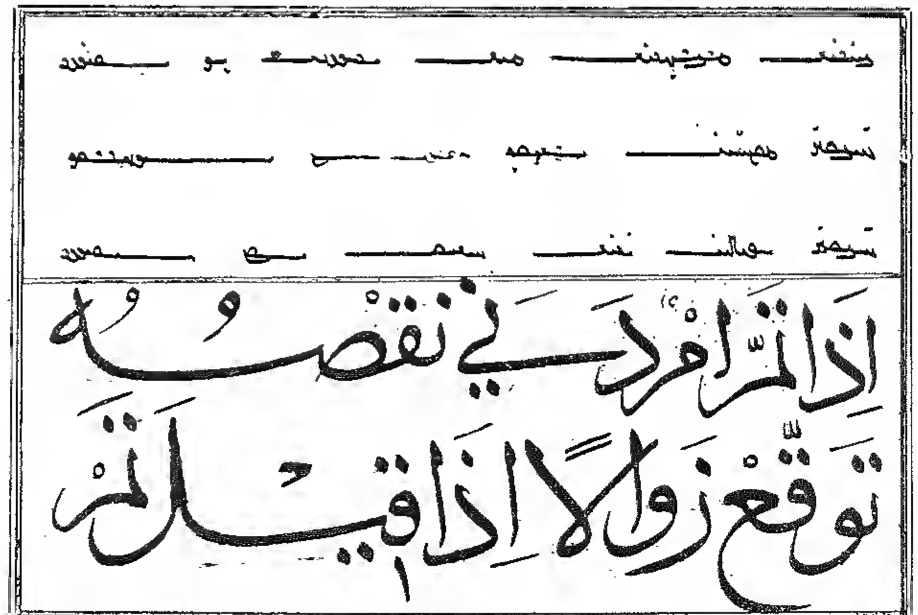
A 44 187 — 191

A 45 192

A. 46   193 — 197

A 47   198 — 200

الغريب

A 48 201 — 205

كما قال الله تعالى

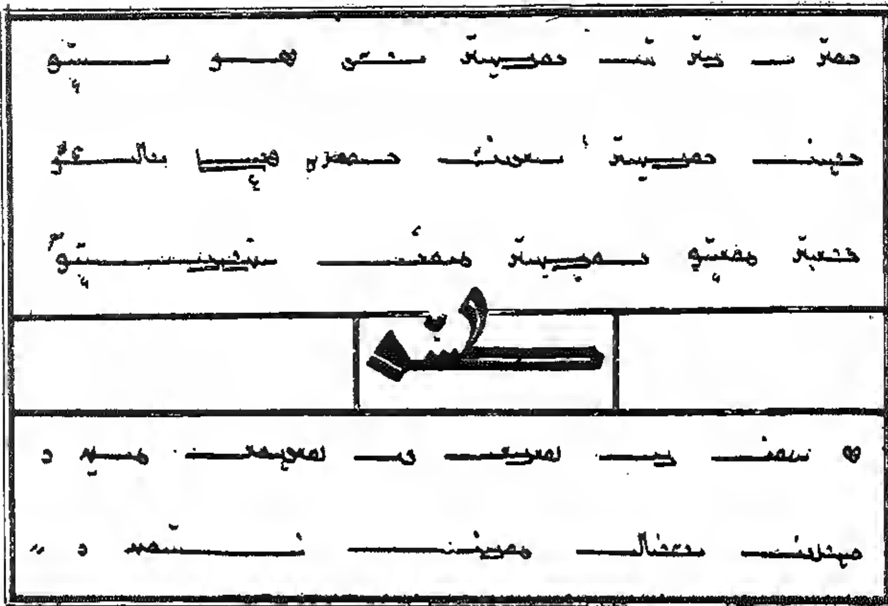
A 49 206 — 208

وما الحيوة الدنيا الا متاع الغرور

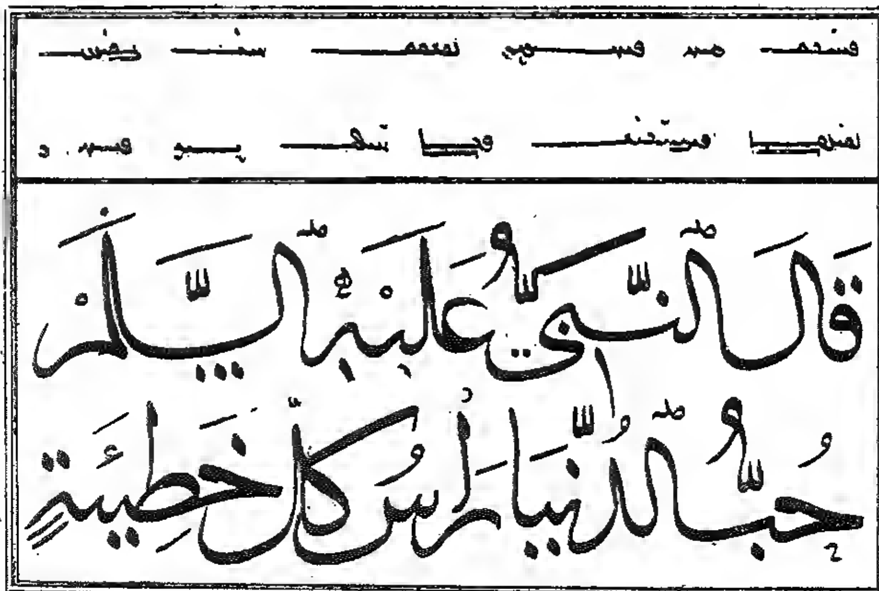
A 50 209

جمع الزمان فما لذيذ خالص مما يشوب فلا سرور كامل

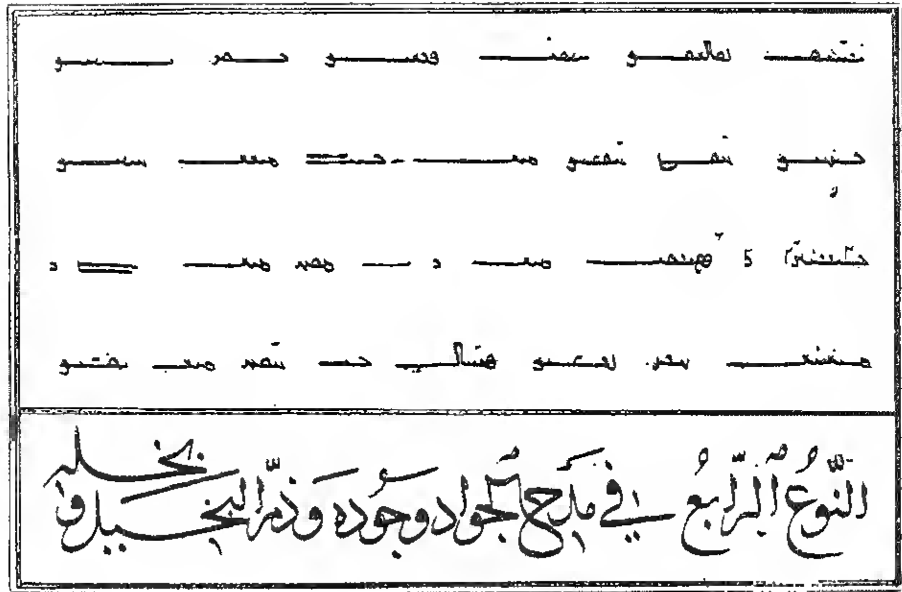
A 51 210 — 213

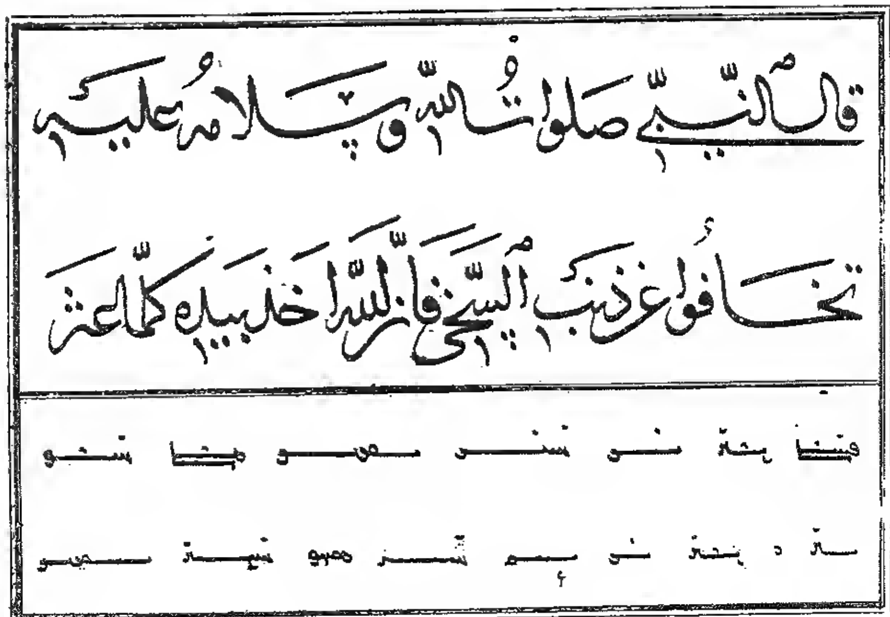
A 52 214 — 218

A 53 219 — 220

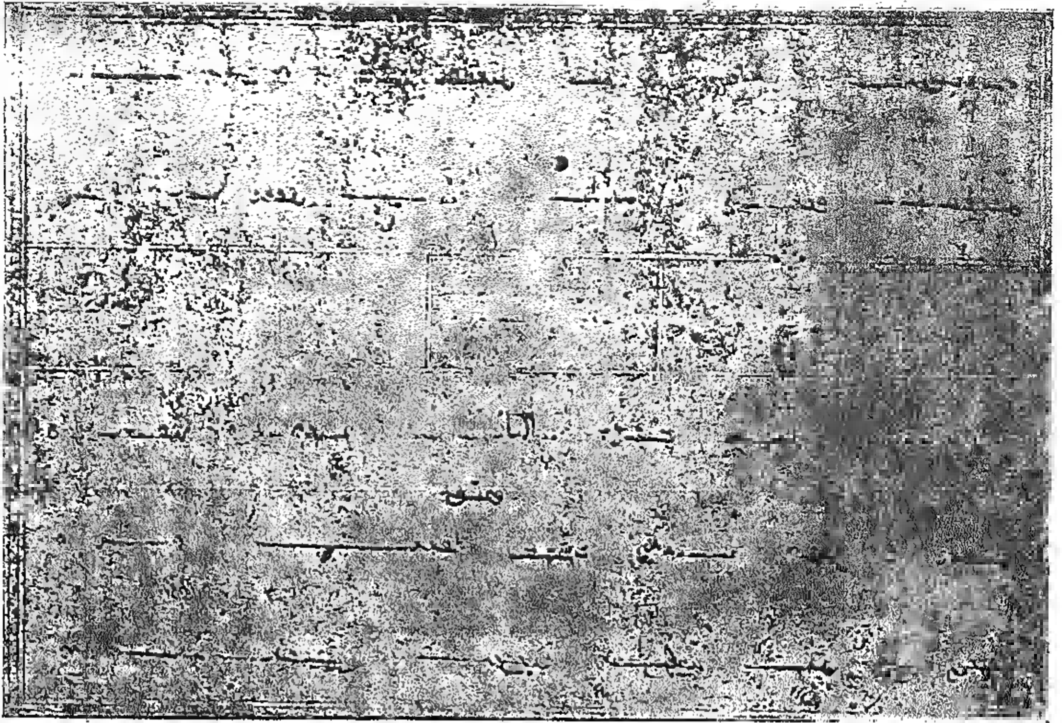
A 54 221 — 224

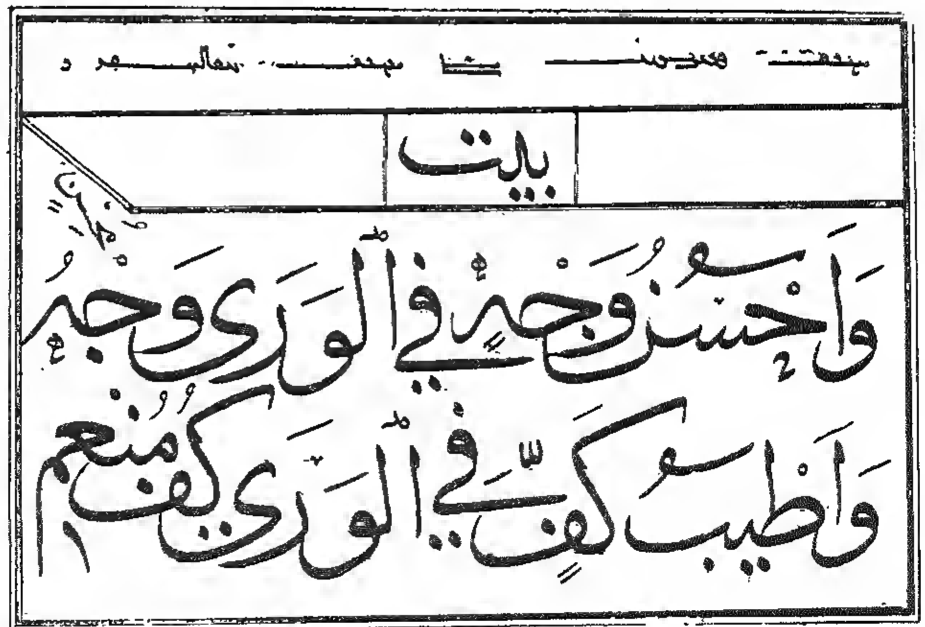
A 55 235 — 236

A 56 237 — 241

A 57 242 — 246

A 58 247 — 251

A 59 252

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

A 60   253 — 257

[illegible]

قال النبي عليه السلام أيّ داءٍ أدوى من البخل

[illegible]

[illegible]

[illegible]

A 61   258 — 260

النوع الخامس في الامر بالتواضع والزجر عن التكبر

والحرص

A 62 261 — 264

والحرص آفة طول الأمل صدق من نطق

A 63 265 — 268

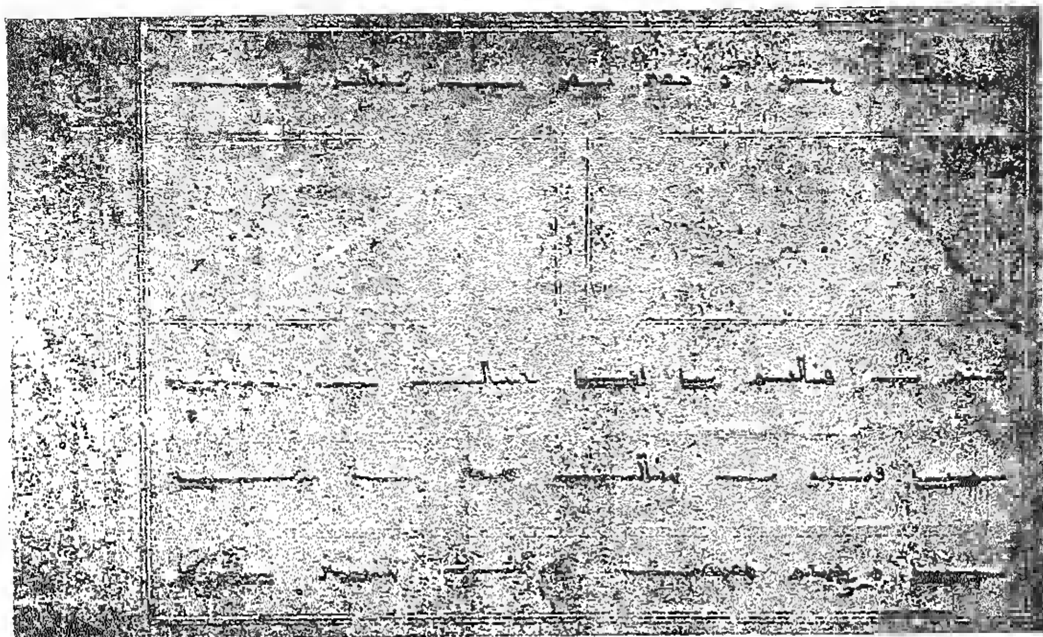
A 64 269 — 276

A 65 277 — 281

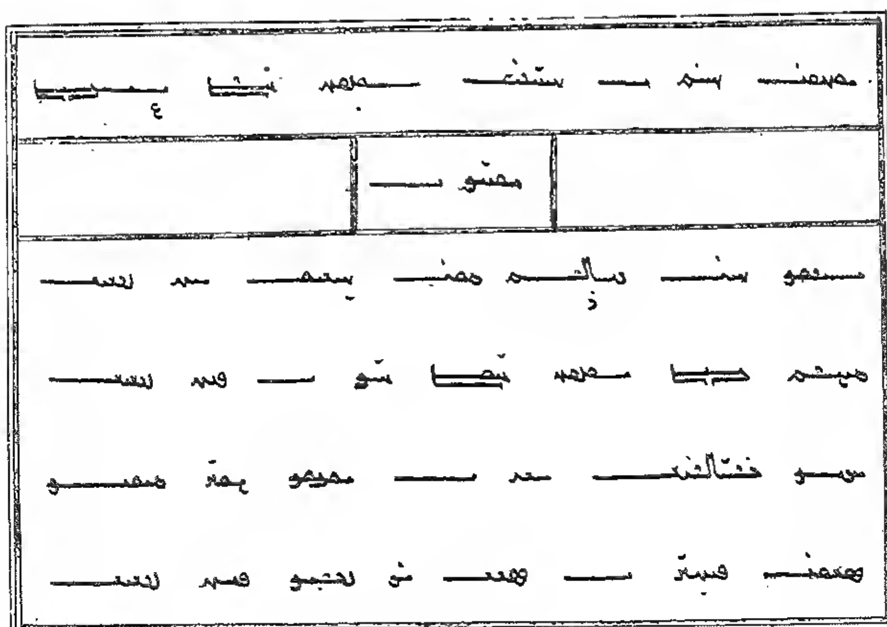
قال النبي عليه السلام من تواضع رفعه الله ومن تكبر خذله الله

A 63 282 — 285

A 67 286 — 291

A 68 292 — 295

A 69 296 — 300

A 70 301 — 304

قال النبي عليه السلام الحريص محروم

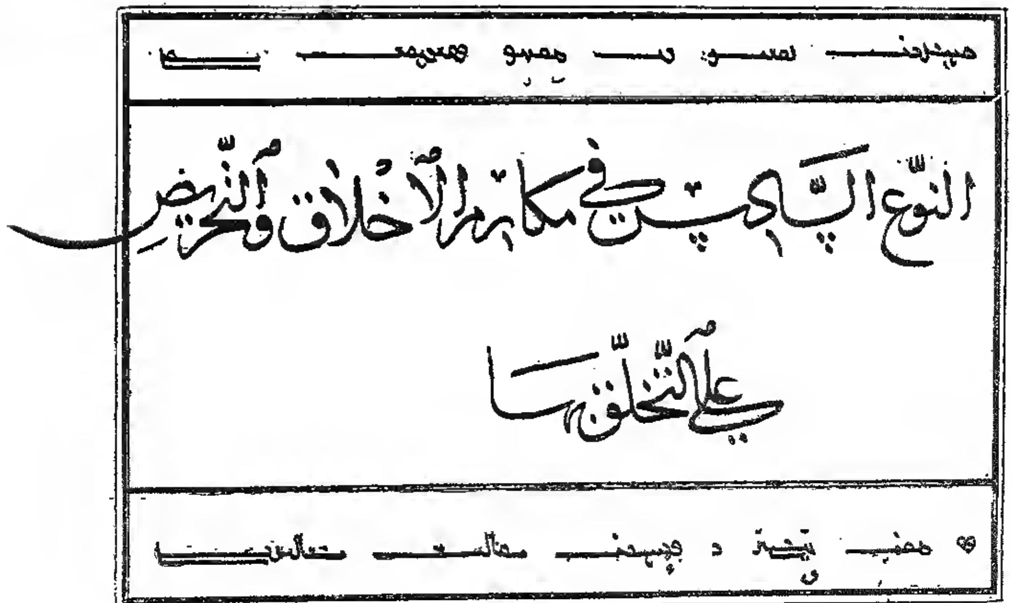
A 71 305 — 308

A 72 309 — 312

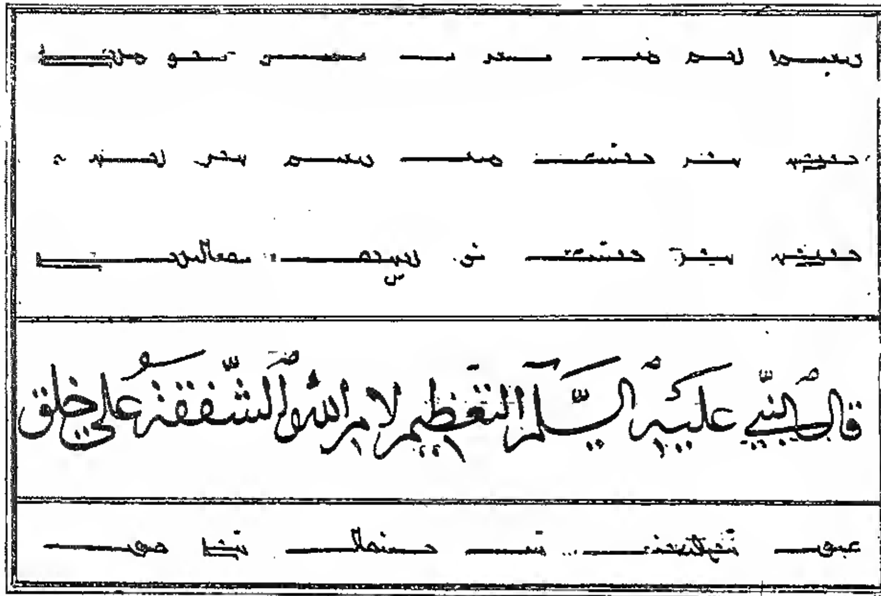
A 73 313 — 315

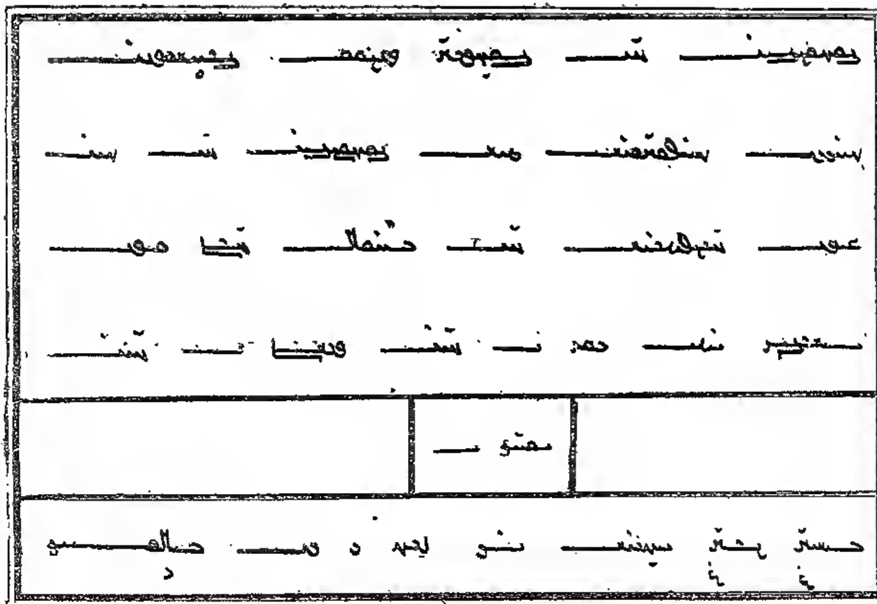
A 74 316 — 319

A 75 320 — 321

A 76 322 — 324

A 77 325 — 329

A 78 330 — 334

A 79 335 — 339

[illegible]

كما قال الله تعالى والكاظمين الغيظ والعافين
عن الناس والله يحب المحسنين وكقوله عليه
السلم من كظم غيظا وهو يقدر على انفاذه

A 80 340

ملأ الله قلبه ايمانا وامنا وقوله عليه السلم من يعفو
يعفو الله له

[illegible]

[illegible]

[illegible]

A 81 341 — 343

كما قال

A 82 344 — 348

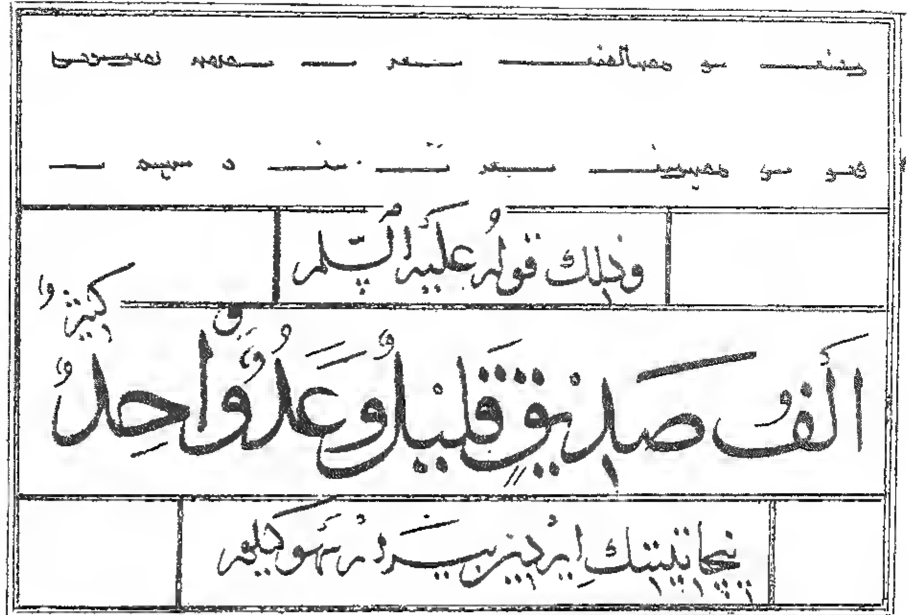
كما قال الله تعالى والله يحب الصابرين فان مع
العسر يسرا ان مع العسر يسرا وكقوله عليه السلام
انتظار الفرج بالصبر عبادة

A 83 349

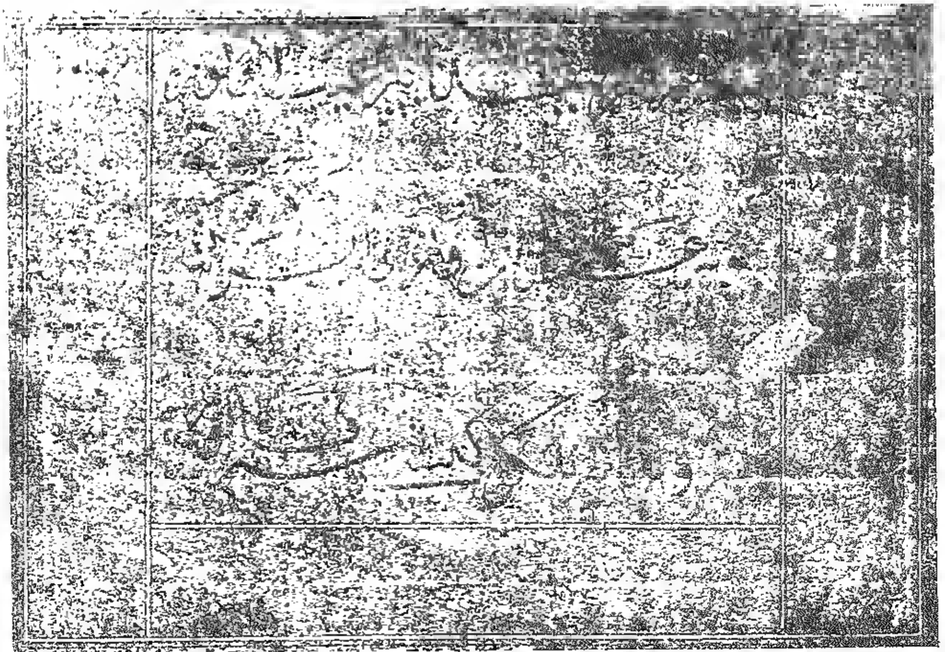
A 84 350 — 354

النوع السابع في ابيات متفرقة تشتمل على معان مختلفة

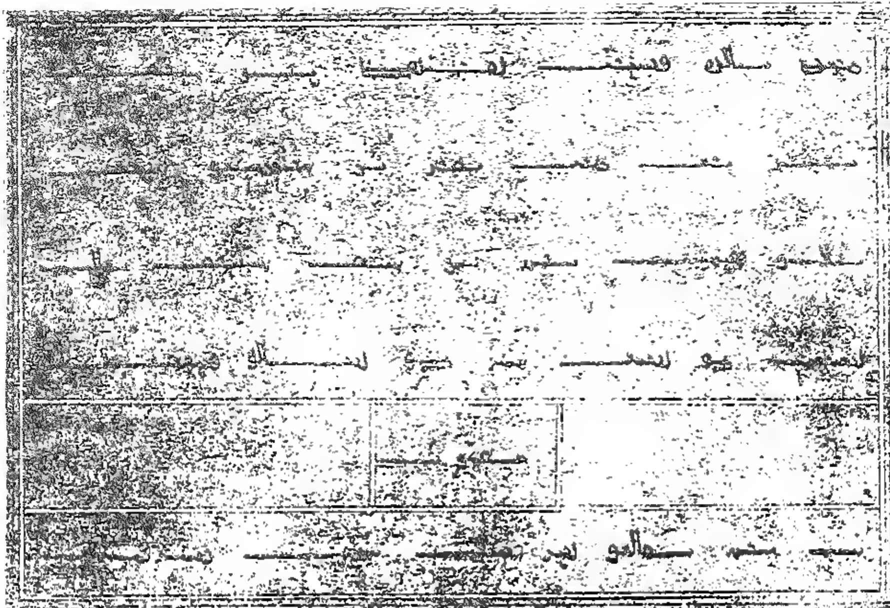
A 85 355 — 358

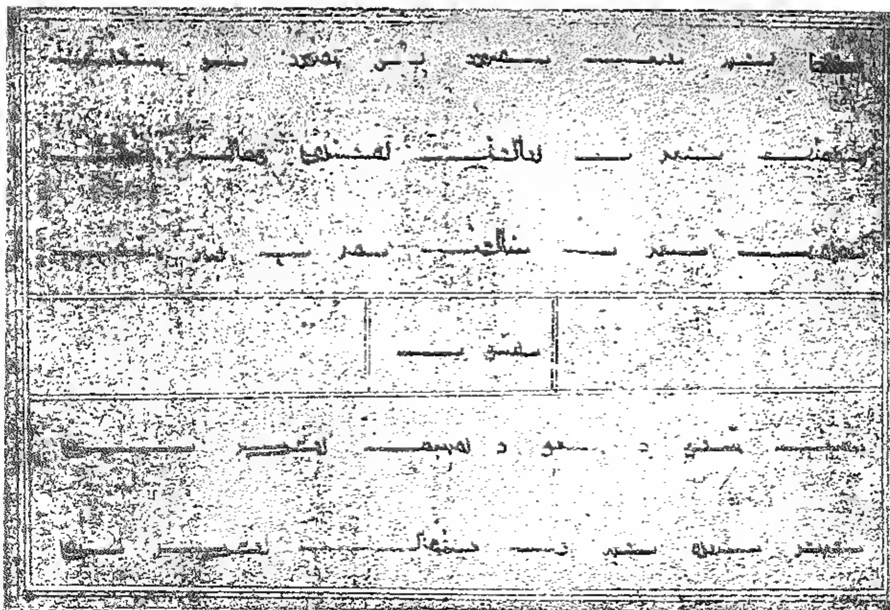
A 86 359 — 361

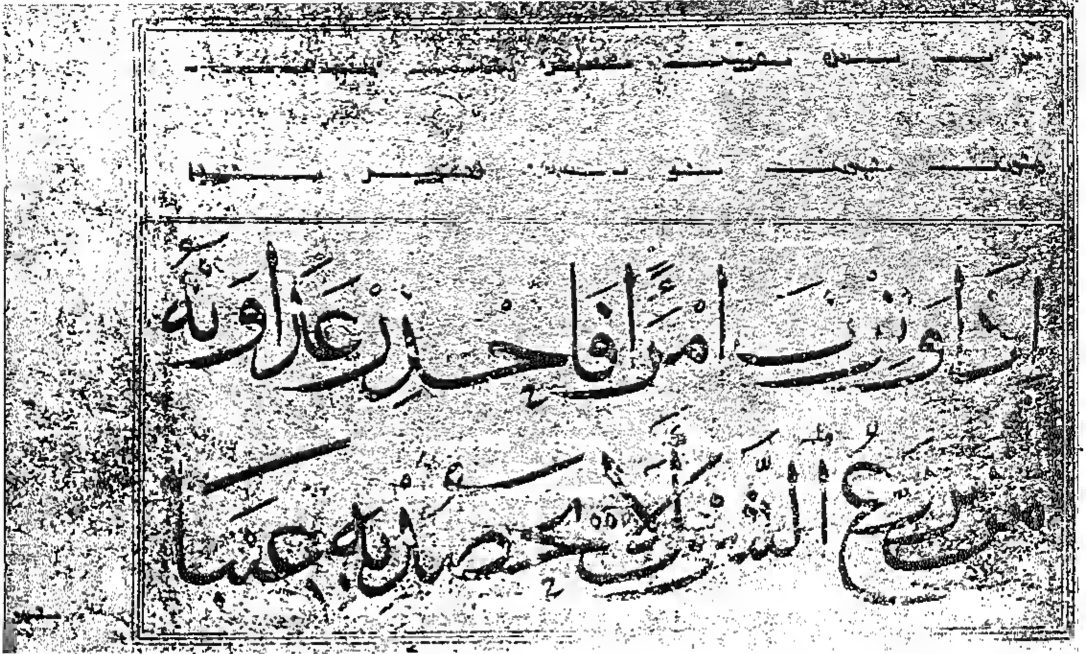
A 87 362 — 364

A 88 365 — 369

A 89 370 — 374

A 90 375 — 376

A 91 377 — 380

كما قال عليه السلام

من مشى مع ظالم فقد أجرم

عن المرء لا تسأل وسل عن قرينه

A 92

فإن قرينا بالمقارن يقتدي

A 93 381 — 384

A 94 385 — 388

A 95 389 — 393

A 96 394 — 398

وذلك قوله عليه السلام بدأ الإسلام

غريبا وسيعود غريبا صدق

A 97 399 — 400

[illegible]

A 98 401 — 405

[illegible]

A 99 406 — 410

A 100 411 — 415

A 101 416 — 420

A 102 421 — 424

وذلك قوله عليه السلم حلالها حساب وحرامها عنا

A 103 425 — 428

كما قال الله تعالى ما عندكم ينفد وما عند الله باق

A 104 429 — 432

ربنا ما قدمنا وخيرنا ما خلفنا

A 105 433 — 436

أخرى

A 106 437 — 440

A 107 441 — 444

A 108 445 — 449

A 109 450 — 454

A 110 455 — 459

A 111 460 — 464

A 112 465 — 466

A 113 467 — 471

A 114 472 — 476

A 115 477 — 480

A 116 481 — 485

من كلام غيره

A 117 486 — 488

A 119 489 — 493

A 119 494 — 499

A 120 500 — 505

A 121 506 — 511

تمّت هذه النسخة في بلدة سمرقند في اواسط
جمادى الآخر سنة ثمان واربعين وثمانمائة بهجرة النبوية
المصطفوية الكاتب العبد المذنب الفقير المتكل بفضل الله
الغني زين العابدين بن سلطان محمد الجرجاني

A 122 512

الحسيني اللهم اغفر لي ولوالدي وللمسلمين
ويرحم الله عبدا قال آمينا

A 123

مجموعة سالم باللغة المغولية المنظومة وبالخط المغولي من قبل الصاحب
وكتاب مخزن الاسرار باللغة المغولية والخط المغولي
كل منهما محشي بالتركية

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله

[illegible] ٨٨

٤٧٥٧

قد وقف هذه النسخة الجليلة سلطاننا الاعظم والخاقان المعظم مالك البرين
والبحرين خادم الحرمين الشريفين السلطان ابن السلطان
الغازي محمود خان وقفا صحيحا شرعيا لمن طالع وحقق
وتعلم واستحق ادام دولته الغاصب
المطلق حرره الفقير احمد شيخ زاده
المفتش باوقاف الحرمين
الشريفين
عفي عنهما

بسم الله الرحمن الرحيم

اوکونی حمد ایوله مین بیتکا

پیتینک رحمتنک دین اوماد مین اوزکا

تینا مو ایوغای پیتیرا بو تیلیم

اوناد جا ایا یین یادی بیر منکا

پیتینک باد لیغینک غه تنوغ لوق بیرور

جونات جانوره اوچقان یولورکان تینما

پیتینک باد لیغینک غه دلیک ادقاغان

یولور بیر تنک ایچره دلیک لر منکا

ففی کل شیء له آیة تدل علی انه واحد

يوق اردم يراتا تينك ينا يوق قليب

ايليخ / ياد قيلور بيسن موقير من مونكا

ايا شنك يولي ده بيليك لي اوتون ه

كيلد اوت يتين اوزونك يولي اولوم دين اونكا

يرابي اوغانيم تو نونك كوندو زونك

اوتوب بير بيرى نكا يوزرور اونك پسونكا

تونا تور تو نونك نى لونونك ليشا ريب

تو تونك كيشاريب باد يرو لور تنشا

كما قال الله تعالى يخرج الحي من الميت ويخرج الميت من الحي

اولوك تين يتريك مهم يتريد تين ازلوك

جيقاردور كوداره پسن مولي كاث / اكا

بو قدرت ایدیسی الغ بیر بیانت

اوکوش لر لی بیر کور کاک اپیان انکا

فی نعت النبی علیه السلام

دین فضل حبیب بیت قاغ ایماری ایشیت

انکا لی سوزوم پتیتب ییی تهوش اوقوش

اول اول خلق دا ییکینی قوتلوغ

توزات پیش دا یوق بیل انکا توش تنکا

رسول لر اورونک یوز اول اول یوز زا کوز

یا انلرا قیزیل منک بو اینکا رنکا

اینک مدح بیرلا تا بیره بو

اینک یادی بیرلا نسکا سهد انکا

بو کون تیکینو مینداش درود دن یارین

ایلیک تورت تا جیم غه ایکرسیا مونکا

فی مدح الصحابة الاربعة رضوان الله علیهم اجمعین

پیما تورت ایشینکا ایدور من پیسلام

اولار ییش اوپسا نماق تجان آل منکا

صادق بیرله فاروق اوچنچی ذی النورین

علی نور تیلغه اول ایرک پسند تونکا

الهی کیچورکان ایدیم پس کیچور

نیجه تا خطالیق قول ادیم بسنکا

منکا بولیسا فضلینک قوتولدی اوزوم

اکر بولیسا عدلینک قیتیغ لیق منکا

فی مدح امیر الاجل داد سپهسالار
بک علیه الرحمة والغفران

قانی اوتونلیل مدح تورات نیل آیا

آنی غه شهم قیلاییں اد تونت منی

کتاب بزادیم بیرله مدح شعیم

حانی سونسون بیلنک یلتنی اوقوغلی

اولرا تور اوکا ارکا بیلمین اوکا

اچیانی بریخ جودی بریتی اُیغدک

مکانی قه خرد هوشن اوقوش عقل اول اول

کانی فضیلت هه معدنی بلیک

بیماک تین ادیز .ذاک توتار ممت اول

بیخاپی مکادیم بیلنه ورمانی

رعیت قه منتبنق سیلنم دین جلیم

ولیکن یونکاد ده اشرا اریسلانی

صلابت ایجنده عمر تیز .جوان

سخاوت پیماقت توتار عثمانی

تیتینک بیلیک ده کندو اباذ دین .ورزق

داد انصاف توتار چین ابو براونی

اینینک .بخنی سینیدین بولوت اوقنا خو

بو پوز نی .لوتون جین توتار دشمنی

ابا نشاهیم ادوم لرین سانه غنی

پیانوز مو ادینه قوم اوشاق تانی پشنی

پنیاپت ریاپت کیاپت کرم

زیادت اوله عدل اینت اوق مونی

ینال محمد موروت فوتوت اوغان

عطا قیلدی شاهم غه بو جمله لی

اوکونش از تیب ایمانین بدیر لر دینکیز

تولوت هدیه قیلیسا اوشاق قطره انی

دینلیز دین کرم دال شهم منک قتا

قبول قیلیسا تنک یوق بو از تقدیمه انی

موجب تالیف هذا الکتاب ومقتضیه

داد اسپهلار بیک اوچون بو کتاب

چیقار دیم آرزون ی آتی قالپسو تیب

کیتابیم نی کوردکان ایشیت کان کیشی

شیهیم غه دعا بیرله یاد قیلپسو تیب

لیدینکی کیلیکلی کیشی لر ادا آ

اینینک ذکر تلپیسوق آدین قالپسو تیب

اینینک وودیی دوهشارغ بیرله کونکول لر تولوب

اینینک یادی بیرله ارزون تواپسو تیب

بیادیم کتابی مواعظ مثل

باقیغلی اوقوغلی آیریخ آلپسو تیب

بلاکک ایش تیم آنی شیهیم غه منوکل

هوا دار لیغیم نی توکال بیلپسو تیب

النوع الأول في منفعة العلم ومضرة الجهل

بلیك بِنزه ایوُر منگ سوزوُم كا اوُلا

بلیك بلك كا یا دوُست اوُزوُنك اوُلا

بلیك بیرله بیلنوُر سعادت یوُلی

بلیك بیله سعادت یوُلینی بوُلا

بها لیتوع دیناز اوُل بلیك لیڭ كیسنی

بوُ جاهل بلیك بیز بها بیز بیشی

بلیك لك بلیك بیز تجان تنك بوُلوُر

بلیك لك تیستی اڭ جاهل اڭ تیسی

سوُنكاك اكا بیلیك تاك اران كا بلیك

آدان کوردک چقل اول پونکال نینک بیلیکی

بیلیک پیسز بیلیک پسز پونکال تاک کالی

بیلیک پسز پونکال کا پونولمس آلیلکی

بلینک بیلدی بولری آدان بالمود لول

بلیک پسیز تریکلاک پیتوک کور کور لوک

بلیک لک ار اولدک آتی اولمادی

بلینک پسیز ایبان ارکان آتی اولوک

بلیک لک بیرینکا بلیک بیس جنکین

تنکال لی تنکا دی بلیک نینک تنکین

بقا کورکیک ایمدی اوقا پیینا یو

نه ننک باد بیلیک تین اسیغ لیق اوتکین

بيليك بيرلە عالم يوقاڭ بلندرادى يوق لادى

بليك پيسز لك ادلى جوكاردى قودى

بيليك بيلب اوپسنا بيلب اول حق رسول

بيليك كيم ده ارسا سز ادقنك زنبدي

وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ

ايشگاه

بليك لك بليك نى ادبر كان بولور

بليك تا تعيش ايا زيت بليك لك بيلور

بليك بيلمز ادكا بليك قدريني

بيليك نى بليك پيس ادنى نا قيلور

بليك پيسز كا حق سور تا تينغ پيس ايرور

انكا بند نصيحت اپسوم پسز ايرور

نا تور لوکل ادیق پیز ادیره یوزپیسله

جاهل یوت اری مین اریغ پیز ایروز

بلیک لکی کلیتی کوز بیلوز ایس اوزیش

بیلیپ ایتاره ایس بنی اوکونمه کیندیس

نا توز لوکه ایس ادپا بلیک پیز اوتکی

اتوکوج اوول انکا یوق اوتک انکا ادین

بلیک لیک کیراکی لک پسوزینغ پوز لایور

کیراکل پیز پسوزینی کوموب کیز لایوز

بلیک پیز نا اپسا ایوز اوق نادین

اینک اوز تیلی اوز بیناسینی بیی یور

بلیک بیرله بیلنوز توزانکا کان ایدیک

بلیك بییز لك ایچرا خیرٔ یوق تیدی

بلیك لك بیوری بند نصیب آدب

بلیك لك لی اوکری بجشم حم عیب

لغواد بییز غه بیلکی توکالمس تواد

چیباب بییز غه بیلکی بیرلمس چیاب

النوع الثانی فی حفظ اللسان وسایر ادابها وهو هذا

ایشیت کیکی بلیك لیك نیکو تیب آیود

آدب لز یانش تیل کوواز کال تورود

تیلنك بکشه توتغیلك تیشینك بیبما پیون

آنکالی چیقپا بیکتشه تیشنك نی پیور

بیاتیب پیوز تکان ار پیوری پیوز بیاغی

اوكوش ينكلشغان تيتك اى الماكش ياغى

پيوزونك يوشلوغ ايزكا ييغا تون تيانك

يستار يانى قه بر كونى بو تيتك بوتنى لوسغ

ليتيق مو بولور نيسلى توش كيمنى

تيليلم بانى نى ييدى بو تيتاب پسوز بوتيمى

اوجركتور كا اژ لى تيليين بو اتيك

بولمپچ بوتار اق توز پينا

جراحات السهام لها التيام ولا يلتام ما جرح اللسان

پيغيات اى تيلى اوز باشى دشمنى

تيليمدين توتولدى تيليم ار قنى

اوكوش پسوز كسكان ده اوكوسكان رسمان نيليم

B 16 144 — 148
157 — 160
149 — 150

بیر اول ینکدنر ادیپا کراکی پیسنز پسوزین

ایکنج یلغی ایزپیا اول اذ بیک تیلی

ایتلی یلغی اذ دین پیراق توز تنزه تمای

یکجور پس نا گمروتک کونی لیک اوذا

اغیرزه تیلک بیزاکی کونی پسوز توروز

کونی پسوز لا پسوز لی تیلمنک نی بُز اراکی اوده

کونی پسوز عیسک تاک نو یلغان بتصاك

نصلك بیت اجیتما اغیز ی عیبك

یا یلغش پسوز بیک تاک کونی پسوز شیشفا

بو بیر پسوز اوزاغی یوروسی اوروکیش حتك

کونی بول کونی لیتار قیلك آتیغ کونی

النوع الثالث في تقلب الدنيا وتغير احوالها

بو آیزونغ رباط اوّل تزنوب کوچکو لوك

رباط که توشوکلی تونسار کوز کولوك

اونك ارحیس اوزادی قونوت یول تو توب

اونکی قونمیش قونیس نیجه کوز کولوك

بو دنیا پشونکی ده یوکوز مال نیجه

جیسیش ننك دین اونترو تیب اوزونك دجار

نه لوك مال غه مونجا کونکول بغلامق

بو مال کیلسا ارتا بارور باز نیجه

کونکول دین جیقارغیل توار پسوق لوغیش

کیدیم سیم بیرله تیب توب قارین ترقلوغنی

بو بای لیق چیغای لیق ازوق یوق لوغی

چیغای لیق تپب ایما ازوق یوق لوغین

بو دنیا نینکی دون بیلکو کاتکو لوک

اول اریوق پیتلاما وبالی بولتکو لوک

تاریق لیق تپب ایدچو ازون نی سوزول

تاریق لیق ده قیلاه ن تنگری اوکو لوک

بقا بیز ایروود بو ازون لغزنی

کیچا بیلیب کیجاه تاکل مزا مودی نی

پیکیت قولاد بولود میلکی ایسکی داور

توی ادپیا قاملود تجار قوت لی

بو کون باده یاری یوق بو دنیا نینکی

صفنسز

سننک دیلینک ننک ایوش لر اوتلی

تموغ تولغان اپس لور تو کلمل اکیلیبنور

تموغ ابہ دان نینک خوات اول پشونکی

نیجا ایبر بار اردی پیسچین میش اردی

اری باردی تالدی قوروغ تاک پیریک

نیجه دانا اردی نیجه فیلاسوف

تانی بو کون انلر مینکینده بیری

آزون کول جیراده تاده ایش تاش چیناره

بیر ایلکیش توتوب تشقه بیری ازهر تقناره

بیسار تارتوب ایلکیش تماغ ناتی تیت

کیدینکی خدخ قا پشونوب ذهر قتاره

آنونغ قا اچیق ارسا تنک تات پسوجوک

اودنونگ دخ کیلمور دراحث کیلیبا بیرنی

اوخوچی بسوروز پیمز قینغ دخ آیا

اوردون قا امونج اول تچان آزون بو

اوق لاغنو بیلان آزون بو تاک بیلان

اغو بور ایجی یومشاق قا یوقامق

تونار ده یاوئز فعل ادکان یومشاق بیلان

ماغو ایسان تیبث یومشاق توزغو پراق

تاشی لوزل کوردوم کا کوراده آزون بو

خوشنی کا هزاره ایجنده ولیکیتی

سونکا بین کوروب نزاکینی تاشی باقیب

کونکول بغلاماق بیلد تخطا کر بانی

قال النبی صلی الله علیه وسلم

حب الدنیا راس کل خطیئة

تقابث کونزوره آجون بیراد یون آجاده

یتراد اقول قوجاده تاکل ینا ترکل تجاده

یازیش غنی بولوت تاکل یا توش تاکل حالی

درنک پیش تجاده بخت یا توش تاکل اوجاب

النوع الرابع فی ذکر السخاوة ومذمة البخل

آیا دوست بلیک یک بیزین اذ داکیده

آخالی یوز لیشنک یوز بیلیب یوز لاکیل

اچی ار نی اول کینک اوکار اوسپا پسنی

بجنال غا قتیغ یا اوقیش کز لاکند

تموغ تیاش اچی ار تنباش ایور

اچی لیق تموغ عیبت کیرینی یویور

اچی بول پسنکا پوز پوکونج کیلا پوزه

پوکونج کیلکو بول نی اچی لیق تیبور

ایکیلمس کونکول نی اچی ار ایکر

تیکیلمس مزلو قا اچی ار تینکار

بجنال لیق نی قاپنی اوکاره ایتال قایو

اچی لیق نی هجمه حاصل تورزو خلق اوکار

اچی ار بیلیک نی بیتا بیلدی کوز

آينيق بِناتي ناليق تَنا الري كوده

ينيريلدي اولام پشوز اولاناي تولوب

ازون ده ات ادكو قوبوپ باروي كوز

بچك بيغذي زد بيشم چرام دين ادكوش

دبال كوترو باردي اوزا لا پشوكوش

ادلوش تولري نالي يگيني لر ادرا

بچك الوي اندين پشوكونم ادين ادلوش

آتا نال ايرنسي آتي ادكو ادن

بياتح تردي ادسيا پسنكا پس ما بيرو

يتريلكانه پشوكولكان تيرب بيرتاكان

آلاتي تيرودو ادسنك نبجه يترسيا تيرو

طبعت تنه بیلی عرده عیب سوزی

آجی لیق ایرور بیلک بوخول کوزکل سوزی

ایلک لرده قوتلوغ بیرکلی آئینک

ایلیب بیرمکان اله آئینک قوت بیزی

تخیلک لیق اوتا لاب ادکال جنی بیک اول

بیرمدش تخیلک الکی کاث بیرکه لک اول

سخیب کونکلی تولمش کوزی سوق تخیلک

اقول اول تال غه تماچی انکار ادکلیک اول

بو بوددن تولوتی ارجی اد توروز

آجی لیق شرف جاه جمال ارث توروز

یسولماکی یتلا یسنک یکلی لر ادا

اِنی بوُل اچی یلیق یسینی یسو دورز

یحلک ما کیمن اودون توارہ تاپین بانی

پنغاد ریمایم انجایش تونار. ترکل. اَکی

تانور جینی ایپسانیم ده توز دوبس یتنک

اولور قالور اجر بیبی یور دشمنی

اینا ریبر کراکرہ پلنک پسورتوم باد پسنکا

آبایین منج اَنی قولاق توت منکا

یوز اول دور تکبر لی باش یتیم الیت

تواضع پنی ترکل توت یابوس بیت آلکا

تکبر تموغ یتک ده بیر لور قیلیغ

قیلیق لر ده ادکو قیلیق خوی قیلیق

[illegible]

اوُل ار كيم الغ بيلدی منگ منگ تیلدی

الی نا خلایق سواره نا خلقلق

قوغ قاز غانيفلی ازؤن تمالينی

پیومادی تاردی کودونک چالینی

يتيسنی بسی قاليب ببير آدين اد بيلا

اوّل اندره يايتيبان بيرور پسايني

تكبگ لبا پيين كيبك اد بثالين

كيريب خلق ده كوكپونك ازور لاب يتلين

موومين ليق نشانی تواضع تورور

آكر موومين ادرسنك تواضع قيليين

تواضع قيليق ليق نی كورتورور ايدی

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

مَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللّٰهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ خَذَلَهُ اللّٰهُ

آنا بیر آنا بیر اویا لر بو خلق

تفاوت کری یوق اوتا ارت تیپیا

الناس من جهة التمثال اكفاء ابوهم آدم والام حوا

آنک اوزا ایما الغیل ننرم پیما

اجل یوسوقلی سیپنده ایپرا آمک

اول پسماق اوزون دوست دیلمینیم آمک

عملک قیلر اولومنی ساقینی پسما اوزون

کیرا کا اتنی شراب تون کیدیم بیش ایوم

کیرا کل وارنی قرا اغول اولومنی مال تیلیم

نوزاد لوق عمره ادپیا سخدینک اکر

کیرا کل بانی کیاد پی بوزگی قه بانی بوزون

حريص ليق ما ادركا يوز حصلت اول

حريص ليق سونكلى غم اوكونج چيرت اول

تو باى ليق جيغاى ليق ايدى قسمتى

حريص ليق تاكل ادكا قورقوغ زحمتا اول

قال عليه السلام الحريص محروم

حريص تولپس آذون تنكى نى يترنب

حريص ليق قارى ميس ايرسى قاريب

حريص ليق نى قويوز حريص اته تجاز

اولوب ييتسا توفراق ايچى كا كيريب

حريص يتريب ادمبس اوپسالمس بولوز

قريش ليو ايكي نينك ايمين كيم بيلور
خبر باز بيرليپا اكر ادا اي .

ايكي قول ديناد ني اول اون قول قيلور

وذلك قوله عليه السلام لو كان لابن

آدم واديان من ذهب لتمنى ثالثا

آيا قرض ايدسي قريش ليق نادال
ايو بر دمنتا بو نيلو كا يراكن
تادن ادپيا كنك ادپيا بيلزي دو زونك
قريش ليق قيلور مو موني ادكو داك .

كما قال الله تعالى نحن قسمنا بينهم معيشتهم في الحيوة الدنيا

كوركي كوركل لوك اده بلنك [2] خوبى كوركل لوكه اول

بو كوركل لوكه قيليق قا كونكول ادكه ليك اول

بير ار دين بير اده كما تفاوت تيليم

المانى كوزاده كا توزى بوركل لوك اول

النوع الاخرى في مكارم الاخلاق والتحريص على التخلق بها

بو تون قيلغ فعلين اوتا ار ديليك

كرم ايلم ده بولبا اني ار ديليد

يمنس ييز يخاخ/ تاك كرم ييس يلفي

يمش يپز يغاج لي كيشيب اوزناايلك

مسلمان غه منفعت بولوب مهربان

يسنك پسند و عزيز كي مسلمان غه يسانه

قال عليه السلام التعظيم لامر الله والشفقة على خلق الله

جفا قيلداجنك غه يانوت قيل وفا

آری ميش بجه يوتپا قان بيرله تكان

يراغليق آنينك ني كيني كا ييلرور

يراغ بولپسنك اوفراغ يلنك ني بولتور

كوله اشكاك تيكورنا ترلنكا كاچي

اكو تيكيپا ايكاك كيني دين كورنور

ایسنو قیلغان اد کا بینه ادکو قیلا

کرم بیننک ناشی بو اذور کاشا بیلا

اکر تیلیبا اده دین بینکا اد کولوکل

اوکونس قیلب اول اد بیننک تنا بیین بیلا

یازوغ لوق تینی بیننک یازوغیش کیچور

عزاوف کیره کادر قزتب کوکینی کوجور

یلنک تنیبا هنه غضب توب توت اوتی

حلیم یتی جوبیش بتاج اول اوذ بی اوجور

كما قال الله تعالى والكاظمين الغيظ والعافين عن الناس

والله يحب المحسنين وكقوله صلى الله عليه وسلم من كظم

غيظا وهو يقدر على انفاذه ملأ الله قلبه ايمانا وامنا.

صدق رسول الله وبلغ حبيب الله

كما قال الله تعالى والله يحب الصابرين فان مع العسر يسرا

ان مع العسر يسرا وكقوله عليه السلام انتظار الفرج بالصبر عبادة

النوع الآخر في ابيات متفرقة يشتمل على معان مختلفة

اوقوب يوزنالاَ يوزلى ايوا يوز لماَ

يوزلر كين لاَ كادين باشنك كيز لماَ

منك ادَ دوستونك ادبنا اوكوين كورناكلك

بير ادَ دشمن ادبنا اَنى اذ لماَ

وذلك قوله عليه السلم الفصد نوع واحد كثير

نجا يتيشك ادَ دين بيراه يهو كيلور

نيجه بور هنر دَه بيراده عيب بولور

بو بير عيب يين اوترو باسين يلپنكوجى

ازون دَه يتيرلكو كيمه يسيز قالور

تیریك ادكو فعلیش كوزناول لار ییب

اسیز ایلك تینه اون بی بسرانكو بشالیب

ایتار بوپسنك اس لی پیانیب پسخیب ایسا

كیراك مو كیرال پسز مو كوتو بیلیب

تا اینی اوتروق كیلپا بسنكا كانت یكین

اول الس نینك اونكلینی پشونكلینی پماقین

پسونخ ادرپیا كا دین كونكول توت انكا

اوكونخ ادرپیا اندش اوزا زاق پساقین

آزان جیری شری كوزاف كیچایس اول

اپسز ادكو اینی كا یغوت بولماین اول

آبا ادكو اوغان اپسز لیك قیلیب

نیشان ایلاکان اد اوزوم تجنس اول

اِذَا اُفْتَرَتْ اَمْرًا فَاحْذَرْ عَدَاوَتَهُ

مَنْ يَزْرَعُ الشَّوْكَ لَا يَحْصُدْ بِهِ عِنَبًا اِذَا وَتَرْتَ اَمْرًا

اینی ادکو بولپسا اد ادکو بولور

اد اینی ادکو بیسندین اوکوس خیر کیلور

ایسیز کا یوءما ایسیز صحبتی

یتنی ترلین ایسیز قیلغ لیغ قیلور

كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ مَشَى مَعَ ظَالِمٍ فَقَدْ اَجْرَمَ

قینی حقیقت لوی دوست بولدی تحاز

کونی بولولین بیرو دوسته اد ینک

اوکوش داک کیشی نینک ایچی غدر ایرور

کونی دوستونک ارپیا تاشی بیلک موبی

بو کون بو آرونده کیشی لیک عزیز

قنی قنجا باردی کیشی لیک ایسیز

وفا کولی پسوغلوب قوروب یول لری

جفا تولدی تاشی دینکیز دین ادیز

قنی عهد ادکو لوک قنی آتاش

کونی کیلد دوکونجه خیری کینکو لوکل

باشی باردی خیر نینک پسونکی یادغوچی

اونکی کیلدی خیر نینک پسونکی کیلد کولوکل

اززون تولدی عزوانه جفا جود بیلمه

قنی بیر وفا لیق بار ارسا ریلا

پین ادناق پین آیین اذون ارتادی

تالوک بو آجون غا قیلور پین کیلا

غریب اردی اسلام غریب بولای باد

عبادت ریا بولدی عابد مجازه

خرابات اوراحی بولوب آبه دان

خراب بولدی مسجد بودون لی نماز

وذلك قوله عليه السلام بدا الاسلام غريبا وسيعود غريبا

عمل قویدی عالم زاهد زهد ورع

عارف رقص چیقاردی آیور خوش سماع

آ ربیداغ یمن یغیق لی رکوبه تماما دیم

آنین کوندە ادتا تورور بو بیداغ

قانی : اخری بعروف قانی اذکو اده

قانی لندرو اذکو کیشی تورغو بیر

برازه بش زماننک بی خلقین قودوب

زماننک نی پیر تا کیشیپنی بیر

کیم اول یورجی ارسپا کیشی پیکر اول

کیراکل ادسپا پیک لیک یوری یورجی یول

کیم اول یول لوغ ارسپا اینک یولی یوق

کیم اول یولسون ارسپا انکا کینکدرو یول

ایا ادتاغ اسنلیک پسونجین پسالین

[illegible]
بننک روزگا رینک بو کونکول جا قیلیش
[illegible]
ییلاکل جا تیریل اینج فارغ قدغو پییز
[illegible]
یوزوکیلک ییلاکیلاه اوزونک خوش لوغیش
[illegible]
اوبوت کیتی ایندات بولولماس بیدی
[illegible]
چلال ییکلی قانی کورونماس بودی
[illegible]
چلال کیندو قیندرا بو کون قانی یکیم
[illegible]
دام ني ییبورده چلال ییب بیدی
[illegible]
بودون تال ییق ایل کا اوروب یوز لارنی
[illegible]
توزو قول قیلور لر آزاد اوز لرنی
[illegible]
کیم اول تال ییز اریسا اول انی کوروب
[illegible]
یوز اوروب کجاده لر یوموب کوزلرنی

اَیا آتالی غه بوق اد یقینی بیلر بو تارك

بو کون قدغو پیسا قنچ یارین یول وبال

حرام اد بیسا تالینك عذاب زول پیونکی

حساب اول آکر تولپیسا تالناك حلال

قَالَ ٱلنَّبِيُّ عَلَيْهِ ٱلسَّلَمْ حَلَالُهَا حِسَابٌ وَحَرَامُهَا عَذَابٌ

بنا لوکی مال غه موبخمه بوق اول بو اوزونك

کونکول ده غمینك اول تیلنك ده بیشو زونك

تاپور پس بو تالنك یاغینك غه تالوز

اویاتیب بیرور لر بیرین غو بوزونك

سنك تالینكه اول مان تنیر توزدو عنانك

بیسا خیرت اول بیك توتوب توزدو خونك

كما قال الله تعالى ما عندكم ينفد وما عند الله باق

بو کون کندو بشوجوک بو تیرماک اسنکا

آجین بولغا یارین قودوب باردوغونک

بو آجون مزا بی قتیغ لیق مزا

آزابی اوکومن ـ ذاکل مزا بی آ د ا

عینک فنا بولسا بیلك ارکی بیی

اری زهر تاتار بیک دین اوذا

هنره لیق قا آجون وفا بیز داق اول

هنر بیلیز غه مونده جفا اذداق اول

هنر بیرله دولت بیرکیلر تا کی

بولولمس تموغ قیزده اول قیزداق اول

بی یزدی اجون غه بو صاحب هنر

تلکو شکا بو انی اولا شو قیناره

چیپش لرنی کوتروب نفیس نی جلیب

عزو قوتیسوز اجون قرب مو نر

آیا حکیمه ازون تبا اول کوجی

پیریت مونی بیراش یتا اول کوجی

اوغلان حکم بیرله کیلور کلکانه ایزن

اینک اری بیرله تیکاده تنک کوجی

اچون اغه بو پسولوش ملامت تالوک

قضا لر بوزوتسا ان یرات قاان ملینک

قضا بیرله پسنجلور اداغ قه تیکلس

قضا بیرله ایلینور توزاغ قه ایلیلیک

تموغ تنکدا آی ننک قضا دین ایرور

ارقونش پیسز ار انی پسیب دین کورور

قضا بیرله ارجقان خالیق قوتش لری

قری غه قوناد هم قفس قه کیرور

قضا ییلپا یوکروک یوکورجیس اوروب

قضا قیتار یلپس قیتیغ یا قوروب

بنغا دیخ انکا کیخ بیرکلی لوغان

جفغ قیلما یا دیخ ایدیبی توزوب

في العذر بتمام الكلام

بتیدیم کیتابی مواعض امثال

اوقوبینا تاتیر تیلک تیمیش تال عیشک

کیم اتسنا بو سوز کا ادین لر پوزیش

تنکا سنا تنکادی دوربت آفه بدل

اوپت احمد اتیم ادب سب پوزوم

سوزعدم موبده قالوز بارور بو اوذوعم

کیلوز کوز تیجاد یاز بارور بو عمر

توکالی عمر لی بو یازم کوزوم

انیس اوسن چیقاردیم بو تورکجا کیتاب

کیه ال قیل تیب ای دوست ایرال قیل عتاب

بیتی دیم بو تنکسوق توراف یوز لارین

خلالی راش بزیبا اوزوم ایتم قالپو تیب

اینس اوز ایرور بو کتاب بیر یوزوک

تولولاب کیلتور دوم یکمشتیم یوزوک

نوادر یوزوک اذ بولور هزل اوکوش

جز اطاپس بولور قیس اوجوزی یوزوک

ایا منده کیدش کیلیکانی موتی

اوقوپسنک دعا دم اوتوت ما یسی

یتکا هدیه قیلدم بو تنکسوق کتاب

منکا هدیه قیلپو دعا تیب یسی

لا ادری قایلدا ایضا فی تعریفه علیه الرحمة

تونغا کورمیش اردی ادیب نینک کوزی
توزا تیم بو اون توزت باب ایجره یوزی
یغان بولیسا یوک لوک اوزا سیبر
انینک توش بولغای بو سوز نینک آزی

و من کلام غیره لاجل تعریفه یعنی امیر سیف الدین علیه الرحمة

ادیب لر ادیبی فاضل لر باشی
کوهر دین سوز ایلیش اوزین سوز بیشی
اوغان درست ایتیسون بو یاخشی اتکا
یادین قوبسا بولسون یرانلر باشی

من مقالات امیر کبیر صاحب الرای والتدبیر ارسلان خواجه ترخان علیه الرحمة والرضوان

فی توصیف جواد ارشد تخمو عقار و رغایب مراد

ادیب بیلنك ییری اتی یوکناك اروور

صفا لیق نجیب بیر کونکول لر یرور

اتاسی اتی محمود یوکناکی

ادیب احمد اتی ایی یوق اول هیچ شکی

کیشاری یینك آتی ایرور هیبة

الحقایق عبارت ییس اوشول

تمامی ایرور کاشغری ایتل بیله

ایتمیش ادیب ریقة تی تیل بیله

اگر بیلسا کاشغری تیلین هر کیشی

بیلور اول ادیب نینک نسکیم ایتمیشی

کیشی اتیک نی بیلیپسا بیلور یعنبیشین

بیلور من دیسا عیب اوزی بیلاپیشین

کوپ ایل نی کوزاز من ادیپ سوزینی

بیله بیلماپینیدین اولر اوزینی

عیب قه تویبوت توز خلایق ادا

عطاه تعانیپسین ایتیمیشن ینا

کتاب دیم بنی ایش بو ازدی بیت

کیراک قیل اجابت کیراک قیلک عتاب

تم بالخیر والعاده

تاریخ سکز یوز سکسون دورت ده

توکلور سال ذوالقعده ایی

نیك اون ییتی پیده شنبه

کونی تمام بولدی قتلغ

بولسون دولت کیلسون

محنت کیتسون تیب

شیخ زاده عبد الرزاق بخشی

قسطنطینه ده بتیدی

صح

من كتب القصر الى الكتابة العده
[illegible]
[illegible]

هبة الحقائب بالمعولية في النصيحة والتعريف ورسالة
وفي التسريان مع نوعين من خطوطهم [illegible] الذي يكتب الانجليزية

بسم الله الرحمن الرحيم

الهی اوکوش حمد ایورمن سنگا

سنینک رحمتینک دین اومارمن اونداغ

ثنامو ایوغای سزا بو تیلیم

اوینارچه ایاین یاری بیر منگا

تبغانچه

سنینک بارلیغینک غه تنوع لوق بیرور

جمات جانور اوچغان یوکورکان تارتکا

بجمله نسنه لر

سنینک بیرلیغینک غه دلیل ارقاغن

طلب ایده

بولور برنتک ایچره دلیللر مینکا

ففی کل شیء له آیة تدل علی انه واحد

يوق ايرديم براتتينك بنا يوق قيليب

ايكينج بار قيلورسن مقبيرمن مونكا

اياتنك يوليندە بيلكلي اوتون

ايلو

كيل اوت دين اوزونك يول اولومدين اونكا

براتي اوغانيم تونونك كوندو زونك

اوتوب بيري بيبرگا يورود اونك سونكا

تونا تور تونونكني كونونك كيتاريب

كونونك كيتاريب باز يرونور تنكا

كما قال الله تعالى يخرج الحي من الميت ويخرج الميت من الحي

اولوك نين نيريكهم تيريك دين اولوك

چيقارور كوردسن موني كيب آنكا

اشرو يخشي بيلمك

بو قُدْرَتْ اِيبيبی اولوغ سیز بیات
تاجی
اُولُولَر لَرَابی نیزکوز ماک آسان آنکا

في نعت النبي عليه السلام

اِیشیت اِیمدي قاچ بیت حبیب فضل دین
اُوقوش هوش یتی نیب سوزمنی اُونکا
طبیعت فهم انتزا ایکمک واقف أرلر
اُول اول خلقده یکی کشی قوتلوغی
توراتمش ده یوق بیل آنکا توش نینکا
برابر تنک
رسول لر اورونک یوز یواوُل یوزکا کوز
آق
یا آنلار قیزل اینک بو اینکا منکا
یکاق بنک
آنینک مدح بیرله ناشید بوتیلم
آنینک یادی بیرله شکر شهد آرکا
یوک

بوکون تیکسو مینــدین درود اولــیا رین

الیک توت تاچیم غه ایکرسه سونکا

غم دستلا اولجاق

فی مدح الصحابة الاربعة رضوان الله علیهم اجمعین

بیمه تورت ایشینکا ایبودمن سلام

اولردین اوسان مق تجــسان اول منکا

صادق بیرله فارخ اوچونج ذو النورین

علی تورتی لنجی اول آر سیک تونکا

بیبیتلو

کیم ایرسا بو تورت ایشکا بد اعتقاد

تونار ایرسا مینک لعن ایورمن آنکا

الهی کیجور کان ایدیم سن کیجور

عفو ایدکی

نچه ما خطالیق قول ایرسم سنکا

منكا بولسه فضلينك قوتولدي اوذوم

اكر بولسه عدلينك قنيغ ليق منكا

في مدح امير الاجل داد اسبهسالار بيك عليه الرحمة والغفران

ايا ايل قوراكت مدح اوتون كيل قني

عرضه ايتا

سن ارتوت قيلايين شهيم غه ايني

شهيم مدح بيرله بزاين كتاب

اوقوغن كيتي نينك بردسون جاني

اوشكا بيلمس ادكا اوكون اوكرا تور

انينك فر جودي سبيغ احساني

اول اول عقل اوقوش هوش خردقا مكان

بلبك معدني هم فضيلت كاني

همتك دين اديز راك توتار همت اول

سخاسی مكارم ییكا درمانی

رعیت قه مشفق سلیم دین حلیم

ولیكن بوشارده شرا ارسلانی

بیشه

صلابت ایچنده عمر داك عارف

سخاوت بماقت توتار عثمانی

نتبك لیك ده كندو ایازدین اوزوق

دانایی

داد انصاف توتارچین اپی شیروانی

آینك بخشیشندین بولوت اوقنانور

بوسوزنی بوتون چین توتار دشمنی

آیا شاهیم آردم لرین سانه غمن

سنارمو آدیز قم اوشاق تاش سانی

سیاست ریاست کیاست کرم

ریاده اوله عدل ایشیت کوزمونی

بناجد مروت فتوت اوغان

عطا قیلدی شاهیمغه بوجمله نی

اوکوش آز دیب آیمس یذیرلر دینکیز

بولوت هدیه قیلسه اوشاق قطره نی

دینکیز دین کریمراک شاهیم مینک قنا

قبول قیلسه تنک یوق بو آز هدیه نی

موجب تالیف هذا الکتاب وتصنیفه

ثنات اسیه سالار بیک اوچون بو کتاب

چیقاردیم اجون ده آنی قالسو دیب

کتابیم نی کورکان ایشیتکان کیشی

شاهیم نی دعا بیرله یاد قیلسو دیب

کیینکی کلیک لی کیشی لر . ار ا

آنینک ودی بیرله کونکول لر تولوب

آنینک یاد بیرله اجون تولسو دیب

بزادیم کتابنی مواعظ مثل

باقیغلی اوقوغلی اسیغ آلسو دیب

بلاک ایتیم آنی شهیم غه سنوک

هوا دار لیغیم نی توکال بیلسو دیب

النوع الاول في منفعة العلم ومضرة الجهل

آنینک ذکری تاتیغ سوق آغیزلر تولسو دیب

بلیک بیل ایودمن سوزومکا اولا

مستمع اول

بلیک لک کا یادوست اوزونک نی اولا

اولااشغل

بلیک بیرله بیلنور سعادت یولی

بلیک بیل سعادت یولینی بولا

بها لیق دینار اول بلیک لک کیشی

بوجاهل بلیکسیز بهاسیز بیشی

بلیک لک بلیکسیز قچان تنک بولور

بلیک لک تیشی ایر جاهل ایر تیشی

سونکاک کا بیلیک تاک ایران کا بلیک

ایران کورکی عقل اول سونکاک تینک بیلیک

بلیک سیز بیلیک هیز سونکاک تاک خالی

بیلیك سیز سونكاكا سونولمس ایلیك

بیلیك بیلدی بولدی آران بل كوكولوك

بیلیك سیز نیریك له بینیك كوركولوك

بیلیك لك ایر اولدی آتی اولـــادی

بیلیك سیز ایسان ایركان آتی اولولك

بیلیك لك بیرینكا بیلیك سیز مینكیر

نینكاكلی نینكادی بیلیك نینك نینكیر

بقا كوركیل ایمدی اوقاسینا یو

نه تنك بار بیلیك تاك اسیغ لیق اونكیر

بیلیك سیزله عالیم یوقار یوق لادی

بیلیك سیزلك ایرنی چوكاردی قودی

آشتین
آشنا

بلیك بیل اوسانا بیل اوز حق رسول

بلیك کیمده ایرسا سیز آرتاتك دیدی

وذلك قوله علیه السلام اطلبوا العلم ولو بالصین

بلیك لك بلیك نی آدارکان بولور
تاپث

بلیك تا تعنین ای دوست بلیك لك بیلور

بلیك بیلدوردو ایرکا بلیك قدینی

بلیك نی بیلیك سیز آدین نه بیلور
ارکر

بلیك سیزکا حق سوز تاتیق سیز ایرور

آنکا پند نصیحت اسیق سیز ایرور

نه تور لوك آریغ سیز آریز یودیسه

جاهل یوب آری مس آریغ سیز ایرور

بلیك لك كیشی كور بیلور ایش اوزین

بیلیب ایناد ایش نی اوكون مس كدین

نه توزلوك ایش ایرسا بلیك سیز اوكنی

اوكونج اول انكار یوق اونك انده ادین

بلیك لك كیراك لك سوزین سوزلایور

كیراك سیز سوزینی كوموب كیزلایور

بلیك سیز نه ایسا ایور اوق مادین

آنینك اوز تیلی اوز بیتیبی یور

بلیك برله بیلنور توراتكان ایدی

بلیك سیز لك ایچره خیر یوق دیدی

بلیك بیلمك دین بیر آنجا بودون

اوز ایلکین بوت ایننب ایبیم بودیدی

بیلیک لک سوزی پند نصیحت ادب

بیلیک لک نی اوکدی عجم هم عرب

توار سیزغه بیلکی توکان مس توار

حساب سیزغه بیلکی یا ازلمس حساب

النوع الثانی فی حفظ اللسان وسایر آدابها ورسومها

ایشیت کیل بیلیک لیک نیکو دیب ایور

ادب لر باشی تیل کوداز ماک تورور

تیلینک بیک تیه توت غیل نیشنک سینا

خالی چیقسه بیک تیشنک نی سیور

سبب سورلکان ایر سوزی سوز ساعی

CXXXI

اوکوش تلنك شغر تیل ای آلس یاغی

اعتبار

سوزونك بوشلوغ ایتا یغا توت تلنك

یینار باش قه بیرکون بو تیل بوشلوغی

خردلیق مو بولور تیلی بوش کیشی

تلیم باشنی ییدی بو تیل سوز بوشی

اوجوك تودمه ایرنی تیلین بیل بو تیل

کند وکه دشمن اتمد

بشاق تورسه بوینی مس بوتار اوق باشنی

اوکلن

جَرَاحَاتُ ٱلسِّهَامِ لَهَا ٱلْتِئَامُ وَلَا يُلْتَامُ مَا جَرَحَ ٱللِّسَانُ

سفیه ایر تیلی اوز باشی دشمنی

تلندین توکولدی تیلیم ایرقینی

اوکوش سوزلکان ده اوکون کان تیلین

بيلين بيك لكان ده اوكون كان قتي

يكيم كلسه ايركا تيليندين كيلور

يوتيل دين كيم ادكوكيم ايسيز ايبور

ايشيت بوت بوسوزكا موغ سنك ده تنك

قويوب تيلكا يوك توب تضرع قيلور

كودازكيل تيلينك ني كيلار قيلسونونك

كودازيلسا بوتيل كودارلور اوزونك

تسولا ايزني اوت قر يوزين ات قوجي

تيل اول ديدي يغ تيل بولا اوت دين اوزونك

ايكي تنك بريكسا بير ايزده خلي

توكاندي اولا ايركا سودوق بولي

بسراول بیکشار ایرسه کیراک سیز سورین

ایکیم یلغان ایرسه اول ایرینک نیلی

نیلی یلغن ایردین ییراق تورنبرم
تجنی

کیجور سن مه عمرونک کونی لیک اوزا

اغیز نیل نزاکی کونی سوز دو رور

کونی سوزلا سوزنی نیلنک نی بزا

کونی سوز عسلدک بولغن بسل

بسل ییب اجیت مه آغیزنی عسل

به یلغن سوز ایک داک کونی سوز شفا

بو بیر سوز اوزاغی اورولمیش مثل

کزنی بول کونی لک قیل آنن کونی
چاو

CXXXIV

کۇنی دیبیو بیلسون خلایق سینی
کۇنی لک تونین کی قو یوب ایکری لیک
کیم تون تولوبی کۇنی لیک تونی
قنیغ کیزله دازبینک کیشی بیلماسون
سوزونک دین اوزونک غا اوکوبخ کیلماسون
قوغ یاش دوایشینک بولوب آشکارا
بوکورکان ایشیت کان سنکا کولماسون
ایشیم دیب ایناتیب سیز ایا سقین
نیچه ما ایناخ لیق ایش ایرسا یقین
سرب سینده رازینک شینکب تورهسا
سینکار مو ایشینک ده مونی کیت سقین

النوع الثالث في تقلب الدنيا وتغير احوالها

بوازون رباط اول توشوب كوج كولوك،

رباطقه توشوكلي توشار ايكج كولوك

اونك ارقيش اوزادي قوپوب يول توتوب

اونكي قوب ميش ارقيش نيجه كوج كولوك

بودنيا سونكي ده يوكورماك نيچه

خسيس تنك دين اوترو ديبا اوزونك كوجا

نيجه مالغه موبجه كونكول بغلاماق

بوماك كيلسا ادنر بارور باز كيجه

كونكول دين جيقارغيل توار سوقلوغين

حريصلق

كيدير بيرله نيب توت قرين توقلوغين

كيّيم

بُوبَايْ لِيقْ جِيغَايْ لِيقْ اِيسْدِى قِسْمِى

نقر

جِيغَايْ لِيقْ دِيبْ اِيمَا اَذُوقْ يُوقْ لُوغِينْ

بُودُنْيَا تَنْكِى دِينْ تِيكُوكِيتْ كُونُولْك

اُولْ آرْتُوقْ تِيلاَمَا وَبَالْ يُوقْ كُونُولْك

تَارِيقْ لِيقْ دِيبْ اَيْدِى آتُونْ نِى رَسُولْ

الحلق

تَارِيغْ لِيقْ دَه قَنْلَرْ سَنْرِى اَدْكُو لُوك

بَقَاسِيزْ اِيرُورْ بُو آزُونْ لَذَّتِى

كِيچَارْ بِيلْ كِيچَارْ دَاكْ مَزَا مُسَنِّى

بِيكِيتْ خُوَاجَه بُولُورْ بَذْكِى اَسْكِى دُورْ

قَاوِى اِيرْسَه قِيلُورْ نَجَّارْ قُوَيِى

تُوكُونْ نَارْ بَارِينْ سُوقْ تُودُسَا سِكِى

CXXXVII

مینک دیمیشینک تنگ ایسدین لر اونکی

اولوغی

قموغ تولغن آتلور توکال اگسی یوق

توکیلور

قموغ آبه دان نینک خراب اول سونکی

نیجه یربار ایردی سیغش منزاری

آری باردی تالدی قوروغ تاک بیری

نیجه دانا ایردی نیجه فیلسوف

قنی بوکون انلار مینکینده بیری

آزون کوکجیرار باز آلین قاتچیناب

بیر ایلکین توتوب شهد بیرین زهرقنار

عسل تات توب ایلکین تماغ تاتیغیب

کدینکی قدح قه سو توب زهرقنار

CXXXVIII

سُوچُوكْ تَأَتْ نِينكْ اِبْرِسَه آجِيقْغَه آنُونْ

بِيرِينْ كِيلْسَه دَاخُ كُلُورْ دَخْ اُوتُونْ

آيَاغْ قَانِيقْ سِبزْ سُودُورْ اُومْغُوچِي

بُوآزُونْ نَچَانْ اُولْ اُومُوخْ قَه اُورُونْ

بِيلَانْ دَاكْ بُوآزُونْ بِيلَانْ اُوقْ لَاغُو

بُوقَامُوقْ قَه يُومْشَاقْ اِيچِي يِرْ آغُو

بِيلَانْ يُومْشَاقْ اِيرْكَانْ يَاوُوزْ فِعْلْ تُونَارْ

بِيرَاقْ تُورْغُو يُومْشَاقْ دِيبْ اِيشَانْ مَغُو

بُوآزُونْ كُورَارْكَا كُورُمْ لُوكْ شَاشِي

وَلِيكَنْ اِيچِنْدَه هَزَارْ سَاخُوتِي

بَاقِيبْ تَاشْ بِزَاكِينْ كُورُوبْ سَنْ مُونْكَا

كونكول بغلامق بيل خطالر باشي

قال النبي صلى الله عليه وسلم حب الدنيا رأس كل خطيئة

نقاب كونت دوز آژون بير اركوز آچار
دنيا

يزار قول قوچار داك ينا ترك قچار

يازين عجي بولونت داك يانوش داك خالي

درنك سيز كيچار تخت ياقوش داك اوچار

النوع الرابع في بر السخاوة ومذمة البخل

آيا دوست بليك لك بيزين اتيز لكيل

خالي سوز لسنك سوز بيليب سوزلا كيل
لت

آچي ايرني اوك كيل اوكار ايرسه سن

نحالغه قورت داك او قونك كزلا كيل

قوغ نیل انجی ایرتشا سین آبور

انجی لیق قوغ عیب کیری نی یویور

انجی بول سنکا سوز سوکونج کیلما سون

دشنام

سوکونج کیل کو بولنی انجی لیق تیور

اکیل مز کونکولنی انجی ایر ایکار

تیکیل مس مرادقه انجی ایر نیکار

تخیل لیق نی قانی اوکار نیل قایو

کدام

انجی لیق نی هم خاص توز و خلق اوکار

جمله

انجی ایر بلیک نی بیته بیلدی کور

تمام

انین ساتی مالین تنا الدی کور

نیر یلدی اولام سوز اولامای بولوب

آزون ده آت ادكو قودب باردي كوز

بخيل يغدي ذرسيم حرام دين اوكوش

وبال كوتدو بازدي اوزيله سوكوش

دشنام

اولوش بولدي مالي كيشيلر ارا

بخل آلدي آيدين اوكوج دين اولوش

[illegible]

قال النبي عليه السلام من تواضع رفعه الله ومن تكبر خذله الله

ايا مال ايبي بي آخي ادكو ايبر

صاحب

ييات بردي ايرسه سنكا سن مه بير

بيريلكان سوكول كان نيريب بيرمكان

حلال بيرور ارسنك بيچه ترسا سنبر

طبعنده بيكي عادت عيب سوزي

آخیلیق ایرور بیل بخیل کوز کوسنی

ایلیکلرده قونلوغ بو یکلی ایلیک

آلیب بیرمکان ایلی ایلیک قوت سوزی

بخیل لیق اونکر لاب اونکالمز ایلیک اول

(علاج)

بیر یمسدین بخیل ایلکی کیت برک لیک اول

(تبسی)

بیغیب کونکلی توبی مس کوزی سوق بخیل

(حریص)

قول اول مال غه مالی انکار ارکلیک اول

(مسلّط)

بو بودون تولوسی آخی ایر تورور

(خلق) (نیکو تربیت)

آخیلیق شرف جله جمال ارت تورور

(جاه)

سوول ماک نیلاسنک کیشی لر آرا

آخی بول آخیلیق سیبنی سیوز دو دور

نظر

بخیل ناکس اوت سیز توار باش بانی

(بی شرم)

بیغار بیماس ایچماس تونار برك آنی

تا تورمز ایسانیده توز دوستینه

اولور قالور آخر بیور دشمنی

ینا بیر کراکلیك سوزوم بار سنکا

ایاین من آنی قولاق تون منکا

سوز اولدور تکبرنی باش دین سالیب

تواضع نی برك توت یابوشکین آنکا

تکبر قوغ تیلده بیرلور قیلیق

قیلیق لرده ادکو قیلیق خوی قیلیق

(خو دل)

اول ایرکه الغ سینیدی من من دیدی

آنی یی خلایق سیواریی خالق
قموغ قازغنه نیتق لی ازون مالینی
یومادی باردی کورونك حالینی
نیتی یی قالیب بیر ادین ایر بیله
دیگر
اول آنده یاتی بان بیرور سانی جینی
تکبر لباسین کیب آز سالین
کیریب خلق قه کوك سونك ازاورلابیلین
ازادیب
مؤمن لیق نشانی تواضع تورور
اکر مؤمن ارسنك تواضع قیلین
تواضع قیلیق ایلی کوك دور ایدی
تکبر توتاد ابزنی کیم شور قوزی
یرانازد قیسی

اُلُغ سیبمه زنهار اُلُغ بیر بیات

اُلُغ لوغ منك سیز اُلین منك دیدی

قال النبی علیه السلام من تواضع رفعه الله ومن تکبر خذله الله

تواز بیزله ایرسه اُلُغ سیندوغونك

اُلُغ لوغ تیادو ایلیك سوندوغونك
اصل

تواز آسغ ایی میش بادورسن بلنك
فایده

قالور موندہ کینك شبات صندوغونك

اکر کبر ایبی اصیل من دیسه

ایا بن من آتونك جوابن کسه

آتا بیز آتا بیر اُویالر بو خلق
برادران

تفاوت لری یوق اوتا آرتی سبه

اَلنَّاسُ مِنْ جِهَةِ التِّمْثَالِ اَكْفَاءُ اَبُوهُمْ آدَمُ وَالْاُمُّ حَوَّا

بيمه يندينو العيل اوزات مه امل
ناز

امل اسراسنده بوسوغ لي اجل
پنهان شده — در زیر امل

امل ديميشيم دوست اوزون سنما اوله

اوزون سنمه ساقينج اوكوش قيل عمل
فکر — مشمار

ايورسن كبيم تون شراب آش كيرالك

تيمليم مسال لموكوش تولجه تولا باش كيرالك

اكر بنغدينك ايرسا عمرلوك توار

بورون باش قه بورك ني كياز باش كرالك
اول

حريص ليق ما ايركا ياوز خصلت اوله

حريص ليق سونكى غم اوكونج حزن اوله
پشیمان

یوبایی لیق چیغایی لیق ایدی قسمینی

حریص لیق تک ایرکا قورووغ حصلت اول

قال النبی علیه السلام الحریص محروم

حریص توبی مش آجون تنکلی نی تیریب

حریص لیق قادی مش ایدیسی قاریب

حریص لیق نی قوبیار حریص ایرقیان

آچ کوز یتسا تو براق انجینکه کیریب

حریص یغیب آرمز اوسن مز بولور

حریص لیق ایکی نینک ایمین کیم بیلور

خبر بار بیرلیسا اکر آدمی

ایکی پول دینار نی اول اون پول قیلور

وذلك قوله عليه السلام لو كان لابن آدم واديان من ذهب لتمنى ثالثا

ايا حرص ايديسي حريص ليق نزاك

ابو بير منكا بو نكوكا كيراك

تاز ايرسا كينك ايرسا بيتلدي دوزو

حريص ليق قيلودمو موني ادكوراك

كما قال الله تعالى نحن قسمنا بينهم معيشتهم في الحيوة الدنيا

كوركي كورك لوك ايرنينك خويي كورك لوك اول

بو كورك لوك قيلينق قاكونكول ايراك ليك اول

بيز ايرين بزايركا تفاوت بليم

وليكن كوداركا نوزي بورك لوك اول

النوع الآخر في مكارم الاخلاق والتحريص على الخلق

بونون تیلغ فعلین اونا ابردیکیل

راست تیلك

مود زیاده

کرم کیمده بولسا آنی ایر دیبکیل

بیمیش سیز بیغاج دك کرم سیز کیشی

بیمیش سیز بیغاج نی کسیب اورتاکیل

بتوز

مسلمان غه مشفق بولوب مهربان

سنکا صندوغونك نی مسلمان غه سان

قال النبی علیه السلام التعظیم لامر الله والشفقة علی خلق الله

جفا قیلداچینك غه بنوت قیل وفا

عوض

آری مزنجه بوسا قان بیرله قان

یراغلیق آشینك نی کیتی کا بیده

یراغ بولسنك اوفراغ یلینك نی بو

جامه برهنه

کوج امشاك تیكوزما كیشی كا خالی

اكر تیكسا ایمشاك كیشی دین كیچور

اسیز قیلغن ایرگا سن اذكو فیلا

كرم نینك باشی بو ایرور كیت بیله

اكر كلسا ایردین سنكا اذكو لوك

اوكوش قیل اول ایر نینك ثناسین بیله

یازوغ لوق كیشی نینك یازوغین كیچور

عداوت كوكینی تازیب كس كوچور

بلیك لنسه توت شوب عصبكین اوتی

حلیم لیق سوبین ساچ اول اوت نی اوچور

كما قال الله تعالی والكاظمین الغیظ والعافین

عن الناس والله يحب المحسنين وكقوله صلى الله
عليه وسلم من كظم غيظا وهو يقدر
على انفاذه ملاء الله قلبه ايمانا صدق رسول الله

كرم بير بناتاك آنكا حلم بنياد اول
يا ميدان دك اول كول كرم آل كول اول
بايخي
ييقتق لي ياري بيس كسوك لي اولا
بيپوند
تو ابندين لك ايركا ازاد اوز تولا
دردمندين بو عقل
كوداز كيلا ايا دوست الغ لار خقين
نگاه دار
آسيغ سيز جدلهم مزيغ دين ستبين
لطيفم
بازي
الغ لاري بوش دوب سنكا بومزا اچ
كيچيك لاري اوستاج تيلو ربيل يقين
كستاخ

بلاكيلسا صبر ابت فرح قا كوتوب

كو يوب توز فرح قه بلا رنج يوتوب

كما قال الله تعالى والله يحب الصابرين

فان مع العسر يسرا وكقوله صلى الله عليه وسلم

انتظار الفرج بالصبر عبادة

اوچار محنت اوني يكجار توسنتي

قالور صبر ايديسي توابين توتوب

الغ لوق قه نيكسنك بيكيلما اوزونك

قالي بولسا اطلس اونونما بوزونك

الغ بولدوغونكجه توزون راك بولوب

الغ قر كچيك كا سيلق بوت سوزونك

النوع الآخر في ابيات متفرقة تشتمل على معان مختلفة

اوقوب سوزلا سوزني ايب سوزلما

بيت

سوزونك كيزلا كيدين باشينك كيزلما

مينك ايز دوستونك ايرسا اوكوش كورماكيل

بير ايز دشمن ايرسا آني آز لما

وذلك قوله عليه السلام الف صديق قليل

وعدو واحد كثير

نيچه تانيك آدين بيرار سهو كيلور

دانا

نيچه يز هنرده بيرار عيب بولور

بو بير عيب دين اوزو باشين كيس كوچي

آثون ده نيريلكو كيبتي سيز فالور

نیریلک ادکو فیعلین کونکول لر آلیب

آسیزلک دین اوزنی سیرانک کوسا لیب

ایتاد بولسنک ایش نی سنیب عقنیب ایت

کیرک مو کیرک سیز مو کیر نو بیلیب

نه ایش اوت دوکیلسا سنکا کت یقین

اول ایش نینک اونکینی سونکی نی سقین

سونخ ایرسا کیدین کونکول توت آنکا

اوکونخ ایرسا آندین اوزا راق سقین

ایران خیری شری کوزاف یکجس اول

آسیز آدکو ایشکا ینوت بولماز اول

آیا آدکو اومغن آسیزلک قیلیب

نیکان تاری غن ایر اوزوم یچمز اول

اذا افترت امرا فاجتنب عداوته من یزرع الشوک لا یحصد به عنبا

ایشی ادکو بولسا ار ادکو بولور

ایر ایش ادکوسنده اوکوش خیر کیلور

اسیزکا یوؤما اسیز صحبتی
نزدیک مرو

سینی تزکین اسیز قیلغلیق قیلور
ازود

کما قال النبی علیه السلام من مشی مع ظالم فقد اجرم

مجاز بولدی دوستلوق حقیقت قانی

میننک ایر دوستده بری بولونمز کونی

اوکوش راک کیشی نیننک ایچی غدر ایرور

کونی دوستونک ایرسا تاشی بیلمونی

بُوكُون بُو اَجُون دَه كيشى ليك عزيز

قَانى قنده بردي كيبى ليك آسيز

وَفاكُولي سوغلوب قوروب يول لرى

جفا تولدي ناشدي دينكيزدين اديز

تنى عهد امانت قنى ادكو لولك

كرني كلدو كنجه خير كيت كو لولك

وَذلك قوله عليه السلام بدا الاسلام غريبا وسيعود غريبا

عمل قويدي عالم زاهد زهد ورع

عارف رقص جيقارور اورور خوش سماع

بدع دين يغيقلي كيشى فنا لمادي

اينى كونده آرته تورور بو بدع

کیم اول بورچی ایرسا کیتی بیلیک اول
کیراک ایرسا بیلیک یوری بورچی بول
کیم اول بول لوق ایرسا آنینک یولی یوق
کیم اول بول سوز ایرسا آنکا کینک رویل
آیا آدتاغ ایش لیک سوچین سالین
سنینک دوزکارینک بوکونکولچه قیلین
نیلاک چه نیربیل ایغ فرح قدغوسیز
بیریکیل نیلاکیل اوزونک خوشلوقین
بودون مال لیغ ایرکا اددوب یوزلرین
توزو قول قیلور لا آزاد اوزلرین
کیم اول مالسیز ایرسا اول ایزنی کورو

یوزاورووب قچارلر یوموب کوزلرین
دیدیب

آیا مالغه سوق ایر یقین بیل یومالک
حریص

یوکون قدغوسا قیلنغ یارین بولک وبالک
خوف

حرام ایرسا مالینک عذاب اول سونکی

حساب اول اگر بولسا مالینک حلالک

قال النبی علیه السلام حلالها حساب وحرامها عذاب

تلوک مالغه موبجه سوق اول بو اوزونک
بجه

کونکولده غمینک اول تیلینک ده سوزونک

بارورسن بو مالینک اجون ده قالور

اویانیب بیرورلر سیرینکغو یوزونک
اوناپ بتقی بیر

سنینک مالینک اول مال ایشین توردوغونک
تعبیه رون صدقه قلمق

سنکا حضرت اولبک توتوب توردوغونك

کما قال الله تعالی ما عندکم ینفد وما عند الله باق

بوکون کندو سوچوك بونیرماك سنکا

شیرین

آچیق بولغا یارین قویوب باز دوغونك

آنتم

بو آذون منزه بیی قنیغلیق سزه

آزاسی اوکوش راك منزه بی آزه

آزاری

عسل قیده ایرسا بیله اری سی

اری زهری تاتقو عسلدین اوزا

اوله

هنزلیق قه آذون وفاسیز راق اول

هنزسیزغه مونیدین جفا آزرق اول

هنز بیرله دولت بیری کیل ماکی

بُو لُونُمُزْ قَمُوغْ قِيزْدَه اُولْ قِيزْرَاقْ اُولْ

نَه يَرْدِي اَتْزُونْغَه بُو صَاحِبْ هُنَرْ

نَكُوشْكَا بُو آيِنِي اُولَاشُو قِنَارْ

خَسِيسْ لَرْنِي كُوتْرُوبْ نَفِيسْ نِي چَلِيبْ

عَدُو قُوتْسِيزْ آتْزُونْ قَرِيبْ مُو مُونَارْ

آيَا حُكْمِينْ آتْزُونْ تَنَا اُوكْ كُوچِي

اوزا

يِيرِيبْ مُونِي بِيرَارْ بَنَا اُوكْ كُوچِي

اُوغَانْ حُكْمِ بِيرْلَه كَلُورْ كَلْكَانْ اِيشْ

تنكرى

آتِينكْ آمْرِي بِيرْلَه تِيكَارْنِيكْ كُوچِي

آتْزُونْغَه بُو سُوكُوشْ مَلَامَتْ نَلُوكْ

نيچون

قَضَا لَرْ يُورُونْتْ كَانْ يَرَاتْقُو مِلْكْ

قضا بيرله سچيلور آداق تانيكان
آبى
قضا بيرله المنور توزاق قه ايليك
از
ايلغور
قوغ بينك داجى تنك قضا دين ايرور

اوقوتسيز ايزآنى سبب دين كورور
عقلىز
قضا بيرله اوچ غان خاليق قوتلارى

قارى غه قونار هم قفس قه كيرور

تما كيلسا يولك رولك يوكوردم اودوب

قناقينا ريلماس قنيغ يا قوروب
دمز
سنكاريغ آنكاكيج بيريكلى اوغان

جنزغ قيلما ايريج ايديسى تقدوب

في العنذ بتمام الكلام

بنی دیم کتابی مواعظ مثل

اوقیسا تاثیر نیل بیمش دک عسل

کیم ایرسا بو سوزکا آدینلر سوزین

ازکالر

تینکاسا تینکادی دوست قربدک

آدیب احمد آتیم ادب پند سوزوم   سوزوم مونده قالور باردی بو اوزوم

کیلور کوز کیچار یاز باردور بو عمر   توکاتور عمرینی بو یازوم کوزوم

آنین اوش چیقاردیم بو تورکجه کتاب

اوزکچورد

کیرک قیل دیب ای دوست کرک قیل عتاب

بنی دیم بو تنکسوق توزفه سوزلرین

خالی برسا اوذوم آتیم قالسو دیب

چلن اوق

آنین اوز ایرور بو کتاب بیر سوزوک

تلولاب كينور دومر كيميش نيم يوزوك
صالدم

نوادر سوزوك آز بولور هزل اوكوش

جور اطلن بولور قيز اوجوزي بوزوك

ايا منده چيبين كليك لي موني

اقوغان دعاده اونوت مامني

سنكا هنير قيلدير بوتنكوق سوزوم

سنكا هنير قيلسو دعا ديب سيني

لا ادري قائله ايضا في تعريف اديب احمد عليه الرحمة

توغا كورمس ايردي اديب نينك كوزي

توكاتي بولارون دوهن باب ايجرم سوزي

يغان بولسه يوك لوك ازاسينده زر
تيل

آنینگ توتش بولغای بو سوزنینگ آزی

برابری

ومن کلام غیره لاجل تعریف یعنی امیر سیف الدین

ادیب لر ادیبی فاضل لر باشی

گوهردین سوز ایمیش ادین سوز بیتی

اوغان رحمت ایتسون بو ساعت انگا

یادین قویسا بولسون یاران لر باشی

من مقالات امیر کبیر صاحب الرأی والتدبیر ارسلان

خواجه ترخان علیه الرحمة والرضوان فی تعریف خواجه ادیب

ادیب نینگ بیری آتی بوک ناک ایرور

صفالیق عجب بیر کونگول لر یارور

آتاسی آتی محمودی یوکناکی

آدیب احمد اغلی یوق اولهیغ شکی

کتابی نینک آتی ابرور هیبت اول

حقایق عبادت عرب دین اوش اول

تمامی ایرور کاشغری تیل بیله

آیتمیش ادیب رفقی تیل بیله

اگر بیلسا کاشغر تیلین هر کیشی

بیلور اول ادیب نینک نیکیم آیمیشی

کیشی تیلنی بیلسا بیلور معنیسین

بیلور من دیسا عیب اوزی بیلماس

کوب ایلنی کورار بیز ادیب سوزینی

بیله بیلماکان دین اولار اوزینی

عَیبْ قَه قُویُوبْ تُورْ خَلَایِقْ آرَا

غَلَطْ مَعْنی سِینی اَیتْمِیشْ یَسَا

تمت عتبة الحقایق

بعون الله الملك الخالق

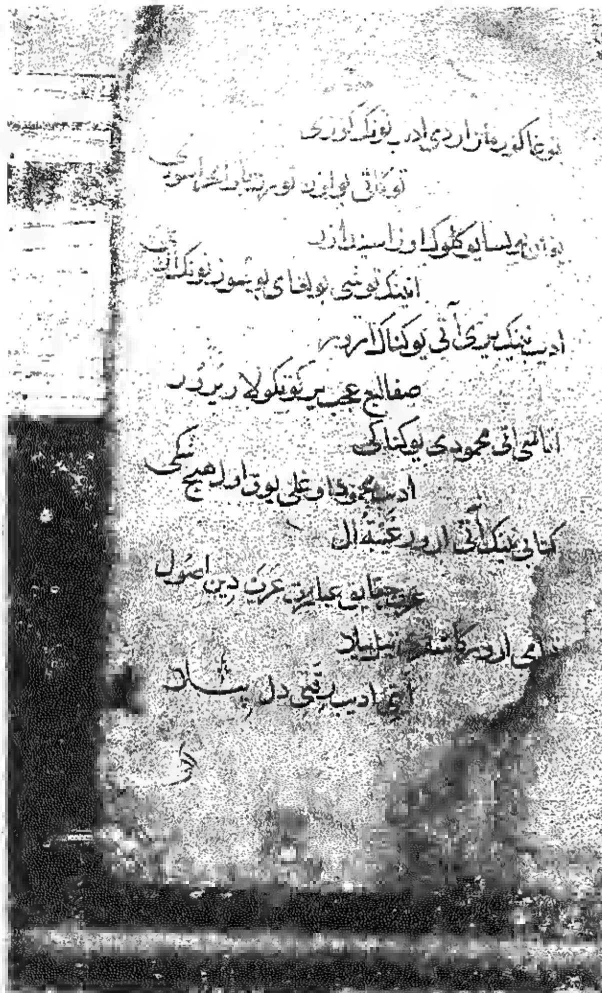
سَبَبْ اِیرْدِي بُو اِیشْ بِنی دُولِکْ کِتَابْ

کِیرَكْ قِیلْ اِجَابَتْ کِیرَكْ قِیلْ عِتَابْ

بِیلِیبْ تُوتْسَا هَرْکِیمْ اَدِیبْ نِینکْ سُوزِینْ

خَلَایِقْ آرَا اُولْ کُزِینْ لَرْ اُوزِینْ

CLXVII

D 485 — 488
493 — 500

بسم الله الرحمن الرحيم رب يسر
الحمد لله ولي الكرم ومولي النعم وفالق الاذهان
لاظهار الحكم ومطلق الالسن بانواع الكلم وصلوته على
المبعوث رحمة على الامم وحتفا سيفا للظلم سيدنا محمد رسوله
افضل العرب والعجم وعلى جميع من ارشد واعلم وعلى آله الطيبين
الطاهرين وشرف وكرم هذا كتاب جمعت فيه من فنون
الالفاظ والمعاني والاخبار عن النبي صلى الله عليه وسلم
ومن كلام امير المومنين علي بن ابي طالب عليه السلام والصحابة رضي الله
عنهم وما ورد عن الصالحين والمشايخ والحكما وسير الخلفا
والمتكلمين ومكارم اخلاق الملوك ذا [illegible] وجعلته
ابوابا وفصولا والحقت به من امثال العرب واقطاع الشعر
والنوادر من الحكايات بلسان الفارسي والتركي وذكرت
نبذا من مكارم اخلاق السلاطين من الترك وسيرهم
تقربا الى الله لاجل خزانة الامير المعظم شمس الحق والدين
محمد بن السعيد سيف الدين ايدمر الجوبانى بلغه الله في
الدارين

فصل

في خط الايغور الآن تقال

مغولي وحروفها ١٦ حرفا مبنية على النحو

آ نا قا وا سا فا يا كا تا ما نا لا

كادا وره ذاغش

توبكالى شاماقا لا طا شا را چا يا

ايكى اوچ تورت بيش الطى يدى ساكيز دوقوز اون

يكرمى اوتوز قيرق اليك التمش يتمش ساكيز اون

دوقوز اون يوز مينك تومان سان ساقش

توركانى

بیلیک بیلدی بولدی اززن بالکولوک

بیلیک شینی تینیک لا اولوک کوزکولوک

بیلیک لیک ار اولسا آدی اولاش اول

بیلیک شینی تریک ازکن ادی اولوک

ناکو باد اجون دا اولوم دین قاتیق

اولوم نی ساغینسا کاتار مینک داریق

کاژیک چا کلوتی بو اولوم نینک قوری

مصنف نی مهاجر رب منختر هوا حرود
اوزونک نی اولوم کا اتوق کاب یورکی

ایا بیلکا حکمت ایزین ایزلا کیل

اوزونک نی کوزاد سوز بیلیب سوزلا کیل

قیلیچینک اریق توت اوزونک نی کوزاد

کوزال سین قیلیغ نی قوبوب کینلا کیل

بکات کوزکی حکمت قیلیچی هنه

هنه لیک شجن اول بها لیق کهر

ذكيمدا بولسا ان

زمانا اوكر حق تيلاد حان سور

نجاسنا الوون بهاسي هم اول

ابيات قايدا يا شور شا بيني اوتر

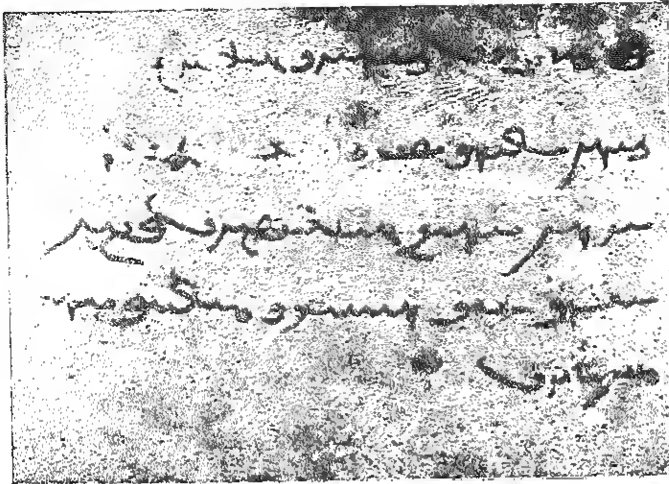
ترجمه ٥

خد سر ضن تج في عشق

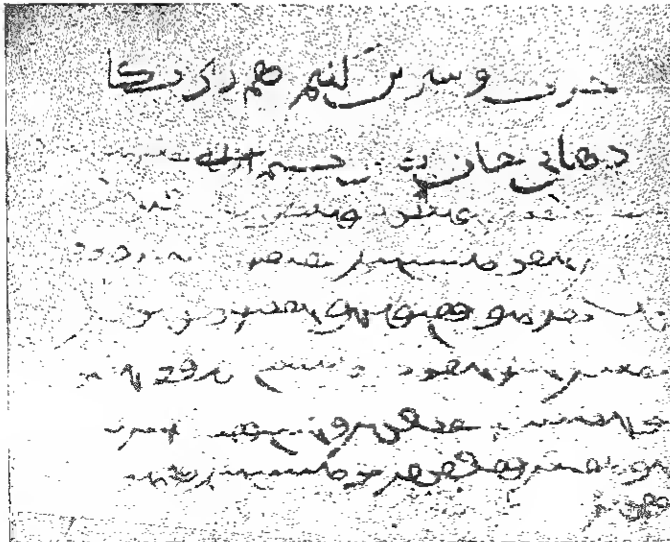
كم افحط صله له دن سع

طرق معرفه هذه الترجمه انه اذا اراد ان يكتب مثلا ى

خ يكتب ذ واذا اراد ان يكتب ذ يكتب خ وعلى هذا القياس

F (ön) 437 — 440

F (arka)